

О.М. ЛЯШЕНКО

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

2-ге видання, перероблене

Київ 2015

УДК 330.16+658.310.7

Л 57

*Рекомендовано Вченою радою
Національного інституту стратегічних досліджень
(протокол № 8 від 24.12.2014 р.)*

Рецензенти:

Власюк О. С. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України;

Шемаєва Л. Г. – доктор економічних наук, професор;

Юрків Н. Я. – доктор економічних наук, професор.

Ляшенко О. М.

Л 57 Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / О. М. Ляшенко. – 2-ге вид., переробл. – К. : НІСД, 2015. – 348 с.: табл. 41. іл. 57. бібліогр. 380 назв.

ISBN 978-966-590-874-6

Досліджено економічну безпеку підприємства як об'єкт управління. Вивчено морфологію та продемонстровано логіку керованості економічної безпеки підприємства. Представлено триаду цілей управління економічною безпекою підприємства. Розглянуто гармонізацію як підґрунтя забезпечення результативності управління економічною безпекою підприємства та розроблено інструментарій оцінювання такої результативності. Монографія розрахована на вчених, аспірантів та магістрантів, небайдужих до проблематики економічної безпеки; може стати в нагоді власникам бізнесу, керівникам та фахівцям, залученим до управління економічною безпекою підприємства.

Экономическая безопасность предприятия исследована как объект управления. Изучена морфология и продемонстрирована логика управляемости экономической безопасности предприятия. Представлена триада целей управления экономической безопасностью предприятия. Рассмотрена гармонизация как основа обеспечения результативности управления экономической безопасностью предприятия и разработан инструментарий оценки такой результативности. Монография рассчитана на ученых, аспирантов и магистрантов, неравнодушных к проблематике экономической безопасности; может пригодиться владельцам бизнеса, руководителям и специалистам, вовлеченным в управление экономической безопасностью предприятия.

УДК 330.16+658.310.7

© О. М. Ляшенко

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2015

ISBN 978-966-590-874-6

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
ПОДЯКИ	11
РОЗДІЛ 1. НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	13
1.1. Безпека як загальнонаукова категорія	13
1.2. Дефініції економічної безпеки	38
1.3. Економічна безпека підприємства як об'єкт управління	63
РОЗДІЛ 2. ЛОГІКА КЕРОВАНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	83
2.1. Керованість економічної безпеки підприємства: характер, принципи, обмеження	83
2.2. Умови та вимоги до керованості економічної безпеки підприємства	111
2.3. Міра керованості економічної безпеки підприємства	122
РОЗДІЛ 3. КОНТУРИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА	135
3.1. Методологічний полігон управління економічною безпекою підприємства	135
3.2. Морфологічна скринька управління економічною безпекою підприємства	166
3.3. Постановка цілей управління економічною безпекою підприємства	175
РОЗДІЛ 4. ТРІАДА ЦІЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА	187
4.1. Узгодження інтересів як імперативна мета управління економічною безпекою підприємства	187

4.2. Протистояння загрозам як домінуюча мета управління економічною безпекою підприємства	210
4.3. Формування ресурсного забезпечення як комплементарна мета управління економічною безпекою підприємства	228
РОЗДІЛ 5. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА	255
5.1. Гармонізація як підґрунтя забезпечення результативності управління економічною безпекою підприємства	255
5.2. Оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства	276
5.3. Організаційне забезпечення управління економічною безпекою підприємства	289
ПІСЛЯМОВА	305
ЛІТЕРАТУРА	307
ДОДАТОК	334

O. LIASHENKO

**CONCEPTUALIZATION
OF ENTERPRISE ECONOMIC
SECURITY MANAGEMENT**

Monograph

the Second Revised Edition

Kyiv 2015

CONTENTS

PREFACE	9
GRATITUDE	11
CHAPTER 1. SCIENTIFIC GROUNDS OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY	13
1.1. Security as a general scientific category	13
1.2. Definitions of economic security	38
1.3. Enterprise economic security as an object of management	63
CHAPTER 2. THE LOGIC OF MANAGEABILITY OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY...	83
2.1. Manageability of enterprise economic security, its character, principles and limitations	83
2.2. Conditions and requirements for enterprise economic security	111
2.3. The measure of manageability of enterprise economic security	122
CHAPTER 3. THE OUTLINES OF THE CONCEPTUALIZATION OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT	135
3.1. Methodological ground of enterprise economic security management	135
3.2. Morphological box of enterprise economic security management	166
3.3. Setting of goals of enterprise economic security management	175
CHAPTER 4. THE TRIAD OF GOALS OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT	187
4.1. Consequence of interests as a imperative target of enterprise economic security management	187

4.2. Confrontation to threats as an domineering target of enterprise economic security management	210
4.3. Formation of the resource supply as a complementary target of enterprise economic security management	228
CHAPTER 5. THE PERFORMANCE OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT.....	255
5.1. Harmonization as substratum of control of performance of enterprise economic security management	255
5.2. Assesment of the performance of enterprise economic security management	276
5.3. Organizational provision of enterprise economic security management	289
AFTERWORD	305
LITERATURE	307
APPENDIX	334

ПЕРЕДМОВА

Безпека є необхідною і найважливішою умовою існування об'єктів як живої, так і неживої природи, тому питання безпеки турбували людство споконвічно. Пройшовши протягом ХХ століття певні етапи генези, категорія безпеки набула розмаїття форм, проявів, видів і, нарешті, трансформувалась у царину економічної безпеки, наукові дослідження якої є одними з найбільш затребуваних в умовах сьогодення. Вертикаль таких досліджень пронизує всі рівні – від глобального до рівня особи. Важливе місце у такій вертикалі належить економічній безпеці підприємства, популярність якої останнім часом зростає.

Дослідження економічної безпеки підприємства, під якою автор розуміє міру економічної свободи, що досягається в результаті керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства з метою протистояння загрозам, потребує вирішення багатьох питань. Із розв'язанням деяких питань, що стосуються функціональних складових економічної безпеки підприємства, протистояння загрозам, створення ресурсного забезпечення, необхідного для здійснення такого протистояння та узгодження інтересів, можна пов'язувати започаткування та активний розвиток відповідних наукових шкіл. Однак слід визнати, що методологічний базис управління економічною безпекою поки що не має усталеної форми, а його зміст не є гармонізованим.

Метою монографії є оприлюднення наукових здобутків щодо управління економічною безпекою підприємства, яке має статус процесу взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів зовнішнього та внутрішнього середовища, в результаті якого досягається бажана міра економічної свободи підприємства. Послідовність монографічного дослідження відповідає ланцюжку отриманих висновків про міру керованості економічної безпеки підприємства, зроблених за результатами попереднього наукового обґрунтування економічної безпеки підприємства (розділ 1), дослідження логіки керованості економічної безпеки підприємства (розділ 2), окреслення контурів концептуалізації управління економічною безпекою підприємства (розділ 3), побудови

тріади цілей такого управління (розділ 4) та визначення його результативності (розділ 5).

Дослідження економічної безпеки потребують дбайливого ставлення, вони не сумісні з будь-якою байдужістю, через що згодом стають стилем наукового життя. Тому існує чимало послань на різні теорії, пояснення та деталізації зроблені, аби розкрити багатогранність і глибинний сенс управління економічною безпекою підприємства, продемонструвати багатоваріантність підходів, методів та інструментів такого управління й тим самим попередити появу методологічних пасток та інших вад досліджуваної царини знань.

Отримані в результаті проведених автором наукових розвідок висновки не є категоричними та безапеляційними: за умов необхідної аргументації їх можна доповнювати, додатково перевіряти на правильність, інтерпретувати, більше формалізувати та розвивати надалі будь-яким іншим способом. Тому буду вдячна всім, хто поділиться міркуваннями й надішле пропозиції або побажання на електронну адресу lan911@ukr.net, зробить це через Facebook або у живому спілкуванні.

ПОДЯКИ

Маю велику честь подякувати тим, хто допомагав у роботі над другим виданням монографії.

Передусім маю зазначити, що з плином часу вдячність усім, хто був причетний до появи першого видання, не тільки не зменшилась, а й зростає.

На превеликий жаль, уже не можу наживо подякувати професору

Віктору Олександровичу Точиліну.

Попри те, що збройна агресія Росії проти України багато що змінила у житті, призвівши до появи нових «кордонів», не перестаю бути вдячною доктору економічних наук, професору, заслуженому діячеві науки і техніки України Ганні Володимирівні Козаченко та першим рецензентам.

Будь-які зміни, навіть якщо вони сприймаються як жахливі, можуть мати позитивні наслідки. Саме завдяки таким змінам тепер маю унікальну можливість бути надзвичайно вдячною за безпекотворче натхнення та футурологічне уявлення про Безпеку доктору технічних наук, професору, академіку НАН України Володимиру Павловичу Горбуліну.

Найважливіша роль у появі цього видання належить доктору економічних наук, професору, заслуженому діячеві науки і техніки України, члену-кореспонденту НАН України Олександрю Степановичу Власюку, чия підтримка є неоціненною, а мудрість порад – бездоганною.

Протягом багатьох років великою цінністю й привілеєм для мене є знайомство з доктором економічних наук, професором Людмилою Григорівною Шемаєвою і доктором економічних наук, професором Надією Ярославівною Юрків, спілкування з якими завжди спонукає до нових наукових розвідок.

Не можу не подякувати колегам з Національного інституту стратегічних досліджень за поради та доброзичливе ставлення.

Маю сказати добре слово фахівцям редакційно-видавничої справи, завдяки професіоналізму яких книга набула теперішнього оновленого вигляду.

Щиросердо й глибоко вдячна моїй родині за надійну підтримку, розуміння й терпіння.

Та особлива моя подяка – всім тим, хто свідомо чи несвідомо намагався завадити виданню монографії. Подолання різних перешкод лише посприяло її удосконаленню і, крім того, дало змогу загартувати стресостійкість, повчитися не ображатися і через це – ще краще зрозуміти і відчувати Безпеку.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

*Безпека – це категорія
незмінно вища, ніж велич.*

Арман Жан дю Плессі де Ришельє
(*Armand Jean du Plessis Richelieu*),
кардинал і генералісімус Франції

1.1. Безпека як загальнонаукова категорія

Питання безпеки турбували людство споконвічно. Так, перші згадки про безпеку сягають у глибину тисячоліть, про що свідчать відповідні положення, зафіксовані у книзі Псалмів (4-й розділ 9-й вірш) [30, с. 620], у книзі пророка Ісаї (32-й розділ 17-й вірш) [30, с. 839], у книзі пророка Іезекиїла (34-й розділ 27-й вірш) [30, с. 981] та в багатьох інших книгах Старого та Нового Заповітів Біблії [30].

Велике значення для розуміння сутності поняття «безпека» має його тлумачення, яке в різних мовах містить широкий спектр значень. Так, грецька містить найперші згадки про безпеку в найширшому розумінні. Грецькою вислів «бути у безпеці» означає «володіти ситуацією». Можна припустити, що широковідомий афоризм «хто володіє інформацією, той володіє світом» бере свій початок саме з такого тлумачення безпеки. На івриті слово «безпека» має декілька значень: *a'sfalh* – твердий, непохитний, непорушний, міцний; *ei'rh/nh* – мир, спокій; *swethri/a* – порятунок, позбавлення, збереження, спасіння; у переносному сенсі – достовірність, надійність, переконливість, захищеність від небезпек. Часто «безпека» ототожнюється з юдейським словом שָׁלוֹם – шалом, яке означає «мир, благополуччя» [361].

Мудрі китайці надають «рухливості» тлумаченню поняття безпеки, маючи на увазі під безпекою шлях до спокою. Зокрема відомий китайський новеліст Пу Сунлін¹, який писав під псевдонімом Ляо Чжай, зазначав, що безпека, як життя: вона або забезпечена, або її немає.

Матеріали вільної електронної енциклопедії Вікіпедії дають такі трактування: «безпека – стан захищеності життєво важливих

¹ Пу Сунлін – кит. trad. 蒲松齡, Pú Sōnglíng; 1640–1715 pp.

інтересів особи, суспільства, організації, підприємства від потенційно і реально існуючих загроз або відсутність таких загроз», «безпека – це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до погіршення чи неможливості її функціонування і розвитку» [336].

На рівні буденної свідомості поняття «безпека» визначається як відсутність небезпеки, стан, при якому будь-кому або будь-чому не загрожує небезпека, є захист від загроз. Під безпекою також розуміють стан впевненості, опори в іншому суб'єкті або «протилежність загрозі» [163]. Тобто безпека розуміється як відсутність загрози. І це зрозуміло, оскільки, наприклад, російською морфологія слова «безопасность» виглядає дуже прозоро – «без опасностей». Так, в [187] під безпекою пропонується розуміти міру захищеності середовища існування, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації в цілому.

Похідні від «безпека» можуть варіювати від суто негативних до позитивних. Цікаво, що у словнику новітніх технологій першим за рейтингом популярності у рубриці «Економіка і бізнес» є термін «убезпека» (від англ. *insurance* – страховка) – гарантія одержання компенсації на випадок виникнення небажаної для застрахованого ситуації, передбаченою страховим договором [368, 175].

Сьогодні, можливо, як ніколи раніше, пильність уваги до питань безпеки є надзвичайно високою. Безпрецедентні трансформації світу, що відбуваються останнім часом, спричинили докорінну зміну уявлень про безпеку, водночас ставши поштовхом до радикального переосмислення місця безпеки як в ієрархії потреб та інтересів людини, так і господарюючих суб'єктів, регіонів, держав та світу в цілому.

Перші спроби виокремлення науки про безпеку спричинені появою нових умов життєдіяльності, що формувалися в Європі, зафіксовані в наукових публікаціях, починаючи з 1989 р. [130, с. 86]. Наприкінці ХХ сторіччя з'явився цілий ряд наукових праць, присвячених проблемі забезпечення безпеки у зв'язку з виниклими загрозами тероризму. Над цією проблемою працюють О. Г. Арбатов [10], О. М. Хлобустов [285], І. І. Козловський і В. О. Ніконов [135], В.І. Лутовінов й І.Н. Панін [164] та ін. Слід зазначити, що поява таких наукових праць є адекватною реакцією наукової спільноти на світові процеси і явища, пов'язані із загрозами тероризму. Сумнозвісним і, водночас, уже хрестоматійним прикладом реалізації загрози такого типу став

терористичний акт, здійснений 11 вересня 2001 р. у США. Новий відлік часу «після 11 вересня» продовжили теракти 23 жовтня 2002 р. у Театральному центрі Москви, 11 березня 2004 р. у мадридській електричці, 1 вересня 2004 р. у школі Беслана, 7 липня 2005 р. у лондонському метрополітені, 26-29 листопада 2008 р. у Мумбаї, здійснена протягом декількох років серія терактів у московському метрополітені, вибухи, що пролунали у липні 2010 р. у Кампалі й Захедані.

Останні найгучніші теракти: Франція мала справу з «вовком-одинаком» Мохамедом Мерою в 2012 році. Він холоднокрівно застрелив 7 людей, включно з учнями єврейської школи в Тулузі та Монтобані. Врешті хлопця застрелила поліція після 30 годин штурму. На ці злочини Меру надихнула діяльність «Аль-Каїди».

За даними дослідження *Global Terrorism Index* австралійсько-американського дослідницького Інституту економіки та миру кількість терористичних нападів у 2013 році склала майже 10 тисяч. Понад 80 % жертв припадають на п'ять країн: Ірак, Афганістан, Пакистан, Нігерію і Сирію. Ірак визнаний країною, яка найбільше постраждала від дій терористів. У 2013 році бойовики здійснили там близько 2,5 тисячі терактів, в ході яких загинули 6,4 тисячі осіб. Експерти відзначають, що, незважаючи на зростання терористичної загрози, кількість загиблих в результаті терактів значно поступається чисельності жертв рядових умисних вбивств. Так, в 2013 році у світі від рук звичайних вбивць загинули 437 тисяч осіб.

В 2013 році в 24 країнах вперше відбулися теракти, в яких загинули більше 50 осіб. Ще 75 країнам світу вдалося уникнути таких подій² Україна у рейтингу країн, найбільш постраждалих від тероризму, знаходиться на 51 місці серед 162 країн. **Агресія Російської Федерації проти України, активна фаза якої розпочалась у 2014 році, є глобальним геополітичним терактом.**

Отже, перебіг історичних подій, що відбуваються на тлі глобальних змін біосфери та ноосфери, активно досліджуваних в [22, 64, 179, 193], робить проблему безпеки надважливою та епохальною. Перш за все, така проблема стосується людини та її життєдіяльності. Через надзвичайно велику кількість та інтенсивність загроз і небезпек сучасного світу саме докорінна потреба людини – перебувати у безпеці – є сьогодні у фокусі, оскільки за

² За даними УНІАН // Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1010569-ukrajina-uviyshla-v-sotnyu-krajin-yaki-naybilsh-postrajdali-vid-terorizmu.html>

таких умов реалізація інших потреб, більш високого рівня³, практично унеможлиблюється. Як зазначає А. Уолферс⁴, об'єктивно безпека означає відсутність загрози основним цінностям людини, а суб'єктивно полягає у відсутності її страхів з приводу того, що цим цінностям справді щось загрожує. Цінності тут мають дуальний характер, виступаючи, з одного боку, підґрунтям забезпечення безпеки особи, а з іншого боку, вони є детермінантою безпеки, оскільки цінність безпеки перевершує значущість і важливість інших цінностей.

Складається враження, що сучасна людина є цілковитою жертвою обставин. Проте якщо розглядати «корінь» проблеми, то можна легко побачити, що саме життєдіяльність людини є головною причиною уразливості сучасного світу, основними характеристиками якого є взаємопов'язаність та взаємозалежність, які багато в чому й визначають подальше існування світу як такого. Різка зміна свідомості, напрямів, способів та видів життєдіяльності людей, названа вченими глобальною революцією, на перший погляд, є великим кроком розвитку світового масштабу. Однак така революція має зворотний бік медалі, який свідчить про те, що людство потерпає від небезпек, отримуючи ефект «бумеранга» результатів своєї руйнівної життєдіяльності.

Так чи інакше практично будь-що у світі прямо чи опосередковано пов'язане з людською діяльністю, через що велике число сфер такої діяльності є природним явищем. Кожну таку сферу вивчає певна галузь науки чи навіть декілька галузей. Отже, дослідження безпеки без урахування точки зору на неї як загальнонаукову категорію позбавлені сенсу.

Деталізуємо статус безпеки як загальнонаукової категорії.

Категорією, з точки зору наукового підходу, є найбільш широке за обсягом поняття, яке не може підлягати подальшому узагальненню. На відміну від категорії, поняття є думкою, яка відбиває суттєві ознаки й характерні риси досліджуваного предмета. Поняття являє собою основний атрибутивний елемент коректного мислення. Однак це не означає, що будь-яке міркування складається з понять подібно до того, як стіна будинку складається з окремих цеглин чи виготовлених на заводі залізобетонних блоків [13, с. 47]. Обсяг поняття характеризується сукупністю знань про

³ Наприклад, якщо спиратися на відому ієрархію потреб людини, побудовану Абрахама Маслоу.

⁴ Арнольд Уолферс (1892–1968) – директор Вашингтонського центру досліджень зовнішньої політики в 1950–1960 рр., є одним з провідних представників політичного реалізму.

коло предметів, суттєві ознаки і характерні риси яких відбито в поняттях. Дефініція (лат. *definitio*) являє собою коротке визначення якогось поняття, яке відбиває істотні ознаки предмета чи явища. Дефініція є логічною операцією, яка дозволяє розкрити зміст поняття або установити значення певного терміна. [13, с. 49]. Термін є точним відбиттям змісту поняття, так би мовити його «ім'ям». Так, щодо останнього, у Державному стандарті України ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» термін «безпека» (*safety* – англ., *sicherheit* – нім., *securite* – франц.) зафіксовано як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди [81].

За Г. О. Мінаєвим, категорія безпеки використовується як джерело гносеології та інструмент пізнання стану діяльності цілісного організму. Інакше кажучи, будь-яку систему слід розглядати з позиції чинників, під впливом яких відбувається реалізація функції безпеки [186].

Категорія завжди виступає джерелом наукових напрямів та теорій. Сьогодні безпекознавчі обрії є достатньо широкими, про що йтиметься далі. Проте процес розширення таких обріїв триває, роблячи категорію безпеки більш доступною для наукового пізнання. Сьогодні новим науковим напрямом є безпекознавство, в основу якого покладені дослідження безпечного існування антропо-соціо-культурного організму. Концептуальним ядром безпекознавства є ідеологія безпекотворення, яка, безумовно, надає безпеці статус категорії. Безпекотворення виступає життєдайною основою ідеї безпеки, а безпека людини, суспільства, держави, навколишнього енерго-інформаційного середовища у своїй органічній єдності – цілісною вартістю ідеї безпеки, основою сучасних безпекотворчих процесів [162]. Основне завдання безпекознавства полягає у розробці методів дослідження і конструюванні систем безпеки різних типів, класів і рівнів, а провідним лейтмотивом є вивчення та викладення реалізації забезпечення безпеки в практиці безпекотворення.

З позиції безпекознавства безпека розглядається як множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює властивості цілісності системи. Головний акцент робиться на виявленні розмаїття зв'язків, які мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємозв'язку із зовнішнім середовищем [154]. Отже, безпекознавчі міркування – свідчення того, що безпека є категорією з дуже широким спектром тлумачень та, водночас, глибоким поняттям, яке не може підлягати подальшому узагальненню, оскільки

стосується сфери існування людини (нації, держави), яка міцно пов'язує людей не лише між собою, а й із тим навколишнім середовищем, в якому вони живуть. Таке безпекознавче мислення поширюється не лише на збереження матеріального, а й духовного, енерго-інформаційного колориту нашої планети [162].

Поряд із безпекознавством існує і такий різновид наукової ідеології як сек'юритологія – наука про безпеку життєдіяльності людства і людини. Свою назву сек'юритологія отримала від латинського слова *securitas*⁵ – безпека і грецького *logos* – слово, вчення. Мета сек'юритології полягає у виявленні закономірностей безпечного розвитку ноосфери, вивченні, впорядкуванні, класифікації і систематизації складних подій, процесів, явищ в галузі безпеки життєдіяльності людини і людства та вироблення відповідних заходів щодо їх запобігання, локалізації й усунення. Специфічною особливістю цієї науки є те, що її феномен не можна вивчати методами окремих наук або простим підсумовуванням їх методів, оскільки проблематика сек'юритології охоплює багато сфер людського знання (економіку, соціологію, філософію, психологію, екологію та ін.) і є результатом їх взаємодії, цілісного взаємозв'язаного прояву, через що потребує створення синтезу методологій багатьох наук.

Ряд учених, які вивчають проблематику безпеки у різних сферах, збігаються у думці щодо визначення безпеки як категорії. Так, А. Кузьменко [154] вважає, що безпека – це конкретна категорія, яка має на меті захист та просування життєвих інтересів людини, суспільства, держави, він же характеризує безпеку як гармонію світу та людську симфонію в її нескінченних вимірах [154].

З точки зору прихильників теорії надійності, безпека є властивістю реальних процесів і систем (зокрема, системи «людина – місце існування»), які мають протистояти загрозам, запобігати завданню збитку від небажаних подій. На думку С. Ф. Марової, найбільш коректним є категоріальне розуміння безпеки як стану об'єкта захисту, при якому дія на нього всіх потоків речовини, енергії й інформації не перевищує максимально допустимих значень [179, с. 13]. У трактуванні російських науковців А. І. Татаркіна й В. Г. Благодатського [262, с. 17] безпека – це властивість об'єкта, що дозволяє йому не допускати ситуацій, небезпечних для людей і навколишнього середовища. Крім того, безпека роз-

⁵ Цей термін також може означати оборона, захист, надійність, охорона, скритність, забезпечення, збереження, зберігання, гарантія, органи безпеки, контррозвідки і т.п.

глядається як властивість об'єктів і систем зберігати умови взаємодії з мінімальною можливістю завдання шкоди людським, природним і матеріальним ресурсам в умовах прийнятної ризику [333, 336, 337, 338, 339, 340, 361, 375], що також підтверджує статус безпеки як загальнонаукової категорії. Графічне зображення теоретичних підвалин⁶ безпеки як загальнонаукової категорії подано на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Теоретичні підвалини безпеки як загальнонаукової категорії⁷

Отже, з точки зору епістемології категорію безпеки може бути визначено і як характеристику, і як властивість, і як результат. Зважаючи на те, що будь-які наукові підвалини завжди мають статичний характер, тобто характеризують ту чи іншу категорію статично, але, водночас, з пошаною ставлячись до канонів наукових досліджень, слід заважити наступне. Безпеці будь-якого об'єкта завжди притаманна рухливість, тому безпека як категорія має розглядатись не тільки в якості іманентної властивості об'єкта, а і як процес, і результат. Такі метаморфози, зумовлені складністю природи безпеки та нерозривним зв'язком із розвитком, доклад-

⁶ Епістемологія (від др.-грецьк. ἐπιστήμη — «уміння, знання» й λόγος — «вчення, наука») — теорія пізнання, розділ філософії. Цей термін більш конкретизований, ніж гносеологія, оскільки вивчає виключно теоретичні підвалини наукового пізнання.

⁷ Узагальнено за [29, 111, 120, 154, 162, 177, 237].

ніше будуть розглянуті далі специфіковано – щодо економічної безпеки підприємства.

Однак, попри те, що на інтуїтивно-побутовому рівні кожна катастрофа чи просто небезпечна ситуація робить поняття «безпеки» доволі широковживаним, у різних наукових площинах його сутність та зміст повною мірою ще не досліджені, хоча актуалізація розуміння феномену⁸ безпеки й має великий «стаж». Продовжимо розгляд теоретичних підвалин безпеки як загальнонаукової категорії, наводячи приклади тлумачення поняття безпеки у різних галузях знань науки (табл. 1.1).

Однак наявність окремих фундаментальних наукових розробок, наприклад [2, 22, 45, 63, 68, 107, 216, 223, 227, 237, 223], не дозволяє визнати категорію безпеки всебічно і вичерпно дослідженою. Так, на думку В. С. Полікарпова [223], однією з маловивчених проблем сучасного наукового знання є філософські основи безпеки життєдіяльності людини і соціуму. Зокрема, автор пропонує філософську конструкцію інтегральної безпеки, в основі якої лежить тріада таких фундаментальних інститутів життєдіяльності індивіда і суспільства, як моральність, власність і влада, пронизана відповідними інформаційними потоками. Підґрунтям для таких висновків обрано філософські наукові здобутки К. М. Кантора [117], котрий вважає, що філософія безпеки, яка включає як аксіологічний, так і онтологічний аспекти, необхідна тому, що зараз в соціокультурному вимірюванні спостерігається глобальна криза історії [117, с. 139]. Безпека соціуму, на думку іншого філософа, М. Ю. Захарова [104], являє інтерес як філософсько-методологічна сполука категорій, в якій досліджуються природа безпеки соціуму й умови формування комплексної теорії безпеки соціальної макросистеми.

Безпека є достатньо ємною системою, яка пронизує практично всі аспекти життєдіяльності і розвитку будь-якої структури [177, с. 144]. Ознаками безпеки системи за [177] є успішність її розвитку, яка характеризується набуттям системою нових якостей в найоптимальніші терміни шляхом використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, необхідних для формування таких якостей як безперервність процесу розвитку системи.

⁸ Феномен – від грецьк. *phainomenon* φαινόμενον – те, що є; тобто те, що реально існує. У природничих науках, зокрема, у феноменології, феномен – це звичайне або незвичайне (в т.ч. надзвичайне) явище чи подія, яку можна спостерігати, не вдаючись до причин виникнення. У побутовому розумінні феномен найчастіше асоціюється з чимось таким, природу якого важко дослідити.

Таблиця 1.1

**Приклади тлумачення поняття безпеки
у різних галузях науки⁹**

Галузь науки	Сутність поняття «безпека»
Філософія	Стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів і інституцій, при яких забезпечується збереження їх якісної визначеності, оптимальне співвідношення свободи і необхідності.
Соціологія	Задоволення потреб людини у незалежності, спокої та розвитку. Безпека ототожнюється з існуванням об'єкта та його цілісністю.
Правознавство	Система встановлених законами правових гарантій захищеності особистості і суспільства.
Політологія	1. Властивість системи державного устрою. 2. Результат діяльності такої системи і державних органів. 3. Процес діяльності, спрямований на досягнення визначених завдань із забезпечення захищеності особи, суспільства і держави. 4. Стан і ступінь захищеності життєво важливих інтересів ¹⁰ громадян, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідною умовою існування та розвитку нації, збереження та примноження її матеріальних і духовних цінностей.
Фізика	1. Цілісність об'єкта та його надійність ¹¹ . 2. Функціонування об'єкта, яке убезпечено від руйнування та руйнівного впливу на навколишнє середовище (наприклад, ядерна безпека).
Математика	Надійність системи, що розглядаються як додаток встановлених величин надійності її елементів.
Психологія	Відчуття, сприйняття і переживання необхідності в захисті життєво важливих потреб і інтересів людини.

Формування нової управлінської парадигми припускає не тільки переосмислення сталих уявлень, а й розробку концепції безпеки, адекватної сучасним реаліям. Проте внаслідок своєї конкретно-історичної обумовленості вона може виявитися такою ж відносною і скороминущою. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження фундаментальних, перш за все, соціально-філософських, підстав забезпечення безпеки. Як

⁹ Складено за матеріалами [2, 4, 5, 11, 16, 22, 45, 88, 89, 95, 108, 123, 177, 191, 192, 223].

¹⁰ Під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких забезпечує можливості перспективного розвитку особистості, суспільства, держави.

¹¹ Наприклад, безпека споруди розглядається як властивість її надійності, результатом якої є недопущення загроз для життя, здоров'я та інтересів людини.

вважав М. Планк [218, с. 20], у науці особливо привабливим є завдання виявлення того абсолютного, яке додає відносному його справжнього сенсу.

Широта уявлень про безпеку цілком природна, оскільки, що складніше і багатше визначуваний об'єкт, то більше дефініцій, які його описують. Проте таке різноманіття не завжди є тотожним розкриттю його природи [237]. Контури об'єму поняття «безпека», відбиті у різних сферах діяльності, показано на рис. 1.2.

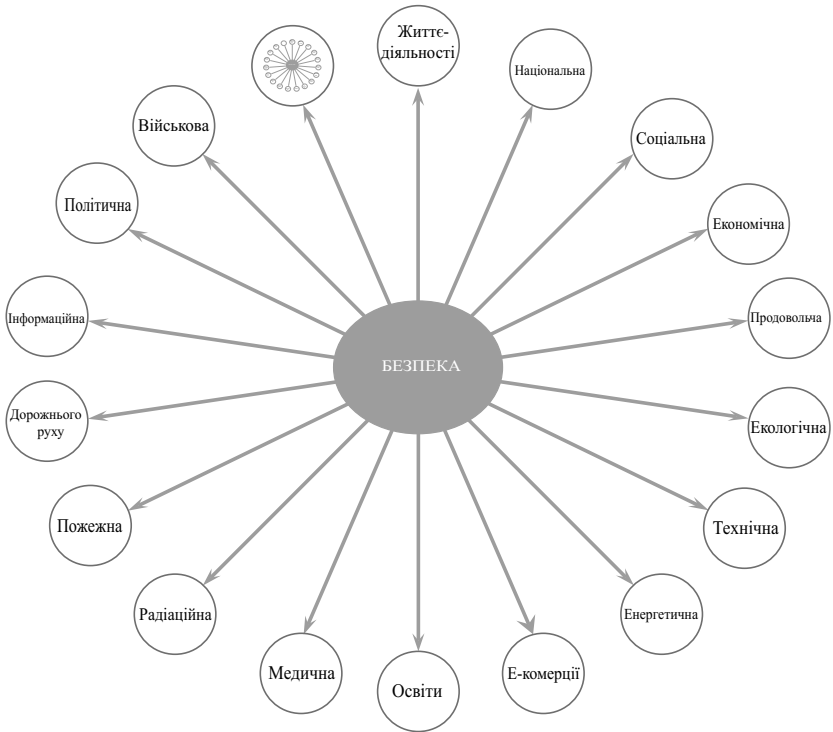

Рис. 1.2. Контури об'єму поняття «безпека»

Маємо дещо прокоментувати, що стосується визначених контурів об'єму поняття «безпека», тлумачення яких наведено у глосарії (додаток. Отже, зображені контури, як видно з рис. 1.2, є незавершеними, що пояснюється постійним оновленням сфер прояву безпеки. Наприклад, знаковою подією кінця ХХ – почат-

ку XXI століть стали поняття інформаційної безпеки¹² та безпеки освіти. Оскільки зараз відбувається становлення інформаційного, електронно-цифрового або «мережевого» суспільства ("*E-society*"), вельми актуальною стає проблема інформаційної безпеки. Поняття інформаційної безпеки залежно від його використання розглядається у декількох ракурсах. У найзагальнішому вигляді – інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [308, с. 38], тоді як безпека інформації – це лише захищеність інформації від випадкових чи навмисних несанкціонованих дій. Інколи інформаційну безпеку ототожнюють із процесом її забезпечення, розглядаючи її як організаційно-технічні заходи із забезпечення цілісності й конфіденційності інформації у поєднанні з її доступністю для всіх авторизованих користувачів.

На початку минулого століття Герберт Джордж Уеллс (*Herbert George Wells*) констатував доволі сумний, але, водночас, справедливий факт: «... Історія людства перетворюється в перегони між освітою та катастрофою». Сучасне трактування такого висловлювання, визначене фахівцями Інституту управління і безпеки (м. Москва), є таким: «Історія людства перетворилась на перегони між освітою та безпекою» [186].

Торкнемося ще деяких філософських питань. Фундаментальними є дослідження філософії безпеки М. М. Рибалкіна [237], в яких зазначається, що феномен безпеки (як і небезпеки) має подвійну природу. У своїй загальності природу безпеки складає природа речей. Тому в об'єктивному сенсі безпечно тотожне збереженню природної визначеності буття, а будь-яке заперечення природи речей для них є небезпечним. У зв'язку з цим, в об'єктивному сенсі достовірно безпечним для речі є лише те, що визначене її природою. Небезпека, у свою чергу, тотожна антиприродному визначенню. У своїй особливості феномен «безпека»

¹² Питанням забезпечення інформаційної безпеки присвячено публікацію автора [170].

Однак сьогодні інформація все частіше набуває матеріальної форми, а володіння нею, відповідно до загальновідомого висловлювання, стає все більш жаданим через бажання «володіти світом». Тому все частіше мова йде не стільки про інформаційну безпеку, скільки про інформаційну війну та інформаційну зброю. Інформаційна війна (англ. *Information War*) – використання й управління інформацією задля набуття конкурентоспроможної переваги над супротивником. Інформаційна зброя (англ. *Information Weapon*) – сукупність спеціалізованих (фізичних, інформаційних, програмних, радіоелектронних) методів і засобів тимчасового або безповоротного виведення з ладу функцій і служб інформаційної інфраструктури в цілому або окремих її елементів.

(як і «небезпека») виникає й існує як форма суб'єктного визначення [237].

До речі, щодо суб'єктного визначення деяких причин гальмування розвитку філософських засад безпеки: до середини 80-х років ХХ століття у вітчизняній науці традиційно розглядалася проблема захисту завоювань соціалізму, в якій домінував, як правило, військовий аспект, через що будь-які «філософські роздуми» на тему безпеки вважалися «недоцільними».

Зважаючи на такий стан речей, методологія, яка за часів індустріальної економіки традиційно застосовувалася для підтримки безпеки різних типів і класів, майже втратила свою актуальність. Тому сьогодні, в епоху інформаційної постіндустріальної економіки (яка докорінно відрізняється від індустріальної економіки) та за часів економіки знань, нагальною потребою є перехід на новий методологічний щабель – управління безпекою. Методологія управління безпекою має пронизувати всю вертикаль її об'єктів – від безпеки окремої людини до безпеки людства. Взаємозв'язок і взаємозалежність об'єктів безпеки показано на рис 1.3.

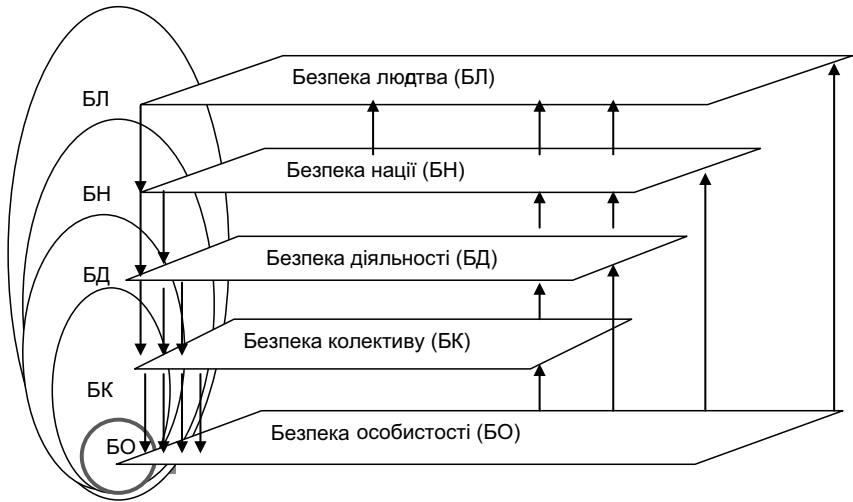

Рис. 1.3. Взаємозв'язок і взаємозалежність об'єктів безпеки

Не вдаючись до найменших подробиць щодо вибудовування взаємозв'язку і взаємозалежності об'єктів безпеки, показаних на рис. 1.3, повинні зауважити, що щільність та інтенсивність проявів взаємодії об'єктів безпеки можуть мати не лише послідовний, а й вибірково-характер.

Стисло прокоментуємо деякі з наведених на рис. 1.3 об'єктів безпеки. У цілому, сутність кожного об'єкта є прозорою. Акцентуємо увагу на тому факті, що безпеку особистості не слід плутати з особистою безпекою, оскільки безпека особистості є комплексним поняттям, розуміння якого може бути розтлумачене як у часі, так і у просторі, тоді як під особистою безпекою слід розуміти створення безпечних умов перебування особи впродовж певного проміжку часу в конкретно визначеному місці, наприклад, протягом перебування на робочому місці. Безпека колективу може розумітися досить широко – від безпеки родини до безпеки трудового колективу. Часові рамки забезпечення безпеки колективу є дуже розмитими – від тривалості трудової зміни (вкрай актуально, наприклад, для трудового колективу шахтарів) до всього життя (у випадку з родиною).

Безпека діяльності як об'єкт може породжувати низку термінологічних суперечок через ототожнення з поняттям безпеки бізнесу. Можливо, проведення глибокого компаративного аналізу цих двох понять має бути доцільним щодо розуміння їх сутності та розв'язання термінологічних суперечок, проте з'ясуємо лише наступне. Безпека діяльності є характеристикою умов будь-якої людської діяльності (наукової, фінансової, творчої тощо), убезпечених від руйнівного впливу екзогенних та ендогенних чинників. Натомість бізнес (звісно, якщо не трактувати як кальку з англійської *business*, що означає «справа»), у не примітивному розумінні, може являти собою підприємницьку діяльність, представлену складним утворенням сукупності видів діяльності – виробничої, фінансової, організаційної та ін. Тобто безпеку бізнесу можна розглядати як «вищу форму» безпеки діяльності. Однак слід зауважити, що інколи можна зустріти дещо спрощені тлумачення безпеки бізнесу, які стосуються лише питань фізичної охорони матеріальних і нематеріальних цінностей бізнесу та особистої безпеки його власників.

Формування конфігурації взаємозв'язків і взаємозалежностей об'єктів безпеки завжди залежить від набору інтересів певного об'єкта безпеки, які мають підлягати захисту та/або узгодженню з інтересами інших суб'єктів. Провідній ідеї дослідження щодо управління безпекою через узгодження інтересів будуть присвячені подальші роздуми, а поки що зупинимось на тому, що кожен об'єкт безпеки слід розглядати з позицій системотворення, вивчаючи його як окрему систему безпеки, кожна з яких утворює новий, а саме – вищий щабель у вертикалі таких систем. У [162]

такі щаблі дістали назву системотворчих видів безпеки, ієрархію котрих графічно зображено на рис. 1.4.

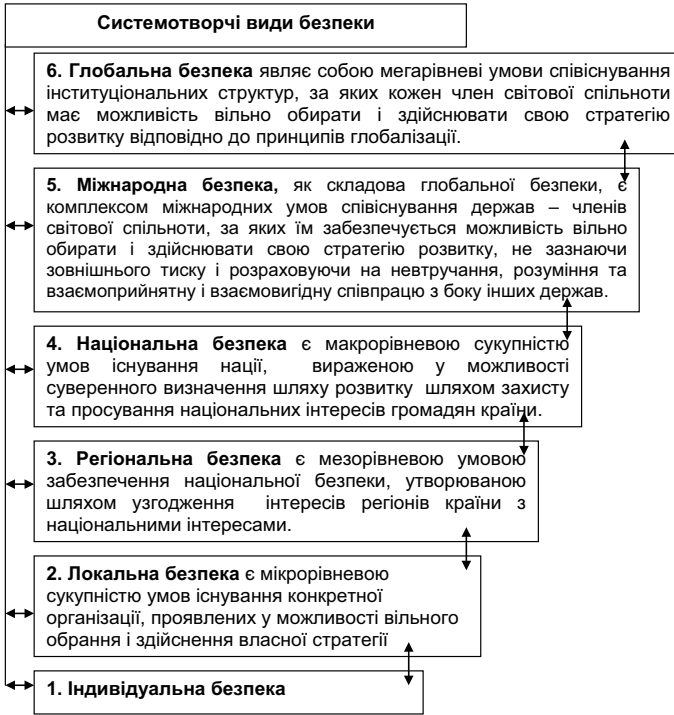

Рис. 1.4. Ієрархія системотворчих видів безпеки¹³

Сучасний стан методологічних засад забезпечення ієрархії економічної безпеки не є досконалим, але накопичення знань, поява офіційних документів та методик щодо оцінки рівня економічної безпеки, наприклад [185], свідчать про надзвичайно високу актуальність та затребуваність розвитку як галузі знань, так і прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки.

Безпека як загальнонаукова категорія пройшла певні етапи своєї еволюції і протягом ХХ століття, зрештою, трансформувались у царину досліджень економічної безпеки. Вертикаль таких досліджень пронизує всі рівні ієрархії – від глобального до індивідуального. Важливе місце в такій вертикалі належить

¹³ Складено автором з використанням положень, викладених в [162].

дослідженням економічної безпеки підприємства, популярність яких останнім часом набирає обертів. Проте, перш ніж зануритися в дослідження економічної безпеки підприємства, маємо стисло розглянути кожен щабель вертикалі економічної безпеки.

Незважаючи на те, що масштаб глобальної безпеки є надвеликим, внаслідок чого такий системотворчий вид безпеки посідає найвищий рівень у зображеній ієрархії, найціннішим щаблем такої ієрархії, попри все, залишається її найнижчий рівень – індивідуальна безпека, тобто безпека окремої людини. Відомий російський письменник та історик М. М. Карамзін вважав особисту безпеку головною метою суспільного життя [119]. І це зрозуміло, оскільки придатність застосування кожного способу забезпечення будь-якого виду безпеки має завжди зіставлятися із цінністю людського життя. Таке зауваження є незайвим через те, що ієрархія системотворчих видів безпеки є великою і складною конструкцією, якій не завжди притаманні характеристики узгодженості та стійкості.

Висновок про хиткість ієрархії системотворчих видів безпеки ілюструє й еkleктичність її теоретичного підґрунтя, хронологія формування якого в узагальненому виді є такою:

- 40-50-ті роки ХХ століття – *теорія класичного реалізму*¹⁴ є підґрунтям парадигми національної безпеки, поява терміну «національні інтереси», погляд на забезпечення безпеки держави шляхом захисту її національних інтересів;

- 60-ті роки ХХ століття – *теорія плюралізму* є підґрунтям парадигми регіональної безпеки, визнання того, що, окрім держав, на міжнародній арені існують інші впливові суб'єкти, діяльність яких¹⁵ є суттєвою щодо забезпечення регіональної і міжнародної безпеки;

- 70-ті роки ХХ століття – *використання ідей марксизму* є підґрунтям парадигми глобальної безпеки, забезпечення якої спиралося на експлуатацію слабких держав сильними шляхом контролю над корисними ресурсами;

- 90-ті роки ХХ століття – *теорія соціального конструктивізму* є підґрунтям парадигми універсальної безпеки. Прихильники цієї парадигми почали порушувати питання про природу безпе-

¹⁴ Термін «дилема безпеки» також з'явився в рамках теорії класичного реалізму. Сутність цього терміна означає дилему, що виникає, коли одна держава посилює свою безпеку за рахунок іншої держави. За часів холодної війни виникла концепція рівноваги сил, яка мала протилежний характер щодо дилеми безпеки.

¹⁵ Наприклад, ООН і її різні програми почали впливати на політику в сфері регіональної і міжнародної безпеки, які іноді суперечили національній безпеці.

ки у світі; поглиблення досліджень у галузі безпеки, відмову від примату воєнних загроз безпеці, започаткували появу терміну «безпека людини» та висунули ідеї щодо можливого неспівпадання думок громадян країни про безпеку з думками державотворців.

Своєрідний екскурс по щаблях вертикалі безпеки здійснено у численних працях професора Г. А. Пастернак-Таранушенка [213, 214]. Головні положення екскурсу зводяться до такого. «Забезпечення безпеки України сьогодні побудоване на реагуванні на відхилення від безпечних рівнів. Тобто лише утворення аномалії спонукає до дій тих, хто займається забезпеченням безпеки. Такий метод призводить до втрати можливості своєчасного реагування, держава існує лише завдяки значній інерції. Це пасивне забезпечення безпеки. Вочевидь, така система є занадто небезпечною передусім для її основного, але найслабшого елемента – громадянина. Адже суспільство страждає у значно слабшій формі через те, що постраждала лише деяка його частина. Держава як виконавчий механізм суспільства також страждає від негараздів окремої людини менше за цю людину. Країна – поєднання території з населенням – сприймає зазначене погіршення ще з меншою чутливістю. Меншою навіть, ніж регіон, який за певних умов є відокремленою частиною країни – адже населення регіону менше населення країни за кількістю, тому негаразди окремої людини для регіону є більш болючішими» [213].

Ієрархія системотворчих видів безпеки покликана одночасно бути і продуцентом, і гарантом захисту інтересів об'єктів кожного системотворчого виду безпеки. Проте захист інтересів об'єктів безпеки, починаючи вже з другого рівня цієї ієрархії, може містити у собі потенційні загрози для того чи іншого об'єкта безпеки внаслідок зниження рівня його самоідентифікації.

В умовах глобалізації питання самоідентифікації багатьох країн постає дуже гостро, внаслідок чого погіршується не лише стан безпеки самих країн, але й відбувається «розгойдування» систем міжнародної безпеки. З точки зору [355], система міжнародної безпеки, перш за все, означає підтримання миру [355, с. 149]. Концепція міжнародної безпеки¹⁶, як її бачили І. Кант, В. Вільсон та М. Вігт, спирається на розширене тлумачення безпеки, котре означає «уникнення групування держав у ворожі табори та відмову від проведення таких ліній поділу, які б ущемляли інтереси будь-якої країни» [379, с. 12]. На відміну від оборони, така

¹⁶ Іноді зустрічається отождошення цього виду безпеки з колективною безпекою.

безпека спрямована проти агресивних дій країн і націлена на утворення надійніших безпекових гарантій, ніж у разі з обороною.

Сучасна архітектура безпеки, на думку О. Семенюк, характеризується з одного боку зникненням двополосного поділу світу, із іншого – глобалізацією світових процесів. Останнє передбачає нівелювання ролі кордонів на шляху міжлюдських, інформаційних, економічних обмінів на планеті. Окрім, безумовно, позитивного впливу цих процесів на розвиток світового господарства, транспарентність кордонів відкриває також шлях вільному поширенню різного роду загроз, внаслідок чого сучасні міжнародні системи безпеки не в змозі покладатися на державні кордони як засоби стримування загроз чи локалізації їх джерел в окремих регіонах планети [242].

Глобальна безпека як чинник міжнародних відносин, вплив якого має універсальний характер і врахування якого в діяльності міжнародного співтовариства та в зовнішній політиці окремих держав призводить до радикальних змін у поведінці акторів міжнародних відносин, до трансформації самої сутності проблеми безпеки після закінчення «холодної війни» і розпаду біполярної міжнародної системи, потребує концептуального перегляду принципів функціонування міжнародних та національних інститутів, що відповідають за безпеку, а також урахування в нових доктринах інформаційної складової міжнародної безпеки [189, с. 9].

Проблеми глобальної безпеки посідають особливе місце у структурі міжнародної інформаційної політики, визначають суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які досягли такого рівня і гостроти, що можуть поставити під загрозу забезпечення світового порядку, реалізацію стратегій становлення глобального інформаційного (інтелектуального) суспільства, навіть саме існування цивілізації. Однією із найсучасніших та водночас найжахливіших загроз глобальній безпеці є активізація використання інформаційної зброї. Інформаційна зброя – це комплекс технічних та інших заходів, методів і технологій, спрямованих на встановлення контролю над інформаційними структурами потенційного противника, втручання у роботу його систем управління, інформаційних мереж та комунікацій з метою знищення або модифікації даних, дезінформації, поширення інформації спеціального призначення у системах формування громадської думки і прийняття рішень, а також як сукупність засобів впливу на свідомість і психологічний стан політичних і військових структур, спецслужб і населення для протидії можливим інформаційним впливам іншої сторони [189, с. 14–15].

Найважливішими міжнародно-правовими актами, що стосуються інституту міжнародної економічної безпеки, є такі: «Відмова від примусових економічних заходів» (резолюція IV сесії ЮНКТАД, 1983 р.); «Економічні заходи як засіб політичного та економічного примусу стосовно країн, що розвиваються» (резолюція 38-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1983 р.); «Про заходи зміцнення довір'я в міжнародних економічних відносинах» (резолюція 39-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1984 р.); «Міжнародна економічна безпека» (резолюція 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1985 р.); «Міжнародна економічна безпека» (резолюція 42-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1987 р.). До джерел міжнародного економічного права належить також Лімська декларація про промисловий розвиток і співробітництво, прийнята в 1975 р. Конференцією ООН з промислового розвитку (ЮНІДО).

Міжнародна безпека розглядається Центром політичних досліджень Росії (ПІР-Центр – *рос.*) [334] як інтегрований показник стану сучасного світу з погляду наявності чи відсутності загроз фізичній безпеці й економічному благополуччю громадян планети. Величина цього показника відбита в *iSi* (*international Security index* – індекс міжнародної безпеки) й оцінюється з погляду масштабності загроз, тривалості їх дії і вірогідності ескалації. При обчисленні *iSi* враховані як військові, так і невоєнні чинники, які, зокрема, впливають і на економічну безпеку, хоча головним призначенням індексу є встановлення рівня міжнародної безпеки у військовій, політичній, економічній, екологічній сферах та враховує чинник дії недержавних суб'єктів (зокрема, терористичної діяльності). Головними характеристиками *iSi* є універсальність, стійкість і наочність. В індексі *iSi* в концентрованій формі знайшла відображення велика кількість чинників, які безпосередньо впливають на міжнародну безпеку, до числа яких належать: загроза загальної ядерної війни, кількість і інтенсивність локальних конфліктів, рівень політичних стосунків між окремими країнами і міжнародними організаціями, інтенсивність і масштаб терористичної діяльності, стабільність світової економіки і загроза з боку техногенних катастроф і епідемій [334].

Розрахунок *iSi*, починаючи з липня 2006 р., здійснюється на щомісячній основі. Зростання чи падіння його абсолютного значення показує, які тенденції у сфері міжнародної безпеки переважали у світі за минулий період, яка була їх спрямованість і глибина. Підсумовування названих балів дає базове значення *iSi*, яке показує, наскільки міжнародна ситуація, що складалася на

момент оцінки, з погляду безпеки відмітна від «ідеального» стану, коли будь-які загрози відсутні взагалі [334].

У 2009 році базове значення *iSi* становило 3195 пунктів, в 2010-му – 3228 пунктів. У 2011 році воно дорівнювало 3284 пунктам, в 2012 році становило 3115, а в 2013-му – 3145. Нове базове значення, яке встановлюється на 2014 рік, склало 3205 пунктів, перевищивши на 60 пунктів річний показник 2013-го (із 4210 максимально можливих пунктів, які відповідають ідеальному рівню міжнародної безпеки), причому, як відзначають фахівці Центру політичних досліджень Росії, позитивно на клімат безпеки вплинула політична стабілізація в Україні, однак число негативних подій у світі суттєво стримує рівень міжнародної безпеки, не сприяючи тим самим підтриманню стійкості ієрархії системотворчих видів безпеки [334]. Начебто світ ставав безпечнішим, але станом на 1 грудня 2014 року цей індекс «впав» до 2773 пунктів, проте реальність чи то якість такого індексу, як бачимо, є неспівставно небезпечнішою.

Як категорія політичної науки, безпека відображає зв'язок національної¹⁷ та міжнародної безпеки, спираючись на суспільні стосунки і суспільну свідомість, інститути суспільства і їх діяльність, які забезпечують реалізацію національних інтересів у конкретних історичних обставинах. Метою співіснування країн у глобальному просторі є узгодження їх інтересів. Навіть враховуючи неоднозначне ставлення світової спільноти до процесів глобалізації, все частіше об'єднавчі ідеї країн стають не плацдармом для реалізації національних амбіцій, а полем вирішення питань зі збереження національних інтересів, через що нинішня ситуація у глобальному економічному просторі суттєво відрізняється від ситуації повоєнного світу в ХХ ст., коли країни об'єднувалися заради порятунку, а не процвітання на основі домінування. Тому сучасними політологічною та геополітичною опорами міжнародної та національної безпеки слід вважати реальні суб'єкти – державні та недержавні організації, роль кожної з яких є з'ясованою, механізми взаємодії – побудованими, а міра відповідальності – визначеною. Низку головних інституцій, що опікуються питаннями міжнародної та національної безпеки деяких країн, наведено у додатку.

Так, сучасним інституційним проявом глобальної безпеки вважається Організація Об'єднаних Націй (ООН). Рада Безпеки ООН несе основну відповідальність за підтримання міжнародно-

¹⁷ У деяких країнах, зокрема в Україні, спостерігається трибічний зв'язок «регіональна безпека – національна безпека – міжнародна безпека» – *прим. авт.*

го миру і безпеки. До числа міжнародних політично-військових гарантів свободи й безпеки всіх своїх членів в Європі та Північній Америці належить НАТО. Ставлення широких верств населення до діяльності НАТО в Україні є неоднозначним, попри це в рамках співробітництва України з НАТО в економічній сфері реалізується низка важливих ініціатив та програм. Зокрема, важливою складовою економічного співробітництва України з НАТО є діяльність Робочої групи відкритого складу з питань економічної безпеки, у ході щорічних засідань якої обговорюється низка теоретичних і практичних питань з економічної безпеки й розглядаються концептуальні засади її забезпечення в рамках загальної безпеки держави.

В Європі головною інституцією з безпеки є Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Сучасна архітектура європейської безпеки, пройшовши тривалий шлях свого формування й розвитку, сьогодні є інтегрованою конструкцією, побудованою на різних історичних типах систем міжнародних відносин і охоплює практично будь-які сфери міжнародного життя – політичну, військову, соціальну, економічну, екологічну, інформаційну тощо. Україна є учасницею ОБСЄ з 1992 року і від того часу бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів ОБСЄ, до числа яких належать саміти держав-учасниць ОБСЄ, засідання Ради міністрів та Постійної ради ОБСЄ. Здійснюючи таку діяльність, Україна активно співпрацює з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ), Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) та Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.

До речі, цікавими та вкрай неоднозначними є питання щодо висвітлення проблем безпеки у засобах масової інформації. Популярним виданням з висвітлення питань безпеки є спеціальне щоквартальне видання *International Security* («Міжнародна безпека»), яке видається у США. Не меншу зацікавленість фахівців може викликати Щорічник *SIPRI* «Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека», який готується Стокгольмським інститутом досліджень проблем миру (*SIPRI* – англ. *Stockholm International Peace Research Institute*¹⁸). Публікація видається з 1969 р. з метою ознайомлення фахівців і громадськості з подіями, явищами і тенденціями у сфері міжнародної безпеки, насампе-

¹⁸ Ця установа є незалежним міжнародним інститутом з досліджень проблем миру і конфліктів, перш за все, з питань контролю над озброєннями і роззброєннями.

ред – у її військово-політичних і військово-економічних аспектах. В Україні «Щорічник *SIPRI*» з 2000 р. розповсюджується Центром Разумкова серед урядових і парламентських структур, для центральних органів влади, провідних вузів, публічних бібліотек обсягом близько 1 000 примірників щороку. З того ж часу Український центр економічних і політичних досліджень (нині – Центр Разумкова) розпочав видання власного журналу «Національна безпека і оборона». Його назва досить точно відображає тематику досліджень Центру Разумкова – це політичні, економічні, соціальні, воєнні, екологічні, інформаційні та інші аспекти національної безпеки України.

Стисло характеризуючи державні інституції з питань безпеки, слід зазначити, що діяльність служб безпеки, які є державними силовими структурами, спрямована на запобігання та усунення загроз інтересам держави, народу країни, тобто має сприяти забезпеченню національної безпеки. Ідея національної безпеки є похідною від сукупності ідей національних інтересів, а, отже, передусім має забезпечувати їх захист. Приналежність кожної силової структури до певної країни, в Україні це СБУ, у Росії – ФСБ, у США – ФБР, зумовлює наявність певних відбитків щодо національних особливостей забезпечення безпеки держави.

Досліджуючи історичні засади державотворення, М. М. Карамзін вважав, що «... перше добро державне є безпека» [119]. На думку Г.А. Пастернак-Таранушенко, яку, зокрема, від висловлює у [213], «... царица безпеки, яку ми називаємо «національною», складається із трьох елементів – військової, економічної та політичної, хоча, природно, між ними немає чіткої межі. Війни точаться за досягнення економічних, політичних або військових інтересів». Власне, Г. А. Пастернак-Таранушенко є одним з тих, хто стояв біля витоків української науки про економічну безпеку. Виступаючи знавцем екосестейту¹⁹, тобто природних зв'язків між економічною безпекою особи, родини, угруповання, регіону та держави, проф. Г. А. Пастернак-Таранушенко наголошував на тому, що такі зв'язки мають вивчатися за принципом від простого до складного, зважаючи на те, що екосестейт є дуже молодого наукою, якій немає ще й 20 років²⁰ (для порівняння: математика налічує понад 3000 років, приблизно стільки ж – механіка, соціологія – понад 150 років) [212].

¹⁹ Екосестейт – транслітерація англ. *ecosestate*, що є скороченням від “*economic security of state*” і перекладається як економічна безпека держави.

²⁰ Станом на 2009 р.

Дослідження національної безпеки в розвинутих країнах проводяться, починаючи з 80-х років ХХ ст. Вагомим є внесок у розробку питань національної безпеки таких американських учених-реалістів, як Х. Моргентау, Дж. Кеннан та Р. Осгоот, докладний аналіз робіт яких проведено в [79].

Відповідно до [49, 79, 93, 309], у світі існують якісно різні системи і моделі національної безпеки, характеристики яких наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Характеристики моделей національної безпеки

Назва моделі	Характеристика моделі
Американська	Орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку беруть за взірць більшість держав.
Японська	Акцентована на внутрішню соціальну безпеку, базується на двох принципах збереження та розвитку економічної потужності країни і формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів.
Китайська	Сконцентрована на принципах та цінностях будівництва соціалістичного суспільства ²¹ .
Країн з перехідною економікою	Базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можливо отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проєктів.
Країн, що розвиваються	Націлена на глибинну переорієнтацію розвитку країни, передбачає раціональне використання технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально стислі терміни. Економія часу стає базовою умовою успішності такої моделі.

Донедавна, а саме до початку світової фінансової кризи, США, Великобританія, Німеччина формували свої стратегії економічної безпеки на надлишкових, перш за все, фінансових ресурсах, що давало їм змогу без загрози для реалізації економічних інтересів виокремлювати та убезпечувати зони господарювання з підвищеним рівнем економічного ризику, забезпечуючи цим умови для стратегічної, перспективної самодостатності і конкурентоспроможності.

²¹ Як зазначав відомий японський економіст, колишній міністр зовнішньої торгівлі та промисловості С. Окіта, шлях до безпеки японського суспільства полягає в тому, щоб «не створювати собі ворогів у світі», щоб розвивати і поглиблювати відносини дружби, співпраці й партнерства з усіма країнами.

Офіційні державні документи України визначають національну безпеку України аналогічно поширеному серед українських науковців визначенню політичної безпеки. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка діяла з 1996 по 2003 рр., визначала національну безпеку України як «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз» [141, с. 85]. Чинний з липня 2003 р. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає національну безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [101, с. 3].

Головними документами, які визначають проблеми національної безпеки України, є Конституція України [138], а також Закон «Про основи національної безпеки України». Конституція України наголошує на пріоритетності забезпечення безпеки держави та в загальних рисах розподіляє повноваження у цій сфері між владними органами держави: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу (стаття 17) [138, с. 3]. У свою чергу, сучасний Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами і доповненнями чи не найширше серед багатьох країн світу розтлумачує основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [101, с. 3].

Порівняльний аналіз Концепції національної безпеки України і Національної стратегії безпеки США є підтвердженням цієї тези. Стратегія національної безпеки США відбиває проведену американським урядом глобальну політику і спирається на унікальні ресурсні можливості Сполучених Штатів. Ця політика спрямована на протидію стратегічним загрозам пануючому положенню США у світі і носить переважно довгостроковий характер. Первісно Концепція національної безпеки України приймалася в умовах системної кризи, і тому орієнтована на збереження стійкості соціально-економічної системи країни та підтримку її конкурентоспроможності, тобто вимушено зосереджена на загрозах

короткострокового плану. Звичайно, деякі типи загроз можуть бути актуальними для обох держав, але мати різну гостроту²².

Існує ряд причин, через які у Концепції національної безпеки України не були відображені стратегічні напрями та шляхи забезпечення економічної безпеки. Це пов'язано як з об'єктивною необхідністю вирішувати життєво важливі короткострокові завдання, залишаючи при цьому вирішення стратегічних завдань на наступні періоди, так і з меншим (перш за все, за тривалістю) досвідом українського екосистейту порівняно з американським. Проте, в проекті нової редакції Стратегії національної безпеки України, розробленій інститутом стратегічних досліджень при Президентові України, чітко зазначені такі цілі: «мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах державного кордону, визнаного міжнародним правом; набуття нової якості економічного і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та її майбутнього як демократичної, правової, соціальної європейської держави»

Порівняння варіантів нормативно-законодавчого закріплення визначень національної безпеки робить очевидним той факт, що кожне визначення здебільшого зорієнтоване на здійснення захисних функцій державного управління, однак «захисні акценти» можуть бути розставлені по-різному. Для порівняння таких варіантів наведемо ще один приклад. Самобутнім та таким, що відбиває ментальні особливості й національний колорит, є розуміння національної безпеки Грузії, яке пов'язується з непохитною волею громадян цієї країни щодо затвердження демократичного суспільного устрою, державної незалежності, мирних стосунків з іншими народами, створення соціально-правової держави і вільної економіки, забезпечення загальних прав і свобод людини.

²² У першому виданні цієї монографії (2011 р.) надалі йшлося про таке: «Так, для США загроза міжнародного тероризму є важливою проблемою, тоді як для України, на щастя, ця проблема не є першочерговою. У той же час для Російської Федерації, найближчого сусіда України, що веде бойові дії з терористичними угрупованнями на Кавказі, проблема тероризму несе загрозу самому існуванню держави як єдиному цілому». Маю визнати свою наукову недалекозорість щодо необгрунтованої впевненості в абсолютності безпекового простору і в Україні, і поза її межами. Протягом останніх років ситуація докорінно змінилася. По-перше, активізувалися військові конфлікти у світі. Так, за даними агенції *Bloomberg* кількість війн у світі протягом 2014 року досягла 11, а протягом 2015 року, на думку фахівців цієї агенції вона може зрости до 15. По-друге, в Україні розпочалася «гібридна» війна. Про реальні втрати у цій війні, думаю, людство дізнається не скоро. Наразі за даними про наслідки цієї війни є лише скупа інформація, оприлюднена у Чорній книзі Кремля (www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247965627&cat_id=244276429)

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, за наявності економічної та політичної кризи в державі, з відчутним впливом процесів глобалізації та євроінтеграції, актуалізується проблема збереження духовно-релігійної, культурної та громадянської самоідентифікації українського народу. Така самоідентифікація є неможливою без універсальної системи цінностей, яка спирається на вищі духовні та моральні засади. Крім того, духовні цінності, функціонуючи як специфічні сенсоутворюючі джерела існування людини та серцевина механізму самоорганізації безпеки суспільства, набувають значення важливого чинника соціально-політичної стабільності держави та стають провідними критеріями її сталого просування. Одночасно із цим держава повинна забезпечити своїм громадянам право і можливість задовольняти свої духовні потреби на умовах рівності для всіх соціальних, національних, конфесійних груп населення [293].

Закон України «Про основи національної безпеки України» чітко вказує на релігійний аспект загроз національним інтересам і національній безпеці України (ст. 7) та основні напрями державної політики щодо національної безпеки (ст. 8) [101]. Як вважають деякі вчені [293], одним із шляхів виходу людства з глобальної кризи є передусім створення духовних засад, які забезпечували б усталеність і безпеку суспільного розвитку, переорієнтацію свідомості з утилітарних, споживацьких на вищі ціннісні основи, актуалізацію екологічних імперативів і повернення до духовних витоків.

Інколи думки науковців не співпадають з офіційним тлумаченням національної безпеки. Так, професор В. А. Труханов [272] пропонує розглядати національну безпеку Росії як захист національного буття через реалізацію інтересів, цінностей і цілей. У зв'язку із чим, автор відзначає, що національна безпека – це не просто абстрактна наукова категорія, про сутність якої можна сперечатися до безкінечності. У геополітичних, економічних, екологічних, соціальних умовах, що склалися, національна безпека повинна стати світоглядом усього російського суспільства. Від цього залежить його виживання. Під світоглядом національної безпеки професор В. А. Труханов розуміє систему поглядів на національну безпеку і місце в ній людини, на ставлення людини і суспільства до небезпек, загроз і викликів національній безпеці, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації в загальній системі безпеки [272].

Така позиція автора є цікавою не лише з точки зору глибокого сенсу, а й із точки зору сполучної ланки між національною та індивідуальною безпекою. Безпека людини – це можливість доступу до різних видів благ та можливість вибору (альтернативи) при реалізації своїх потреб та інтересів, а також впевненість у наявності таких можливостей у майбутньому. Загрозою безпеці людини є позбавлення таких можливостей у різних формах прояву та способах дії. Так, низька якість життєзабезпечення людини та суспільства, які характеризуються як бідність або відсутність достатку, визначається не кількістю благ, а можливістю людей отримати до них доступ.

Зауважимо, що зі зрозумілих причин, зумовлених рамковими умовами виконуваного дослідження, питання індивідуальної безпеки розглядатися не будуть, тоді як локальній безпеці, розкритій через її економічну складову, присвячено подальший перебіг дослідження. Однак останнє твердження та заявлена раніше ієрархія видів безпеки потребують логічного завершення²³. Отже, відповідно заявленій логіці дослідження, як найважливіша сутнісна ознака локальної безпеки надалі має розглядатись безпека економічна.

1.2. Дефініції економічної безпеки

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки однією з головних цілей є забезпечення її економічної безпеки, досягнення якої потребує детального вивчення багатьох питань. Зокрема, до числа таких питань належать відстеження зовнішніх та викриття внутрішніх загроз; виокремлення та упорядкування економічних інтересів за рівнем пріоритетності, відповідно до якого інтереси мають узгоджуватися; діагностування стану економічної безпеки підприємства; розробка та впровадження способів забезпечення економічної безпеки тощо. Розв'язання цих та інших питань є ознаками та змістовним наповненням формування наукових шкіл економічної безпеки. Однак слід визнати, що, попри актуальність та популярність питань економічної безпеки, змістовні характеристики таких наукових шкіл поки що не мають усталеної форми, тобто єдність їх форми та змісту не є гармонізованою, через що на докладний розгляд заслуговує генеза економічної безпеки.

²³ Результати досліджень регіонального шабля ієрархії видів безпеки, отримані автором попередньо, опубліковані в [168, 170, 171].

Термін «генеза» (від грец. *genesis* – походження, виникнення, початок) походить від назви старозавітної біблійної Книги Буття, запозичене багатьма європейськими мовами зі старогрецької мови. Генезою може називатися будь-яка наукова теорія, що описує походження, виникнення, становлення, розвиток, метаморфози і загибель об'єктів [342].

Формування нової парадигми управління підприємствами передбачає не тільки переосмислення усталених уявлень теоретиків менеджменту, а й розробку концептуальних засад економічної безпеки підприємств, адекватних сучасним реаліям. Однак унаслідок конкретно-історичної обумовленості мінливості умов функціонування підприємств такі засади апріорі є відносно стійкими. Саме цей факт, з одного боку, зумовлює різноманітність поглядів на економічну безпеку підприємств, а, з іншого боку, пояснює її генезу.

Етапи генези економічної безпеки можна простежити, посилаючись на базові положення теорії стадійності процесів управління, висунутої Р. Ноланом [351], який стверджує, що будь-яка система (наприклад, економічна чи соціально-економічна) або процес перебувають у постійному розвитку, який, у свою чергу, передбачає проходження ряду стадій.

Вважається, що вперше термін «економічна безпека» був ужитий 32-м президентом Сполучених Штатів Америки – Франкліном Рузвельтом, хоча проблемне коло питань щодо забезпечення економічної безпеки країни виникло значно раніше, а саме – з появою держави як такої. Перші відбитки досліджень про необхідність забезпечення економічної безпеки можна простежити в Платона [219], який зазначає, що ідеальною є та держава, де панує достаток, а не надлишок, уточнюючи, що саме поява надлишкових потреб призводить до воєн та перетворює «здорову державу» на «державу, яку лихоманить» [219, с. 372]. Концепцію Платона щодо ідеальної держави, справді, можна вважати механізмом забезпечення економічної безпеки та, водночас, інструментарієм протидії деструктивним чинникам, однак у сучасному світі існують й дещо інші, відмітні від надлишкових потреб, причини, які зумовлюють необхідність забезпечення економічної безпеки країни.

Офіційним термін «економічна безпека» став у 1985 році, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека». Саме в цій резолюції визначено, що необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни. На 40-й сесії Генеральної Асамблеї

ООН був зроблений наступний крок – прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки. Цю подію можна вважати знаковою не лише з точки зору започаткування офіційного розгляду питань економічної безпеки, а й із точки зору активного поширення проблематики цих питань у різні сфери діяльності та на щаблі ієрархії видів безпеки.

Так, узявши свій початок з найвищого щабля ієрархії видів безпеки, поняття економічної безпеки доволі швидко почало «спускатися» на нижчі рівні, «мігруючи» між ними та проходячи різні стадії метаморфоз своєї сутності. Хронологію з'ясування сутності економічної безпеки наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Хронологія з'ясування сутності економічної безпеки

Період	Сутнісні ознаки економічної безпеки
1934 р.	Перше тлумачення економічної безпеки як сукупності умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян.
1970-1979 рр.	Ототожнення із захистом комерційної таємниці підприємства.
1984 р.	Перше наукове обґрунтування поняття «економіка безпеки»
1985 р.	Термін «економічна безпека» став офіційним. Цілі забезпечення економічної безпеки задекларовано як такі, що мають слугувати цілям соціально-економічного розвитку та прогресу.
1990 р.	Економічна безпека розглядається як елемент захисту національних економік різних країн.
1991 р.	Запропоновано поняття безпеки політично-економічної діяльності.
1994 р.	Розгляд скрізь призму внутрішніх та зовнішніх чинників, вплив яких на економічну безпеку може бути суттєвим.
1995-1999 ²⁴ рр.	Протистояння загрозам.
1997 р.	Поява сукупності нових сутнісних ознак: мінімізація втрат і збереження контролю над власністю – доміганти забезпечення економічної безпеки; запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам; започаткування ресурсного підходу до забезпечення економічної безпеки.
1998 р.	Перші дослідження економічної безпеки як керованої системи.
1999 р.	Початок досліджень соціально-економічної безпеки регіону.
2000 р.	Захист потенціалу підприємства від економічних загроз.
2000-2001 рр.	Поява досліджень функціональних складових економічної безпеки.
із 2002 р. до нинішнього часу	Економічна безпека починає розглядатися як міра гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовищу у часі та просторі.

²⁴ Таке тлумачення не втратило своєї актуальності дотепер.

Надалі не можна не торкнутися питань географічного поширення досліджень економічної безпеки, стислий опис яких наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Географічне поширення досліджень економічної безпеки²⁵

Поняття	Країна	Коло питань, що розглядалися
Економіка безпеки	США	Вперше у 1984 р. розтлумачено поняття економіки безпеки.
Безпека політично-економічної діяльності		У 1991 р. розпочато «стикові» дослідження економіко-політичної безпеки, надалі дослідження переважно ведуться з позиції оборони, проте велика увага приділяється таким загрозам міжнародної та національної економічної безпеки, які не мають мілітаристського походження.
Політична економія оборони	Франція	Вивчаються питання військово-економічної безпеки та національної економічної безпеки.
Економічна безпека	Польща	Вченими здебільшого розглядаються питання національної економічної безпеки.
	Росія	Дослідження національної економічної безпеки та її складових. Існують різні наукові школи економічної безпеки підприємства.
	Казахстан	Здебільшого проводяться дослідження національної економічної безпеки, існують окремі наукові праці з питань економічної безпеки підприємств.
	Україна	Дослідження проводяться у сфері національної економічної безпеки, енергетичної безпеки, продовольчої безпеки; соціально-економічної безпеки регіону, економічної та соціально-економічної безпеки підприємств різної галузевої належності. Найбільш активними є дослідження, які проводяться в містах Київ, Харків, Донецьк, Луганськ, Тернопіль, Львів.

Зрозуміло, що у табл. 1.4 наведені головні географічні «епіцентри» поширення досліджень економічної безпеки. Спочатку слідом за політиками США, пізніше – за науковцями переважна більшість країн опікується питаннями національної безпеки й оборони.

Попри ґрунтовність здійснених досліджень, в економічній науці дотепер залишається дискусійним питання щодо сутності економічної безпеки. Так, переважна більшість визначень

²⁵ Складено із запозиченням посилань, зроблених в [79].

економічної безпеки, представлених у роботах провідних учених-економістів, є різними не тільки за смисловим навантаженням, а й за семантикою предмета, зокрема, найбільш часто російські вчені ототожнюють економічну безпеку із цілями її забезпечення, кризовим або таким станом економіки, що спричиняє низку негативних наслідків чи, навпаки, із захисним механізмом від тіньової економіки, корупції, «інституціональних пасток», а також дехто припускається тотожності економічної безпеки зі стійкістю розширеного відтворення (рис. 1.5).

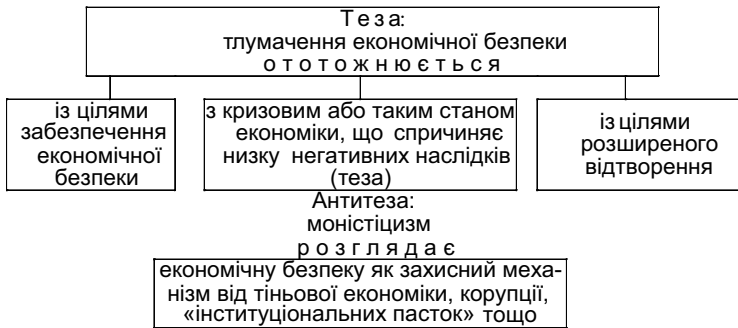

Рис. 1.5. Ототожнення тлумачень економічної безпеки²⁶

Окрім наведених на рис. 1.5 ототожнень, економічну безпеку інколи розглядають через цілі забезпечення конкурентоспроможності або через цілі сталого розвитку, причому рівень таких тотожностей притаманний усій вертикалі економічної безпеки, яку графічно зображено на рис. 1.6.

Розглянемо деякі трактування економічної безпеки відповідно до наведеної її вертикалі, починаючи з найвищого щабля. Якщо не розглядати глобальну економічну безпеку ідеалізовано, тобто не ототожнювати з досягненням максимальної безпеки та високого рівня життя кожної людини, незалежно від нації чи національності, з дотриманням при цьому умов фізичного та екологічного збереження світу, а розглядати таку безпеку дещо спрощено, але більш прагматично – як функцію від сукупності національних безпек країн світу, то стає зрозумілою можливість починати розгляд трактування економічної безпеки, починаючи відразу зі щабля «економічна безпека держави».

²⁶ Складено автором з використанням ідей, викладених А. М. Доровським в [83].

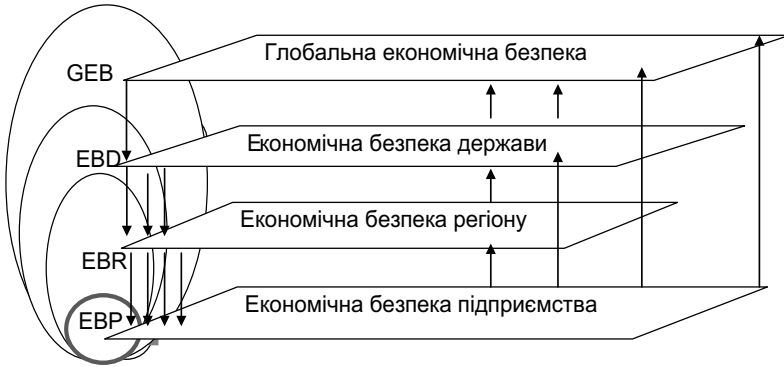

Рис. 1.6. Вертикаль економічної безпеки

Отже, одним з найпоширеніших є трактування економічної безпеки, що наводиться в електронних ресурсах [333, 336, 337, 338, 342, 361, 375], де економічна безпека розглядається як стан економіки, при якому забезпечується достатньо високе і стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях. Економічна безпека розглядається як складова національної безпеки, її фундамент і матеріальна основа.

Під економічною безпекою розуміють сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [77]. В [191] під економічною безпекою пропонується розглядати відновлення здатності національної економіки до самовідтворення й освоєння сучасної інноваційної моделі економічного зростання в умовах глобалізації соціально-економічних процесів та нових форм наддержавного рівня відносин.

Економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях. Іншими словами, економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутріш-

ніх ринках, що гарантує від різного роду загроз і втрат. З цього можна зробити два висновки. По-перше, економічна безпека країни повинна забезпечуватися, насамперед, ефективністю самої економіки, тобто поряд із захисними заходами, здійснюваними державою, вона має захищати сама себе на основі високої продуктивності праці, якості продукції і т.д. По-друге, забезпечення економічної безпеки країни не є прерогативою якогось одного державного відомства, служби, вона має підтримуватися всією системою державних органів, усіма ланками і структурами економіки [377].

Відповідно до [185] економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатен задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, зовнішньоекономічна, інвестиційна, фінансова, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека (рис. 1.7).

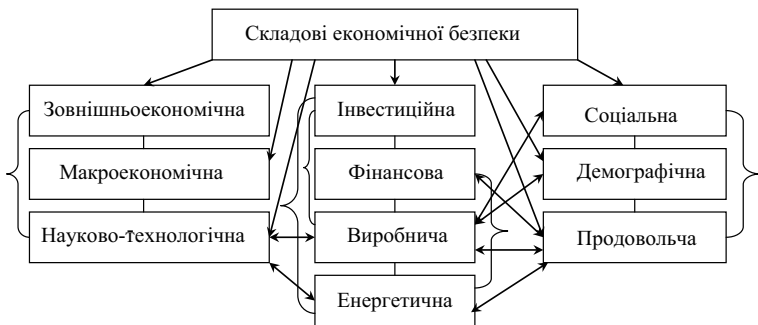

Рис. 1.7. Складові економічної безпеки²⁷ та їх взаємозв'язок

Сутність кожної складової розкрито у глосарії (див. додаток).

Енергетична безпека являє собою такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

²⁷ Побудовано за матеріалами [185], взаємозв'язки показано автором.

Наразі українська економіка за показниками ефективності використання енергоресурсів поступається розвинутим країнам у 2,5–3 рази, через що нинішній рівень енергетичної безпеки України за багатьма її складовими є незадовільним. Головними причинами такого становища є: надвисока енергоємність споживання енергетичних продуктів у галузях економіки і соціальної сфері; значна частка імпорту в балансі енергоспоживання з переважною часткою імпорту з однієї країни природного газу, ядерного палива, нафти; нераціональна структура паливно-енергетичних балансів країни; зниження ефективності виробництва і транспортування енергетичних продуктів; високий рівень шкідливого впливу об'єктів енергетики на навколишнє середовище тощо [91].

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави. Нині показники, які характеризують споживання продуктів харчування населення України і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизилися до критичної межі, особливо це стосується м'яса, молока, фруктів та ягід, риби, овочів, яєць. Упродовж більше десяти років в Україні спостерігається одноманітне жирово-вуглеводне харчування більшої частини населення. Докладні дослідження питань продовольчої безпеки, проведені автором, опубліковані в [172, 173].

Не можна не зупинитися ще на одному вельми важливому виді безпеки – екологічному. Як зазначає голова Української екологічної асоціації «Зелений світ» Ю. І. Самойленко [239], вітчизняна економічна система є вкрай екологічно несприятливою. Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання природних благ – енергії, води, корисних копалин – на одиницю ВВП. Так, ресурсоміскість вихідного національного продукту в 3 рази перевищує світовий рівень, а на одиницю ВВП витрачається майже тонна природних ресурсів, тоді як у США – 3 кг. Загальне енергоспоживання на одиницю ВВП в Україні в 1,8 разу більше, ніж у Росії, у 3,5 разу більше, ніж у Польщі, у 8,3 разу вище, ніж у розвинутих країнах Європи, причому за останні 20 років енергомісткість одиниці ВВП України зростає майже вдвічі. При цьому, незважаючи на скорочення виробництва за останні десять років, відбулось збільшення питомої ваги викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище на одиницю виробленої продукції. Наприклад, у розрахунку на одиницю ВВП

зросли у 3,6 разу обсяги скидання стічних вод комунального господарства. [239]. Таким чином, успішність розвитку національної економіки великою мірою залежить від способів та швидкості забезпечення екологічної безпеки.

Окрім того, що складові економічної безпеки перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємодії та істотно впливають одна на одну, тобто є елементами системотворення економічної безпеки (див. рис. 1.7), такі складові, як і система економічної безпеки в цілому, впливають на стан національної конкурентоспроможності. Докладні аргументи на користь цього твердження автором раніше вже були опубліковані. Наведемо деякі з них. Перед усе, рівень конкурентоспроможності країн асоціюється із рівнем ВВП в розрахунку на 1 особу. Є очевидним, що навіть за найпримітивнішим розрахунком ВВП на 1 особу конкурентоспроможність України майже вп'ятеро нижча, ніж аналогічний показник, усереднений по 27 країнам Європейського Співтовариства, втричі – ніж конкурентоспроможність Польщі та майже вдвічі – ніж конкурентоспроможність Росії та Латвії.

Одне з найважливіших місць посідає фінансова складова економічної безпеки, динаміку основних індикаторів якої для України подано в табл. 1.5.

Однією з головних загроз як економічній безпеці держави, так і національній конкурентоспроможності є тінізації економіки. Рівень тінізації економіки є істотним індикатором стану економічної безпеки країни, але, водночас, цей показник вкрай негативно впливає на рівень її конкурентоспроможності. Перебуваючи на «непрестижних» сходинках рейтингу корумпованості країн світу, Україна, маючи «слабке місце» в економічній безпеці за рівнем тінізації, не може посідати провідні місця в рейтингах конкурентоспроможності країн. Так, у рейтингу корумпованості країн, складеному *Transparency International*, у 2010 році Україна посіла 134-е місце (поряд з Того та Зімбабве) у світовому рейтингу за індексом сприйняття корупції, що визначався у 178 країнах світу. Російська Федерація на двадцять позицій нижче України, її сусідами є Папуа-Нова Гвінея та Таджикистан. Натомість Грузія, яка шість років тому завершувала рейтинг, нині перебуває на шістдесят шостому місці. Поруч з Італією та Кубою. У 2007 році Україна посідала 118-е місце зі 180 країн світу, Росія – 143-є місце, Грузія – 79-е. Найнижчий рівень корумпованості зафіксовано у Новій Зеландії, Данії, Фінляндії (перші позиції рейтингу), найвищий – в Іраку, М'янмі та Сомалі (останні позиції рейтингу) [370].

Таблиця 1.5

**Dynamics of the main indicators of financial security
of types of activities of Ukraine**²⁸

The types of activities	2014		2013		2012	
	P & L	Percentage of enterprises that have received profit, %	P & L	Percentage of enterprises that have received profit, %	P & L	Percentage of enterprises that have received profit, %
Total, including:	-258794,2	55,1	-29283	65,5	101885	64,5
agriculture, forestry and fisheries	-982,6	87,9	15147	79,9	26993	78,3
industry	-87731,6	53,4	13698,3	63,3	21353	62,4
construction	-3702,7	52,5	-5126,6	62,3	-71,1	60,5
wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles	-46799	57,4	-6047,5	67,2	9608	66
transportation, warehousing, postal and courier activities	-8037,5	51,4	834,3	63,1	7524,9	61,8

На початку 2015 року показники Індексу сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index*)²⁹ дають невтішні прогнози. Більше 2/3 країн рейтингу набрали менше 50 балів (зі 100). Низькі показники вказують на велике хабарництво, нестачу адекватних покарань за корупцію та існування держорганів, які не реагують на потреби громадян. Корпоративна таємниця та відмивання грошей стала головною перепорою у боротьбі з корупцією в країнах,

²⁸ This information author calculated and presented at international conferences using www.ukrstat.gov.ua Thresholds indicators defined on the basis of expert assessments and indicators Eurozone Taking into consideration the fact that Ukraine is in a state of actual war with Russia, there is an experts' opinion that the current negative economic situation in Ukraine will lead to a significant deterioration in its position during the next year. However, if the government will consistently implement economic reforms, improvement of Ukraine's positions in the world business rankings can be expected.

²⁹ Corruption Perceptions Index // Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014>

економіка яких розвивається. Наразі антикорупційна група проводить кампанію, вимагаючи від ЄС, США та країн G20 наслідувати приклад Данії (лідера рейтингу) та створити відкриті реєстри. Такий крок дозволить дізнатися, хто насправді контролює або є бенефіціарним власником кожної компанії.

Найменш корумпованими країнами 2014 року визнані Данія (92 бали зі 100), Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція та Норвегія. Найгірші показники – у Сомалі (8 балів), Північної Кореї (8 балів), та Південного Судану. Найпомітніші зміни у негативну сторону проявилися у Китаю, Туреччини та Анголи – показники впали на 4/5 балів. Найрізкіше пониження у рейтингу пережили Турція (-5 позицій) та Ангола, Китай, Малаві і Руанда (-4 позиції у кожній). Найбільше покращилися результати у Кот-д'Івуара, Єгипта та острівної країни Сент-Вінсент і Гренадини (+5 позицій). США зайняли 17 місце, Польща – 35, Росія – 136.

Україна посіла 142 сходинку у рейтингу, між Угандою та Бангладешом, підійнявшись всього на одну позицію, порівняно з минулим роком, так і не подолавши межу «корупційної ганьби», як висловилися укладачі списку. «Незважаючи на «зміну фасаду», Україна продовжує тупцювати на місці»³⁰.

В умовах становлення в Україні соціально-орієнтованої економіки особливого значення набуває соціальна безпека, яка визначається таким станом розвитку держави, при якому вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

У найширшому розумінні безпека соціуму – це стан, при якому є абсолютно виключеною можливість завдання шкоди потребам та інтересам суб'єктів соціальних відносин. Загрозою такої безпеці може бути діяльність, яка є ворожою інтересам цих суб'єктів і веде до системної деградації соціуму, коли відбувається заміна найкращих властивостей найгіршими в економічній, соціальній, політичній, культурній, духовній та інших сферах суспільства.

Питання соціології безпеки виникли на межі XX і XXI століть. Сучасний англійський соціолог Пітер Стрідом у книзі «Дискурс і знання» [354] відмітив, що соціологія є дискурсивною дисципліною, у свою чергу, соціологія безпеки, також маючи дискурсивний характер, зосереджена на спробах надати сенс пошукам виходу із кризового розвитку суспільства. Минуле XX століття визначило нові пріоритети дослідницької уваги вітчизняних і зарубіжних

³⁰ Corruption Perceptions Index // Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014>

соціологів. Імпліцитно заданою соціологічним дискурсом стала занепокоєність соціальними питаннями кризового, небезпечного, чи більш «нормального», безпечного розвитку соціуму. Найбільшу увагу викликала структурно-функціональна парадигма розуміння соціальної безпеки як соціального партнерства.

Умови забезпечення соціальної безпеки подано на рис. 1.8.

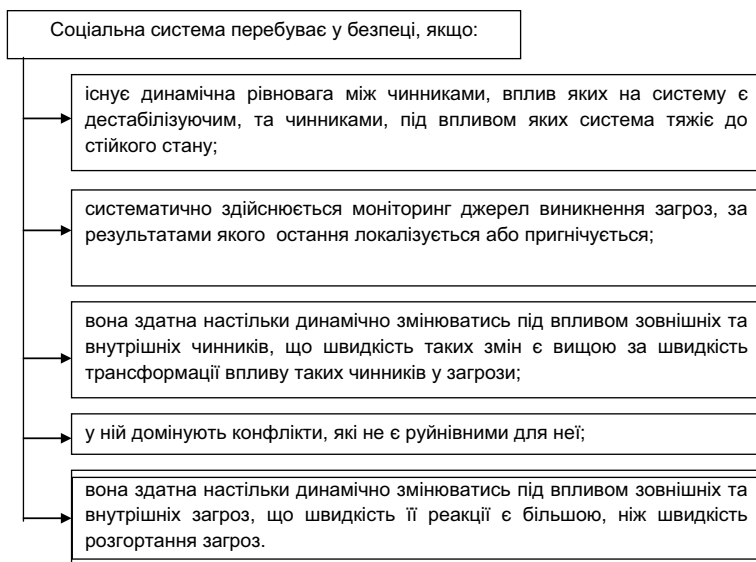

Рис. 1.8. Умови забезпечення соціальної безпеки

Моделями безпеки соціальних систем займається М. О. Лесков [161], який розглядає дані моделі на регіональному, галузевому та загальнодержавному рівнях і пропонує програми модернізації економічного і політичного життя для оптимізації ухвалення управлінських рішень у сфері забезпечення безпеки країни. Проблеми етичного здоров'я народу як джерела індивідуальної і суспільної безпеки цікавлять академіка Міжнародної академії інформатизації В. Ганжину [58]. Через люмпенізацію населення розглядає загрози соціальній безпеці Росії доктор філософських наук В. М. Шевченко [297], соціологію національної безпеки як «нову» парадигму соціологічного знання вивчає В. І. Тепечин [263]. У науковій праці В. С. Плотнікова [220] проаналізовані історично-методологічні аспекти соціальної безпеки, котру розглянуто у вигляді системи, в якій виділені суб'єкти, об'єкти, регулятори

і детермінанти системи, створена класифікація загроз соціальної безпеці та розроблена Доктрина соціальної безпеки Росії.

Соціальне тло породжує нові, так би мовити, симбіозні види безпеки. Наприклад, інформаційно-психологічна безпека системи соціально-політичних стосунків сучасного інформаційного суспільства – це такий стан системи інформаційно-психологічних стосунків, в якому вона здатна успішно, стійко і безперервно розвиватися в умовах інтенсивної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, які справляють на систему як стабілізуючу, так і деструктивну інформаційно-психологічну дію [177, с. 144–145]. Крім того, як соціально-гуманітарне явище з'явилась нова галузь соціологічного знання про безпеку – соціологія безпеки, яка орієнтована на теоретичні й емпіричні дослідження проблем безпеки особи, суспільства і держави.

Проблеми соціально-політичної безпеки вивчає доктор філософських наук, професор соціології Г. Сілласте [243], в наукових працях якої розглядається сутність, структура, функції, загрози безпеці, соціологічні індикатори стану й еволюції політичної безпеки, рівні забезпечення соціально-політичної безпеки і соціальні інститути контролю, соціальна стабільність у суспільстві як необхідна умова національної безпеки.

Як свідчить історичний досвід, під час глобальних трансформаційних процесів держава повинна використовувати ефективні економічні важелі, щоб, з одного боку, забезпечувати національні економічні інтереси, сприяти розвитку інституціональних секторів ринкової економіки, забезпечуючи певний рівень національної економічної безпеки, а з іншого – орієнтуватися на досягнення «безпечного» рівня національної конкурентоспроможності. Способів досягнення такого рівня існує багато, одним з них може бути використання кваліджиметрії [330] – науки про кількісне визначення якості управління. До перспектив наукових розвідок можна віднести використання кваліджиметрії у поєднанні із крементацією (наукою про спрямовану активізацію творчого мислення), які застосовувати як комплекс забезпечення економічної безпеки країни (регіону, підприємства) для протидії застосуванню економічної зброї та підтримки і підвищення рівня національної конкурентоспроможності.

Спускаючись на наступний щабель вертикалі економічної безпеки – щабель економічної безпеки регіону, зазначимо, що рівень його вивчення є недостатнім, якщо не враховувати окремі наукові положення, викладені в [200]. Найчастіше економічна

безпека регіону розглядається в контексті впливу на національну економічну безпеку. При цьому термінологічною опорою таких досліджень здебільшого є стійкість та цілісність регіонального господарського механізму, регіональні програми економічного розвитку, комплексні міжрегіональні проекти, інструменти та методики регіонального вирівнювання та подолання депресивності регіонів.

Швидкі трансформаційні зміни, що мали місце в Україні протягом 90-х років минулого століття, викликали досить значну деформацію регіонів, результатом чого стали різні темпи їхнього розвитку і досить високий рівень дивергенції. Процеси дивергенції можна спостерігати, використовуючи різні показники, наприклад, валовий внутрішній продукт регіону, який є узагальнюючим показником його соціально-економічного розвитку, що відображає сукупну вартість товарів та послуг, які вироблені в межах регіону за певний відрізок часу й у ринкових цінах визначається як сума валової доданої вартості всіх видів економічної діяльності, включаючи чисті податки на продукти (за винятком субсидій на продукти). В Україні цей показник розраховується лише із середини 90-х років із переходом від статистики Балансу народного господарства до прийнятої в усьому світі системи національних рахунків. Ще одним показником може бути валовий прибуток регіону, який характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства регіону мають у результаті виробництва.

Одним з головних показників системи регіональних рахунків, яка поширює принципи системи національних рахунків на регіональний рівень, є валовий регіональний продукт (ВРП), який визначається як різниця між сумою випусків і сумою проміжного споживання в регіоні. За сутністю ВРП ідентичний прийнятому в Україні терміну «валова додана вартість». Така інтерпретація, як питома вага валового регіонального продукту в його загальній масі може слугувати цілям вимірювання дивергенції регіонів України³¹.

Кардинально протилежним дивергенції є про процес конвергенції³². Так, у дослідженнях, представлених у [92], швидкість трансформаційних змін в умовах існуючої статистичної звітності інтерпретована у вигляді коефіцієнта конвергентності, розрахованого як співвідношення між змінами темпів росту валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення, які мали місце в регіоні протягом визначеного періоду, до змін цього ж

³¹ Усі розрахунки щодо регіонів України тут і надалі здійснювались за даними Держкомстату України без урахування показників міста Київ та міста Севастополь.

³² Конвергенція (англ. *convergence*, від лат. *convergere* – наближатися, сходитися).

показника в середньому по Україні. Отримані значення коефіцієнта конвергентності пропонується пояснювати таким чином: до активних регіонів належать ті, що мають коефіцієнт конвергентності > 1 , до проблемних регіонів – ті, діапазон значень коефіцієнта конвергентності яких коливається від 0,75 до 1, до депресивних регіонів належать такі, чий коефіцієнт конвергентності нижче за 0,75, але вище 0,5, і, нарешті ультрадепресивними є регіони зі значенням коефіцієнта конвергентності нижче 0,5.

Автором попередньо використано підхід, запропонований у [92], результати досліджень опубліковано в [171]. Проте, зважаючи на прискорення швидкості трансформацій розвитку регіонів, надалі, для вимірювання конвергенції регіонів використано співвідношення валового регіонального продукту на душу населення у конкретному регіоні із середнім значенням цього показника по Україні протягом одного року. Така статичність показника, на перший погляд, може здаватися невиправданим спрощенням, однак, унаслідок карколомної швидкості процесів, що супроводжують розвиток регіонів, саме порівняння показників впродовж одного періоду – одного року, дає змогу отримати більш чітку картину результатів вимірювання конвергенції регіонів. При цьому шкалу пояснень отриманих значень коефіцієнта конвергентності пропонується залишити без змін.

Економічній безпеці регіонів сьогодні загрожують не тільки правова нерозв'язаність багатьох питань, неврегульованість взаємин регіонів із центральними органами виконавчої влади, руйнування науково-технічного потенціалу, відсутність чіткої системи охорони навколишнього середовища, тінізація економіки, зростання економічної злочинності, низька професійна компетенція управлінських кадрів регіональних органів управління, але і потужне використання «економічної зброї».

Нарешті розглянемо останній, найнижчий, проте найважливіший щабель вертикалі економічної безпеки. Визнання значущості економічної безпеки підприємства не викликає сумнівів. Зробимо посилання хоча б на думку одного з відомих французьких фахівців – Д. Ламберта (*D. Lambert*), який визначає економічну безпеку підприємств як один з елементів захисту національної безпеки [345].

Дослідимо генезу економічної безпеки підприємства. Спочатку поняття економічної безпеки розглядалося як забезпечення умов збереження комерційної таємниці й інших «секретів» підприємства. Такому трактуванню економічної безпеки присвячені

публікації початку 90-х років, наприклад, [31, 43, 207]. На перших етапах ринкових перетворень у зв'язку зі зміною статусу власності, самостійним виходом підприємства на зовнішній ринок, прагненням до максимізації прибутку, виробництва конкурентоспроможної продукції, реалізованому в тому числі за допомогою зменшення витрат, використання нових технологій, збереження комерційної таємниці в діяльності підприємств справді набуло актуальності. Кожне підприємство прагнуло захищати свої комерційні таємниці, інтелектуальну власність і взагалі інформацію як найцінніший товар.

Трохи пізніше взяв гору інший підхід до трактування поняття економічної безпеки підприємства. Різкий спад виробництва в цілому в країні, а головне – зміна економічних функцій держави, яка вже не була основним інвестором і споживачем продукції, змусили подивитися набагато ширше на проблему економічної безпеки підприємств. Відповідно до цього погляду економічна безпека підприємства обумовлена впливом зовнішнього середовища, що у ринковій економіці увесь час змінюється, воно ніколи не залишається стабільним, постійним чи незмінним. Саме з позиції впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від його негативного впливу і розглядається економічна безпека підприємства, у тому числі й у багатьох публікаціях вітчизняних учених-економістів.

При визначенні поняття «економічна безпека» стала переважати думка, що його зміст відбиває такий стан підприємства, який забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. У цьому зв'язку економічна безпека підприємства стала розглядатися набагато ширше – як можливість забезпечення його сталості в різноманітних, у тому числі й у несприятливих, умовах, які складаються в зовнішньому середовищі, поза залежністю від характеру її впливу на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Так, економічна безпека підприємства визначена як «захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як спроможність швидко усунути різні загрози чи пристосуватись до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності». Такої ж точки зору дотримується В. Забродський, котрий визначає економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, що відбиває здатність «самовираження» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [97, с. 5]. Відповідно до точки зору В. Забродського, економічна

безпека фірми визначається сукупністю чинників, які відображають незалежність, стійкість, можливості зросту, забезпечення економічних інтересів і т.д.

При такому підході до визначення сутності економічної безпеки підприємства втрачається бачення перспектив його розвитку. Такий підхід до визначення сутності економічної безпеки підприємства відрізняється синонімічністю від поняття адаптації підприємств, із чим навряд чи можна погодитися при всій близькості цих понять.

Представники Львівської наукової школи економічної безпеки подають структуру економічної безпеки підприємства відповідно її зовнішніх та внутрішніх складових. Так, у [88, с. 25] до зовнішніх складових економічної безпеки підприємства належать ринкова та інтерфейсна, а до внутрішніх – фінансова, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, інформаційна, екологічна та силова складові. Таку структуру слід визнати доцільною, проте, варто визнати, що використовувати її як інструмент централізованого управління економічною безпекою підприємства в цілому може бути доволі складно.

Деяко інакше розуміння економічної безпеки підприємства наведено в [260], де В. Л. Тамбовцевим економічна безпека – це стан підприємства, який визначається як імовірність небажаної зміни будь-яких якостей, параметрів належного йому майна і його зовнішнього середовища. Залежно від того, які поєднання параметрів життєдіяльності підприємства є для нього бажаними, буде змінюватись і конкретне наповнення поняття «небажані зміни». Беручи загалом, до них належать ті, що віддаляють підприємство від його бажаного стану. Наведене визначення економічної безпеки підприємства припускає і практично ґрунтується на визнанні можливості стабільності зовнішнього середовища, із чим не можна погодитись, оскільки саме мінливість зовнішнього середовища слід розглядати як її постійний стан, а її сталість упродовж деякого часу – як тимчасовий стан. Крім того, у практичній діяльності підприємств дуже важко визначити ймовірність небажаних змін, які необхідно ще чітко сформулювати.

У рамках підходу до економічної безпеки підприємства як стану, обумовленого впливом зовнішнього середовища, слід зазначити ресурсо-функціональний підхід. Автори цього підходу економічну безпеку підприємства розглядають як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування

підприємства в даний час і в майбутньому». У ресурсо-функціональному підході в якості основних напрямків економічної безпеки підприємства розрізняють сім функціональних складових: фінансову, інтелектуальну і кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну і силову.

Крім спроб визначити сутність економічної безпеки підприємства, виходячи з визнання негативного впливу зовнішнього середовища на його діяльність, існують і інші спроби. Так, є спроба розглядати економічну безпеку підприємства як систему захисту його економічних інтересів, де основну увагу приділено питанням боротьби з несумлінною конкуренцією. Слід відзначити деяку нечіткість такої спроби з вивчення економічної безпеки підприємства, оскільки незрозуміло, в який спосіб і в якій формі підприємство може здійснювати боротьбу з несумлінною конкуренцією. Однак, не применшуючи значення дій підприємства в цій боротьбі, слід зауважити, що така боротьба належить, скоріше, до прерогативи державних або регіональних органів управління.

Усі наведені підходи до визначення сутності економічної безпеки підприємства відзначаються або неповнотою, недомовленістю чи неясністю, що не дозволяє достеменно з'ясувати сутність економічної безпеки підприємства, або звуженим підходом, при якому втрачається бачення економічної безпеки підприємства з позиції безпекознавства. Найчастіше останнє відбувається внаслідок ототожнення або підміни поняття економічної безпеки підприємства поняттями ефективності, конкурентоспроможності, економічної стійкості тощо.

Отже, економічну безпеку підприємства можна розглядати різнобічно, зокрема, як своєчасну реакцію підприємства на зміни в зовнішньому середовищі, тобто з позиції ситуаційного підходу до управління, яким визнається важливість швидкості й адекватної реакції, котрі забезпечують адаптацію підприємства до умов його існування. Втім, економічну безпеку слід розглядати скрізь еволюційність ситуаційного підходу до управління підприємством.

Очевидно, варто погодитися з думкою А. Михайленка, що «... прийняттого визначення економічної безпеки поки не існує» [188]. Автор наведеної точки зору пояснює свою позицію тим, що економічна безпека, перебуваючи на стику декількох наук, як і будь-яке міждисциплінарне поняття, а, отже, залежачи від ступеня розвиненості наукового апарату всіх задіяних наукових площин, поки що не має достатнього власного понятійно-

категоріального апарату. Найбільш популярні дефініції³³ поняття економічної безпеки, на які науковці посилаються найчастіше, наведені в табл. 1.6.

Найпопулярніші дефініції згруповані на підставі вивчення сутності економічної безпеки підприємства та результатів проведеного аналізу існуючих у сучасній економічній науці її тлумачень. Групування підходів до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» здійснено відповідно до постулатів теорії розвитку, у рамках якої безпека розглядається з двох позицій – як форма розвитку суб'єкта та як форма протистояння суб'єкта загрозам рис. 1.9.

Рис. 1.9. Концепції та підходи до тлумачення економічної безпеки підприємства

Очевидно, що концепції та підходи щодо економічної безпеки підприємства перебувають у конвергентному стані. Наукові дослідження, які, зокрема, пояснюють взаємозалежність та взаємообумовленість розвитку підприємства та його економічної безпеки, опубліковано в [166]. Висновок, отриманий унаслідок

³³ Висновок зроблений за результатами власних спостережень автора, здійснених упродовж більше десяти років. Можна припустити, що офіційні значення імпакт-фактора деяких дефініцій є високими.

значених досліджень, зводиться до такого. Розвиток та економічна безпека – найважливіші характеристики підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна з них по-своєму характеризує стан підприємства.

Таке твердження є актуальним, коли підприємство розглядають як відкриту систему, що функціонує в змінюваному навколишньому середовищі.

Однак слід визнати, що виступаючи важливою характеристикою забезпечення життєдіяльності підприємства, економічна безпека, відіграючи роль охоронної функції, може негативно впливати на розвиток підприємства, стримуючи і навіть істотно гальмуючи його темпи. У цьому та деяких інших аспектах проявляється неоднозначність взаємозалежності економічної безпеки та розвитку підприємства.

Таблиця 1.6

Найпопулярніші дефініції економічної безпеки підприємства

Автори тлумачення	Змістова характеристика	Ідеологічна домінанта	Концептуальний підхід
Бендіков М. [26, 27]	Захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) чи непрямих (пасивних) загроз.	Захищеність від загроз або небажаних змін	Захисний
Ковальов Д. [129], Сухорукова Т. [258]	Захищеність діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності.		
Тамбовцев В. Л. [260]	Стан підприємства, який означає, що ймовірність небажаної зміни – будь-яких якостей, параметрів приналежного йому майна і його зовнішнього середовища.		

Закінчення табл. 1.6

Автори глумачення	Змістова характеристика	Ідеологічна домінанта	Концепту- альний підхід
Отенко І. П. [209]	Стійкий розвиток підприємства (тобто збалансований і безупинний), що досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам).	Розвиток	Ресурсно-функціональний
Олейніков Є. [53, 207]	Стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на нинішній час і в майбутньому.	Наявність ресурсів	
Капустін Н. [118]	Сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах впливу дестабілізуючих факторів.		
Барановський О. І. [18]	Комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, що захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів.	Стійкість	Стійкісний
Козаченко Г. В., Пономарьов В. П. [132]	Міра гармонізації в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства.	Міра гармоні- зації інтересів	Гармоніза- ційний

До числа інших найважливіших аспектів слід віднести непоширення такої властивості розвитку підприємства, як ерідитарність на економічну безпеку, оскільки залежність поточних характеристик економічної безпеки підприємства від її попередніх станів, на відміну від характеристик розвитку, може бути дуже слабкою і навіть відсутньою. Неоднозначність взаємозалежності економічної безпеки та розвитку підприємства посилюється при вивченні особливостей поведінки підприємств, які працюють на різних конкурентних та галузевих ринках [166].

У сучасних умовах внаслідок розгортання цілої низки подій, пов'язаних із процесами соціалізації, відбувається трансформація економічної безпеки підприємства в соціально-економічну. Така трансформація, насамперед, зумовлена посиленням впливу людського чинника у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства. Проявом такого впливу в зовнішньому середовищі підприємства є формування його соціальної відповідальності, а у внутрішньому – утворення соціального партнерства. Проте таке утворення супроводжується численними загрозами, які виникають або внаслідок конфлікту інтересів учасників такого процесу, або через свідомі чи напівсвідомі деструктивні їх дії тощо.

Не применшуючи значущості кожної з розглянутих концепцій безпеки – і як форми розвитку суб'єкта, і як форми протистояння суб'єкта загрозам – і притаманних кожній концепції підходів, зосередимо увагу на концепції безпеки як форми розвитку суб'єкта. Так, за результатами досліджень, проведених в [21] у рамках гармонізаційного підходу, економічну безпеку підприємства витлумачено як міру гармонізації в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства. Таке розуміння економічної безпеки підприємства не суперечить уже початим спробам визначити це поняття, оскільки також, як і всі ці спроби, виходить з визнання найголовнішого, якщо не сказати більше – визначального, впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Принциповою відмінністю запропонованого розуміння економічної безпеки підприємства є визнання неможливості цілком захистити діяльність підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища в силу того, що в цьому і ним, діяльність підприємства неможлива поза його межами. Втім справедливим є й визнання позитивного впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Надалі розуміння економічної безпеки отримало подальший розвиток з позиції міри економічної свободи підприємства, яка досягається внаслідок здійснення специфічного керованого процесу протистояння загрозам, підґрунтям якого є взаємоузгодження економічних інтересів підприємства. У такий спосіб економічну безпеку було «переведено» зі статичного стану в динамічний.

Отже, концептуалізація безпеки як форми розвитку суб'єкта, що ґрунтується на постулатах теорії розвитку як поступального процесу, багато в чому пояснює генезу економічної безпеки підприємства, графічну інтерпретацію якої подано на рис. 1.10.

Рис. 1.10. Генеза економічної безпеки підприємства

Таким чином, авторською є позиція щодо економічної безпеки як міри економічної свободи підприємства, що досягається внаслідок керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів.

Виходячи із запропонованого розуміння економічної безпеки підприємства як міри його економічної свободи, маємо детальніше розглянути категорію свободи³⁴, яка є однією з універ-

³⁴ Одним з перших звернув увагу на зв'язок між свободою і безпекою американський релігійний діяч та письменник Гарі Емерсон Фосдік (*Harry Emerson Fosdick*) зауважив: «Свобода небезпечна, але тільки вона забезпечує нам безпеку». У сучасних дослідженнях існують деякі уривчасті натяки на зв'язок між безпекою та свободою, автори яких визнають, що забезпечення безпеки є процесом реалізації свободи суб'єкта. Така свобода, водночас, розглядається як здатність контролювати умови власного існування суб'єкта. Свобода і безпека визнаються явищами, які будучи тісно взаємозв'язаними, утворюють фундаментальні аспекти соціального буття. Свободі й безпеці надають статусу найважливіших характеристик соціальних суб'єктів.

сальних характеристик людського буття, як здатність людини оволодівати умовами свого буття. Поняття свободи пов'язане з поняттями необхідності, залежності/незалежності, відчуження, відповідальності. Незалежність традиційно пояснюється як самостійність, відсутність залежності чи підлеглості. На рівні підприємства незалежність існувати не може, окрім як у вигляді фінансової незалежності. Самостійність – це майнова відокремленість і юридична рівність суб'єктів цивільних правовідносин.

У свою чергу в економіці категорію свободи нерідко протиставляють економічній залежності. Так, в [203] економічну залежність подано як дзеркальний відбиток економічної, власне ринкової, влади. Економічна залежність, яка подається як відсутність свободи дій, з погляду причинно-наслідкових зв'язків похідна від ринкової влади і, водночас, є її протилежністю, тоді як з позиції логіки економічна залежність має відносний характер, оскільки економічна влада одного суб'єкта означає економічну залежність від цієї влади іншого суб'єкта [203, с. 258]. У цьому контексті не можна не торкнутися

Слід зауважити, що вчені-економісти декількох століть були небайдужими до категорії економічної свободи. Так, А. Сміт [248], обґрунтувавши принципи економічної політики, який відповідає інтересам промислового капіталізму, який розвивається, розвиток економічної свободи визначав через подолання існуючих феодальних обмежень і різного роду заборон, висунутих меркантилістами. Дослідження економічної свободи в працях лауреатів Нобелівської премії М. Фрідмана³⁵ (*M. Friedman*) і Ф. Хайека (*F. von Hayek*) [281] переважно мають соціально-політичну спрямованість, аніж економічну. Значущість економічної свободи в їх дослідженнях подано стосовно свободи³⁶ політичної як другорядну. Тренди індексу економічної свободи України подано в табл. 1.7.

³⁵ На честь знаменитого американського економіста Мілтона Фрідмана встановлена міжнародна премія за розвиток свободи (англ. *Milton Friedman Prize for Advancing Liberty*), що вручається з 2002 р. раз на два роки Інститутом Катону (США) особі, яка зробила значний внесок у розвиток свободи людини. Лауреат може бути вченим, політичним або суспільним діячем. Грошовий еквівалент премії становить \$500 000.

³⁶ Відомий учений Л. Мізес (*L. von Mises*) визначав сутність категорії економічної свободи, вважаючи, що люди є вільними рівно настільки, наскільки вони мають можливість вибирати. Це важливий аспект, оскільки питання вибору можуть суттєво обмежувати економічну свободу або, навпаки, розширяти її горизонти, зокрема справа може стосуватися або вибору способу узгодження інтересів підприємства з його контрагентами, або вибору способу захисту чи протистояння загрозам, або вибору ресурсів для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Таблиця 1.7

The Index of Economic Freedom of Ukraine³⁷

index year	overall score	property rights	freedom from corruption	fiscal freedom	government spending	business freedom	labor freedom	monetary freedom	trade freedom	investment freedom	Financial freedom
2014	49.3	30.0	21.9	79.1	37.5	59.8	49.8	78.7	86.2	20.0	30.0
2013	46.3	30.0	23.0	78.2	29.4	47.6	49.9	71.0	84.4	20.0	30.0
2012	46.1	30.0	24.0	78.2	29.4	46.2	51.2	67.7	84.4	20.0	30.0
2011	45.8	30.0	22.0	77.3	32.9	47.1	50.0	63.2	85.2	20.0	30.0
2010	46.4	30.0	25.0	77.9	41.1	38.7	57.7	61.2	82.6	20.0	30.0
2009	48.8	30.0	27.0	77.0	39.0	40.5	52.4	68.1	84.0	30.0	40.0
2008	51.0	30.0	28.0	79.0	43.0	44.4	53.1	69.9	82.2	30.0	50.0
2007	51.5	30.0	26.0	83.6	53.2	43.6	52.8	68.4	77.2	30.0	50.0
2006	54.4	30.0	22.0	90.2	75.8	43.1	53.2	72.9	77.2	30.0	50.0
2005	55.8	30.0	23.0	83.0	78.6	55.0	55.8	76.2	76.2	30.0	50.0
2004	53.7	30.0	24.0	67.5	77.8	55.0	N/A	74.5	74.4	30.0	50.0
2003	51.1	30.0	21.0	67.1	68.1	55.0	N/A	64.0	74.6	30.0	50.0
2002	48.2	30.0	15.0	66.1	58.9	55.0	N/A	58.2	71.0	50.0	30.0
2001	48.5	30.0	26.0	63.8	49.6	55.0	N/A	62.3	70.0	50.0	30.0
2000	47.8	30.0	28.0	62.3	41.9	55.0	N/A	63.0	70.0	50.0	30.0
1999	43.7	30.0	30.0	63.0	43.0	55.0	N/A	39.3	53.0	50.0	30.0
1998	40.4	30.0	30.0	64.4	51.0	55.0	N/A	0.0	53.0	50.0	30.0
1997	43.5	50.0	30.0	61.1	49.1	55.0	N/A	0.0	66.0	50.0	30.0
1996	40.6	30.0	30.0	57.7	47.1	55.0	N/A	0.0	66.0	50.0	30.0
1995	39.9	30.0	10.0	61.8	47.1	55.0	N/A	0.0	55.0	50.0	50.0

Кілька авторів у своїх наукових працях обґрунтовує пряму залежність економічного зростання і добробуту суспільства від економічної свободи. Наприклад, у колективній роботі Дж. Гвартни, (*J. Gwartney*), Р. Холкомба (*R. Holcombe*) і Р. Лоусона (*R. Lawson*) [323, с. 163–190] виявлена й обґрунтована стійка зворотна залежність між зростанням державних витрат і збільшенням об'єму ВВП. У працях О. Г. Бодрова економічна свобода розглядається як подолана необхідність, при цьому під необхідністю розуміють-

³⁷ <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>

ся те, що об'єктивно неминуче має відбутись [33, с. 163–190]. Думається, що такий підхід до економічної свободи може бути доречним у разі вибору способу захисту підприємства від загроз, а точніше – встановлення параметрів ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Однак загалом питання економічної свободи підприємств слід визнати такими, що недостатньо досліджені вітчизняною економічною наукою. Зокрема, серед науковців немає єдності в поглядах на сутність цієї категорії, дослідженням бракує системності та комплексності. Окремі спроби досліджень економічної свободи підприємств здійснені російським ученим Ш. Х. Гафаровим [61], котрий досліджував питання взаємозв'язку економічної свободи та розвитку промисловості. Проте проблематика досліджень економічної свободи підприємств видається більш ніж фундаментальною. Зокрема, розуміння сутності економічної свободи може бути ключовим положенням концептуалізації управління економічною безпекою підприємства.

Стаючи об'єктом управління, економічна безпека підприємства набуває характерних ознак керованості. Однак перш ніж детально вивчати такі ознаки, слід зосередитись на характеристиках економічної безпеки підприємства як об'єкта управління, оскільки йому притаманна низка особливостей.

1.3. Економічна безпека підприємства як об'єкт управління

Вивчення сутності та розгляд дефініцій економічної безпеки дають змогу зробити припущення щодо наявності певної специфіки економічної безпеки підприємства з позиції розгляду її як об'єкта управління. Є декілька причин, які, власне, стосуються не стільки загального розуміння економічної безпеки підприємства, скільки її саме як об'єкта управління, які уможливають припущення наявності такої специфіки. Зокрема, до таких причин належить, по-перше, потреба у з'ясуванні розуміння підприємства як об'єкта управління, а, по-друге, як об'єкта, який, тяжіючи до досягнення визначеного рівня економічної безпеки, потребує вибору методологічного підґрунтя та спеціального інструментарію управління такою безпекою.

Слід зазначити, що наявність потужного потенціалу знань з менеджменту може створити ілюзію прозорості першої причини, тобто розуміння підприємства як об'єкта управління. Дійсно,

«підприємство як об'єкт менеджменту» є не просто поширеною, а й обов'язковою темою багатьох навчальних посібників та підручників з менеджменту [17, 24, 44, 51, 52, 59, 85 та ін.]. Проте специфікація виконуваного дослідження потребує більш глибокого вивчення особливостей підприємства як об'єкта управління, які можуть виникати на перетині різних галузей знань про підприємство. Різнобічність поглядів на об'єкт управління, яким у даному разі є підприємство, є обов'язковою передумовою виявлення безпекогенних чинників управління таким об'єктом або, навпаки, передумовою виявлення загроз його економічній безпеці. Крім того, будь-яке підприємство є доволі складною соціально-економічною системою, досягнення певного стану економічної безпеки якого істотно залежить від можливостей узгодження тих чи інших інтересів, носіями яких є представники як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства. Це положення, з одного боку, доповнює необхідність з'ясуванні розуміння підприємства як об'єкта управління, а з іншого – торкається питання вибору теоретичного підґрунтя управління економічною безпекою підприємства, тобто зосередження на тій чи іншій економічній теорії щодо такого управління. Тому проведенню дослідження економічної безпеки як об'єкта управління мають передувати деякі пояснення.

Економічна безпека не є абстрактним поняттям. На кожному шаблі вертикалі економічної безпеки – від найвищого до найнижчого – таке поняття має певне предметне поле: міждержавні відносини, державу, регіон, підприємство чи життєдіяльність людини. Кожне предметне поле має свої особливості та специфіку щодо ідентифікації його економічної безпеки. Безперечно, значущість дослідження особливостей кожного такого предметного поля в рамках проведення спеціальних досліджень щодо їх економічної безпеки не викликає сумнівів. Проте підприємство було і залишається основною структурною ланкою економіки будь-якого типу: як адміністративно-командного, так і ринкового. Дослідження самого підприємства, його істотних характеристик, складових частин, внутрішніх і зовнішніх зв'язків у контексті дослідження питань управління його економічною безпекою стає особливо актуальним.

Руйнування старої системи функціонування, створення нових основ і відкриття нових можливостей діяльності, необхідність перегляду поглядів щодо підприємства в умовах глобалізації і безліч інших чинників потребують вивчення теоретичного підґрунтя

поняття «підприємство» в різних галузях знань, які перетинаються з наукою про економічну безпеку. Тому, перш ніж розглядати економічну безпеку підприємства як об'єкт управління, маємо зосередитись на різнобічному розгляді власне її предметного поля, тобто підприємства.

Підприємство можна розглядати і як первинну ланку економіки, і як певну сукупність засобів виробництва, їх комплекс, і як певний колектив, який під керівництвом менеджерів здійснює випуск товарів або надає послуги, чи як об'єкт права тощо. Розглянемо тлумачення поняття «підприємство» з точки зору різних галузей знань, які в агрегованому вигляді наведено в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

**Тлумачення поняття «підприємство»
в різних галузях знань**

Галузь знань	Тлумачення поняття	Джерело
Право	Підприємство – основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство – самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).	Закон України «Про підприємства в Україні» [102]
	Підприємство як об'єкт цивільного права – це майновий комплекс, використовуваний для здійснення підприємницької діяльності.	Цивільний Кодекс Російської Федерації [71]
	Підприємство – це відокремлений майновий комплекс, що належить підприємцю, який є об'єктом права.	Огляд законодавства зарубіжних країн
Економіка	Підприємство – це господарча одиниця, в якій планомірно та цілеспрямовано комбінуються фактори виробництва, щоб після виготовлення та реалізації виробів (робіт, послуг) досягти цілей цієї господарчої одиниці та її власника.	[24, 174, 253, 295]
	Підприємство – це система логічних моделей.	[153]
	Підприємство (промислове) – складний інженерно-технічний комплекс, який може виступати об'єктом злочинних намірів та дій, у сучасних умовах, які склалися, і тероризму, домагань кримінальних структур, недобросовісних конкурентів, рейдерів (<i>прим. авт.</i>).	[291]

Закінчення табл. 1.8

Галузь знань	Тлумачення поняття	Джерело
Управління	Підприємство – це об’єкт управління, який в умовах ринкових відносин і конкуренції є складною багаторівневою ієрархічною системою, головною метою функціонування якої є забезпечення задоволення відповідної потреби суспільства у товарах (послугах) у довгостроковій перспективі та підтримка своєї конкурентоспроможності.	[55]
	Організація (підприємство) – це поєднання елементів для реалізації програми або мети на основі певних правил та процедур.	[160],
	Підприємство – це сукупність дій, що ведуть до формування та удосконалення взаємозв’язків як єдиного цілого.	[160, 247]
	Підприємство – механізм, що забезпечує обмін діяльностями та контролює ігри всередині організації, а також створює умови для активності учасників гри.	[149]
	Підприємство (<i>enterprise</i>) – сукупність виробничих підрозділів, зв’язаних загальними інтересами з виробництва виробу чи групи виробів.	[341]
	Підприємство – це соціально-економічний інститут, тобто сукупність людей і груп, об’єднаних для досягнення будь-якої цілі, вирішення завдань на основі певних правил і процедур, розподілу праці та обов’язків.	[160, 158, 236]

Прокоментуємо тлумачення поняття підприємства з точки зору різних галузей знань, звісно, спираючись на те, що вже сама лінгвістична форма цього поняття поєднує в собі і майново-вартісну, і дієво-підприємницьку природу. Мова йде про те, що термін «підприємство» в російській мові вживається, як правило, у двох значеннях. Перше значення розкриває поняття підприємства як виробничої установи – це завод, фабрика, майстерня. У другому значенні під ним розуміється задумана, зроблена ким-небудь справа. Українській мові така двозначність не притаманна.

В юридичній літературі, яка розкриває царину правової галузі знань, неодноразово підкреслюється, що поняття «підприємство» має економічне походження і, насамперед, є економічною кате-

горією. Підприємство є самостійним суб'єктом господарювання і права. Більше того, серед суб'єктів господарського права домінуюче місце належить саме такому суб'єктові, як підприємство. Це обумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби в продукції, роботах і послугах. З одного боку, Закон України «Про підприємства в Україні» визначає компетенцію підприємства (має права та обов'язки) як господарюючого суб'єкта, з другого – відзначає, що підприємство є юридичною особою, яка не має у своєму складі інших юридичних осіб [102, ст. 1]. Цим підприємство істотним чином відрізняється від об'єднань підприємств (господарських об'єднань), до складу яких уходять юридичні особи.

Поняття «підприємство» є узагальнюючим, або збірним. Воно, по-перше, визначає підприємства як суб'єкти господарського права щодо всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми і види підприємств). По-друге, це поняття є загальногалузевим, тобто взагалі визначає промисел (фабрики, заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торгові та інші підприємства. Найчастіше підприємства й установи ідентифікують як організації, що виконують економічні, соціально-культурні, адміністративно-політичні та інші функції з метою задоволення матеріальних, духовних та інших потреб громадян, суспільства й держави. Вони відрізняються один від одного за змістом, результатом і метою основної діяльності.

Підприємство як соціально-економічний і правовий інститут має певну сукупність економічних, організаційних і юридичних ознак, за якими кваліфікується як господарюючий суб'єкт і суб'єкт права. За допомогою цих ознак, систематизованих ст. 1 Закону України «Про підприємства в Україні», уніфіковано визначається правове положення підприємств усіх форм власності і галузей народного господарства.

Закон також установлює, що підприємство є основною організаційною ланкою народного господарства України. Ця організаційна ознака кваліфікує підприємство як організаційну форму господарської («бізнесової») організації, тобто організації, в якій власники засобів виробництва і робочої сили об'єднують свої виробничі ресурси для здійснення господарської діяльності з метою отримання прибутку. Визначення «основна ланка», з одного боку, відмежовує підприємство від інших організаційних форм економічної діяльності (на зразок домашніх господарств,

індивідуальних промислів без створення підприємств, так званих «тіньових» структур, і тому подібне), а з іншого – від суб'єктів господарського права, які не належать до основної ланки: об'єднань підприємств, фінансових і посередницьких інститутів, органів управління економікою.

Закон також установлює, що підприємство – це господарюючий суб'єкт. Суть визначення «господарюючий суб'єкт» полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовим колективом, який на професійній основі виробляє і реалізує свій товар з метою отримання прибутку. Як господарюючий суб'єкт підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність. Термін «господарюючий» означає, що підприємства належать до комерційних, спрямована на прибуток, організацій (на відміну від неприбуткових організацій – релігійних, об'єднань громадян і тому подібне).

В Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, засноване на власності фізичної особи; колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства; господарське товариство; підприємство, яке засноване на власності об'єднання громадян; комунальне підприємство, засноване на власності відповідної територіальної громади; державне підприємство, засноване на державній власності, у тому числі казенне підприємство [102, ст. 2].

Підприємство є самостійним господарюючим суб'єктом. Самостійність в ухваленні господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що підприємство при здійсненні своєї господарської діяльності «має право за власною ініціативою ухвалювати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України» [102, ст. 27].

Врешті-решт, підприємство – це статутний господарюючий суб'єкт. Статут підприємства як локальний акт господарського законодавства нормативно визначає цілі і предмет діяльності окремого підприємства, відхилятися від яких без зміни статуту підприємства заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи. Це один з найважливіших правових актів підприємства, тому ст. 9 Закону України «Про підприємства в Україні» спеціально визначає обов'язкові й альтернативні пункти, які включаються до статуту підприємства.

Підприємство має необхідне для господарюючого суб'єкта майно – основні й оборотні засоби, інші цінності, якими воно

володіє, користується і розпоряджається на певному правовому титулі (на правах власності, повного господарського ведення або оперативного управління). Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права.

У законодавстві невеликої кількості країн підприємство визнається суб'єктом цивільного і торгового права (наприклад, підприємство виступає в обороті як самостійний суб'єкт у Панамі, Коста-Ріці та деяких інших державах Латинської Америки). Значно вплинув на право країн Африки (Ангола, Мозамбик, Гвінея-бісау і ін.), що звільнилися, Торговий кодекс Португалії (ст. 230), в якому підприємство визнається господарюючим суб'єктом. У деяких країнах підприємство в місцевому законодавстві фігурує у двоякому сенсі. Так, у Китаї підприємство розглядається як «організаційна форма господарювання і як суб'єкт господарсько-підприємницької діяльності».

В основному ж в зарубіжних країнах термін «підприємство» найчастіше належить до відособленого майнового комплексу, належного підприємцю, який є об'єктом права. Цей майновий комплекс належить і управляється підприємцем, індивідуальним чи об'єднаним з іншими підприємцями в торгове товариство. Так, згідно закону Франції від 17 березня 1909 р. про купівлю-продаж і заставу торгових підприємств, підприємство визначається як відособлений майновий комплекс, що «належить комерсантові (фізичній особі або торговому товариству), складається з матеріальних і нематеріальних елементів, використовуваний для підприємницької діяльності, і такий, що є цілісним об'єктом правовідносин».

Про підприємство як про об'єкт цивільних прав ідеться в п. 1 ст. 32, п. 2 ст. 334, ст. 1178 Цивільного кодексу Російської Федерації. При цьому підприємство як об'єкт прав визнається майновим комплексом і належить до нерухомого майна. Підприємству як об'єкту цивільних прав у Цивільному кодексі вперше відведена самостійна стаття. Даний кодекс детально регулює операції з підприємством як з майновим комплексом (§ 8, розділ 30, § 5, розділ 34 та ін.). Більшість виданих у Росії федеральних законів вживає термін «підприємство» як об'єкт цивільних прав.

Законодавство зарубіжних країн по-різному встановлює перелік видів майна, які включаються в поняття «підприємство». Італійське законодавство охоплює все майно підприємства; французьке і бельгійське законодавство допускає встановлення іпотеки на торговий фонд – певну частину майна підприємства,

що включає лише активи, за винятком нерухомості і прав вимог до третіх осіб. Німецьке і швейцарське законодавства (§ 25 ГТУ і ст. 18 ГКШ) [366] передбачають при придбанні підприємства також придбання усіх його активів і пасивів, тобто як прав вимог, так і боргів.

У США підприємством (*establishment*) вважається розташована в одному місці, фізично відособлена установа, в якій здійснюється деяка підприємницька діяльність, надаються послуги чи виконуються виробничі операції. Фірмою або компанією називається така організація, яка складається з одного або кількох підприємств (відділень, цехів чи дільниць), розташованих в одній місцевості (районі, населеному пункті), котрі перебувають в єдиній власності або під загальним контролем. Для тих компаній, котрі мають тільки одне відділення (підприємство, цех чи дільницю), існує визначення, яке співпадає з поняттями підприємства і відділення [357].

Таким чином, з точки зору права взагалі та вітчизняного законодавства зокрема, підприємство – це самостійна господарська організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарі (продукції, роботах, послугах) та отримання прибутку, яка діє на підставі статуту, користується правами і виконує обов'язки щодо своєї діяльності, є юридичною особою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в банках.

Економічна сутність підприємства, у цілому, полягає в тому, що його діяльність має на меті одержання прибутку, а її об'єктивними умовами є безперервний постійно повторюваний процес відтворення. Підприємство як феномен сучасної економіки докладно розглянуто в [221, с. 19–35].

Розглядаючи підприємство з позиції економічної галузі знань, не можна не торкнутися питань його інтегрованості до економічної системи вищого рівня – регіону та країни. З цієї точки зору окрему увагу слід приділити градотворчим³⁸ підприємствам, під яким розуміється виробниче підприємство, на якому зайнята значна або навіть основна частина працюючих громадян міста чи селища, у зв'язку із чим воно визначальним чином впливає на зайнятість населення, на його інфраструктуру та розв'язання соціальних проблем [375, 378]. У Радянському Союзі частка міст і селищ, повністю орієнтованих на обслуговування одного виробництва, становила майже 30–40 % [336].

Статус градотворчого підприємства трактується в законодавстві деяких країн СНД. Наприклад, у Російській Федерації

³⁸ Інколи використовується термін «мономісто» (рос. «моногород»).

затверджена Ухвала уряду Російської Федерації від 29 серпня 1994 р. № 1001, яка визначає градотворче підприємство як підприємство, на якому зайнято не менше 30 % від загальної кількості тих, хто працює на підприємствах міста, або хто має на своєму балансі об'єкти соціально-комунальної сфери й інженерної інфраструктури, які обслуговують не менше 30 % мешканців відповідного населеного пункту. В той же час, у федеральному Законі від 8 січня 1998 р. № 6-ФЗ «Про неспроможність (банкрутство)» [278] зафіксовано, що градотворчими визнаються підприємства, чисельність працівників яких з урахуванням членів їх сімей становить не менше 50 % населення відповідного населеного пункту. Схожим чином поняття градотворчого підприємства визначається в Законі Республіки Білорусь «Про економічну неспроможність (банкрутство)» [99], яким встановлено, що до градотворчого належить підприємство, на якому зайнято не менше 25 % від чисельності зайнятих в економіці даного населеного пункту.

У вітчизняному законодавстві питання градотворчих підприємств практично не розглядаються, натомість де-факто такі підприємства відіграють істотну роль в економіці регіонів України. Зокрема, розглядаючи економічну карту сходу України, неважко помітити тісний взаємозв'язок між соціально-економічним становищем малих міст Луганщини та рівнем економічного розвитку (точніше – занепаду) градотворчих підприємств, до яких частіше належать шахти. Отже, стан економічної безпеки цих підприємств формує стан економічної безпеки міст. Дослідження даної залежності може бути корисним при докладному вивченні ієрархічних взаємозв'язків вертикалі економічної безпеки. Натомість, не можна не зазначити, що останнім часом відбулися значні зміни у ролі градотворчих підприємств великих та середніх міст України, а саме: жодне з великих промислових підприємств, навіть колишніх монополістів у масштабі колишнього СРСР, сьогодні не може претендувати на статус градотворчого через певні зрушення у структурі підприємств за їх розміром. Табл. 1.9 містить інформацію про динаміку головних індикаторів фінансово-економічної безпеки України та їхні тренди.

Зважаючи на те, що кількість промислових підприємств в Україні становить переважну кількість, слід окремо розглянути розуміння таких підприємств. Так, доволі специфічно з економічної точки зору розглядає промислове підприємство А.І. Чужмаров [291]. Акцентуючи увагу на тому, що промислове підприємство є складним інженерно-технічним комплексом, який може

виступати об'єктом злочинних намірів та дій, у сучасних умовах, що склалися, і тероризму, домагань кримінальних структур, недобросовісних конкурентів, рейдерів (*Прим. авт.*), автор також зауважує, що промислові підприємства так само є власниками технічної і комерційної інформації, інтелектуальної власності, торгової марки, несанкціоноване використання яких несе в собі загрози фінансовому становищу конкретного промислового підприємства, що не забариться позначитися на тій чи іншій складовій економічної безпеки промисловості регіону. Таке зауваження є вкрай важливим, особливо якщо мова йде про промислове підприємство чи сукупність таких підприємств, розташованих на території промислово розвинутих регіонів країни.

Таблиця 1.9

Dynamics of the main indicators of financial – economic security of Ukraine and their thresholds³⁹

Indicators	Thresholds	The actual value	
		2008	2013
Expenditure on R & D work, % of GDP	2	1	1.2
The inflation rate for the year, %	5	15	9.7
The volume of domestic debt, % of GDP	Less than 30	2.2	0.2
The amount of external debt, % of GDP	Less than 20	6.8	17.9
Monetization, % of GDP	30	24	29
The state budget deficit, % of GDP	Less than 3	1.2	4.9
The cost of bank loans	Not more than 10 % per annum	15.9	11.3
Unemployment rate, %	7.6	6.9	8.1
Nominal wages dollars. USA	550	361,2	364.62
The level of the shadow economy, % of GDP	Less than 30	28	55
Gross fixed capital formation, % of GDP	At least 25	25.7	20
The ratio of the rate of productivity growth and wage, times	min 1	0.95	0.97

Як об'єкт управління, який у умовах ринкових відносин і конкуренції є складною багаторівневою ієрархічною системою, підприємство слід розглядати одночасно з кількох позицій. Так, з

³⁹ This information author calculated and presented at international conferences using www.ukrstat.gov.ua

одного боку, а саме: з позиції інтегрованості до складної системи ринкових відносин, головною метою функціонування підприємства є забезпечення задоволення відповідної потреби суспільства в товарах чи послугах у довгостроковій перспективі. З іншого боку, підприємство як об'єкт управління має власні цілі, серед яких забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності, збільшення ринкової вартості, формування соціально відповідальної поведінки тощо. Загалом, у межах системного підходу підприємство як об'єкт управління розглядається доволі різнобічно – і як явище [160], і як процес [247], і як механізм [252], і як система логічних моделей [153], що, з одного боку, ускладнює розробку підходів до управління економічною безпекою, а з іншого – надає можливості деталізації таких підходів.

На особливу увагу в рамках вивчення економічної безпеки підприємства як об'єкта управління заслуговує позиція Дж. К. Лафта, яка стосується тлумачення підприємства як соціального утворення, що має певну свободу вибору форм діяльності та являє єдину структуру, елементи якої є взаємопов'язаними та функціонують задля досягнення певних цілей [160]. Таке тлумачення підприємства водночас відбиває всі його ознаки, що можуть бути істотними при вивченні економічної безпеки підприємства як об'єкта управління, а саме: наявність свободи вибору, внутрішня упорядкованість (як прийнятність до керованості) та соціальне утворення.

У контексті виконуваного дослідження не можна не звернути увагу на запропонований Мишель Крозьє (*M. Crozier*) [149] конфліктно-ігровий підхід до організації (підприємства), розглянутий в багатьох наукових працях, виконаних на стику економічних та математичних наук. Зокрема, у рамках цього підходу М. Крозьє розглядає підприємство «як море невизначеності з острівцями визначеності» [149]. Такий підхід розкриває іманентність економічної безпеки як характеристики підприємства та, водночас, частково пояснює труднощі, пов'язані із керованістю економічною безпекою.

Для сучасної економіки України одним з основних чинників тих, що перешкоджають ефективному розвитку підприємств, за даними досліджень Світового банку, разом з високим рівнем податків є нестабільність, невизначеність економічного середовища бізнесу. Невизначеність, як відсутність кількісних даних щодо вірогідності настання несприятливого результату розвитку подій, викликана не стільки відсутністю необхідної інформації, скільки її надлишком і спотворенням. В Україні темпи генерування но-

вої інформації – технологічної, нормативно-правової, економічної та ін. – набагато випереджають темпи розвитку технологій її передачі. Тому невизначеність, що виникає на цій основі, значною мірою обмежує економічну свободу підприємств, тим самим негативно впливаючи на їх економічну безпеку.

З точки зору концепції *PDM (Pro-duct Data Management)*, тобто системи управління виробничою інформацією, як однієї з концепцій менеджменту, підприємство – це сукупність виробничих підрозділів, що пов'язані загальними інтересами з виготовлення виробу чи групи виробів. До складу підприємства як системи виробничої інформації, з точки зору цієї концепції, може бути включено мережу підрядників чи постачальників, залучених до процесу створення або загальної підтримки виробу [341].

Рушійною силою створення, функціонування та розвитку підприємства є діяльність, що завжди пов'язана з інтересами, міра узгодження яких і формує його економічну свободу, досягаючи того чи іншого рівня економічної безпеки. Словники тлумачать діяльність (англ. *activity, work*) як працю, дії людей у будь-якій галузі, застосування праці до будь-чого; функціонування, діяння органів живого організму, організації, установи, машини і т. ін.; виявлення сили, енергії будь-чого [327, 338, 339, 343, 375].

У найбільш широкому розумінні стосовно підприємств застосовується поняття господарська діяльність, під якою розуміється будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. У Господарському кодексі України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [70].

Діяльність підприємства підлягає урізноманітненню за видами. У свою чергу, вид діяльності має місце тоді, коли об'єднуються ресурси (устаткування, робоча сила, технологічні засоби, сировина та матеріали) для створення виробництва конкретної продукції та надання послуг. Таким чином, вид діяльності характеризується використанням ресурсів, виробничим процесом, випуском продукції та наданням послуг. Особливе місце серед видів діяльності посідає економічна. Національний класифікатор видів економічної діяльності тлумачить економічну діяльність як процес поєднання дій, які призводять до отримання відповідного набору продукції чи послуг [365]. Національний класифікатор

також установлює правила, згідно з якими у суб'єктів господарювання можна розрізнити основний, другорядні та допоміжні види господарської діяльності.

Стосовно цілей дослідження, проведеного Ш. Х. Гафаровим [61], виділені такі укрупнені напрями діяльності, іманентні промисловим підприємствам: постачальницька; виробнича; маркетингово-збутова. Безумовно, дана укрупнена класифікація напрямів діяльності промислових підприємств носить умовний характер, оскільки підприємство має забезпечуватися робочою силою, реалізовувати інвестиційну діяльність, опановувати інновації й т. ін. Однак, попри укрупненість розглянутої класифікації, її водночас слід визнати деталізованою.

У рамках дослідження економічної безпеки як об'єкта управління достатньо скористатись поділом діяльності на основну, тобто таку, яку традиційно класифікують як операційну (виробничу) діяльність, та управлінську діяльність. Такий поділ є достатнім, якщо вивчати економічну безпеку як міру економічної свободи. І в операційній, і в управлінській діяльності присутня можливість вибору, а це є підґрунтям для ідентифікації ознак економічної свободи. Зупинимось поки що лише на елементах економічної свободи операційної діяльності підприємств. Здійснення такої діяльності передбачає, що господарчі процеси мають бути перманентними для підприємства. Виходячи з цього, економічна свобода операційної діяльності спирається на такі можливості вибору напрямів діяльності підприємства, які найбільше відповідають внутрішнім та зовнішнім закономірностям його розвитку. І тут може виникати суттєвий конфлікт, етимологія якого, з одного боку, ґрунтується на суперечності закономірностей розвитку підприємства та його економічною безпеки, а з іншого – на штучній обмеженості вибору напрямів діяльності підприємства.

Діяльність як найважливіша сутнісна ознака підприємства є однією з головних причин існування поглядів на підприємство як на динамічну систему, властивостями якої є надійність, гнучкість, результативність, довготривалість та керованість. Економічна безпека підприємства як об'єкт управління успадкувала майже всі властивості динамічної системи. Внаслідок високого ступеня уразливості, виняток становить така властивість як довготривалість. Власне, практична відсутність такої властивості, будучи сама по собі загрозою, утворює цілу низку особливостей, притаманних економічній безпеці підприємства як об'єкта

управління. Властивості економічної безпеки підприємства як об'єкта управління наведено на рис. 1.11.

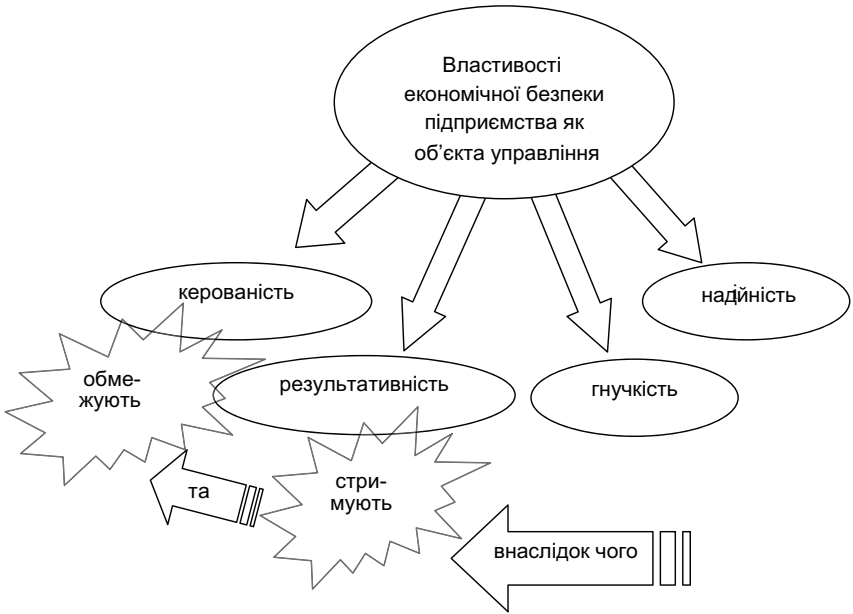

Рис. 1.11. Властивості економічної безпеки підприємства як об'єкта управління

Являючи собою динамічну систему, яка трансформується з одного якісного стану в інший, підприємство не втрачає при цьому якостей цілісної системи, завдяки таким властивостям, як надійність, гнучкість, керованість та результативність. Розглядаючи економічну безпеку підприємства як об'єкт управління, слід кожену із зазначених властивостей прокоментувати таким чином:

- надійність (здатність забезпечувати певний рівень економічної безпеки підприємства шляхом використання запасу міцності щодо протистояння руйнівному впливу загроз);
- гнучкість (здатність забезпечувати певний рівень економічної безпеки підприємства шляхом використання різних способів узгодження інтересів);
- результативність (здатність досягати поставлених цілей щодо управління економічною безпекою підприємства);

- керованість (здатність впливати на результативність управління економічною безпекою).

Остання властивість економічної безпеки підприємства як об'єкта управління – керованість – описує здатність системи до регулювання та певною мірою – до саморегулювання. Проте саморегуляція економічної безпеки підприємства є вкрай обмеженою, тоді як і регуляція може здійснюватися лише до певних меж. Частково обмеженість керованості впливає з усіченого набору її властивостей, зумовленої відсутністю такої властивості, як довготривалість, частково – щільним перетином властивостей економічної безпеки підприємства як об'єкта управління. А саме: такі властивості, як надійність і гнучкість, можуть конфліктувати, суперечачи одна одній, негативно тим самим впливаючи на результативність та знижуючи керованість економічної безпеки підприємства. Отже, однією з головних особливостей економічної безпеки підприємства як об'єкта управління є часткова керованість.

Головні причини, що зумовлюють специфічність економічної безпеки підприємства як об'єкта управління, по-перше, слід шукати у сутнісних ознаках запропонованого розуміння економічної безпеки підприємства як міри економічної свободи, по-друге – у концептуальній плутанині пояснення феномена підприємства й, зрештою, по-третє – у проявах деяких чинників екзогенного походження.

Отже, по-перше, розглядаючи промислові підприємства, зазначимо, що основною формою прояву їх економічної свободи, тобто мірилом економічної безпеки, є власність як правомочність володіння ресурсами, здійснення управління, розпорядження доходами і т.д. Таким чином, основу економічної свободи промислового підприємства становить свобода прав власності (додаток). Економічна безпека таких підприємств залежить від компонентів прав власності, якими вони змогли себе забезпечити. Формування ж набору таких компонентів не є нескінченним, через що економічна свобода зазнає перших обмежень, пов'язаних із можливостями вибору, тим самим загрожуючи економічній безпеці підприємства.

По-друге, проходячи низку трансформацій, економічна свобода прав власності починає обумовлювати зміст процесу управління підприємствами, які виступають як об'єкти прав власності. Тому, виділяючи в окремий вигляд діяльність з управління підприємством, слід визнати, що вона також визначається відповідним набором прав власності. Якщо нехтувати деякими обставинами, то можливості вибору альтернатив управлінських рішень цілком можуть служити критерієм рівня економічної свободи

даного виду діяльності. Економічна свобода управління включає свободу економічної діяльності, що є, перш за все, творчою і доцільною активністю суб'єкта, заснованою на порівнянні результату з проведеними витратами з метою отримання певної вигоди.

У процесі реалізації власних цілей неминує зіткнення економічних інтересів, унаслідок чого кожне підприємство прагне нейтралізувати зусилля конкурентів і забезпечити сприятливі умови досягнення своїх цілей. Тому свобода конкуренції є одним з видів економічної свободи підприємств, оскільки конкуренція це їх природний стан і умова розвитку. Безумовно, конкуренція обмежує економічну свободу підприємств-учасників (відбувається зменшення можливостей вибору). Проте, володіючи певною економічною свободою і спираючись на таку властивість динамічної системи, як гнучкість, підприємство не тільки пристосовується до конкурентного середовища, яке постійно змінюється, але і само генерує умови конкуренції, розширюючи тим самим можливості вибору. Як наслідок – підприємство скорочує можливості вибору для конкурентів, водночас зміцнюючи рівень власної економічної безпеки.

Економічна свобода промислового підприємства включає свободу контрактів, що передбачає добровільний вибір партнерів (або відмову від партнерів) по бізнесу, рівноправ'я їх між собою і по відношенню до контрактних зобов'язань. У зв'язку з цим необхідна добровільна, а не примусова участь сторін, в якому б вигляді це примушення не здійснювалося. Отже, обмеження економічної свободи виникає у разі, коли можливості вибору підприємства по напрямках його діяльності обмежені, внаслідок чого вони вимушені реагувати на різного роду загрози, що виникають як усередині підприємств, так і в зовнішньому економічному середовищі.

По-друге, проблематичність економічної безпеки як об'єкт управління, як уже пояснювалося, зумовлюється концептуальною плутаниною у поясненні феномена підприємства.

Існує кілька основних концепцій, які описують причини виникнення підприємства, його діяльність, ліквідацію. Серед них: канонічна модель виробництва, еволюційна концепція, підприємницька, контрактна, інституціональна, стратегічна, технологічна та ін. Відзначимо лише, що, по-перше, кожна з них в основу ставить різні аспекти діяльності підприємства, і, по-друге, ці теоретичні «образи» у реальній дійсності мирно співіснують і виявляють себе на будь-якому підприємстві незалежно від його форми власності, галузевої приналежності, розмірів, організаційно-правової форми, ринкової орієнтації та інших класифікаційних ознак.

Мікроекономіка за основу бере технологічну концепцію підприємства і розглядає його як цілісний об'єкт, що здійснює використання вихідних ресурсів і перетворення їх на готову продукцію, як один з найважливіших різновидів мікросистем. Підприємство є складною, динамічною, відкритою системою, функціонування якої носить імовірний характер. Здійснювані ним процеси виробництва можуть бути описані різними моделями. До числа базових звичайно відносять канонічні, кібернетичні, ієрархічні, мережеві моделі, при цьому вони можуть бути подані як у статиці, так і в динаміці. В основу мікроекономічної моделі підприємства покладено канонічну статичну модель виробництва.

Відповідно до термінів загальної теорії систем, підприємство як ринково-виробнича система має вхід, процесор і вихід. На вході підприємства – так звані прості елементи процесу виробництва (фактори виробництва): засоби праці, предмети праці, робоча сила, енергія, інформація і т. ін. Процесор – це трансформування факторів виробництва в готову продукцію, тобто виробничий процес. Для того щоб виробничий процес відбувся, необхідні знання про те, як найкраще поєднати фактори виробництва, якими методами здійснювати виробництво та управляти ним, тобто потрібно виконати комплекс рішень технологічного, організаційного та управлінського характеру. Вихід – це кінцеві результати виробництва: продукція, призначена для збуту. При цьому під терміном «продукція» розуміють усі блага, що є результатом виробничого процесу: вироби, роботи, послуги тощо.

Отже, підприємство одночасно виступає в ролі покупця, товаровиробника і продавця; в його функціонуванні чітко виявляється циклічність: виторг від реалізації продукції (дохід підприємства) спрямовується на відшкодування витрат на виробництво (купуються ресурси на здійснення наступного трансформаційного циклу), виплату дивідендів, розширене відтворення і т. д. Розрив у будь-якій ланці ланцюжка «ресурси – процес трансформування – результати» може відбуватися під впливом будь-яких чинників – як екзогенних, так і ендогенних. З позиції безпекознавства такий вплив відносять до дії загроз – відповідно екзогенних чи ендогенних. Зрозуміло, що будь-який з таких розривів не лише призводить до збоїв у роботі підприємства, а й суттєво загрожує його економічній безпеці.

В [233] усі концепції щодо функціонування підприємства, а, отже, й управління ним, поділено на три групи: технологічну, інституційну та підприємницьку. Існуючі теорії функціону-

вання підприємства, на жаль, висвітлюють лише окремі аспекти його діяльності, через що їх можна вважати валідними. Тому узагальнюючою має бути така інтеграційна концепція, в рамках якої підприємство виконує роль системного інтегратора різноманітних соціально-економічних процесів у часі і просторі. При цьому ключовою ланкою є інтеграція у часі, тобто забезпечення безпечного існування та розвитку підприємства. Таке теоретичне розуміння сутності підприємства потребує концептуалізації управління економічною безпекою підприємства, адекватної та такої, яка не суперечить як теперішнім, так і майбутнім умовам розвитку підприємства. Графічну інтерпретацію використання такого групування концепцій у площині управління економічною безпекою підприємства подано на рис. 1.12.

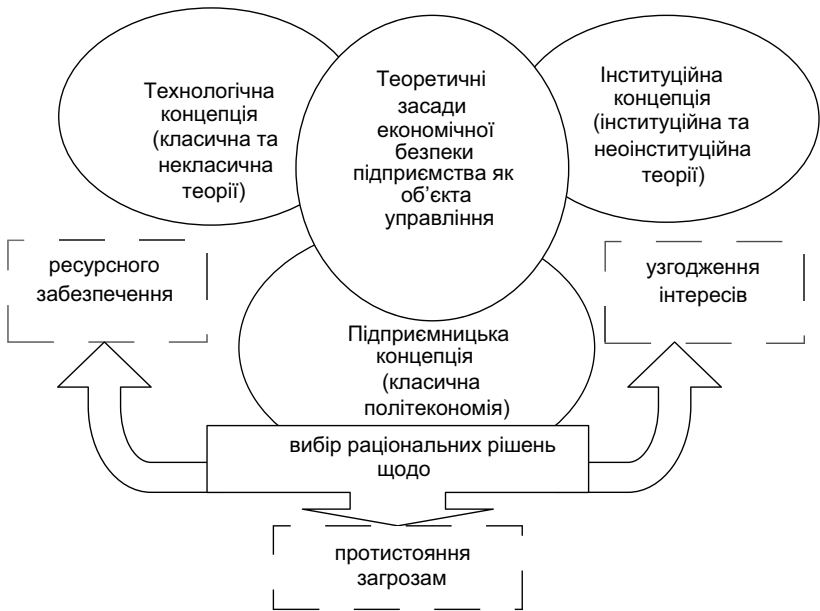

Рис. 1.12. Теоретичні засади економічної безпеки підприємства як об'єкта управління

Отже, теоретичні засади управління економічною безпекою підприємства мають комплементарно-вибірковий характер, зумовлений тим, що однозначний вибір тієї чи іншої концепції щодо функціонування підприємства практично унеможливлений через

існування лише короткого проміжку часу, в межах якого використовуються ті чи інші постулати економічної безпеки підприємства.

Вибір раціональних рішень щодо теоретичних засад управління економічною безпекою підприємства має спиратися на результати здійснення аналітичного процесу, які можуть не залежати від попереднього досвіду. Інакше кажучи, вибір раціональних рішень може бути не ередитарним. Структурно-логічну композицію економічної безпеки підприємства як об'єкта управління подано на рис. 1.13.

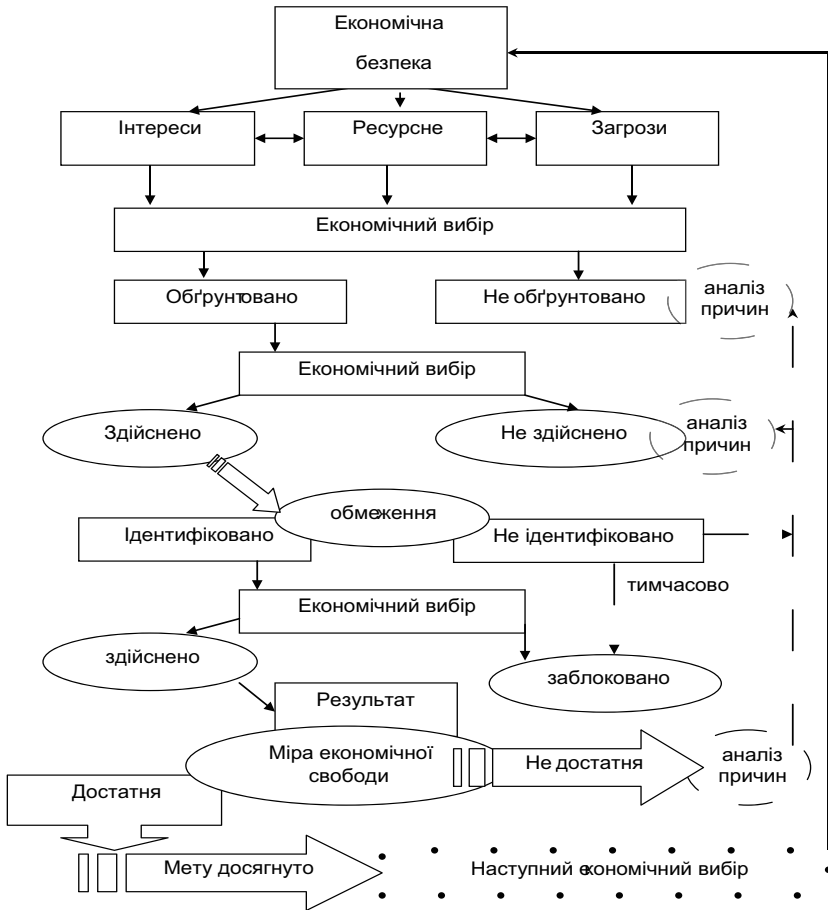

Рис. 1.13. Структурно-логічна композиція економічної безпеки підприємства як об'єкта управління

Відмінною рисою побудованої структурно-логічної композиції економічної безпеки підприємства як об'єкта управління є поступально-зворотний рух та визначальна роль здійснення економічного вибору. Економічний вибір у традиційному розумінні – це вибір найкращого з числа альтернативних варіантів, котрий дозволяє досягти максимального задоволення потреб за мінімум витрат, проте в контексті виконуваного дослідження таке тлумачення потребує уточнення. Зокрема, здійснення економічного вибору в управлінні економічною безпекою підприємства означає вибір найкращого з числа альтернативних варіантів узгодження інтересів підприємства за умов раціонального використання ресурсів. Здійснення економічного вибору може істотно обмежити недобросовісна конкуренція, економічна злочинність, корупція, кризові явища (як феномен), рейдерські напади тощо.

Отже, враховуючи той вельми значущий факт, що економічна безпека підприємства, виступаючи мірою економічної свободи, перебуває під впливом охарактеризованих чинників, дія яких є двогострою, слід висунути гіпотезу: економічна безпека підприємства є специфічним об'єктом управління, який маємо віднести до класу частково керованих систем. Результати перевірки цієї гіпотези буде здійснено у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2.

ЛОГІКА КЕРОВАНOSTІ

ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

*Якщо Ви не знаєте, куди йдете,
то сильно здивуєтесь, потрапивши не туди.*

Марк Твен (*Mark Twain*),
американський письменник,
журналіст і громадський діяч

2.1. Керованість економічної безпеки підприємства: характер, принципи, обмеження

Розвиток ринкових механізмів спровокував, а світова фінансова криза активізувала потребу у вирішенні проблем щодо забезпечення економічної безпеки підприємств. Такий стан речей слід визнати природним і звернути увагу на суттєвість та розгалуженість наукових доробок з питань економічної безпеки підприємств. Попри це, теорія економічної безпеки підприємств перебуває в стадії формування. З одного боку, нинішнє ускладнення умов діяльності підприємств та, з іншого боку, потреба у використанні нових підходів щодо посилення їх економічної безпеки зумовили необхідність зміни розуміння останньої. Сутність такого розуміння полягає у визнанні економічної безпеки підприємства об'єктом управління. Проте економічна безпека підприємства є доволі специфічним об'єктом управління, особливості якого у сучасній економічній та управлінській науці є практично невивченими. Безперечно, ставлячись з повагою до наукових здобутків фундаторів теорії економічної безпеки, розглянуті ними питання керованості економічної безпеки підприємства слід визнати уривчато-контурними.

Існує декілька причин утворення такої наукової «білої плями», однією з яких є, недостатнє розуміння сутності економічної безпеки підприємства. Як показали попередні дослідження (пп. 1.2 та 1.3), здебільшого розуміння економічної безпеки підприємства ототожнюють зі станом чи характеристикою. Сам цей факт уже є істотною перешкодою для здійснення управління економічною безпекою підприємства, оскільки управління станом чи характеристикою ні із сучасної теоретичної, ні з практичної точки зору не є коректним. Доказами на користь даного твердження можуть служити такі міркування.

Елементарне звернення до електронного ресурсу економіко-математичного словника [339] дає змогу з'ясувати, що під станом системи [*state of system*] (якою, безперечно, є підприємство – *прим. автора*) розуміється її характеристика на конкретний момент функціонування. Оскільки опис системи можна здійснити за допомогою комплексу показників, то для того, щоб з'ясувати стан системи, слід визначити значення таких показників, яких вони набувають у досліджуваній проміжок часу, а точніше – момент часу, оскільки, здебільшого, такі значення є не просто дискретними величинами, а такими, що мають точений характер. Кожна система може мати множину допустимих станів, то її стан у момент часу – це лише точка в просторі станів системи. Зрозуміло, що знання стану такої системи, як підприємство, є атрибутом управління ним, проте для здійснення управління цього атрибуту замало. Для того, щоб стан системи змінився, має здійснюватися певний управлінський вплив на саму систему та її складові, а не на кінцеві чи проміжні значення показників її стану. Отже, здійснені раніше наукові розробки, узагальнені напрямом «управління економічною безпекою», не можна вважати артефактом, але при цьому не слід погоджуватися із тлумаченням економічної безпеки як стану чи характеристики об'єкту.

Інша причина, через яку керованість економічної безпеки підприємства є слабо вивченою – це широко розповсюджена наукова позиція щодо забезпечення економічної безпеки підприємства, а не управління нею. З одного боку, така позиція є також наслідком розуміння економічної безпеки підприємства як стану чи характеристики, а з іншого – еволюцією цілей управління підприємством: якщо у 90-ті роки ХХ століття цільовою установкою діяльності підприємств було саме забезпечення їх економічної безпеки, тобто спрацьовувала захисна функція управління, то початок ХХІ століття ознаменований «міграцією» цієї функції до числа суто управлінських та керівних. І ще одна причина недостатнього вивчення керованості економічної безпеки підприємства криється у традиційному розумінні поняття «керованість», яке має технічне походження та своїм корінням зобов'язана закритим системам, до числа яких підприємство, звісно, не належить, тому маємо докладно розглянути сутність даного поняття та можливості його застосування щодо економічної безпеки підприємства.

Перш за все, маємо звернути увагу на багатозначність поняття «керованість». У найзагальнішому, формальнішому визначенні, керованість – це здатність цілісної системи адекватно сприймати рішення та інші дії систем усіх рівнів керування, а також здійс-

нювати їх реалізацію [69]. Поняття повної керованості та дуальне до нього поняття повної спостережуваності були вперше введені Р. Калманом у 1960 році. За визначенням автора, перша з цих властивостей, тобто керованість, означає, що за допомогою обраного належним чином керування з будь-якого початкового стану систему можна перевести в будь-який бажаний кінцевий стан. Друга властивість, тобто спостережуваність, означає, що за спостереженнями зовнішніх вихідних величин у поточний момент часу завжди можна визначити початковий стан системи. Наявність цих двох властивостей необхідна для побудови систем керування [114]. В авіації, наприклад, керованість літака розглядається як його здатність відповідним чином реагувати на команди управління. В теорії корабля – його здатність бути вертким і, водночас, стійким на курсі [336]. В [322] керованість розглядається як припустимість часової зміни процесів функціонування в бажаному напрямі, які мають відбуватися під впливом керівних дій.

За дослідженнями, які проводяться у рамках креативно-наукового напрямку теорії вирішення винахідницьких задач (*рос.* ТРИЗ – теория решения изобретательских задач), керованість – це характерна ознака структур зі зворотним зв'язком. У рамках цього напрямку, як синонім керованості, використовується поняття «вепольність». Веполь – це модель частини структури об'єкта, що змінюється, окремий випадок системи, в якому використовується характерна символіка. Яким саме є стан частини структури об'єкта, показує пояснювальна приставка. Тобто так само як і у випадку з терміном «система», термін «веполь» сам по собі, без пояснювальної приставки, є абстракцією, що показує тільки спосіб опису деякого виду стосунків. Наприклад, протовеполь – це вепольна модель завдання, тоді як добудований протовеполь – це вже модель зміненої частини структури. Таким чином, ланцюг вепольних схем є ланцюгом процесів еволюції структури об'єкта. Насправді цей термін відображає не керованість як таку, а відносну системну глибину або системний рівень, на якому відбувається управління об'єктом. Керованість як така характеризується ієрархією зворотних зв'язків [344].

В умовах глобалізації керування (*government*) і керованість (*governance*) розглядається як політичний імператив [108]. Характерно, що в останнє десятиліття відбулася зміна позицій учених від застосування поняття «управління» в значенні правління, контроль (*government*) до використання у певному сенсі поняття «керованість» (*governance*) – управління, керівництво. Спільність позицій полягає у визнанні прийнятності й переваги концеп-

ції *governance*, яка відображає фундаментальні зміни у способах управління світовим співтовариством на початку ХХІ століття [314]. Паралельно зазначимо, що розгляду питань керованості процесів забезпечення економічної безпеки на макрорівні приділено певну увагу в деяких працях Д. М. Шульмана [301].

В [319] керованість розуміють як інтернаціональну взаємозалежність, соціокібернетичну систему, нову політичну економіку й мережну структуру (*governance as international, interdependence, sociocybernetic system, new political economy and networks*). Усі ці значення терміна «керованість» мають відношення до таких управлінських технологій, у рамках яких діяльність щодо здійснення управління фрагментована і розподілена серед ширшої групи акторів, ніж це було раніше, так що жоден з них не може контролювати результати діяльності, тоді як управління є процесом з координації акторів.

Термін «керованість» достатньо часто зустрічається в теорії і практиці менеджменту. Різні аспекти керованості підприємства описані і проаналізовані багатьма вченими. Істотний внесок у розвиток досліджень керованості підприємства внесли вчені-економісти, зокрема:

- системний підхід до керованості організації застосовували Л. А. Базилевич, О. С. Виханський, В. Д. Дорофеев, А. П. Єгоршин, С. А. Жданов, А. Я. Кибанов, Б. З. Мільнер, І. Р. Пригожин, А. І. Пригожин;
- закономірності співвідношення керуючої та керованої підсистем вивчали Д. О. Аршакян, А. А. Богданов, Е. М. Коротков, С. П. Никаноров, М. К. Уандикова, В. Н. Цигічко;
- принципи керованості розглядали В. Г. Куликов, С. Ш. Левіна, А. А. Літягін, І. І. Римарева, Н. С. Чернецова;
- межі керованості, у т.ч. норму керованості, вивчали В. М. Васильєв, З. А. Кучкаров, Ю. П. Панібратов, С. Д. Резник, З. П. Рум'янцева, В. А. Хитров;
- проблеми керованості аналізували А. Н. Асаул, А. Б. Белоус, М. А. Васильєва, В. А. Дресвянніков, Б. Г. Дятлов, М. В. Малаховська, Е. Г. Морозова, Ю. А. Музира, М. В. Рубцова, М. С. Солodka, Ф. Є. Удалов.

Серед зарубіжних учених, які досліджували питання керованості підприємства, необхідно відзначити І. Ансоффа, І. Бен-тама, Дж. Гіга, В. А. Грейкунаса, П. Друкера, В. І. Кноррінга, І. Ю. Стенгерса, А. Файоля.

Поняття «керованість», на думку [238], є одним з фундаментальних протиріч, які виникають в управлінні підприємством.

В одному випадку автор виправдовує це поширене уявлення про керованість як про тотальний контроль, коли керівник перекоаний, що керованість визначається ступенем його контролю за всіма процесами, які відбуваються в його організації. В іншому разі автор посиляється на не менш розповсюджену думку, що керованість – це ступінь досягнення мети. І якщо для досягнення цієї мети потрібно надати велику автономію підлеглим, то це не вважається за зниження керованості.

Соціально-економічна система, якою є підприємство, характеризується такими рисами, як цілісність, організованість, керованість, цілеспрямованість. Цілісність означає органічну єдність і сумісність різних сторін та елементів системи, домінування в ній сукупності економічних відносин, що відбивають її глибинну суть. Організованість – це властивість соціально-економічної системи реагувати на підвищення складності процесу управління шляхом зміни безлічі реалізованих у системі зв'язків, що визначають рівень узгодження господарських інтересів. Керованість економічної системи – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, що забезпечують її рівновагу. Цілеспрямованість економічної системи має на увазі чітке усвідомлення цілей, які ставить перед собою суспільство [35, 190, 208 та ін.].

Розгляд властивостей соціально-економічної системи в контексті проблематики управління її економічною безпекою, безперечно, заслуговує на особливу увагу. На думку В. О. Василенка, керованість – це така властивість соціально-економічної системи, яка визначається частиною відомих зв'язків і визначає інформаційні умови узгодження господарських інтересів [44]. Перш за все, слід звернути увагу на те, що усі властивості підприємства як складної соціально-економічної системи є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Така особливість підприємства легко пояснюється загальною логікою системотворення, за якою всі елементи системи є взаємопов'язаними між собою, взаємодіючими та взаємозалежними. Власне питання, яке надалі стисло розглядатиметься, стосується не стільки взаємодії елементів системи як такої, скільки властивостей, які їй притаманні.

Отже, ключовою властивістю системи управління, завдяки якому забезпечується цілісність діяльності підприємства, вважається саме керованість. Що вища керованість, то більш цілісною є діяльність підприємства. І навпаки, що більше в системі некерованих елементів, то більше діяльність підприємства набуває фрагментарного характеру. Класичним прикладом

некерованої діяльності є літературний приклад про лебедя, рака і щуку: зусиль докладається багато, а результат – нульовий. З цього випливає, що результативність діяльності є прямо пропорційною ступеню узгодженості дій її працівників. До речі, вітчизняна і зарубіжна економічні та управлінські науки багаті на дослідження керованості, в основу яких покладено дії управлінського персоналу підприємства. Наведемо декілька найбільш характерних прикладів таких досліджень.

Так, на думку З. М. Рибалкіної [238], керованість – це характеристика відносин між суб'єктом і об'єктом управління. Вона відображає ступінь реагування об'єкта управління на управлінську дію з боку суб'єкта, і, в той же час, керованість організації – це ступінь реагування керованої підсистеми на управлінські рішення, які ухвалюються підсистемою, що управляє. У рамках дослідження, виконаного З. М. Рибалкіною [238], було здійснено спробу виміряти керованість за допомогою показника, який ураховує ступінь реалізації управлінських рішень. Усі чинники, що спричиняють некерованість організації, можна об'єднати в три основні групи: професіоналізм керівника, комунікаційний процес і організаційна структура. Тісний зв'язок цих чинників з рівнем керованості організації визначений у результаті розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Спірмена [238].

Так, основні чинники, що безпосередньо впливають на ступінь керованості підприємства, виділені в [155], згруповані в такий спосіб:

- діяльність управлінського персоналу – менеджер, його індивідуальні якості і рівень професіоналізму;
- організація комунікаційного процесу – схема комунікативного процесу, що функціонує в організації;
- форма побудови організації – організаційна структура підприємства, регламенти та інструкції.

Ефективність управління такими чинниками, на думку автора, безпосередньо пов'язана з підвищенням рівня керованості організації [155].

Таким чином, практично всі науковці зосереджують свою увагу на вивченні керованості підприємства з позицій його внутрішнього середовища, тобто, вивчаючи стосунки між керованою та керівною системами всередині підприємства, але майже не торкаючись питань керованості підприємства з позицій його зовнішнього середовища. Питання керованості економічної безпеки підприємства в сучасній науці досі не розглядалися, попри те, що поняття «економічної

безпеки підприємства» нерозривно пов'язано з такими поняттями, як «уразливість» та «керованість». У найбільш загальному вигляді під уразливістю будь-якого об'єкта розуміється втрата ним здатності до виконання природних чи заданих функцій, яка формується під впливом загроз певного походження та інтенсивності [336]. Уразливість підприємства характеризує ступінь його підвладності зовнішнім та внутрішнім загрозам, тобто міру його незахищеності від різних видів загроз. У теорії економічної безпеки підприємства можна виділити пласт досліджень щодо уразливості підприємств до загроз, щоправда, переважно зовнішнього походження.

Логіка керованості економічної безпеки підприємства не може формуватися поза логікою управління складними соціально-економічними системами, до числа яких належить підприємство. Логіка – це наука про коректне мислення [13].

Логіка управління являє собою один зі специфічних різновидів логіки людської діяльності, оскільки феномен управління може розглядатись як різновид діяльності. Правда, ця діяльність має дещо незвичайний характер, виступаючи діяльністю, що спрямована на організацію успішної спільної діяльності різних груп людей. Вони традиційно розглядаються як виконавці, тому управління їхньою спільною діяльністю має характер своєрідної метадіяльності [13, с. 417].

Основні передумови виникнення логіки управління та необхідності її практичного застосування наведено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Об'єктивні передумови формування логіки управління¹

Дуже важливого теоретичного і практичного значення сьогодні набувають такі аспекти проблеми вибору цілей, характеру та інструментарію управління і застосовуваних методів та

¹ Складено за [13, с. 417].

шляхів його здійснення, як істотна зміна цілей, змісту і характеру самої спільної діяльності людей та їх міжособистісного спілкування у процесі виконання функцій, що становлять сутність цієї діяльності. Відповідних змін зазнає також система життєвих цінностей та ідеалів, розуміння ефективності управління та її критеріїв. [13, с. 417]. Усе це істотно підвищує роль і значення логіки управління, формуючи, водночас, предмет логіки управління (рис. 2.2).

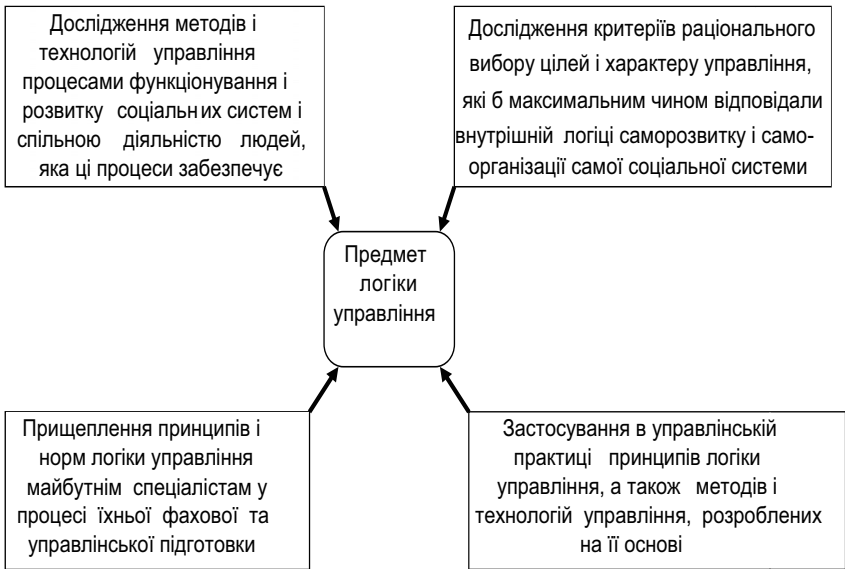

Рис. 2.2. Об'єктивні передумови формування логіки управління²

За великим рахунком, вимогам логіки управління сьогодні мають вважатися навіть система морально-етичних принципів, життєвих цінностей і оцінок як окремих вчинків, так і поведінки особистості керівника загалом у процесі здійснення ним функцій управлінської діяльності.

У загальній теорії управління під керіваністю підприємства традиційно розуміють можливість перевести систему з одного стану в інший. Також керіваність розглядають як характеристику здатності підприємства реагувати на цілеспрямовані дії. Отже, логіка керіваності лежить у площині логіки управління і

² Складено за [13, с. 418].

є її специфічною складовою. Подібно до того, як менеджмент за своєю суттю є значно ширшим, ніж керування [15, 25, 159], логіка управління за масштабом перевищує логіку керованості.

Наводячи приклади логіки керованості підприємства, маємо обов'язково апелювати до представників сучасної московської школи менеджменту, зокрема, в [230] розглядається метод оцінки ступеня керованості компанії, який дозволяє розрахувати коефіцієнт керованості ще до отримання фактичних результатів діяльності. Пропонований метод ґрунтується на принципах економічної кібернетики й оперує даними, отримуваними зазвичай у ході передпроектного обстеження перед упровадженням інформаційних систем. Завдання дослідження полягає в розробці методології кількісної оцінки коефіцієнта керованості компанії. Під керованістю розуміється ступінь відповідності результатів діяльності компанії тим управлінським рішенням, які ухвалюються керівництвом.

Існуюча методика оцінки рівня керованості підприємства пропонує розрахунок коефіцієнта керованості як значення, зворотного величині відхилення фактичних результатів діяльності від планованих. У пропонованому методі використовується моделювання діяльності підприємства як взаємодії керованих підсистем, що управляють. Пропонується такий метод оцінки коефіцієнта керованості компанії. Максимальний коефіцієнт керованості – це такий показник, за якого будь-яка управлінська дія точно досягає своєї мети. Розрахунок коефіцієнта керованості відповідно до запропонованого методу може бути проведений на етапі проектування архітектури інформаційної системи, що дозволить максимізувати його при впровадженні такої системи. На думку самого автора [230], дана методика має істотні недоліки, зокрема, пов'язані з тим, що її застосування можливе тільки після впровадження інформаційної системи; результат даної методики є нестійким по відношенню до випадкових чинників.

Отже, якщо логіку керованості можна визначити як різновид логіки управління соціально-економічними системами, «робочою зоною» якої є вплив керуючої системи на керовану, то сутність логіки керованості економічної безпеки підприємства має зводитися до створення підґрунтя щодо прийняття та реалізації легітимних, раціональних, економічно обґрунтованих та виважених управлінських дій з боку підприємства щодо встановлення бажаної міри його економічної свободи.

Економічна безпека підприємства, вивчення якої може здійснюватись як з позицій системного, процесного або функціональ-

ного чи ситуаційного підходу, є специфічним об'єктом дослідження. Специфіка такого об'єкта полягає у неможливості досягнення повної керованості економічної безпеки.

Традиційно усі процеси, що відбуваються в організації, поділяються на дві групи: керовані і некеровані. Керовані процеси – це процеси, що піддаються зміні у визначеному напрямку при свідомому впливі на них. Некеровані – це процеси, спрямованість і характер яких неможливо змінити з тих чи інших причин. Вони протікають за власними законами. У результаті цих процесів усе одно станеться те, що повинно статися. Керовані і некеровані процеси перебувають у певному співвідношенні і стані динамічних змін, що відбивають, крім усього іншого, досконалість і мистецтво управління. Керовані процеси за певних умов можуть стати некерованими, і навпаки. Перевага некерованих процесів призводить до анархії і криз, превалювання керованих процесів обмежене ефективністю управління й у відповідних умовах теж призводить до кризових ситуацій. Крім того, що керовані процеси відтворюють лише частину всіх процесів функціонування і розвитку організації, вони самі мають ступінь управління, тобто є керованими до певної міри [44].

На думку А. Попова, принципові причини неповної керованості підприємства в порядку убування, є такими: серед елементів навіть невеликого, організаційно простого підприємства є люди, якими важко управляти, передусім, через те, що від них завжди слід отримувати згоду на «гру за правилами» та узгоджувати цілі; на діяльність підприємства впливає не тільки керуюча система, але і зовнішнє середовище, керованість якого, у свою чергу, є дуже низкою; що більшим є масштаб підприємства, то нижчим може бути рівень його керованості [227, 228]. Дані висновки, мабуть, не позбавлені логіки, але є доволі неповними та дещо спірними, зокрема, до числа дискусійних належить останній доказ. Водночас, безперечно, справедливим є перше твердження, яке базується на значущості впливу людського чинника, точніше опору персоналу здійсненню керованості.

Дослідивши чинники, які актуалізують необхідність розв'язання проблем щодо управління економічною безпекою підприємства, та, спираючись на запропоноване тлумачення економічної безпеки, квінтесенцією якого є міра економічної свободи підприємства, маємо зазначити, що специфіка такого управління, будучи обмеженою діапазоном «керований-некерований», постійно перебуває у хиткому стані між цими полярними позиціями дихотомії. Зважа-

ючи на те, що багато загроз носять суб'єктивний характер і в основному визначаються логікою і суперечностями суб'єктно-об'єктних стосунків, а також враховуючи ризикованість будь-якої соціальної дії, що має супроводжувати узгодження інтересів, носіями яких є суб'єкти як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, можна виявити низку обмежень щодо здійснення управління економічною безпекою підприємства.

Спираючись на такі міркування, можна зробити припущення: не всі процеси є і можуть бути керованими, а керовані процеси не можуть бути керованими абсолютно. До числа частково керованих, зокрема, можуть належати процеси: розвиток підприємства, його конкурентоспроможність, ризики, конфлікти. Така гіпотеза має пряме відношення і до керованості економічної безпеки підприємства, тобто можна припустити й у подальшому довести, що управління економічною безпекою підприємства належить до класу частково керованих процесів.

Не вдаючись у рамках даного дослідження до детального вивчення причин та чинників, вплив яких зумовлює часткову керованість конкурентоспроможності, ризиків, конфліктів та деяких інших процесів і явищ, зосередимося на детальному розгляді взаємообумовленості і взаємозалежності економічної безпеки та розвитку підприємства. Обидва ці явища, маючи процесний характер й суттєво впливаючи одне на одного, можуть одне одному створювати і низку обмежень.

Рубіж XX–XXI століть ознаменований посиленням інтенсивності процесів, що відбуваються в діяльності підприємств та управлінні ними. З одного боку – це результат розвитку ринкових механізмів у економіці України, який перебуває під активним впливом глобалізаційних процесів, з іншого – наслідок активізації функціонування самих підприємств, спричинений необхідністю їх існування та розвитку в непростих умовах, що склалися. Здатність до розвитку промислових підприємств ускладнюється потребою у своєчасній реакції на зміни в зовнішньому середовищі, а це, у свою чергу, зумовлює доцільність формування підходів до забезпечення їх економічної безпеки. В умовах глобалізації та євроінтеграції забезпечення економічної безпеки підприємств набуває особливої актуальності, оскільки такі умови, з одного боку, істотно розширюють можливості підприємств, а з іншого – породжують численні загрози реалізації їх інтересів.

Маючи на меті забезпечення економічної безпеки підприємства, розвиток, водночас, є одним з його головних, життєво важли-

вих інтересів. У свою чергу випереджальне реагування на загрози інтересам підприємства, що іманентно притаманні його розвитку, є сутнісною характеристикою економічної безпеки підприємства. Отже, вивчення взаємозалежності та взаємообумовленості між економічною безпекою підприємства та його та розвитком є дуже складним, неоднозначним та, на жаль, маловивченим питанням, яке потребує концептуального обґрунтування в рамках сучасної парадигми управління підприємствами.

Попри те, що питання забезпечення економічної безпеки підприємств та їх розвитку є популярними у сучасній економічній науці, в більшості випадків науковці досліджують такі питання окремо, практично не висвітлюючи площини їх перетинання.

Дослідження взаємозалежності та взаємообумовленості економічної безпеки та розвитку підприємства слід визнати уривчастими та фрагментарними, яке спирається на наступні концептуальні положення.

Перше. Економічна безпека підприємства розглядається як динамічна категорія, що являє собою здатність підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам шляхом взаємоузгодження інтересів як його зовнішнього середовища, так і всередині його внутрішнього середовища. Очевидно, що динамічність взаємоузгодження зазначених інтересів підприємства великою мірою залежить від ступеня орієнтації підприємства на розвиток.

Друге. Аргументами на користь взаємообумовленості економічної безпеки підприємства та його розвитку є такі твердження. Безпека будь-якої економічної системи характеризується великою кількістю ознак стану зовнішнього і внутрішнього середовища її функціонування, які впливають на загальний економічний розвиток, його стабільність, стійкість, прогресивність. З одного боку, тут бачимо чинники, які унеможливають економічне функціонування системи, її розвиток, реалізацію суспільної місії і досягнення визначених нею цілей. З іншого боку, економічна безпека характеризує стан, здатність і можливості системи протидіяти деструктивним чинникам, попри їх середовище, внутрішнє чи зовнішнє. Економічна безпека — не тільки комплекс заходів протидії загрозам, а і здатність системи забезпечити ці заходи, здатність гарантувати стабільність розвитку і досягнення цілей розвитку [258]. Для однієї і тієї ж конкретної системи характеристика її стану як економічно безпечного залежить від її бажаного майбутнього: якщо, наприклад, підприємство прагне лише вижити в конкурентній боротьбі, то падіння обсягів продаж може вважатися цілком

безпечним; якщо ж його мета – розширити свою нішу на ринку, то таке падіння являє собою явну загрозу, а поточному стану підприємства аж ніяк не притаманна властивість безпеки [260, 261].

Третє. Поняття розвитку підприємства та управління розвитком у нинішніх економічних дослідженнях знайшло певне відображення у сучасній економічній науці, але про вивчення перетину цього поняття з економічною безпекою наразі невідомо. Не занурюючись у філософські глибини сутності поняття «управління розвитком», слід також зазначити, що дане дослідження торкається суто категорії розвитку підприємства та його похідних і спирається на запропоноване розуміння економічної безпеки підприємства.

Четверте. Попри на заявлений мікрорівневий (рівень підприємства) формат дослідження, розгляд взаємозалежності та взаємообумовленості економічної безпеки і розвитку підприємства з багатьох причин не може обмежуватися лише таким рівнем. Серед головних причин слід визначити такі:

- активна міграція поняття «розвиток» і інструментів його вимірювання всіма рівнями ієрархії – від макро- до мікрорівня;
- існування такої ієрархії стосовно поняття економічної безпеки;
- конвергенція рівнів ієрархії економічної безпеки;
- суттєвість впливу стану розвитку великих промислових підприємств на економічний розвиток регіонів та країни.

Дослідимо взаємозалежність економічної безпеки підприємства і його розвитку та деяких його похідних.

Попередньо розглянемо сутнісні характеристики категорії «розвиток». Під розвитком у [202] розуміється процес закономірної зміни, переходу від одного стану до іншого, більш досконалого; від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого. Відповідно до визначення на [333, 337 – 339, 361, 375], розвиток являє собою спрямовану закономірну зміну, у результаті якої виникає новий якісний стан об'єкта, його складу або структури. Розрізняють дві форми розвитку: еволюційну, зв'язану з поступовими кількісними змінами об'єкта, та революційну, що характеризується якісними змінами в структурі об'єкта. Виділяють висхідну лінію розвитку – прогрес і спадну – регрес.

Висхідній лінії розвитку – прогресу – відповідає концепція стійкого розвитку. Концепція стійкого розвитку (*Sustainable development*) являє собою модель розвитку цивілізації, що виходить з необхідності забезпечити світовий баланс між вирішенням

соціально-економічних проблем і збереженням навколишнього середовища [352.]. Уперше термін «стійкий розвиток» уведений у доповіді «Наше спільне майбутнє», представленій у 1987 р. Всесвітньою комісією ООН з навколишнього середовища і розвитку під керівництвом Гру Харлема Брунтланда. Такою моделлю розвитку суспільства передбачалося досягнення задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей не за рахунок позбавлення такої можливості майбутніх поколінь.

Необхідність прийняття концепції стійкого розвитку обумовлена загальнопланетарною загрозою деградації навколишнього середовища. Ця загроза викликана негативними наслідками науково-технічного прогресу. Вона посилюється вибухонебезпечним приростом населення в країнах, що розвиваються. Усе це поглиблює дисбаланс між природою, людиною і суспільством. Можливість переходу на рейки стійкого розвитку пов'язана з вирішенням або принаймні з пом'якшенням низки корінних протиріч між національно-державними інтересами й інтересами світового співтовариства, інтересами окремих країн і регіонів, вимогами стійкого розвитку й інтересами транснаціональних корпорацій (ТНК) та ін. Тому такий перехід потребує формування ефективних механізмів природоохоронного регулювання та припускає розвиток нових ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій. На Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (КОСР) у червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро була прийнята Декларація, в якій проголошені зобов'язання держав щодо основних принципів досягнення нашою цивілізацією стійкого розвитку.

У такому контексті концепцію стійкого розвитку можна розглядати з огляду на глобальний або, щонайменше, макрорівневий тип економічної безпеки, підкреслюючи при цьому очевидність взаємозалежності стійкого розвитку із екологічною складовою такої безпеки. І хоча детальний розгляд такої взаємозалежності перебуває за межами даного дослідження, маємо зазначити, що досягнення цивілізацією стійкого розвитку великою мірою залежить від темпів стійкого розвитку підприємств.

Сучасна економічна теорія менеджменту та практика формування ринкової моделі управління підприємством в Україні передбачають також з'ясування методології та створення умов забезпечення життєвого циклу підприємства як запоруки економічної безпеки і сталого розвитку економіки України [54].

Життєвий цикл підприємства укладається у складові етапи його руху, індивідуального відтворення: створення підприємства,

його становлення і розвиток, можливість кризового стану, санація, банкрутство, відродження. Щодо теоретичного тлумачення життєвого циклу підприємства, то це «вічний двигун», оскільки первинна ланка економіки, де створюються всі без винятку товари виробничого й особистого споживання, не може завершити своє функціонування та зникнути з економічного простору суспільного відтворення. Щодо практичного функціонування підприємства, то сучасні умови господарювання виводять підприємства за межі збереження їх індивідуального відтворення і безперервності проходження етапів життєвого циклу [54].

Ефективне проходження підприємством етапів його життєвого циклу водночас забезпечує його економічну безпеку, тобто ефективне використання речових та людських ресурсів і забезпечення стабільного функціонування та суспільного відтворення. На жаль, сучасний стан економічного розвитку України не дає оптимізму щодо можливості забезпечення умов ефективного життєвого циклу підприємства та його економічної безпеки в сучасних умовах господарювання. Існує загроза життєвому циклу підприємств в Україні. Складові загрози перебувають у зовнішньому середовищі діяльності підприємств, тобто на рівні макроекономіки, і в індивідуальному відтворенні підприємств, тобто на рівні мікроекономіки [54].

Стійкий розвиток підприємства формується під безпосереднім впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища і визначає здатність підприємства досягати мети свого розвитку у відповідності із наявним ресурсним забезпеченням і вимогами ринку. Дослідження стійкого розвитку підприємства, яке розглядається як складна відкрита соціально-економічна система, проводяться шляхом використання елементів концепції стійкого розвитку в поєднанні з положеннями теорії стійкості соціально-економічних систем.

Окремі аспекти теорії стійкості соціально-економічних систем перебувають в центрі уваги колективу авторів [90], які визначають стійкість системи як її здатність нівелювати наслідки здійсненого впливу, зберігаючи власну цілісність і структурну збалансованість [90, с. 171]. Цей же колектив авторів дає визначення економічній стійкості як здатності соціально-економічних систем зберігати стабільне збалансоване зростання, при цьому збалансованість стосується окремих елементів економічних систем, і повинна проявлятися у взаємодії системи із середовищем, в якому вона функціонує й іншими системами, які взаємодіють одна з одною.

Таким чином, можна зробити висновок, що для забезпечення стійкого розвитку підприємства необхідно забезпечити стійке економічне зростання, яке являє собою здатність господарюючого суб'єкта нарощувати обсяги виробництва і реалізації продукції за умови підвищення ефективності використання наявних ресурсів і зменшення ступеня впливу зовнішніх факторів на умови і параметри діяльності з дотриманням принципів ефективності діяльності. У свою чергу, стійке економічне зростання також має визначитися певним набором чинників і умов, за яких ці чинники сприятимуть досягненню цілей підприємства в напрямку стійкого економічного розвитку.

Аналіз світового економічного розвитку переконливо показує, що в умовах глобальної трансформації національних політичних, економічних і соціальних систем різко зростає роль економічних чинників. Економізація розвитку і його інтеграція стали однією з головних закономірностей сучасного історичного етапу, під впливом якої формується нова глобальна економіка [352]. На тлі цих процесів стає ще більш очевидною і посилюється взаємозалежність та взаємообумовленість економічної безпеки та розвитку на всій вертикалі – від макrorівня до мікрорівня. Так, в [64, с. 415] наголошується на тому, що економічна безпека характеризується таким станом національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення, спроможний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави. При аналізі економічної безпеки в контексті наведеного тлумачення передусім виділяють три основні чинники:

- економічна незалежність;
- стійкість і стабільність національної економіки;
- здатність до саморозвитку і прогресу.

Під здатністю до саморозвитку і прогресу як чинників національної, тобто макrorівневої, економічної безпеки, розуміється можливість вибору власної моделі розвитку, спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний та духовний потенціал країни [64, с. 416].

Економічний розвиток є багатофакторним процесом, розуміння проблем і перспектив якого має важливе значення для економіки України в цілому та, зокрема, її промислового сектору, оскільки може виступати підґрунтям як для розробки стратегіч-

них напрямків трансформації промислових підприємств, так і для формування способів забезпечення їх економічної безпеки. Поняття економічної безпеки і розвитку підприємства у даному разі перебувають у стані «пліч-о-пліч», відіграючи роль двох сторін одного процесу. Поняття економічної безпеки і розвитку підприємства своїй орієнтації на процес зобов'язані змінам у часі і просторі.

Економічний розвиток підприємства розглядається як багатофакторний процес, котрий віддзеркалює еволюцію економіко-організаційного механізму управління підприємством. З огляду на це, в [152] центр менеджерської діяльності поставлено «вимогу гармонійної інтеграції факторів зовнішнього і внутрішнього впливу на підприємство з тим, щоб забезпечити синергетичний ефект і реалізувати основну мету виробничої діяльності підприємства – максимізацію прибутку». Таку точку зору не можна визнати абсолютно безперечною, але однозначно дуже близькою, практично тотожною запропонованому поняттю економічної безпеки підприємства.

Теорії економічного росту хоча і є макрорівневими, та визнаються такими, що можуть бути використовуваними при побудові механізмів управління ефективним розвитком підприємств. Отже, ще одним видом розвитку є ефективний розвиток. Одну із наукових версій ефективного розвитку розглянуто в [67]. Поняття ефективного розвитку промислових підприємств в [67, с. 57] розглядається як комплекс особливостей і умов функціонування продуктивних сил та виробничих відносин, а також життєдіяльності соціуму промислових міст і центрів, при якому забезпечується процес розширеного та пролонгованого відтворення і збереження природного середовища.

Розробку концепції ефективного розвитку промислових підприємств з урахуванням регіональних особливостей і тенденцій в [67, с. 23] пов'язано безпосередньо з оцінкою результативності розвитку. Висунути ідею можна вважати слушною, зазначивши, що дану концепцію побудовано у занадто тісному зв'язку з макрота мезорівнієвими теоріями розвитку. Доказом цього може слугувати те, що ефективний розвиток, передусім, пов'язано з дією таких чинників, як ріст кількості та якості застосовуваної праці, накопичення капіталу і прогрес у технологіях [67, с. 40]. Зрозуміло, що такі чинники істотно впливають на ефективний розвиток підприємства, але за своїм походженням не є мікрорівневими, хоча істотність їх впливу від цього не стає меншою. Використання докладно розглянутих [267] напрямів вимірювання ефективного економіч-

ного розвитку, до числа яких належать модель лінійних стадій росту, теорії структурних перетворень, теорія зовнішньої залежності, неокласична теорія та концепція ендogenousного росту, відома як нова теорія економічного росту, також свідчить про глибоке взаємопроникнення та взаємозв'язок рівнів ефективного розвитку.

Погляд на взаємопроникнення та взаємозв'язок рівнів ефективного розвитку з іншого боку дає змогу також прослідкувати двонаправлену залежність економічної безпеки підприємства і такого розвитку. З одного боку, якщо розглядати статику, ефективний розвиток підприємства передбачає наявність достатнього рівня його економічної безпеки. Не з'ясовуючи у даному разі кількісних характеристик достатності такого рівня, зазначимо, що навіть не суттєве його зниження може істотно гальмувати ефективний розвиток підприємства. З іншого боку, якщо розглядати динаміку, то інтенсивність ефективного розвитку підприємства не може не сприяти збільшенню загроз економічній безпеці підприємства. Із цієї точки зору, слід проводити співставлення доцільності інтенсивності ефективного розвитку підприємства і можливостей подальшого забезпечення його економічної безпеки.

Попередні дослідження автора щодо різних рівнів економічної безпеки також мають відтінок взаємопроникнення та взаємозв'язку її рівнів «рівно настільки, наскільки глобалізація впливає на економічну безпеку держави, на скільки вона впливає і на економічну безпеку її регіонів. У свою чергу, значною мірою економічна безпека регіонів залежить від потужності їх потенціалу. У вітчизняних умовах такий потенціал здебільшого ґрунтується на потенціалі великих промислових підприємств. У таких умовах, коли мова йде про глибоке взаємопроникнення як рівнів економічної безпеки – від макро- до мікрорівня, очевидно, в епіцентрі дослідження має перебувати конвергенція рівнів економічної безпеки» [171].

Серед сучасних наукових праць щодо розкриття поняття розвитку підприємства та його систематизації за певними критеріями слід виокремити [221]. Так, зокрема, на підставі проведеного в [221] контент-аналізу під розвитком підприємства пропонується розуміти довготривалу сукупність процесів кількісних та якісних змін у діяльності підприємства, які приводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу, адаптації до зовнішнього середовища та внутрішньої інтеграції, що сприяє підвищенню здатності підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища та його життєздатності.

Отже, розвиток та економічна безпека — найважливіші характеристики підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна по-своєму характеризує стан підприємства. Таке твердження є актуальним, коли підприємство розглядають як відкриту систему, що функціонує в нестабільному навколишньому середовищі. Однак слід визнати, що, виступаючи важливою характеристикою забезпечення життєдіяльності підприємства, економічна безпека, відіграючи роль охоронної функції, може негативно впливати на розвиток підприємства, стримуючи і навіть істотно гальмуючи його темпи. У цьому та деяких інших аспектах проявляється неоднозначність взаємозалежності економічної безпеки та розвитку підприємства. Така неоднозначність посилюється при вивченні особливостей поведінки підприємств, які працюють на різних конкурентних ринках.

Так, рейтингове агентство «Кредит-рейтинг» [358] прогнозувало стабільний розвиток гірничо-металургійної галузі в Україні у 2008 році. Основними факторами, які підтримують рівні кредитних рейтингів вітчизняних гірничо-металургійних підприємств, є відносно низький рівень витрат, а також консервативна фінансова політика більшості підприємств галузі. У той же час серед негативних факторів, що обмежують рівні кредитних рейтингів підприємств галузі, виділяються такі: потреба в значних інвестиціях для модернізації застарілих виробничих потужностей, традиційний асортимент продукції, орієнтований переважно на напівфабрикати та готові продукти з низькою доданою вартістю, а також недостатня якість корпоративного управління.

У [36] висвітлено підхід до забезпечення конкурентоспроможності підприємства через створення відповідної системи, запропоновано послідовність дій для оцінювання конкурентоспроможності підприємства, охарактеризовано використання відповідних методичних положень на промислових підприємствах олігополістичного ринку.

Для забезпечення раціональної діяльності вуглевидобувних підприємств в умовах ринкової трансформації економіки у [217] запропоновано системний підхід до формування управлінських рішень. Під формуванням управлінських рішень розуміється розробка їх сукупності, економічна ефективність якої забезпечує досягнення цілей розвитку підприємства. Для реалізації такого підходу в дисертації розроблено організаційно-економічний механізм формування комплексу управлінських рішень щодо розвитку вуглевидобувних підприємств.

Основними функціями такого механізму визначено: виявлення, опис і ранжування проблем, що стримують розвиток підприємства; визначення цілей і завдань функціонування підприємства на перспективу; розробку проектів управлінських рішень і формування їх сукупності, що забезпечує своєю ефективністю досягнення цілей розвитку підприємства; організацію затвердження і виконання управлінських рішень.

При розробці організаційно-економічного механізму формування комплексу управлінських рішень щодо розвитку вуглеводобувних підприємств, крім принципів і необхідних функцій, ураховувалась і та обставина, що будь-який організаційно-економічний механізм не має автоматизму дії, а тому потребує чіткої організації роботи управлінського персоналу.

Виявляти проблеми, що стримують розвиток вуглеводобувного підприємства, рекомендується за допомогою комплексного аналізу функціонування всіх підсистем шахти, приділяючи особливу увагу ключовим питанням. За кожним напрямом аналізу пропонується визначати і прогнозовані проблемні ситуації, справжні причини їх виникнення, створювані проблеми й альтернативні шляхи, методи і засоби їх подолання. Перелік проблем і проектів управлінських рішень повинен стати основою для досягнення системи цілей розвитку підприємства.

У контексті цього слід звернути увагу на значущість кадрової безпеки як складової економічної безпеки та її роль у формуванні комплексу управлінських рішень щодо розвитку вуглеводобувних підприємств. Зазначимо також, що перетинання економічної безпеки та розвитку підприємств у даному разі відбувається «на полі» забезпечення конкурентоспроможності підприємства в цілому та його персоналу зокрема.

Цілком логічно, що продовжувати дослідження має сенс щодо соціально-економічного типу розвитку підприємства. Так у [299] підкреслюється значущість внутрішньої соціальної складової такого розвитку. Взагалі, соціально-економічний розвиток рідко розглядається нижче ніж на мезорівні, тобто рівні регіону. Коректність взаємозалежності досліджуваних понять у цьому разі може стосуватися хіба що соціально-економічної безпеки та соціально-економічного розвитку. Проте соціальну складову економічної безпеки підприємства не можна не визнати дуже важливою, а соціальну відповідальність підприємства за наслідки своєї діяльності перед суспільством – визначальним чинником його розвитку.

Соціальний розвиток промислового підприємства в [36] представлений як процес удосконалення внутрішнього соціального середовища та характеризує умови реалізації трудової діяльності персоналу. Досягнення високих виробничо-господарських результатів діяльності промислового підприємства може бути забезпечене в сприятливих умовах соціального середовища. Тому досягнення ефективності в управлінні соціальним розвитком промислового підприємства можливе за умов злагодженої взаємодії основних складових системи: цілей та завдань управління соціальним розвитком господарюючого суб'єкта; процесу управління; організаційної структури управління; функцій, методів, принципів та ресурсного забезпечення управління соціальним розвитком.

Соціальний розвиток підприємства пов'язаний з необхідністю створення сприятливих умов діяльності працівників. Особливе значення він набуває в періоди нарощування обсягів промислової продукції, яка має бути конкурентоспроможною. Відомо, що фінансову основу соціального розвитку промислового підприємства створюють результати виробничо-господарської діяльності, яка здійснюється працівниками. Тому важливими є умови господарювання, як зовнішні для підприємства, так і внутрішні, що створені на ньому. Промислове підприємство являє відкриту соціально-економічну систему, яка активно взаємодіє із зовнішнім середовищем та складається з економічної та соціальної підсистем. Економічна підсистема є матеріальною основою для розвитку соціальної підсистеми, яка, у свою чергу, формує умови для досягнення цілей діяльності та розвитку підприємства. Соціальна підсистема має забезпечувати персонал усім необхідним для реалізації професійної діяльності, спрямованої на якісний кінцевий результат. Це є важливим і актуальним у нових умовах господарювання, що обумовлено вдосконалюванням ринкових відносин у промисловому виробництві.

Технічний та організаційний розвиток розглядаються як напрями єдиного процесу, де технічний розвиток виступає визначальним та безпосереднім чинником зростання ефективності виробництва – він визначає динамічну основу розвитку підприємства, а організаційний розвиток забезпечує реалізацію створених технічних та потенційних можливостей інтенсифікації виробничо-трудова процесів, тобто веде до зміни форми процесу розвитку. Технічний розвиток є визначальним чинником розвитку підприємств, його змістом, визначає його динамічну основу. Організаційний – веде до змін його форми [327].

Організаційно-структурний розвиток підприємства розглядається в [103] пов'язано з реалізацією стратегії зростання, яка, в свою чергу, передбачає збільшення масштабу і вдосконалення здійснюваних бізнес-процесів. Теоретичне узагальнення представлених в економічній літературі концепцій функціонування підприємства як суб'єкта ринку показало, що погляди неокласичної економічної теорії, які розглядають підприємство як атомарний суб'єкт ринку, діяльність якого відображається суто виробничою функцією, не можуть бути використані для обґрунтування напрямів і форм організаційно-структурного розвитку підприємства.

У [103] також аргументовано, що «основною теоретико-методологічною базою дослідження має бути неоінституціональна економічна теорія, яка розглядає підприємство як складну систему виробничих, соціальних та економічних відносин між учасниками виробничого процесу і пояснює організаційну розмаїтість виробничих підприємств пошуком оптимальної системи взаємовідносин між їх структурними елементами, яка повинна забезпечувати економічність управління виробничою функцією». Останнє твердження може викликати занепокоєння щодо достатності ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Інноваційним є розвиток, що спирається на невпинний пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства в змінних умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії і прийнятої мотивації діяльності, пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту [371].

У [74] доведено, що в сучасних умовах розвитку України необхідна розробка нової моделі економічного зростання, яка б відображала можливості підприємств в інноваційному розвитку. Основу інноваційного розвитку складають: фундаментальні та прикладні дослідження; дослідно-конструкторські та технологічні розробки; випробування та промислове освоєння нововведень. Реалізація цих розробок повинна ґрунтуватися на засадах стратегічного управління інноваціями, яке передбачає обґрунтування стратегічних завдань інноваційного розвитку, оцінку можливостей та ресурсів для їх вирішення, аналіз стану розвитку науково-інноваційної сфери й організаційних структур, обґрунтування чинників, які істотно впливають на результати інноваційної діяльності підприємства. Основою ефективної інноваційної діяльності є прогнозування потреби в певних інноваціях, на базі яких розробляються принципово нові прогресивні технології, здійснюється випуск високотехнологічної продукції, розробка прогресивних організаційних і управлінських рішень.

Забезпечення ефективної державної інноваційної політики передбачає досягнення балансу інтересів усіх учасників інноваційної діяльності. При цьому розмаїття форм власності, диверсифікація виробництва вимагають розробки нових підходів до управління інноваційною діяльністю, що повинні враховувати не тільки раціональні форми організації виробництва, його ефективності, а й спроможність підприємства швидко адаптуватися до умов зовнішнього середовища.

Підприємство в процесі свого функціонування може динамічно змінювати свій стан в одному з двох протилежних напрямків – досконалості або небезпеки. За цих умов ефективною є модель управління інноваційним розвитком з використанням системного та ситуаційного підходів, які враховують два види ресурсів: знання, які є невичерпними і такими, що збільшуються в процесі використання за рахунок накопичення інформації й отримання нових знань; час, який є не відновлюваним, і тому його врахування є особливо важливим в умовах швидких змін при впровадженні інформаційних технологій. Це вимагає в процесі дослідження роботи висновки щодо розвитку підприємства в минулому, теперішньому і майбутньому часі.

На визначальні позиції у фінансовому забезпеченні інноваційного розвитку підприємств має виходити банківське кредитування. Однак реальна ситуація є такою, що довгострокові кредити, які мають бути основними важелями стимулювання інноваційного розвитку підприємств, становлять малу частку в загальному обсязі кредитних вкладень у національну економіку [331].

Не менш важливими є соціальні чинники інноваційного розвитку. Так, за даними дослідження ООН українського бізнесу за 2005 р., 49,1 % підприємств взагалі не відстежують соціальні наслідки інноваційного розвитку, час від часу це роблять 29,4 % підприємств і лише 5,3 % – використовують для оцінки чіткі показники [331]. Причому, як правило, це показники впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище. Як свідчить зарубіжний досвід, питанням корпоративної соціальної відповідальності бізнесу надається значна увага. Наприклад, у Франції діє закон, згідно з яким кожна публічна компанія, яка розміщує свої акції на біржі, зобов'язана звітувати про соціальні програми та соціальні наслідки інноваційної діяльності. Цей закон призначений для заохочення компаній до соціальної відповідальності, а також для контролю за достовірністю розпублікованих ними даних [331].

Щодо України, то вміння визначати соціальні ефекти інноваційного розвитку набувають особливої актуальності. З економічної точки зору стабільний розвиток підприємств означає їх суспільну значущість: по-перше, щодо виготовлюваної продукції, а по-друге, щодо формування доходів бюджетів усіх рівнів через податкову систему. Гарантії зайнятості, забезпечення відтворення певної кількості робочих місць, створення передумов матеріального забезпечення працівників (у перспективі їх пенсійного забезпечення) зумовлюють розуміння стабільності розвитку підприємств із соціальної точки зору. Виходячи з викладеного, можна констатувати, що інноваційний розвиток підприємств має, з одного боку, забезпечувати економічне зростання та набуття ним соціальної природи, а з іншого – узгоджуватися з показниками забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства.

Зустрічаються також такі похідні розвитку підприємства, як інвестиційний, фінансовий, антикризовий тощо. Кожна похідна або тип розвитку підприємства тим чи іншим чином пов'язані якщо не з його економічною безпекою взагалі, то з її складовими. Наприклад, антикризовий розвиток – це керований процес, орієнтований на запобігання чи подолання наслідків кризи, що відповідає цілям організації й об'єктивним тенденціям її розвитку. Відомо, що багато процесів розвитку характеризуються наростаючою складністю. До кризи може призводити «недобачання» тих процесів, якими можна і слід управляти. Якщо такі процеси проігноровано, вони можуть перетворитися на стихійні. Криза може виникнути і тоді, коли існує прагнення управляти некерованими процесами, механізмів управління якими не існує, але з'являються спроби здійснення такого управління. Наслідком такого управління, як правило, є втрата ресурсів.

Отже, головний висновок полягає у наявності взаємозалежності та взаємозв'язку між розвитком підприємства та його економічною безпекою. При цьому такі взаємозалежність та взаємозв'язок є дуже неоднозначними, оскільки як інтенсивність розвитку може завдати стану економічної безпеки підприємства, так і перманентна орієнтація на забезпечення його економічної безпеки може гальмувати розвиток підприємства.

Виходячи з наведеного розуміння сутності економічної безпеки підприємства, розглянутих точок зору щодо логіки і трактування керованості, маємо з'ясувати сутність керованості економічної безпеки підприємства. Здатність економічної свободи підприємства змінюватися великою мірою залежить від

ступеня дотримання принципів, притаманних керованості економічної безпеки підприємства.

Досягнення керованості економічної безпеки підприємства має спиратися на низку принципів, які, у свою чергу, нерозривно пов'язані із загальними принципами логіки управління. Сукупність загальних принципів логіки управління показано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Загальні принципи логіки управління³

Стисло проаналізуємо основні положення таких принципів, які докладно розглянуті в [13]. По-перше, вже у процесі цілепокладання для здійснення управління функціонуванням і розвитком підприємства необхідно виходити із закономірностей їх самоорганізації з тим, щоб визначені цілі відповідали, а не суперечили природному перебігу процесів у ньому.

По-друге, система цілей управління підприємством не повинна бути внутрішньо суперечливою. Це зовсім не означає відсутності у ній цілком природних діалектичних суперечностей, наприклад між прагненнями, з одного боку, до збереження стабільності, а з іншого боку – до розвитку системи, яка і виступає основною передумовою самої можливості цього розвитку та його рушійною силою.

По-третє, іманентно несуперечливою повинна бути й сукупність цілей підприємства, адже управління завжди спрямоване на досягнення мети його діяльності, тому у разі порушення цього принципу управління підприємством просто втрачає сенс.

³ Складено за [13, с. 440].

По-четверте, цілі управління не повинні бути прямо протилежними цілям самого підприємства, хоча й не завжди можуть співпадати з ними. При цьому під цілями підприємства можна розуміти своєрідну рівнодіючу, або визначальний вектор цілей, прагнень та інтересів окремих представників підприємства, учасників спільної діяльності, спрямованої на досягнення її цілей.

По-п'яте, характер, зміст та застосовувані засоби і технології управління не повинні порушувати вимогу, що випливають із закономірностей самоорганізації систем, зокрема таких, як підприємство. Це означає, що управління, спрямоване на посилення чи прискорення процесів функціонування і розвитку підприємства, має виходити з невідмінної вимоги збереження цілісності та якісної визначеності підприємства або розумної їх зміни відповідно до цілей самого підприємства та тенденцій природного перебігу цих процесів.

Принципи логіки керованості економічної безпеки підприємства за своєю сутністю, характером і призначенням є більш численними і конкретними. У першому наближенні їх сукупність графічно зображено на рис. 2.4.

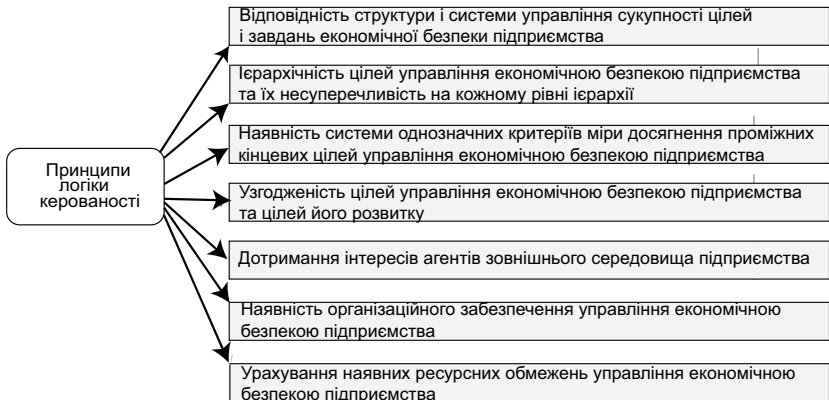

Рис. 2.4. Основні принципи логіки керованості економічної безпеки підприємства

Охарактеризуємо принципи логіки керованості економічної безпеки підприємства. Відповідність структури і системи управління сукупності цілей і завдань економічної безпеки підприємства передбачає не лише наявність у структурі управління підприємством функціонального підрозділу економічної безпеки підприємства, але і наявності повноважень у керівника та провідних фахівців такого підрозділу щодо участі в ухваленні стратегічних управлінських рішень. Ієрархічність цілей управління економічною безпекою підприємства та їх несуперечливість на кожному рівні ієрархії має відповідати цілям узгодження інтересів внутрішнього середовища підприємства. Наявність системи однозначних критеріїв міри досягнення проміжних і кінцевих цілей управління економічною безпекою підприємства може варіювати відповідно до специфіки підприємств різної галузевої належності. Узгодженість цілей управління економічною безпекою підприємства та цілей його розвитку має перебувати у площині, щонайменше, стадій життєвого циклу підприємства. Дотримання інтересів агентів зовнішнього середовища підприємства має, у свою чергу, відповідати вимозі дотримання принципово важливих інтересів підприємства, управління економічною безпекою якого здійснюється. Наявність організаційного забезпечення та урахування наявних ресурсних обмежень управління економічною безпекою підприємства є принципами, що мають забезпечувальний характер, їх недотримання може звести нанівець будь-які концептуальні положення такого управління.

Слід визнати, що керованість економічною безпекою підприємства має низку обмежень. Наявність таких обмежень є природною, оскільки власне управління економічною безпекою підприємства є процесом, що належить до класу частково керованих.

Умовно всю сукупність обмежень можна поділити на кількісні та якісні. Кількісний характер обмежень керованості економічної безпеки підприємства зумовлений можливістю та необхідністю виміру як результатів діяльності підприємства в цілому, так і результатів забезпечення його економічної безпеки зокрема. Отже, до кількісних обмежень керованості економічної безпеки підприємства віднесемо численність загроз, до впливу яких підприємство може бути чутливим (що більша їх кількість, то важчою є процедура їх вимірювання та більшою кількістю часу, необхідна як для вимірювання, так і для визначення управлінських дій, необхідних для їх упередження та/або усунення). Приміром, вибірка індикаторів загроз може будуватися за такими сферами їх виникнення:

зовнішнє тло, постачальники, конкуренти, споживачі, кадровий потенціал, фінансові ресурси, матеріальна база. Цей набір не стохастичний, він може залежати від багатьох чинників, але повинен мати можливість нескладного інформаційного наповнення.

Кількісним обмеженням, але на відміну від численності загроз, обмеженням не «на максимум», а «на мінімум» є наявність ресурсів, необхідних для здійснення керування економічною безпекою підприємства: що менш наявна кількість ресурсів, то менш керованим є процес управління економічною безпекою підприємства.

Зрештою, керованість економічною безпекою підприємства перебуває у зворотній залежності від кількості зовнішніх та внутрішніх носіїв інтересів підприємства, які мають підлягати узгодженню: що більшою є кількість інтересів та їх носіїв, то менш керованим може стати процес управління економічною безпекою підприємства. Перелік інтересів може бути суто індивідуальним для кожного окремо взятого підприємства. Відповідно ступінь реалізації цих інтересів може бути оцінений масою показників, конкретний вибір з якої залежить від можливості задовольнити вимогу вимірюваності. Наприклад, економічні інтереси підприємства можуть бути виражені таким набором: нагромадження капіталу; забезпечення ринкової стійкості, збереження високої прибутковості капіталу, забезпечення високої прибутковості бізнесу, забезпечення стійкості системи розподілу прав власності, мінімізація втрат фінансових ресурсів, що витрачаються на виробничі цілі. Відповідно показники, що характеризують ступінь реалізації інтересів, можуть бути якими завгодно, але за умови їх відповідності критеріальній базі оцінки економічної безпеки підприємства.

Розглядаючи якісні обмеження керування економічною безпекою підприємства, маємо апелювати до думки М. С. Солодкої, яка зазначає, що термін «керуваність» як якісна характеристика управління досить часто зустрічається в літературі, проте опрацьований недостатньо. В теорії оптимального управління (оптимальне управління – розділ математики, який вивчає неklasичні варіаційні задачі – *прим. автора*) керуваність означає, що об'єкт є керованим для певної множини «вхідних» параметрів та впливів, які відображені в моделі об'єкта управління, що прийнято називати системою [250]. Наприклад, у теорії проектного менеджменту «вхідними» параметрами керуваності проекту вважають: кількість підрозділів і осіб, що беруть участь у проекті; наявність зв'язків з іншими проектами;

гнучкість термінів реалізації проекту; потреба у стратегічних ресурсах; новизна технологій; комплексність проекту; історія реалізації; політична підтримка; технологічна залежність. Очевидним є той факт, що такі параметри є доволі складними для формального та формалізованого вимірювання, оскільки мають різну етимологію, через що повинні інтегруватися їх кількісні та якісні характеристики.

Залишаючи поза увагою недоцільні тут розмірковування щодо переходу кількості в якість, констатуємо лише наступне. Обмеження керованості економічної безпеки підприємства, що мають якісний характер, нерозривно пов'язані з її кількісними обмеженнями, а саме до їх числа належать: інтенсивність загроз, кількість і якість необхідних ресурсів, можливість (імовірність) узгодженості інтересів підприємства, а також набір таких характеристик, як компетентність та досвідченість менеджменту підприємства, готовність до організаційних змін, креативність управлінських рішень тощо.

2.2. Умови та вимоги до керованості економічної безпеки підприємства

Виходячи з того, що економічна свобода підприємства є уразливою до внутрішніх та зовнішніх загроз і при цьому може змінюватися в бажаному напрямі під впливом упорядкованої сукупності керівних дій менеджменту підприємства протягом певного проміжку часу, керованість економічної безпеки підприємства має залежати від низки умов.

По-перше, важливою умовою керованості економічної безпеки є вибір критерію якості, який, передовсім, повинен характеризувати властивості стійкості керованої системи. Якщо керована система не буде стійкою, то достатньо виникнення одиначної загрози, щоб її безпека була істотним чином порушена. По-друге, керованість системи залежить від безлічі можливих значень вхідних параметрів. Загалом, що ширше безліч можливих значень вхідних параметрів, то при слабкіших критеріях досягатиметься керованість. У принципі, розширення безлічі можливих значень вхідних параметрів може призвести до того, що система буде некерованою. Частковою, але вкрай важливою умовою тут є кількість інтересів, які підлягають (або, навпаки, не підлягають узгодженню). По-третє, на керованість економічної безпеки, звичайно, суттєво впливає безліч можли-

вих загроз, детально розглянутих у пп. 4.2 даного монографічного дослідження. Таким чином, умови керованості економічної безпеки підприємства належать як до об'єктивних, так і до суб'єктивних процесів та явищ.

Відзначимо, що технічні і соціальні ідеали керованості завжди формувалися під значним впливом один на одного. Успіхи управління тим або іншим типом об'єктів завжди сприяли певній ідеалізації використовуваних при цьому принципів, методів і результатів.

Подібна ідеалізація неминуче приводила до хоча б часткового перегляду ідеалів керованості. Ідеали управління соціумом, як машиною, довго переслідували людство, але, як відзначає М. С. Солодка [250], починаючи із середини ХХ століття, і технічні, і соціальні ідеали керованості почали змінюватися. Вони поступово міняють свій «жорсткий», «незаперечний» образ на лояльніший, варіативний, що припускає наявність власної активності об'єктів управління, вимагає лабільності з боку суб'єктів управління, необхідною умовою якої є комунікабельність, здатність установлювати інформаційні контакти.

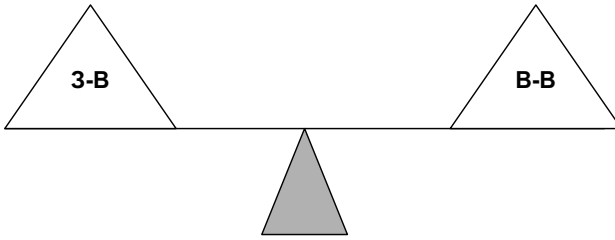
Умови керованості економічної безпеки підприємства також можуть змінюватися залежно від того, які чинники, що впливають на управління економічною безпекою підприємства, є активними – повністю керовані, частково чи не керовані. Що більше останніх, то менший рівень керованості.

1-ша умова – характер відносин між керованою та керуючою підсистемами;

2-га умова – число ступенів свободи при прийнятті рішень щодо узгодження інтересів;

3-тя умова – часовий аспект: динамічність та режим «реального часу».

Виходячи з того, що під керованістю економічної безпеки підприємства пропонується розуміти властивість міри економічної свободи підприємства, що є уразливою до внутрішніх та зовнішніх загроз, змінюватися в бажаному напрямі під впливом упорядкованої сукупності керівних дій менеджменту підприємства впродовж певного проміжку часу, маємо зазначити, що здатність міри економічної свободи підприємства змінюватися залежить від багатьох чинників, які дислокуються як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі підприємства. Графічно таку здатність керованості економічної безпеки підприємства показано на рис. 2.5 – 2.7.

Умовні позначки:

«З-В» – узгодженість зовнішніх та внутрішніх інтересів підприємства;

«В-В» – узгодженість внутрішніх інтересів підприємства.

Рис. 2.5. Ідеальні ваги керуваності економічної безпеки підприємства

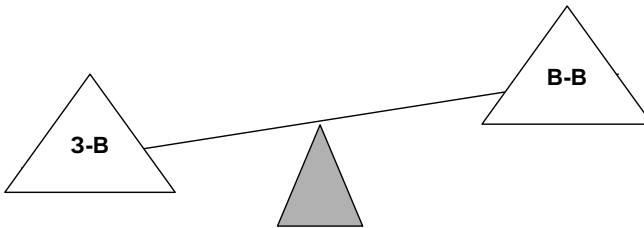

Рис. 2.6. Ваги зовнішньо орієнтованої керуваності економічної безпеки підприємства

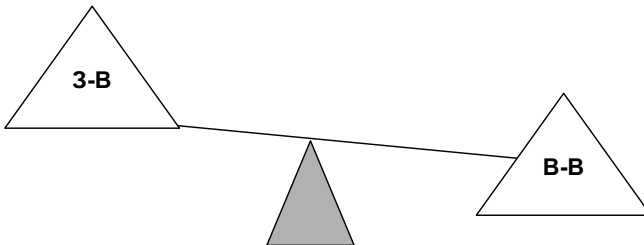

Рис. 2.7. Ваги внутрішньо орієнтованої керуваності економічної безпеки підприємства

Що нижчою є формалізація складових, то нижчий рівень керованості, що вищою емоційна складова – так само (рис. 2.8 – 2.9).

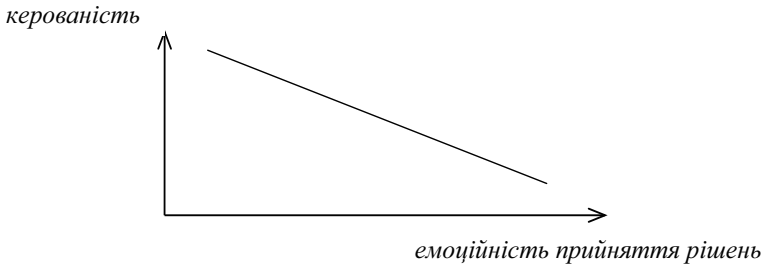

Рис. 2.8. Залежність керованості економічної безпеки підприємства від емоційності прийняття рішень

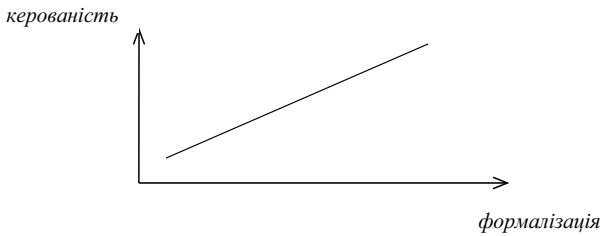

Рис. 2.9. Залежність керованості економічної безпеки підприємства від рівня формалізації прийняття рішень

Із характерною для сучасних умов підвищеною нерівномірністю розвитку зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємств повинна збільшуватися і швидкість збору, аналізу, оцінки інформації, а також коректуватися темп прогнозування і самі методи ухвалення зовнішньоекономічних рішень. Необхідно особливо підкреслити, що в будь-якій концептуальній моделі управління підприємством часовий аспект управління доцільно виділити в особливий блок. Інакше управлінська реакція свідомо ризикує відстати від реальної політичної динаміки, через що стане неможливим не тільки випереджальне стратегічне управління, але й ефективний контроль за наслідками розвитку ризикової ситуації, особливо на етапі її переростання в кризу.

Дана умова потребує більш уважного розгляду взаємозв'язку керованості економічною безпекою підприємства і рівнем його організаційної зрілості.

Наприкінці 1987 року Інститут програмної інженерії США (*Software Engineering Institute, SEI*) при університеті Карнегі-Меллона (*Carnegie Mellon University*) у співпраці з корпорацією *Mitre* у рамках роботи з міністерством оборони США випустив документ, який згодом справив величезну дію на питання якості інформаційних систем і вимог, що пред'являються до компаній, виготовлювачів програмного забезпечення. Назва його «Модель зрілості. П'ять рівнів зрілості процесу створення програмного забезпечення» («*Capability Maturity Model (CMM). The Five Level Software Process Maturity*») відображає підхід авторів до цілей і критеріїв оцінки можливостей різних підприємств при виробництві програмного забезпечення.

Використовуючи підхід *CMM*, можна класифікувати етапи розвитку й існування підприємства залежно від того, як воно обробляє і використовує інформацію в процесі своєї діяльності (табл. 2.1). В основу такої класифікації покладені вимоги до організації бізнес-процесів, які визначаються ступенем цільового управління. Рівні розрізняються наявністю цільової функції (що визначається основним завданням діяльності) і ступенем використання інформації, що накопичується на підприємстві.

Таблиця 2.1

Характеристики рівнів організаційної зрілості

Рівень	Основні характеристики
Початковий	Спонтанні інформаційні зв'язки. Хаотичність, непослідовність
Повторюваності	Базові процеси. Повторювані операції
Регламентованості	Стандартизація процесів. Інтеграція, наявність процедур
Керованості	Контроль якості. Використання зворотного зв'язку
Оптимізованості	Постійний розвиток. Самоадаптація системи

Зупинимось на керованості. Тут пріоритетним напрямом стає підвищення якості продукції або послуг, що надаються, а метою — досягнення ринкової привабливості і збільшення частки ринку, тобто саме те, до чого прагне будь-яка компанія, яка добивається успіху в тому сегменті ринку, де вона працює. В організації формуються внутрішньокорпоративні стандарти якості, що стосуються не тільки власної продукції чи процесів виробництва, а й усього ланцюжка постачання, — від партнерів (контрагентів) до клієнтів. Наявність і збереження постійних клієнтів забезпечує можливість довгострокового планування бізнесу і прогнозування

майбутніх продажів. На підприємстві налагоджені стратегічні й оперативні взаємозв'язки, а для ухвалення рішень активно використовуються зворотні зв'язки, зокрема дані від клієнтів. Спроби приймати вирішення не тільки на основі аналізу попереднього досвіду, а й на основі прогнозів майбутнього розвитку, стратегічне планування з урахуванням тенденцій (для чого необхідні корпоративні бази знань) обумовлюють поступовий перехід організації на останній, вищий рівень організаційного розвитку.

Для трьох останніх рівнів організаційної зрілості компанії – регламентованості, керованості й оптимізованості – такі бізнес-завдання, як досягнення успіху, збільшення частки на ринку, поліпшення стосунків із замовниками, контроль витрат, є першочерговими. Для того щоб компанія могла успішно вирішувати ці завдання і добиватися успіху у своєму бізнесі, вона повинна правильно й ефективно використовувати інформацію про протікаючі процеси і зовнішнє середовище [364].

У взаєминах суб'єкта-об'єкта управління (підсистеми, що керує і керованої підсистеми) можливі три найбільш характерні ситуації, які графічно можна представити таким чином (рис. 2.10).

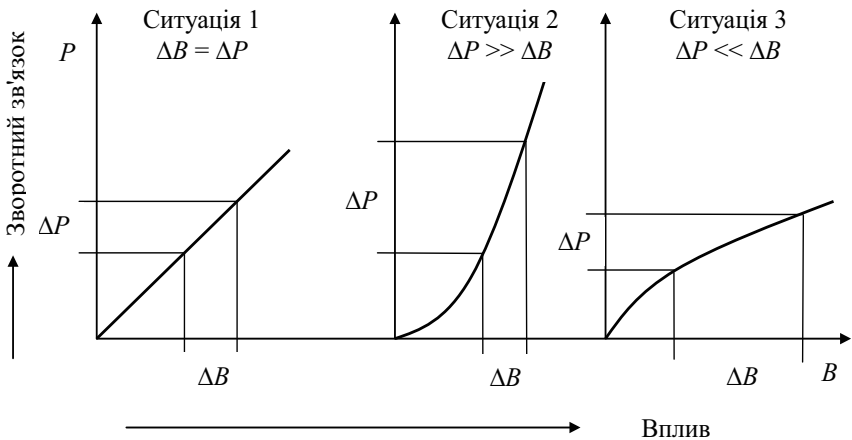

Рис. 2.10. Характерні ситуації у взаєминах суб'єкта-об'єкта управління

Найбільш сприятливим, бажаним поєднанням взаємин суб'єкта-об'єкта управління характеризується ситуація 1, коли кожна дія викликає адекватну зворотну реакцію $\text{ЄВ} = \text{ЄР}$. У цьому разі процес управління характеризувати-меться гармонізацією інтересів стейхолдерів підприємства. Стан керованості соціально-

економічних систем може бути встановлений за допомогою коефіцієнту керованості (2.1):

$$K_{\text{упр}} = \frac{\Delta P}{\Delta B} \quad (2.1)$$

де P – динаміка зміни реакції системи;
 B – динаміка зміни дії на неї.

У найбільш сприятливому випадку формування взаємин суб'єкта-об'єкта (ситуація 1) коефіцієнт керованості близький до одиниці: $K_{\text{упр}} \approx 1$.

У ситуації 2 незначна дія може призвести до неадекватної реакції: об'єкт управління стає некерованим ($XP \gg XB$). Тут коефіцієнт керованості набагато перевищує бажану одиницю, що свідчить про незадовільну роботу системи, яка характеризується зниженням рівня керованості.

Ситуація 3 характеризується тим, що об'єкт стає інертним до зовнішньої дії, тобто така ситуація не викликає скільки-небудь відчутної реакції об'єкта ($EP \ll EB$). У цій ситуації коефіцієнт керованості системи украй низький ($K_{\text{упр}} \ll 1$): значна частина управлінських рішень, вказівок, ухвал залишається нереалізованою.

До керованості економічної безпеки підприємства як до об'єкта управління мають бути висунуті певні вимоги, які, перш за все, зумовлені природою економічної безпеки підприємства. Під вимогою може розумітися дія, умова або певний документ. У рамках даного дослідження під вимогами до керованості економічної безпеки підприємства розуміються певні умови, яких має дотримуватись менеджмент підприємства при управлінні економічною безпекою підприємства, що можуть бути зафіксовані в його внутрішній документації. До числа головних таких вимог мають належати:

- вимірюваність;
- прийнятність;
- гнучкість;
- адаптивність;
- динамічність;
- прогнозованість;
- прозорість;
- результативність;
- економічність;
- соціальна відповідальність.

Прокоментуємо головні вимоги до керованості економічної безпеки підприємства. Вимірюваність керованості може здійснюватись по-різному. Один з таких варіантів, але далеко не єдиний, можна представити з позиції математичної логіки.

Нехай задано динамічну систему і для неї вказано клас припустимого керування. Кожне керування визначає конкретний процес із заданим початковим станом системи. Якщо систему можна перевести із будь-якого заданого початкового стану в будь-який бажаний кінцевий стан, обираючи належним чином закон керування, то система називається цілком керованою, а сама властивість системи називається керованістю. Розглянемо ряд підходів до керованості.

Нехай динамічна система описується звичайним диференціальним рівнянням у загальному випадку:

$$\frac{d\bar{X}(t)}{dt} = \bar{f}(t, \bar{X}, \bar{U}); t_{\Pi} < t; X \in R^n; \bar{U} \in U^m \quad (2.2)$$

Вона є керованою, якщо для будь-якої пари точок (\bar{X}^0, \bar{X}^1) із R^n можна вказати припустиме керування $\bar{U} = \bar{U}(t)$, $t_{\Pi} < t$ таке, яке відповідне йому розв'язання задачі:

$$\frac{d\bar{X}(t)}{dt} = \bar{f}(t, \bar{X}, U(t)), \text{ при } X(t_{\Pi}) = X^0 \quad (2.3)$$

задовольняє умову $\bar{X}(t_1) = \bar{X}^1$ у будь-який момент часу $t=t_1$.

Мають місце такі необхідні та достатні умови керованості.

1. У разі лінійної нестационарної системи вигляду:

$$\frac{d\bar{X}}{dt} = \bar{A}(t)\bar{X} + \bar{B}(t)\bar{U}(t) \quad (2.4)$$

необхідні та достатні умови повної керованості полягають у тому, щоб ранг матриці:

$$M[t_1, t_{\Pi}] = \int_{t_{\Pi}}^{t_1} \bar{\Phi}(t_1, \tau) \bar{B}(\tau) \bar{B}^T(\tau) \bar{\Phi}^T(t_1, \tau) d\tau \quad (2.5)$$

дорівнював n . Припустимими керуваннями при цьому вважаються кусково-неперервні вектор-функції $\bar{U} = \bar{U}(t)$. Тут $\bar{\Phi}(t, \tau)$ – фундаментальна матриця (матриця переходу) вирішень однорідного рівняння:

$$\frac{d\bar{X}}{dt} = \bar{A}(t)\bar{X} \quad (2.6)$$

Для нестационарних систем вона будується таким чином:

$$\bar{\Phi}(t, \tau) = \bar{Y}(t) \bar{Y}(\tau)^{-1} \quad (2.7)$$

де $\bar{Y}(t)$ визначено як

$$\bar{Y}(t) = \begin{bmatrix} x_1^1(t) & x_1^2(t) & \cdots & x_1^n(t) \\ x_2^1(t) & x_2^2(t) & \cdots & x_2^n(t) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_n^1(t) & x_n^2(t) & \cdots & x_n^n(t) \end{bmatrix}$$

Для $x^i(t)$; ($i=1, \dots, n$) – n -лінійне.

2. Якщо вихідна система є стаціонарною, тобто вона має вигляд:

$$\frac{d\bar{X}(t)}{dt} = \bar{A}\bar{X}(t) + \bar{B}\bar{U}(t), \quad (2.8)$$

$$\bar{\Phi}(t_1, t) = e^{\bar{A}(t_1-t)},$$

то необхідні та достатні умови повної керованості цієї системи полягають у тому, щоб ранг матриці:

$$\bar{P} = \left\{ \bar{B}, \bar{A}\bar{B}, \dots, \bar{A}^{n-1}\bar{B} \right\} \quad (2.9)$$

повинен дорівнювати n . Ця умова легко перевіряється в кожному конкретному випадку, оскільки її виражено безпосередньо через матриці \bar{A} і \bar{B} рівнянням стану системи, і не потребує знаходження його розв'язання або коренів характеристичного рівняння матриці \bar{A} .

Керованість за виходом. Розглянемо динамічну систему, що описується одночасно рівняннями стану і вимірювання:

$$\frac{d\bar{X}(t)}{dt} = \bar{A}\bar{X}(t) + \bar{B}\bar{U}(t); \quad (2.10)$$

$$\bar{Y}(t) = \bar{C}\bar{X}(t). \quad (2.11)$$

На практиці представляє інтерес керованість вихідного вектора $\bar{Y}(t)$. Це поняття пов'язане з можливістю переведення виходу системи зі стану \bar{Y}_Π в стан \bar{Y}_1 (Π – початковий, 1 – поточний).

Система, що описується рівняннями (2.10), (2.11), є керованою за виходом, якщо стан \bar{Y}_Π може бути переведений у будь-яке \bar{Y}_1 , за кінцевий проміжок часу (t_Π, t_1) при застосуванні до системи кусково-безперервного вектора $\bar{U}(t)$. Існує критерій керованості за виходом такого вигляду:

Матриця

$$\bar{N} = \{\bar{C}\bar{B}, \bar{C}\bar{A}\bar{B}, \bar{C}\bar{A}^2\bar{B}, \dots, \bar{C}\bar{A}^{n-1}\bar{B}\} \quad (2.12)$$

має мати ранг r , де r – розмірність вектора $Y(t)$.

Поняття спостережуваності доповнює поняття керованості та також має велике значення для вивчення складних динамічних систем. Якщо керованість потребує, щоб кожен стан системи був чутливим до впливу вхідного сигналу, то спостережуваність потребує, аби кожен стан системи діяв на вихідний сигнал, що вимірюється.

Система є спостережуваною, якщо всі її стани можна безпосередньо або непрямо визначити за вихідним вектором системи.

Якщо визначений стан не впливає на вихідний вектор, система є неспостережуваною.

Нехай треба відновити початковий стан $X(t_0)$ системи:

$$\begin{aligned} \frac{d\bar{X}(t)}{dt} &= \bar{A}\bar{X}(t) + \bar{B}\bar{U}(t); \\ \bar{Y}(t) &= \bar{C}\bar{X}(t) \end{aligned} \quad (2.13)$$

за знайденою в результаті спостереження вектор-функцією $\bar{Y}(t)$ за період $t_0 < t < t_1$. Якщо ця задача має розв'язання, то система (2.16) називається спостережуваною, а можливість відновлення $X(t_0)$ за заданою вектор-функцією $\bar{Y}(t)$ називається спостережуваністю.

Нелінійний процес $\frac{d\bar{X}(t)}{dt} = \bar{f}(t, \bar{X}, \bar{U})$; $\bar{Y} = \bar{\phi}(\bar{X})$ називається цілком спостережуваним, якщо для кожного обмеженого вимірюваного вхідного сигналу $\bar{U}(t): t_0 < t < t_1$ і для будь-яких двох розв'язків $\bar{X}(t)$ і $\bar{X}'(t)$ з різними початковими станами вихідні сигнали є $\bar{\phi}(\bar{X})$ і $\bar{\phi}(\bar{X}')$ різними. Необхідні та достатні умови спостережуваності виводяться за аналогією з умовами керованості.

Прийнятність, як вимога до керованості економічної безпеки підприємства, має стосуватися не лише дій керівництва чи осіб, які приймають рішення щодо такого управління, але й обрання методів вимірювання керованості економічної безпеки підприємства.

Прикладна логіка управління економічною безпекою підприємства передбачає необхідність певної гнучкості мислення керівника. Це означає, зокрема, не тільки знання і чіткого дотримання ним установлених принципів управлінської діяльності та поведінки, а і глибокого розуміння необхідності всебічного врахування всіх суттєвих особливостей конкретної ситуації та ви-

бору найбільш доцільних форм і засобів здійснення управлінських впливів залежно від особливостей, притаманних управлінню економічною безпекою підприємств різної галузевої належності. У зв'язку із цим доречно навести приклад, який є метафоричним щодо управління економічною безпекою підприємства, але безпосередньо пов'язаний із безпекою життя видатної людини на ім'я Рейнгольда Месснера, єдиного у світі альпініста, який сам один підкорив усі одинадцять восьмитисячних гірських вершин. Він досяг цього значною мірою саме завдяки неухильному дотриманню логіки обраної ним стратегії. За його власними словами, він завжди знаходив у собі силу волі повернути назад у разі небезпеки, навіть якщо до вершини залишалося сто метрів. Альпініст визнає, що на одинадцять удалих спроб у нього припадає вісім подібних повернень. При цьому він ніколи не втрачав бачення кінцевої мети і впевненості в її досягненні.

Адаптивність як властивість економічної безпеки підприємства докладно розглянута в [132], основні положення логіки, запропонованої в цій науковій праці, цілком прийнятні для пояснення адаптивності як керованості економічною безпекою підприємства.

Динамічність як вимога до керованості економічною безпекою підприємства нерозривно пов'язана із умовою досягнення такої керованості – реальності часу прийняття рішень і водночас – із прогнозованістю.

Прозорість керованості економічною безпекою підприємства стосується легітимності рішень, що приймаються. Результативності управління економічною безпекою підприємства присвячено розділ 5.

Економічність керованості економічною безпекою підприємства стосується використання ресурсів, але важливою особливістю дотримання цієї вимоги є встановлення ціни дилеми – між витратою ресурсів на недопущення руйнівного впливу загрози шляхом узгодження відповідних інтересів чи витратою ресурсів на подолання наслідків такого впливу.

Соціальна відповідальність як вимога до керованості економічної безпеки підприємства є обоюдно гострою вимогою, тобто спрямованою як у зовнішнє, так і внутрішнє середовище. Для України важливим є започаткування умов для розвитку соціальної відповідальності. Сьогодні концепцію соціальної відповідальності поширюють та намагаються інтегрувати у свою ділову активність, насамперед, усі великі вітчизняні підприємства, банки, корпорації. Водночас вона також має істотний вплив на малий та середній

бізнес, сталий розвиток суспільства. За визначенням Форуму соціально відповідального бізнесу (Україна), офіційно оприлюдненому у 2006 р., під корпоративною соціальною відповідальністю мається на увазі відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту чи послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, яка полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем [229].

Кількість як умов, так і вимог до керованості економічної безпеки підприємства може варіювати залежно від багатьох чинників, суттєво впливаючи на міру такої керованості.

2.3. Міра керованості економічної безпеки підприємства

Популярність досліджень економічної безпеки підприємства останнім часом набирає обертів. Серед науковців відбуваються жваві дискусії щодо трактування поняття «економічна безпека», складових та чинників, що впливають на неї, способів оцінки рівня економічної безпеки тощо. Такі дискусії є гострими та водночас цікавими з багатьох підстав: відсутності однастайності думки щодо визначення сутності поняття економічної безпеки підприємства, розбіжностей у поглядах щодо використання способів визначення її рівня, деякого отожднювання понять стану економічної безпеки і процесу її забезпечення та ін. Дискусійним також слід визнати питання щодо сутнісних характеристик вимірювання економічної безпеки підприємства. Ефект дискусії зумовлений наявністю як процесної, так і результативної зорієнтованості економічної безпеки підприємства.

Залишаючи поза увагою питання щодо чіткості розуміння процесної і результативної зорієнтованості сутності економічної безпеки підприємства, слід зазначити, що плутанина, породжена відсутністю такої чіткості, з одного боку, є наслідком недостатньої розвиненості теоретичного підґрунтя економічної безпеки підприємства, а з іншого – може бути додатковою загрозою для менеджерів підприємства. Власне, авторові відома лише одна чітка позиція з цього приводу: «*Security is a process, not a product*», що означає «безпека – це процес, а не результат». Ця думка належить «гуру безпеки» Брюсу Шнайєру (*Bruce Schneier*) [353].

Отже, з'ясування характеристик міри економічної безпеки підприємства є достатньо складним, неоднозначним та, на жаль, недостатньо вивченим питанням, яке потребує детального розгляду.

Перш за все, визначимося з термінологією. Традиційно під процесом (від лат. *processus*, англ. *process*, нім. *prozess* – рух) розуміється хід, розвиток будь-якого явища, послідовна зміна стану явища чи об'єкта в розвитку [202]. Процес розглядають також як послідовну зміну предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком, або сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Останнє визначення підкреслює нерозривний зв'язок процесу та кінцевого результату, а також наголошує на цілеспрямованості будь-якого процесу. Результат – це кінцевий підсумок, який завершує собою будь-що [202].

Традиційно застосовуваними при визначенні кількісних характеристик об'єктів чи явищ є поняття стану, рівня, оцінки. Безперечно, використання таких понять може бути доцільним, але переважно у тих випадках, коли мова йде про визначення стану об'єктів чи явищ у статистиці або тоді, коли визначення їх оцінних характеристик може бути обмежене точними значеннями. Окремі аспекти дилеми «комплексність-точковість» у забезпеченні економічної безпеки підприємства попередньо розглянуто в [169].

В економічній науці при визначенні оціночних характеристик використовується поєднання понять у такий, приміром, спосіб, як «оцінка стану» чи «оцінка рівня». Так, відповідно до методики, запропонованої в [132], оцінка рівня економічної безпеки підприємства проводиться на основі наведених положень, згідно з якими підприємство перебуває в економічній безпеці, у тому разі якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою. Визначення рівня економічної безпеки підприємства здійснюється на основі запропонованого критерію, який являє собою співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства і величини ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства. Такий підхід до визначення рівня економічної безпеки підприємства заснований на тому, що джерелом її забезпечення є прибуток, отриманий у результаті взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, тобто в результаті повного або часткового дотримання інтересів підприємства. Що вищим є рівень дотримання інтересів підприємства, то більша величина прибутку, одержувана підприємством [132].

На основі такої кількісної оцінки виділено рівні економічної безпеки підприємства і подано їх інтерпретацію з аспекту дотримання глобального інтересу підприємства його ринкової позиції. Виділення рівнів економічної безпеки підприємства та їх інтер-

претація залежить від інтенсивності конкуренції в галузі, де діє підприємство. Таке посилення ґрунтується на зробленому висновку: що нижче рівень конкуренції на ринку чи в галузі, то вище рівень економічної безпеки підприємства, і навпаки, що вище рівень конкуренції, то нижче рівень економічної безпеки підприємства, оскільки для його підтримки необхідні значні ресурси.

Економічна наука розробила, а господарська практика випробувала загальну методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства, за якою такий рівень пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію через зважування і підсумовування окремих функціональних критеріїв, що обчислюються за допомогою порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді [85, с. 538].

Сукупний критерій економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання ($K_{\text{себ}}$) можна розрахувати, користуючись формулою:

$$K_{\text{себ}} = \sum_{i=1}^n k_i d_i \quad (2.14)$$

де k_i – величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою економічної безпеки підприємства;

d_i – питома вага значущості i -ї функціональної складової;

n – кількість функціональних складових;

i – індекс функціональної складової.

Даний критерій є загальноновизнаним науковцями і тому, що, окрім наукових та практичних цілей, використовується при підготовці фахівців з управління економічною безпекою та менеджменту організацій, про що свідчить факт його використання у підручниках та навчальних посібниках, серед яких найбільш популярним є [85].

Міжнародний досвід апробації сукупного критерію економічної безпеки (1) більше ніж на півсотні підприємствах показав, що питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки у промисловості, сільському господарстві та торгівлі коливається в інтервалі від 0,3 (*max*) до 0,05 (*min*). Оцінка рівня економічної безпеки здійснюється порівнюванням розрахункових значень $K_{\text{себ}}$ із реальними величинами цього показника на аналізованому підприємству, а також, коли це можливо, на аналогічних суб'єктах господарювання відповідних галузей економіки.

Після розрахунку впливу функціональних складових на зміну $K_{с\text{еб}}$ здійснюється функціональний аналіз заходів з організації необхідного рівня економічної безпеки за окремими складовими з використанням відповідного алгоритму. Результати функціонального аналізу оформляються у вигляді спеціальної таблиці-карти. Заповнюючи таку таблицю-карту, негативні явища, що впливають одразу з кількох складових економічної безпеки, враховують окремо для кожної з них, натомість вартість заходів, які повторюються стосовно різних функціональних складових, ураховується в бюджеті підприємства лише один раз [85, с. 539].

Отже, в обох розглянутих методиках оцінка економічної безпеки має здійснюватися в динаміці, але на певному часовому інтервалі, який може визначатися, виходячи з уявлень про вірогідність зовнішньої та внутрішньої інформації, використовуваної для проведення такої оцінки. Зазначимо також, що в обох випадках наголошується на необхідності визначення певних кінцевих показників, за результатами значень яких мають прийматися конкретні управлінські рішення щодо подальшого управління економічною безпекою підприємства і його розвитку. Підкреслимо, що розвиток та економічна безпека – найважливіші сентенції для підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна з них по-своєму характеризує стан підприємства. Таке твердження є актуальним, коли підприємство розглядають як відкриту систему, що функціонує в мінливому навколишньому середовищі.

Характерною особливістю обох наведених методик є інтерпретація результатів оцінки економічної безпеки підприємства у вартісному вимірі, тоді як установлений порядок проведення такої оцінки передбачає використання якісних показників та характеристик стану підприємства різного, причому, переважно не вартісного характеру. Отже, маємо зважати на деяку невідповідність провідних ознак процесу і результату оцінки економічної безпеки підприємства.

Поширеними методиками кількісного визначення рівня економічної безпеки є світові моделі аналізу кризового стану підприємства, такі, наприклад, як наведені в [27], відповідно до яких нормальним є стан підприємства, коли показники його життєдіяльності перебувають у межах установлених нормативів і рівень використання його наявного потенціалу економічно обґрунтований. Передкризовим вважається такий стан підприємства, при якому перевищується граничне значення хоча б одного з показників безпечного його стану, а значення інших показників

наближаються до своїх граничних, але при цьому існує можливість поліпшення ситуації, що склалася на підприємстві, тобто зміни, які призвели до передкризового стану, мають зворотний характер. Кризовим вважається стан підприємства, коли перевищуються нормативні значення переважної більшості основних показників і з'являються ознаки безповоротного спаду виробництва й вичерпання ресурсного потенціалу підприємства. Критичним є стан, коли порушуються всі або майже всі граничні значення показників діяльності підприємства, а часткова втрата його потенціалу стає неминучою й невідворотною.

Але слід пам'ятати про такий феномен кризи, що добре пояснюється перекладом цього терміна з китайської, де поняття «криза» зображується за допомогою двох ієрогліфів, один з яких означає занепад, руйнування, а другий – можливість. Тому на кризовий етап розвитку підприємства слід дивитися як на такий, протягом якого змінюється, а інколи й руйнується його існуюча структура, але може формуватися і якісно нова структура або взагалі намітитися докорінно новий етап розвитку. Крім того, в [27] також підкреслюється, що питання власної економічної безпеки постають перед кожним підприємством не тільки у кризові періоди, але і при роботі у стабільному економічному середовищі. Відмінність полягає в тому, що комплекс вирішуваних при цьому завдань істотно різниться.

На необхідності розробки інтегрального показника економічної безпеки підприємства, кількісні характеристики якого мали б чітко окреслені межі й при цьому враховувались як внутрішні, так і зовнішні загрози, їх кількісні та якісні характеристики; мав планований та прогнозований рівень, наголошується в [56]. Врахування впливу великого спектра чинників, на думку автора, потребує побудови сучасних математичних моделей з використанням теорії ризиків та апарату нечіткої логіки.

Зокрема, в [56] йдеться про таке. Катастрофічний стан настає тоді, коли ризик втрати активів підприємства й особистого майна власників підприємства наблизився впритул до свого граничного значення. Автори дотримуються думки, що підприємство перебуває у стані економічної безпеки лише в період найменшої ймовірності повної втрати всього капіталу, який належить його власникам. У міру зростання ймовірності здійснення загрози втрати активів, а отже, загроза економічній безпеці підприємства посилюється. У цей період стратегічні управлінські рішення мають бути гранично вивірені. Зокрема, вивірення таких рішень має зводитися до порівняння вартості ресурсів, необхідних для

запобігання виниклій загрозі, та вартості можливих негативних наслідків її здійснення. При розробці таких управлінських рішень можна користуватися декількома критеріями оцінки ймовірності реалізації загрози економічній безпеці підприємства: це можуть бути критерій Лапласа, в основу котрого покладено принцип недостатнього підґрунтя, результатом застосування якого є вибір альтернативи з найкращим середнім значенням; або критерій Вальда, сутність якого полягає у тому, щоб вибрати таку дію, якій відповідає найменша втрата.

Досвід провідних вітчизняних учених-економістів свідчить, що використання теорії ризиків є популярним при дослідженні економічної безпеки, про що йдеться в [47]. Проте проблемним полем використанням даної теорії в зазначеному ракурсі є посилення на ймовірнісний характер загроз економічній безпеці підприємства, внаслідок чого виникають труднощі як при визначенні ймовірності здійснення загроз, так і при інтерпретації отриманих значень таких імовірностей, що негативно позначається на результатах оцінки економічної безпеки підприємства.

Спроби створення логічних містків між процесністю та результативністю при визначенні оцінних характеристик економічної безпеки підприємства частково спостерігаються в методиках, поданих в [47, 195], де оцінювання економічної безпеки підприємства передбачає перенесення центра ваги з кінцевого результату на процес, але в остаточному підсумку все зводиться до розрахунку інтегрованого показника таким чином, як це, наприклад, здійснено Т. М. Гладченко [195]. Так, автором пропонується визначення сукупного критерію економічної безпеки, використовувати який пропонується для підготовки інформації при ухваленні рішень на всіх рівнях управління. Автором обґрунтовано, що для розрахунку такого критерію стан окремих функціональних складових економічної безпеки необхідно визначати за допомогою індикаторів¹. Уніфікація індикаторів, визначення їх порогових значень і формування системи переведення якісних характеристик у кількісні показники має проводитися експертним методом. При цьому обов'язковим є врахування галузевої специфіки, форми власності підприємства, періоду його функціонування, а також розміру – велике, середнє, мале. Відповідно при кількісних значеннях сукупному критерію економічної безпеки підприємства, розробленому

¹ Зазначимо, що така думка не є новою. Зокрема, ідея використання індикаторів для оцінки економічної безпеки підприємства активно пропагувалася значно раніше, про що йдеться в [27].

Т. М. Гладченко, притаманні такі дескриптивні ознаки: поріг чутливості, поріг уразливості, поріг розпаду, стан спокою.

Слушною є думка Т. М. Гладченко, що створювати єдину систему індикаторів недоцільно у зв'язку з особливістю кожного підприємства й характером ведення ним діяльності [195]. Тобто кожне підприємство має прийняти свою систему індикаторів, які відображали б його специфіку. Але при цьому, якщо сформувати групи індикаторів, які б уніфіковано характеризували складові економічної безпеки підприємства (наприклад, фінансову, кадрову, інноваційну тощо), то такі групи можна було б використовувати при оцінюванні економічної безпеки конкретного підприємства. Автор доводить, що всі індикатори рівня економічної безпеки підприємства незалежно від того, яку складову економічної безпеки вони характеризують, мають відповідати таким вимогам:

- індикатори повинні мати однакову спрямованість (позитивну кореляцію, коли зростання коефіцієнта означає підвищення рівня економічної безпеки), тобто відповідати принципу монотонності (одновимірності);
- порогові значення індикаторів мають відповідати принципу одноманітності, бути безрозмірними, тобто відносними;
- індикатори повинні мати числові нормативи мінімального задовільного рівня або діапазони змін, тобто відповідати принципу унормування;
- індикатори повинні дозволяти проводити рейтингову оцінку підприємства як у просторі (тобто порівняно з іншими підприємствами), так і в часі (за ряд періодів), тобто відповідати принципу універсальності.

До речі, на думку Т. М. Гладченко, керованість економічної безпеки підприємницької діяльності визначається конкретними критеріями, функціональними складовими, може бути кількісно виміряна, має економічно вмотивований рівень, а також відображає стан стійкості підприємства і його здатності до розвитку внаслідок реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного, соціально-психологічного характеру, що забезпечує ефективне використання ресурсів підприємства і запобігає загрозам його інтересів у даний час і в майбутньому [195]. Економічна безпека особи, підприємства, регіону, країни може оцінюватися з використанням інваріантної методології і єдиних параметрів: поріг чутливості, поріг уразливості, поріг розпаду, стан спокою. Створена в [195] система критеріїв оцінювання функціональних складових економічної безпеки дозволяє

науково обґрунтувати їх коло стосовно різних умов підприємницької діяльності, робити об'єктивним їх вимірювання, обґрунтувати структуру і зміст загроз економічній безпеці в кожній функціональній складовій, завдяки чому можна прогнозувати обставини виникнення загроз, наслідки їх реалізації для підприємницької структури і розробляти застережні сценарії її поведінки.

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу останніх досліджень і публікацій щодо економічної безпеки, маємо констатувати наступне: взаємоузгодження інтересів підприємства, крізь призму якого автором статті розглядається процес її забезпечення, є доволі складним процесом, причому, процесом детермінованим, тобто з достатньо жорстко обмеженою в часі структурою причинно-наслідкових зв'язків подій. Зважаючи на складність і постійну змінюваність у часі та просторі чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, вплив яких провокує появу загроз його економічній безпеці, протистояння підприємства таким загрозам має бути процесом, стан котрого може постійно коливатися від недосконалого до досконалого. Тому, економічна безпека підприємства є достатньо складним поняттям, визначення оціночних характеристик якого потребує специфічного категорійно-понятійного апарату та спеціальних методик.

Отже, визначимо сутнісні характеристики міри економічної безпеки підприємства та розтлумачимо ідею її встановлення.

Міра є філософською категорією. За Гераклітом, мірою всього у світі є час разом із простором, а знання про них виражене мовою чисел. У Гегеля категорія міри, що синтезує якість і кількість, має універсальне значення: мірою є відповідність певної кількості, що забезпечує певну визначеність якості. Всяка єдність протилежностей виступає в нього як міра, в якій ці протилежності об'єднуються [62]. «Міра, – пише Гегель, – є відношенням (*relation*), але не відношенням взагалі, а певним відношенням якості і кількості» [62, с. 66]. Якість і кількість у мірі взаємно обмежують одна одну. Міра являє собою їх нерозривну єдність, їх зливу цілісність.

Як показав проведений аналіз останніх досліджень і публікацій, орієнтація на отримання конкретних значень інтегрованих чи сукупних показників економічної безпеки підприємства має повторюваний характер, тому можна зробити припущення, що більш доцільним має бути використання не терміну «оцінювання», а «вимірювання».

Відповідно до [46, с. 51] вимірювання – це узагальнена назва дії як одноразової, так і багаторазової (повторюваної), невизна-

ченої ані за кількістю циклів, ані за обсягом, ані за тривалістю. Отже, стає очевидним, що термін «вимірювання» також не зовсім коректно використовувати щодо визначення оціночних характеристик економічної безпеки підприємства, зважаючи на «розмитість» його тлумачення.

У [333] під вимірюванням розуміється визначення величини будь-чого за допомогою певної міри. Термін «міра» походить від грецького терміну «*metron*» – розмір, але за своєю сутністю є поєднанням двох важливих понять. Міра, водночас, є кількісною характеристикою об'єкта або явища та засобом його вимірювання.

Отже, зважаючи на щільність поєднання кількісних і якісних характеристик при визначенні оцінних характеристик економічної безпеки та необхідність дотримання процесності у ході такого визначення, вважаємо за доцільне використовувати категорійно-понятійне словосполучення «міра економічної безпеки підприємства». Під мірою економічної безпеки підприємства пропонується розуміти процесно-результативне поєднання кількісних і якісних оціночних характеристик економічної безпеки підприємства (*прим. авт.*). Інакше кажучи, *міру* можна розглядати як умовну величину, що може бути застосована при встановленні оцінних характеристик економічної безпеки підприємства та подальшого встановлення рівня її керованості.

Поєднання кількісних і якісних оцінних характеристик стану забезпечення економічної безпеки підприємства є, мабуть, найскладнішим у розумінні її міри. Перш ніж навести можливі варіанти інтерпретації такого поєднання, вдамося до деякої аналогії. В умовах непередбачуваності та бурхливості умов сьогодення економічна безпека підприємств істотно залежить від умінь менеджерів досліджувати та використовувати можливості, що відкриваються перед підприємствами впродовж усього ланцюжка створення вартості. На думку Дж. Гарсадагі [60], такі можливості створюються на стику взаємодії технології, продукту та ринку, і тільки тому залишаються поза зоною досяжності одномірних культур і архітектур. Відправним пунктом розвитку первинних елементів ланцюжка створення вартості є платформа, яка включає основні аспекти багатокультурної архітектури створення вартості. Зрозуміло, що при просуванні підприємства кривою життєвого циклу до такої культури будуть додаватися нові елементи. Тобто аналогічно тому, як, будуючи ланцюжок вартості, підприємство використовує (або втрачає) певні можливості, орієнтуючись на певну міру економічної безпеки, воно

має захищатися від загроз, узгоджуючи свої інтереси, на що витрачати необхідні для цього ресурси.

Таким чином, міра економічної безпеки підприємства може мати різне фокусування, а саме бути сфокусована на:

- захищеність підприємства від загроз (домінує результат, але захист від загроз розглядається як процес);
- узгодження інтересів (за суттю – процес, але узгодженість інтересів є результатом);
- використання необхідних для захисту від загроз ресурсів (може бути як процесом, так і результатом).

Фокусування міри економічної безпеки підприємства є не таким простим, як це може видатися на перший погляд. Складність такого фокусування, у свою чергу, зумовлено низкою причин. Найголовнішими з них є такі.

По-перше, щільне сплетіння процесу та результату, що є ознакою кожного фокусу, може суттєво заважати визначенню навіть неповної міри економічної безпеки підприємства, не кажучи вже про скільки-небудь схожу на повну таку міру. Заради справедливості слід зазначити, що якоїсь остаточно повної міри економічної безпеки в природі не існує, оскільки наявність такої навіть умовної величини означала б абсолютну безпеку підприємства, тобто повну відсутність загроз його безпеці. Доцільно припустити, що такий стан може існувати дуже короткочасно, майже миттєво, коли одні загрози вдало нейтралізовані, а інші ще не встигли активізуватися.

По-друге, «міграційний» характер загроз також істотно ускладнює розуміння та інтерпретацію міри економічної безпеки підприємства. Окрім загроз, які офіційно мають такий статус, незалежно від середовище їх виникнення – зовнішнього чи внутрішнього – неузгоджені або незадоволені з тих чи інших причин інтереси підприємства «мігрують» до фокусу «загрози». Така ж властивість притаманна і ресурсам, головним функціональним призначенням яких є використання для захисту від загроз, оскільки нестача ресурсів може стати найголовнішою загрозою економічній безпеці підприємства.

Саме наявність таких та інших причин і зумовлює необхідність серії графічних інтерпретацій міри економічної безпеки підприємства – часткових та сукупної (рис. 2.11–2.14). Графічні інтерпретації сфокусованої міри економічної безпеки підприємства на рис. 2.11–2.13 подано відповідно до фокусу, на який зорієнтоване забезпечення такої безпеки, рис. 2.14 містить зображення триєдиної міри економічної безпеки підприємства.

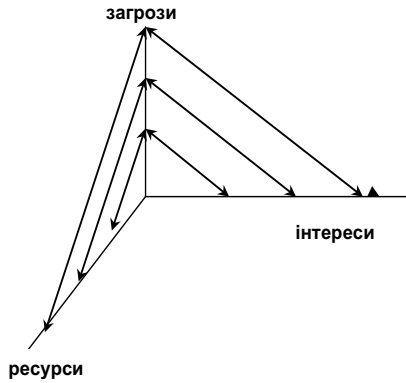

Рис. 2.11. Сфокусована міра економічної безпеки підприємства: фокус – загрози

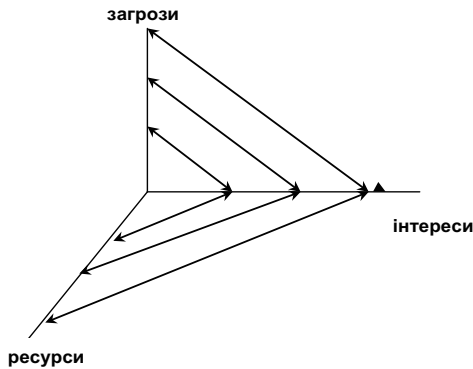

Рис. 2.12. Сфокусована міра економічної безпеки підприємства: фокус – інтереси

Стрижнем розуміння економічної безпеки є взаємоузгодження інтересів, носіями яких є представники як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства. Зважаючи на те, що кількість інтересів, які мають підлягати узгодженню, є достатньо великою, а власне, узгодження – не одномоментним актом, а, як правило, складною і тривалою подією, все це робить економічну безпеку достатньо складним поняттям, яке характеризує певний процес, результативність здійснення якого може бути охарактеризована повною або неповною мірою.

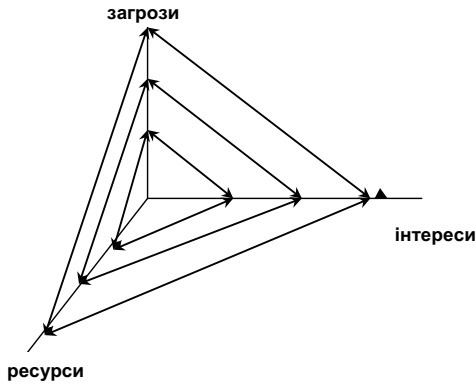

Рис. 2.13. Сфокусована міра економічної безпеки підприємства:
фокус – ресурси

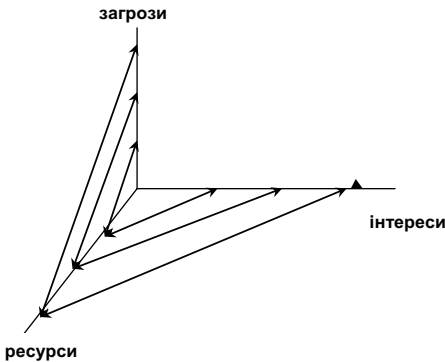

Рис. 2.14. Триєдина міра економічної безпеки
підприємства

Кожна сфокусована міра економічної безпеки підприємства, маючи, безперечно, важливе фокусування та, водночас, виступаючи складовою триєдиної міри економічної безпеки підприємства, з одного боку, дає тільки часткове (власне таке, що відповідає її назві) уявлення про таку міру. З іншого боку, саме таке сфокусоване уявлення про міру економічної безпеки підприємства, завдячуючи поетапності зміни фокусів, дещо спрощує її розуміння, не порушуючи при цьому цілісності уявлення сфокусованої економічної безпеки підприємства.

Таким чином, аналіз підходів щодо встановлення міри економічної безпеки підприємства показав, що їх сутність та формат використання є дилемними. Наявність дилеми продиктована залежністю вимірювання економічної безпеки підприємства від орієнтації на процес чи на результат. Часткове усунення дилеми запропоновано вирішити шляхом уведення міри економічної безпеки підприємства, розуміння якої зводиться до процесно-результативного поєднання кількісних і якісних оцінних характеристик економічної безпеки підприємства. Надалі можуть вивчатися спроби розмежування процесної та результативної ознак міри економічної безпеки підприємства шляхом використання існуючих та/або формування нових показників чи індикаторів таких ознак; розробка інструментарію щодо ідентифікації кількісних і якісних оціночних характеристик часткових та сукупної міри економічної безпеки підприємства тощо.

РОЗДІЛ 3. КОНТУРИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

*Практика завжди має бути побудована
на хорошій теорії, ворота якої – перспектива.*

Леонардо да Вінчі
(*Leonardo di ser Piero da Vinci*),
італійський вчений та художник

3.1. Методологічний полігон управління економічною безпекою підприємства

Початок ХХІ століття, з одного боку, ознаменував черговий вираз агресивного розвитку цивілізації, а з іншого, що цілком природно, співпав із початком створення випереджального соціально-економічного безпечного суспільства, на тлі якого відбувається активізація наукових досліджень з проблематики економічної безпеки підприємств. Останнє зумовило формування самостійного наукового напрямку – управління економічною безпекою підприємства, парадигми¹ якого, перед усе, маємо приділити увагу.

Безпекознавча парадигма розглядається в [162] як комплекс ідей, цілей, функцій, принципів і методів, за допомогою яких вивчають явища та процеси забезпечення функціонування систем безпеки з урахуванням впливу на результати їх функціонування антропо-соціо-культурних і кібернетичних чинників.

Парадигма управління економічною безпекою підприємства спирається на специфічний понятійний апарат, через що вона нерозривно пов'язана з такими категоріями й поняттями як «виживання», дихотомією «уразливість – убезпечення», «стійкість», «розвиток», нерідко зустрічаються посилення на «конкурентоспроможність». Стисло розглянемо перетин деяких понять².

¹ Парадигма – (від древньогр. *paradeigma* – приклад, зразок) – термін американського філософа і методолога Томаса Куна, який запозичив його з граматики. У найбільш загальному розумінні термін «парадигма» використовується для позначення вихідної концептуальної схеми, моделі постановки проблем та їх вирішення, методів дослідження, які панують протягом визначеного історичного періоду в науковому співтоваристві. Парадигма є осмисленням світу на основі ідей, поглядів і понять [337–339].

² Зв'язок понять економічної безпеки підприємства та його конкурентоспроможності тут свідомо докладно не розглядався.

Розуміння сутності поняття «виживання» може суттєво варіювати залежно від того, з яким об'єктом воно ототожнюється. Категоріально виживання пояснюється через здійснення певних дій з метою збереження життєздатності об'єкта (якщо йдеться про людину – то її життя, здоров'я і працездатності) та забезпечення від впливу загрозливих (чи шкідливих) чинників у конкретних умовах існування. Виживання можна розглядати як найнижчу, проте найважливішу цільову установку управління економічною безпекою підприємства в ієрархії таких установок.

Уразливість у найбільш загальному розумінні є властивістю будь-якого матеріального об'єкта природи, техніки або соціуму втрачати здатність до виконання природних або заданих функцій внаслідок негативного впливу загроз будь-якого походження й інтенсивності [6]. Уразливість підприємства – це показник, що характеризує міру його незахищеності, тобто схильності до проникнення та реалізуємості загроз різної етимології. В такому розумінні забезпечення можна розглядати як антипод уразливості.

Тлумачення зв'язку економічної безпеки з поняттями «стійкість» і «розвиток» можна знайти, наприклад, в працях [150, 151]. Сстійкість віддзеркалює міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних й інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження». Таке твердження є актуальним, коли підприємство розглядають як відкриту систему, що функціонує в нестабільному ворожому навколишньому середовищі [132]. Але такому твердженню слід протиставити те, що у безпечному стійкому функціонуванні підприємства зацікавлені не тільки його власники чи управлінський корпус, але і стейкхолдери з його зовнішнього середовища, причому від макрорівня до мікрорівня. Розвиток можна розглядати як рушійну силу функціонування системи економічної безпеки, і як наслідок створення і функціонування такої системи³. Якщо система не розвивається, то в неї різко скорочується можливість виживання, опірність і пристосовуваність до внутрішніх і зовнішніх умов. Сстійкість і безпека – найважливіші характеристики підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна по-своєму характеризує стан підприємства.

³ У такому контексті стійкість можна розглядати з двох позицій: як властивість функціонування системи економічної безпеки підприємства (тобто як процес, а не явище) і дискретно – як стан, що утримується протягом певного проміжку часу.

Водночас слід визнати, що, виступаючи, важливою характеристикою забезпечення життєздатності підприємства, економічна безпека, відіграючи роль охоронної функції, може негативно впливати на розвиток підприємства, стримуючи і, навіть істотно гальмувати його темпи. У цьому та деяких інших аспектах проявляється неоднозначність взаємозалежності економічної безпеки та розвитку підприємства. Така неоднозначність, породжена проблематикою узгодження інтересів, як одного з наріжних каменів в управлінні економічною безпекою підприємства, посилюється при вивченні особливостей поведінки підприємств, що працюють на різних конкурентних ринках.

Отже, управління економічною безпекою підприємства є новим науковим напрямом, що виник на перетині багатьох галузей знань, кожна з яких володіє спеціальним методологічним арсеналом. Тому управління економічною безпекою підприємства апіорі має спиратися на методологічне розмаїття, але, попри це, воно потребує використання специфічних інструментів.

Зважаючи на те, що у найбільш узагальненому розумінні методологією є вчення про систему принципів і методів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, та, водночас, усвідомлюючи, що стан методологічних засад управління економічною безпекою, на жаль, не можна визнати цілком інтегрованим до інших, не менш важливих галузей знань, пропонується ввести розуміння методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства. Таке розуміння стосується формування упорядкованої сукупності концепцій, підходів, теорій, принципів, методів та інструментів щодо здійснення управління економічною безпекою підприємств у часі та просторі.

Апелюючи до твердження Гарольда Кунца (*Harold Koontz*) про те, що управління є особливим видом мистецтва, подібним до медицини або інженерної справи, яке має покладатися на науку, підґрунтям якої є концепції, теорії, принципи та методи [156], зазначимо, що методологічний полігон управління економічною безпекою підприємства вбирає концепції, теорії, підходи, принципи, методи та інструменти. Конфігурацію такого полігону показано на рис. 3.1.

Обрана конфігурація методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства демонструє не лише послідовність створення його теоретичного підґрунтя та його внутріш-

ні зв'язки, але й вказує на акмеобезпекологічне⁴ походження такого полігону. Деталізуємо кожну зі складових методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства.

Рис. 3.1. Конфігурація методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства

Передусім розглянемо найбільш важливі концепції⁵, які можуть використовуватись в управління економічною безпекою підприємства. Відразу зауважимо, що всі концепції, які в той чи інший спосіб можуть бути застосованими в управлінні діяльністю підприємства, можна умовно поділити на дві групи: взаємодоповнюючі та альтернативні. Так, наприклад, дослідження змісту концепцій вартісно-орієнтованого управління показує, що основні відмінності між ними полягають в особливостях тлумачень та способів оцінки вартості підприємства, тоді як вихідні передумови й управлінські дії в рамках таких концепцій є приблизно однаковими. До числа альтернативних концепцій, на основі яких підприємства здійснюють управління своєю діяльністю, нале-

⁴ Введені автором поняття акмеобезпекології є похідною від акмеології та безпекознавства (від др.-грецьк. ακμή, *akme* – «вершина», др.-грецьк. λόγος, *logos* – «вчення»), тобто науки про закономірності та шляхи досягнення досконалості в усіх видах індивідуальної діяльності людини. Виходячи з того, що управління економічною безпекою підприємства є процесом узгодження інтересів та протистояння загрозам, досягнення результативності такого процесу слід поставити у пряму залежність від вибору концепцій, підходів, теорій і т. д., які мають бути найкращими. Крім того, досягнення високої результативності передбачає ще й опертя в управлінні економічною безпекою підприємства на найкращі когнітивні, операційні та особистісні компетенції менеджерів щодо використання відповідного інструментарію. Отже, головними аргументами на користь введення поняття акмеобезпекології є необхідність збігу найкращих інструментів в управлінні економічною безпекою з найкращим їх використанням менеджерами.

⁵ Концепція (лат. *conceptio* – розуміння) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; тут – головна ідея певної теорії чи підходу.

жать: концепція вдосконалення виробництва; концепція вдосконалення товару; концепція інтенсифікації комерційних зусиль; концепція класичного маркетингу; концепція соціально-етичного маркетингу тощо. Зрозуміло, що загальне число концепцій, на яке може спиратися управління діяльністю підприємства, є доволі великим, тому в табл. 3.1 наведено огляд сутнісних характеристик лише найбільш важливих концепцій методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства. Мірою важливості обрано прийнятність застосування тієї чи іншої концепції щодо фокусування цілей управління економічною безпекою підприємства.

Слід зазначити, що розподіл наведених концепцій методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства є дещо умовним, оскільки вибір тієї чи іншої концепції щодо фокусу цілей такого управління може здійснюватись у довільній формі, інколи навіть суб'єктивно (за вибором особи, що приймає рішення). Водночас, вибір тієї чи іншої концепції може бути зумовлено специфікою досліджуваного підприємства.

Таблиця 3.1

Концепції методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства⁶

Назва і сутність концепції	Можливості застосування в управлінні економічною безпекою підприємства
Альтернативні концепції	
<p>Концепція життєздатної системи⁷ <i>(Viable System Model, VSM)</i></p> <p>Підприємство розглядається як контрольована система, причому контроль над системою тут розглядається як похідна самої системи, тобто жоден зовнішній елемент не може бути задіяний у даному процесі. Життєздатність системи зумовлена динамікою її внутрішньої структури, що безупинно навчається, адаптується й еволюціонує. Основу VSM становить мінімальний набір функціональних критеріїв, необхідних для ефективного автономного існування підприємства. Здійснення даних функцій виконується за допомогою п'яти систем, що в поєднанні утворюють одну велику систему, всі елементи якої є інтернованими й перебувають у гомеостазі.</p>	<p>Використання концепції може бути доречним в процесі досягнення такої мети управління економічною безпекою підприємства як узгодження інтересів внутрішніх стейкхолдерів підприємства, а також створення системи адаптивної організації управління економічною безпекою підприємства в цілому.</p>

⁶ Узальнено автором за матеріалами [20, 32, 38, 115, 143, 182, 208, 271, 274, 275, 296, 299, 315, 322].

Продовження табл. 3.1

Назва і сутність концепції	Можливості застосування в управлінні економічною безпекою підприємства
Альтернативні концепції	
<p style="text-align: center;">Управління за цілями (Management by Objectives – MBO)⁸</p> <p>Сутність концепції: цілісна система управління, орієнтована на кінцеві результати і заснована на використанні творчого потенціалу трудового колективу, нових методів і технологій управління. Головним постулатом концепції є результати, досягнення яких визначає підґрунтя діяльності та індикатором підвищення маневреності організації. Під цілями, нормативне число яких декларується від 4 до 6, розуміються ті ключові результати, яких організація прагне у своїй діяльності протягом тривалого періоду часу і для досягнення яких менеджменту організації необхідно мати сильну волю.</p>	<p>Систематичне й організоване використання цієї концепції може слугувати підґрунтям для прийняття тих чи інших управлінських рішень щодо фокусування на досягненні цілей управління економічною безпекою підприємства й досягненні найкращих результатів за допомогою доступних ресурсів.</p>
<p style="text-align: center;">Концепція загального управління якістю (Total Quality Management – TQM)</p> <p>Сутність полягає у постійному удосконаленні якості продукції, якості організації процесів та рівня кваліфікації персоналу, що дозволяє досягти швидкого та результативного розвитку бізнесу. Якість визначається такими показниками, як ступінь реалізації вимог клієнтів, зростання фінансових показників компанії та підвищення задоволеності службовців компанії своєю роботою.</p>	<p>Концепцію може бути використано в процесі досягнення однієї з головних цілей управління економічною безпекою підприємства – узгодження інтересів його внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів.</p>
Взаємодоповнюючі концепції	
<p style="text-align: center;">Концепції сталого розвитку (Sustainable Development Conception)</p> <p>Сталий розвиток розглядається як керований процес. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку підприємства, з високою точністю прогнозувати їх результати та обрати з їх числа найбільш оптимальний варіант.</p>	<p>Концепцію може бути використано як імперативну настанову в управлінні економічною безпекою підприємства, що його зорієнтовано на розвиток.</p>

Продовження табл. 3.1

Назва і сутність концепції	Можливості застосування в управлінні економічною безпекою підприємства
<p align="center">Концепції управління вартістю (<i>Value-Based Management</i>)</p> <p>Концепція управління, спрямована на якісне покращення стратегічних та оперативних рішень на всіх рівнях підприємства за рахунок концентрації зусиль тих, хто приймає рішення, на ключових факторах вартості. З усіх можливих цільових функцій в рамках концепції <i>VBМ</i> вибирається максимізація вартості компанії. В основі концепції лежить розуміння того, що для акціонерів (власників) підприємств першочерговим завданням є збільшення їх добробуту завдяки зростанню ринкової вартості підприємства, яким вони володіють.</p>	<p>Використання цієї концепції може слугувати підґрунтям для прийняття стратегічних та оперативних управлінських рішень щодо створення ресурсного забезпечення, адекватного управлінню економічною безпекою підприємства.</p>
<p align="center">Концепція соціальної відповідальності бізнесу (<i>Conception of social responsibility business</i>)</p> <p>Концепція задає економічні імперативи соціалізації бізнесу. Поява концепції зумовлена підвищенням значущості нематеріальних чинників економічного зростання, пов'язаних з розвитком людського потенціалу. Однією з причин необхідності інституціоналізації даної концепції є глобалізація. Нерозривно пов'язана із концепцією сталого розвитку.</p>	<p>Концепція є підґрунтям управління економічною безпекою підприємства на засадах соціальної відповідальності та є настановою, зорієнтованою на розвиток підприємства.</p>
<p align="center">Концепція Кайдзен (<i>Kaizen Conception</i>)</p> <p>Концепція базується на філософії безперервного удосконалення й передбачає формування особливої управлінської культури, спрямованої на постійне удосконалення та стимулювання співробітників постійно пропонувати покращення, необхідні для щоденної роботи. Ідеї цієї концепції лежать в основі багатьох сучасних концепцій менеджменту, таких як бережливе виробництво (<i>Lean Production</i>), загальний контроль якості (<i>Total Quality Control</i>) та ін.</p>	<p>Концепцію може бути використано у процесі досягнення будь-яких цілей управління економічною безпекою підприємства як підґрунтя для безперервного удосконалення, наслідком чого є формування особливої управлінської культури.</p>

Продовження табл. 3.1

Назва і сутність концепції	Можливості застосування в управлінні економічною безпекою підприємства
<p>Концепція усунення обмежень (Theory of constraints – TOC)⁹</p> <p>Популярна концепція менеджменту, розроблена у 1980-ті рр. доктором Еліяшу Голдратом (Eliyahu M. Goldratt) [322]. Теорія пропонує концентрувати організаційні ресурси на усуненні обмежень (конфліктів), які заважають підприємству повністю реалізувати його потенціал. Метод міркувань Голдратта складає основу теорії обмежень і дозволяє успішно вирішувати безліч суперечностей: між строками і якістю, вартістю і витратами, необхідною продуктивністю і наявними ресурсами.</p>	<p>Систематичне й організоване використання цієї концепції може слугувати підґрунтям досягнення тріади цілей управління економічною безпекою підприємства й досягнення найкращих результатів за допомогою доступних ресурсів.</p>
<p>Концепції стратегічного управління (Strategic Management Conceptions)</p> <p>Стосуються безперервних процесів оцінки зовнішнього середовища, формулювання організаційних цілей, ухвалення рішень, направлених на створення і утримання конкурентних переваг, здатних забезпечити прибутковість у довгостроковій перспективі. Втім, такі концепції, будучи зорієнтованими на «потреби завтрашнього дня», торкаються й питань розробки докладного тактичного плану, направлено на поетапне здійснення обраної стратегії.</p>	<p>Концепція є підґрунтям управління економічною безпекою підприємства на засадах «твердих змін» та настановою такого управління, що його зорієнтовано на досягнення стратегічних цілей підприємства.</p>
<p>Концепція SAST (Strategic assumption surfacing and testing – перевірка і корегування стратегічних передбачань)</p> <p>Існує декілька версій цієї концепції які, між іншим, мають багато збігів. SAST ще називають «м'якою» методологією¹⁰, яка фокусує увагу менеджерів на взаєминах між людьми, залученими до проблемної ситуації, а не на передбачуваних характеристиках системи, які створюють лише контекст ситуації.</p>	<p>Концепція є підґрунтям управління економічною безпекою підприємства на засадах «м'яких змін» та настановою такого управління, що його зорієнтовано на досягнення стратегічних цілей підприємства.</p>

Закінчення табл. 3.1

Назва і сутність концепції	Можливості застосування в управлінні економічною безпекою підприємства
<p>Концепції управління знаннями (MBL, Learning Organization – LO, Knowledge Management, The Knowledge Society)</p> <p>Загальна сутність концепцій описується і обґрунтовується за допомогою різних теоретичних побудов. Найбільш відомою з них є теорія так званої організації, що навчається. Крім того, паралельно розвиваються теорії класу <i>Knowledge Management</i> – менеджменту знань або менеджменту за допомогою знань, <i>The Knowledge Society</i> – «Суспільство–Знання» та ін. Усі зазначені теоретичні побудови концепції перебувають у площині управлінської парадигми – <i>MBL</i> – «Менеджмент–Навчання».</p>	<p>Концепцію може бути використано в процесі протистояння загрозам та узгодження інтересів в управлінні економічною безпекою підприємства шляхом використання філософії організації, що навчається.</p>
<p>Концепція компетенцій (Conception of Competence-based)</p> <p>Сутність концепції полягає у формуванні та розвитку ключових (базових, основних) і предметних компетенцій особистості, внаслідок чого формується загальна компетентність фахівця, що є сукупністю ключових компетенцій, так званих «домінант успішності», інтегрованою характеристикою фахівця. Така характеристика має містити знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості.</p>	<p>Концепцію може бути використано в процесі досягнення узгодження інтересів стейкхолдерів підприємства, заснованого на розвитку ключових компетенцій менеджерів з управління економічною безпекою підприємства.</p>

Огляд сутнісних характеристик найбільш важливих концепцій методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства можна узагальнити в різний спосіб, про-

⁷ Концепція *VSM* припускає проектування та використання моделі життєздатної системи (*Viable System Model*), автором якої є відомий британський кібернетик Ентоні Стаффорд Бір (*Anthony Stafford Beer*) [315].

⁸ Засновником концепції управління за цілями вважається Пітер Друкер (*Peter Ferdinand Drucker*). Така концепція також має назву «управління за результатами». Зустрічаються й інші версії назви цієї концепції на кшталт «управління за відхиленнями».

⁹ Концепція також має назву теорії обмежень.

¹⁰ Якщо моделі жорстких підходів є кресленням для розробки майбутнього стану системи, концептуальні моделі м'якого типу є основою для дискусій щодо впровадженню змін. Жорсткі методології ведуть до розробки систем, тоді як м'які – до узгоджених змін [317].

те, зважаючи на значущість кожної розглянутої концепції, слід наголосити на винятковості впливу соціальних чинників та на перебіг такого управління та формування принципів корпоративної соціальної відповідальності.

Важливо підкреслити: для того, щоб діяльність в області корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) дійсно приносила відчутні економічні вигоди в управління економічною безпекою підприємства, необхідно враховувати особливості соціальних, політичних і економічних умов, що склалися в тій країні, де корпорація веде свою діяльність. Зокрема, зіставлення різних моделей корпоративної соціальної відповідальності, під якими розуміється взаємодії бізнесу, держави і некомерційних організацій (НКО), основні рушійні сили, ступінь важливості різних груп стейкхолдерів і так далі, показало, що, українська модель КСВ відрізняється від західних аналогів. Порівняння моделей корпоративної соціальної відповідальності, складене за матеріалами [80, 229, 232], наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Порівняння моделей корпоративної соціальної відповідальності

Бази для порівняння	Країна		
	Європа	США	Україна
Рейтинг основних стейкхолдерів за ступенем важливості	1) персонал; 2) споживачі; 3) співтовариство; 4) акціонери	1) акціонери; 2) споживачі; 3) персонал; 4) держава	1) держава; 2) власники; 3) персонал; 4) споживачі
Рушійні сили розвитку КСВ	1) Корпорації; 2) НКО і громади; 3) Держава	1) Держава (забезпечення інституційних основ для розвитку); 2) Корпорації; 3) НКО і громада	1) Корпорації 2) Центр розвитку КСВ 3) Держава; 4) Органи місцевого самоврядування

Щодо України, то сьогодні вміння менеджерів визначати соціальні ефекти інноваційного розвитку підприємств набувають особливої актуальності. З економічної точки зору усталений розвиток підприємств формує їх суспільну значущість: по-перше, щодо продукції, яка виготовляється, а по-друге, щодо формування доходів бюджетів усіх рівнів через податкову систему. Гарантії зай-

нятості, забезпечення відтворення певної кількості робочих місць, створення передумов матеріального забезпечення працівників (у перспективі – їх пенсійного забезпечення) зумовлюють розуміння стабільності розвитку підприємств з соціальної точки зору. Виходячи з цього, можна констатувати, що інноваційний розвиток підприємств має, з одного боку, забезпечувати їх економічне зростання та набуття ними соціальної природи, а з іншого – узгоджуватися зі способами управління економічною безпекою підприємства.

Розгляд концепцій, які можуть застосовуватися в управлінні економічною безпекою підприємства, має бути продовжено стислою характеристикою наукових підходів. Проте розгляду загалом відомих наукових підходів має передувати зауваження щодо унеможливлення використання того чи іншого підходу «у рафінованому вигляді», оскільки сучасні вимоги до управління підприємством в цілому і його економічною безпекою зокрема потребують комплементаризму при виборі таких підходів. До числа загальновідомих наукових підходів¹¹ належать системний, процесний та ситуаційний підходи, докладні характеристики яких викладені в [9, 29, 32. 156, 158, 245, 302].

Наполягаючи на комплементаризмі використання загальновідомих наукових підходів в управлінні економічною безпекою підприємства, слід зважити на дихотомію такого комплементаризму, яку графічно зображено на рис. 3.2.

Передумовою комплексного використання загальновідомих наукових підходів в управлінні економічною безпекою підприємства є системне безперервне удосконалення використання таких методів, яке має складні механізми дії, передусім, зумовлені тим, що той чи інший метод може одночасно виступати й інструментом управління економічною безпекою підприємства, і, власне, «точкою опори» самого системного безперервного удосконалення. «Мозаїчне» використання таких підходів передбачає не лише їх комбінаторику, але і врахування доміант (графічно це ніяк не відображено). Тобто за певних обставин той чи інший метод може

¹¹ Нагадаємо, що головна ідея системного підходу полягає у розгляд підприємства як цілісного утворення, що складається з певної кількості взаємопов'язаних елементів, які орієнтовані на досягнення різних цілей в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюється. Увага системного підходу зосереджується як на внутрішніх взаємозв'язках і взаємозалежностях підприємства як системи, так і на зовнішніх чинниках, які належать до економічного простору більш високого рівня. Процесний підхід розглядає процес управління підприємством як безперервну послідовність взаємопов'язаних управлінських функцій, тоді як ситуаційний підхід, який, скоріше є способом мислення, ніж просто науковим підходом, концентрується на тому, що придатність різних методів управління визначається ситуацією.

бути домінантою, що приведе до появи, щонайменше, ще трьох пар комбінацій їх використання в управлінні економічною безпекою підприємства.

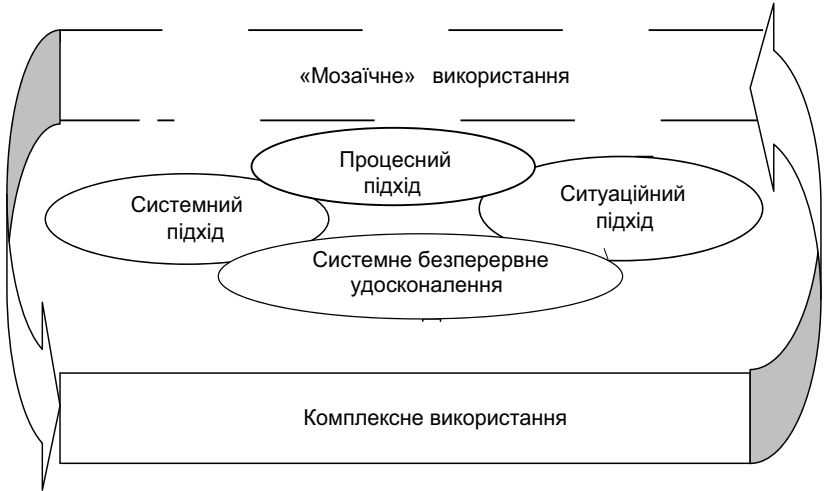

Рис. 3.2. Дихотомія комплементарного використання наукових підходів в управлінні економічною безпекою підприємства

Управління економічною безпекою підприємства, маючи багатоаспектний характер, будується на перетині багатьох галузей знань та наукових теорій, засновуючи тим самим якісно нову наукову теорію¹² – управління економічною безпекою, формування якої графічно показано на рис. 3.3.

Зважаючи на частково-керований характер економічної безпеки підприємства, до теорії управління нею має бути імплантовано теорію конфліктно-керованих процесів. Така теорія, детально досліджена в [290], являє собою новий розділ математичної теорії оптимальних процесів, який пов'язано з дослідженням керованих систем, що функціонують в умовах конфлікту та невизначеності. Поштовхом до її розвитку послужили реальні прикладні задачі, що мають важливе практичне значення для прогнозування

¹² Теорія (від грец. θεωρία – розгляд, дослідження) – сукупність висновків та висновків, що відображає об'єктивно існуючі відносини і зв'язки між явищами об'єктивної реальності. За походженням є технічним терміном, похідним від споглядання, θεωρία, що означає «дивитися на щось, перегляд, бачити», й більше тяжіє до споглядання, ніж до дії. Наукова теорія – це система узагальненого знання, яке пояснює різнобічності подій, ситуацій, що відбуваються у природі чи суспільстві.

розвитку економіки, проектування ракетної та космічної техніки, моделювання взаємодії керованих рухомих об'єктів та можуть використовуватись в інших сферах діяльності людини.

Рис. 3.3. Формування наукової теорії управління економічною безпекою

Такими задачами, зокрема, є зближення керованих об'єктів, групового переслідування та управління за умов неповної інформованості про стан суб'єкта, задача управління системою з постійно діючими збуреннями, для яких не існує статистичного опису, а відомі лише межі зміни параметрів збурення. При цьому ситуація може бути ускладнена наявністю обмежень, які впливають на керованість об'єктів. Як правило, теорія конфліктно-керованих процесів спирається на вимірні обмежені функції, проте іноді застосовуються й узагальнені функції [290]. Практична важливість та великий теоретичний інтерес науковців до теорії конфліктно-керованих процесів стимулювали її інтенсивний розвиток. Уявляється, що використання цієї теорії може бути корисним й в управлінні економічною безпекою підприємства, яке є процесом, що іманентно пов'язаний із розв'язанням конфліктів, які виникають в при узгодженні інтересів, формуванні

ресурсного забезпечення економічною безпекою та, звичайно, при протистоянні загрозам такої безпеці.

Наступний елемент методологічного полігону управління економічною безпекою підприємства – це принципи такого управління. Принципи¹³ є вихідним положенням й інструментальним підґрунтям тієї чи іншої діяльності [21, 132, 312].

Будь-яка методологія¹⁴, якщо розглядати її як вчення про систему наукових принципів, має тривірневу структуру, утворену із фундаментальних (загальнонаукових), міждисциплінарних і конкретних принципів. Фундаментальними принципами, що забезпечують отримання достовірних результатів будь-якого наукового дослідження, є принципи детермінізму, системності та розвитку (табл. 3.3).

Розглянуті принципи мають загальнонауковий характер, можуть бути застосовні в будь-якій сфері наукової діяльності, оскільки ними виражаються встановлювані на філософському рівні універсальні властивості природної і соціальної дійсності. Проте кожна з нині існуючих наук має справу не зі всією дійсністю, а з якоюсь її стороною або частиною. Тому кожна наука на основі загальнонаукових принципів виробляє власну методологію, характер якої диктується специфікою її змісту. Так, наприклад, принципами управління є основні правила, що визначають побудову організацій, поведінку суб'єкта і об'єкта в процесі управ-

¹³ Принцип (лат. *principium* – початок, першооснова, основа, первопричина, походження). Розрізняють також походження від *principle* – фундаментальна ідея, на якій ґрунтуються інші положення. Основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, світогляду, теоретичної програми, підґрунтя певної сукупності фактів або знань, вихідний пункт пояснення або поштовх до дії [202]. В логіці принцип є центральним поняттям, підґрунтям системи, що представляє узагальнення й розповсюдження будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований [333].

¹⁴ У сучасній науці, на жаль, існує небезпека змішування і навіть підміни методології ідеологією. Таку думку, яку автор монографії цілком поділяє, висловлюють науковці з різних галузей знань. Справді, поняття методології й ідеології перетинаються, оскільки обидва містять в собі філософсько-світоглядні компоненти, але, водночас за своїм системотворчим характером вони лежать в різних площинах. Методологія – це відкрита система багатоаспектних і різнорівневих підходів до пізнання явищ в їх історичній обумовленості, спадкоємності і глобальності, яка удосконалюється на основі досвіду й критичної аргументації. Ідеологія – це замкнена й жорстка система пануючих в даний період часу ідей, що виражають інтереси, світоглядні ідеали певного соціуму або соціального руху. Через свою жорсткість дана система включає кон'юнктурні компоненти, які характеризуються цілеспрямованою дією на будь-які сфери людської діяльності і слабкою критичною аргументацією. Домінування ідеології над методологією може призвести до спотворення результатів дослідження. Саме тому в управлінні економічною безпекою підприємства необхідно відстежувати й унеможлиблювати будь-які спроби підміни методології ідеологією.

ління, доцільний характер взаємин організації з навколишнім середовищем тощо. Водночас, принципи управління є результатом узагальнення людьми законів, що об'єктивно діють, і закономірностей, норм і положень, які через притаманні їм властивості стають загальними для будь-яких організацій.

Таблиця 3.3

Використання фундаментальних принципів науки в управлінні економічною безпекою підприємства

Сутність фундаментальних принципів науки ¹⁵	Використання в управлінні економічною безпекою підприємства
Принцип детермінізму встановлює зумовленість усіх явищ існуванням та наявністю тих чи інших причин, тобто є принципом, за допомогою якого встановлюються причинно-наслідкові зв'язки усіх явищ дійсності.	Є підґрунтям для встановлення причинно-наслідкових зв'язків в упередженні, протистоянні та подоланні наслідків загроз; є передумовою здійснення логічного аналізу можливостей узгодження інтересів стейкхолдерів.
Принцип системності вимагає трактовки усіх явищ як внутрішньозв'язаних компонентів цілісної системи, якою б вона не була: природною, соціальною, економічною та ін.	Пояснює необхідність системного взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів, спрямованого на протистояння загрозам та створення відповідного ресурсного забезпечення.
Принцип розвитку визнає безперервні зміни, перетворення і розвиток всіх предметів і явищ дійсності в часі і просторі, внаслідок яких здійснюється їх перехід від одних форм і рівнів до інших.	Зумовлює спрямованість управління економічною безпекою підприємства щодо реперних точок: виживання підприємства, його убезпечення, забезпечення стійкості або розвитку.

Розглянуті принципи мають загальнонауковий характер, можуть бути застосовні в будь-якій сфері наукової діяльності, оскільки ними виражаються встановлювані на філософському рівні універсальні властивості природної і соціальної дійсності. Проте кожна з нині існуючих наук має справу не зі всією дійсністю, а з якоюсь її стороною або частиною. Тому кожна наука на основі загальнонаукових принципів виробляє власну методологію, характер якої диктується специфікою її змісту. Так, наприклад, принципами управління є основні правила, що визначають побудову організацій, поведінку суб'єкта і об'єкта в процесі управління, доцільний характер взаємин організації з навколишнім середовищем тощо. Водночас, принципи управління є результатом узагальнення людьми законів, що об'єктивно діють,

¹⁵ За Г. Гегелем [62, с. 423].

і закономірностей, норм і положень, які через притаманні їм властивості стають загальними для будь-яких організацій.

Принципи управління є об'єктивними, оскільки мають закономірний характер, відображають закономірності розвитку управлінських відносин, внаслідок чого є логічним завершенням ланцюжка: «закони – закономірності – досвід управління – принципи». При цьому слід враховувати, що одна закономірність може породжувати безліч принципів управління, і, навпаки, ряд закономірностей може концентруватися в одному принципі управління. Роль принципів в системах управління визначається тим, що, з одного боку, принципи виступають як зведення основних законів управління, а з іншого боку – вони є правилами управлінської діяльності [159, с. 33]. Щодо принципів управління економічною безпекою підприємства, то їх сукупність має синтетичний характер, зумовлений особливостями та сутнісними ознаками такого управління. Сутність принципів управління економічною безпекою підприємства та їх фокусування щодо цілей такого управління показано в табл. 3.4.

Зазначимо, що кожен із наведених принципів певною мірою реалізується також при визначенні результативності управління економічною безпекою підприємства.

Оскільки провідною конструкцією управління економічною безпекою підприємства є узгодження його інтересів, то маємо деталізувати низку принципів, на які воно спирається. Такі принципи, перед усе, враховують основні вимоги щодо захисту інтересів підприємства шляхом повного або часткового їх задоволення. До числа таких принципів належать:

- узгодження – означає, що в управлінні економічною безпекою підприємства інтереси його внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів мають підлягати узгодженню;
- своєчасність і безперервність – оскільки передбачуваність посягань на інтереси стейкхолдерів є дуже низькою, необхідно діяти на випередження й не знижувати рівня готовності до відвернення зовнішніх та внутрішніх загроз;
- комплексність – пояснює можливості захисту інтересів стейкхолдерів підприємства одночасно по декількох напрямках;
- активність – процес узгодження інтересів стейкхолдерів не може базуватися виключно на захисних діях, але й має бути активним та «укомплектованим» різноманітними способами, в тому числі й нетрадиційними;

• легітимність¹⁶ – узгодження інтересів підприємства має здійснюватись в рамках існуючого правового поля, норм і правил корпоративного устрою та соціальної відповідальності.

Таблиця 3.4

Принципи управління економічною безпекою підприємства

Принцип	Сутність принципу	Фокусування принципів щодо		
		узгодження інтересів	протистояння загрозам	ресурсне забезпечення
Історизму	має універсальне методологічне значення: дозволяє об'єктивно оцінити відносну цілісність і завершеність того або іншого етапу управління економічною безпекою підприємства.	•	•	•
Безперервності	ґрунтується на припущенні, що діяльність підприємства, а, отже, і управління його економічною безпекою триватиме й надалі.	•	•	•
Циклічності	є неодмінною характеристикою повторюваності ендогенних та екзогенних процесів, які прямо або опосередковано впливають на управління економічною безпекою підприємства.	•	•	
Конвергентності	виявляється як сукупність застосування різних індукційних методів щодо пошуку об'єктивного кінцевого результату управління економічною безпекою підприємства.	•	•	
Комплексності	потребує урахування всіх особливостей підприємства та визначення впливу сукупності економічних, соціальних, екологічних, організаційних, технічних та інших чинників на управління його економічною безпекою.			•

¹⁶ Легітимність – це широке та складне явище, яке виражає зв'язок інтересів людей з їх внутрішньою оцінкою, яка залежить від їх переконань, світосприйняття та повсякденного життя. У вузькому розумінні легітимною визнається законна влада, утворена відповідно до процедур, передбачених законами. Легітимність може бути частковою та навіть неузгодженою, оскільки кількість інтересів та умови їх узгодження можуть бути вельми розмаїтими.

Закінчення табл. 3.4

Принцип	Сутність принципу	Фокусування принципів щодо		
		узгодження інтересів	протистояння загрозам	ресурсне забезпечення
Узгодження	є поєднанням принципів збалансованості та оптимальності, означає дотримання обґрунтованості при прийнятті рішень, виходячи з позицій раціональності (похідним є принцип досягнення згоди, реалізація якого передбачає взаємну економічну відповідальність і виконання взаємних зобов'язань стейкхолдерів)	•		
Пріоритетності ¹⁷	сприяє ранжируванню цілей і завдань відповідно до обраної концепції управління економічною безпекою підприємства.	•	•	
Варіантності ¹⁸	передбачає виявлення й обґрунтування декількох варіантів чи сценаріїв досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства	•	•	•
Прийнятного ризику	передбачає виявлення й оцінку ступеня ризику запропонованих заходів, спрямованих на досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства	•	•	•
Своєчасності	передбачає дотримання норм і правил тайм-менеджменту в управлінні економічною безпекою підприємства та здійснення заходів не лише реактивного, але й проактивного характеру, трансформуючись тим самим у принцип активності.	•	•	•
Легітимності	проголошує імперативність дотримання вимог існуючого правового поля, правил корпоративного устрою та норм соціальної відповідальності.			

¹⁷ Важливо, щоб дотримання принципу пріоритетності не суперечило принципу узгодження та відповідало правилам забезпечення співмірності досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства, тобто щоб встановлення пріоритетів не перетворювалося на «перетягування ковдри» – прим. авт.

¹⁸ Не менш важливо, щоб дотримання принципу варіантності не суперечило можливостям досягнення компромісу між обраними сценаріями управління економічною безпекою підприємства та враховувало довгострокові наслідки результатів такого управління – прим. авт.

У науковому пізнанні істинним має бути не тільки його кінцевий результат, тобто система нових наукових знань, але і шлях, що веде до такого результату. Таким шляхом у науці були й залишаються її методи. В найширшому розумінні метод є шляхом дослідження [34]. Система методів дослідження посідає центральне місце у методологічному полігоні управління економічною безпекою підприємства.

Методи¹⁹ являють собою упорядковану сукупність способів і прийомів отримання нових знань і перевірки на істинність знань, які були накопичені попередньо. Різноманіття видів людської діяльності зумовлює й різноманіття методів. Методи науки можуть бути класифіковані по таких ознаках, як зміст об'єктів, що вивчаються; роль і місце методів в процесі наукового пізнання тощо. У сучасній науці найбільш поширеною є багаторівнева класифікація, згідно якої всі методи наукового пізнання можна угрупувати як загальнонаукові, міждисциплінарні²⁰ та конкретні методи [34, 159]. Застосування загальнонаукових методів в управлінні економічною безпекою підприємства подано в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Застосування загальнонаукових методів
в управлінні економічною безпекою підприємства**

Метод науки	Фокус застосування в управлінні економічною безпекою підприємства щодо		
	узгодження інтересів	протистояння загрозам	ресурсне забезпечення
Емпіричний (прямий) аналіз	++	+++	+
Елементарно-теоретичний (зворотний) аналіз	+++	++	+
Структурно-генетичний аналіз	++	++	++
Емпіричний (прямий) синтез	++	++	+++
Елементарно-теоретичний (зворотний) синтез	++	+++	++
Структурно-генетичний синтез	++	+++	+

Умовні позначки:

+++ – означає максимальну можливість застосування методу.

¹⁹ Метод – сукупність правил, прийомів, способів, норм пізнання та дій. Метод також може бути представлений системою розпоряджень, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта в рішенні конкретної задачі, досягненні результату в даній сфері діяльності. Метод організовує пошук істини, дозволяє економити сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Основною функцією методу є регулювання пізнавальної й інших видів діяльності.

²⁰ Слід зазначити, що саме міждисциплінарні методи, які за своєю природою є сполукою елементів різних підходів та методологічних доробок, є найбільш затребуваними в управлінні економічною безпекою підприємства – *прим. авт.*

Стисло розглянемо найпоширеніші загальнонаукові методи. Емпіричний (прямий) аналіз застосовується на етапі зверхнього ознайомлення з об'єктом дослідження, дає змогу пізнати об'єкт, проте є недостатнім для проникнення у сутність явища. Елементарно-теоретичний (зворотний) аналіз застосовується для пізнання сутності об'єкта та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Структурно-генетичний аналіз застосовується для виявлення в складному явищі таких елементів, які є найголовнішими, що має вирішальний вплив на решту всіх інших сторін та сутнісних ознак об'єкта. Зрозуміло, що аналогічні, тобто попарні аналітичним, методи синтезу мають характер «іншої сторони медалі».

Неодмінною умовою вибору міждисциплінарних методів є їх співвіднесення зі стрижнвою концепцією, інакше дослідник може стати жертвою еkleктики, тобто набору механічно сполучених різнорідних принципів, поглядів і теорій, позбавленого наукової цінності. Тому, до використання міждисциплінарних методів в управлінні економічною безпекою підприємства слід висунути низку таких вимог:

- об'єктивність – перевіряється достовірністю накопичених знань;
- універсальність – перевіряється можливістю застосування до великого числа об'єктів;
- евристичність – передбачає можливість перевірки отриманих результатів.

Конкретні методи дослідження складають третій рівень методології, що розуміється в широкому сенсі. Вони визначаються характером фактичного матеріалу, умовами й метою дослідження. Не зважаючи на свою різноманітність, методи є мають впорядковуватись відповідно до конкретного етапу дослідження, супроводжуватись використанням технічних прийомів і проведенням операцій з фактичним матеріалом в заданій послідовності. Систему правил використання методів, прийомів і операцій називають методикою дослідження. В кожній науковій галузі може бути декілька конкуруючих методик, які постійно удосконалюються в ході експериментальної роботи. Крім того, у різних наукових галузях можуть використовуватись методи, що співпадають за назвою, наприклад анкетування, тестування, шкалування, але цілі їх застосування можуть докорінно відрізнятись.

Таким чином, в науковому пізнанні функціонує складна, динамічна, цілісна, субординована система методів різних рівнів, які використовуються з урахуванням конкретних умов. Загалом

сучасній науці все більш притаманний методологічний плюралізм, проявом якого є прагнення дослідників застосовувати найрізноманітніші методи дослідження в їх поєднанні та взаємодії. Прикладом такого плюралізму є «ланцюжок» конкретних структурно-аналітичних методів управління економічною безпекою підприємства, ланками якого є метод *LFA (Logical Framework Approach)* – логічний рамковий підхід), морфологічний та кваліметричні методи. Розглянемо кожен з цих методів докладніше.

Метод *LFA* – це один з багатьох методів цілеспрямованого планування, що добре себе зарекомендував. Метод *LFA* почав використовуватися розробниками планів ще в 60-ті роки минулого століття і з тих пір набув поширення по всьому світу: ООН, Євросоюз, німецьке *GTZ* (Агентство з технічної співпраці), австралійське *AUSaid* (Агентство міжнародного розвитку) – лише деякі міжнародні організації, які працюють над тим, щоб їх стейкхолдери використовували метод *LFA* в своїй діяльності [335]. Цілеспрямоване планування типу *LFA* означає, що точкою відліку є мета, якої прагнуть досягти. Досягнення мети, в свою чергу, будується на здійсненні систематичного аналізу тих видів діяльності, які можуть вести до досягнення цієї мети з урахуванням того, що мета розглядається як цілісна система.

Підґрунтям морфологічного методу²¹ є принцип: будь-яке твердження, сформульоване в кінцевих і повністю визначених термінах, не може бути абсолютне вірним, тобто будь-яке правило, будь-який закон, будь-яку умову треба ставити під сумнів, оскільки вони мають обмежену зону дії.

Кваліметричний метод (від лат. *qualis* – якість й від грецьк. *metron* – міра) – є методом кількісної оцінки процесів, які за своєю природою є якісними, а отже, важко вимірюваними. Кваліметричний метод найчастіше використовується тоді, коли інтенсивність прояву змін того чи іншого процесу важко виміряти, а також при зіставленні впливу на об'єкт кількох різноманітних чинників. Послідовність застосування кваліметричного методу загалом відповідає принципам здійснення комплексної оцінки і є такою: здійснюється побудова ієрархічної структури показників, встановлюються абсолютні та еталонні їх значення, визначаються їх вагові коефіцієнти.

«Ланцюжок» конкретних структурно-аналітичних методів, які пропонується використовувати в управлінні економічною безпекою підприємства, показано на рис. 3.4.

²¹ Докладніше цей метод розглянуто при побудові морфологічної скриньки.

Метод LFA	Морфологічний метод	Кваліметричний метод
формує єдину концепцію, а саме:	створює альтернативні варіанти, а саме:	вимірює результативність, а саме:
створює передумови для діалогу між усіма стейкхолдерами та виступає як робочий інструмент ідентифікації їх інтересів; «працює» в уточненні й конкретизації цілей управління економічною безпекою підприємства; сприяє структуризації способів узгодження інтересів стейкхолдерів; відслідковує результати узгодження інтересів стейкхолдерів.	діагностує можливості діалогу між всіма стейкхолдерами; встановлює альтернативні варіанти досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства	встановлює міру узгодженості інтересів стейкхолдерів; дозволяє виміряти інтенсивність впливу загроз; «працює» при оцінюванні стану ресурсного забезпечення управління економічною безпекою підприємства.

Рис. 3.4. «Ланцюжок» методів, пропонованих для використання в управлінні економічною безпекою підприємства

При виборі того чи іншого методу дослідження необхідно з'ясувати міру його відповідності критеріям, що склалися в науці: науковість, ефективність, простота, надійність, допустимість, економічність, безпечність. Це дозволить оптимізувати процес пізнання і отримати достовірні знання найбільш простим шляхом. Отже, методи, використовувані в управлінні економічною безпекою підприємства, є край різноманітними. При цьому такий напрям як управління економічною безпекою розвивається не ізолювано від інших наукових напрямів, тому відбувається постійне взаємопроникнення методів, унаслідок чого розвиток управління економічною безпекою відбувається не тільки за рахунок вироблених прийомів і методів, але і за рахунок постійного запозичення. Втім не слід чекати універсалізації методів, запозичених з інших наук. Різні галузі управлінської науки володіють певною специфікою і мають особливості, що притаманні конкретним галузям, внаслідок чого різні завдання, вирішувані в рамках кожної з галузей наук, будуть і надалі стимулювати появу специфічних методів й інструментів.

До речі, вивчати процеси, пов'язані із управлінням економічною безпекою підприємств можна за допомогою різних інструментів. Науково-практичне коло питань щодо економічної безпеки підприємства сьогодні постійно розширюється, внаслідок чого

суттєво зростає актуалізація використання інструментів оцінки рівня керованості економічною безпекою підприємства. З цього приводу дискутуються розбіжності у поглядах науковців щодо використання підходів, способів та методик визначення рівня економічної безпеки підприємства. Дискусійним також слід визнати питання щодо визначення міри економічної безпеки підприємства, під якою пропонується розуміти процесно-результативне визначення поєднання кількісних і якісних оціночних характеристик економічної безпеки. Визначення міри економічної безпеки підприємства є достатньо складним, неоднозначним та мало вивченим питанням, яке потребує детального розгляду.

Питання оцінки рівня економічної безпеки підприємства є популярними у сучасній економічній науці [47, 56, 132, 151, 163, 195, 258, 289]. Але в більшості випадків науковці досліджують спеціальний апарат вимірювання – інтегральні показники, сукупні критерії тощо. Можливості використання вже існуючих оціночних способів, таких, наприклад, як моделі виміру досягнень, не досліджуються на предмет можливостей використання щодо міри економічної безпеки підприємства.

Визначення міри економічної безпеки підприємства не можна визнати простим завданням, передусім через відсутність однієї-трьох методик. Найближчими за семантикою до міри економічної безпеки підприємства можна визнати сімейство методик, в основу якого покладено способи виміру досягнень підприємства, розглянуті в [67, 197, 228, 316, 320, 321, 346, 353]. Розглянемо доцільність використання таких методик щодо міри економічної безпеки підприємства та проведемо їх критичний аналіз.

Традиційна фінансово-орієнтована концепція менеджменту, заснована на показниках фінансової звітності, останнім часом посилено критикується, що зумовлено цілою низкою причин. Можна виділити такі головні негативні сторони моделей даної концепції:

- відсутність не фінансових показників;
- наявність слабкого взаємозв'язку зі стратегічним плануванням;
- сильну орієнтацію на попередні (ретроспективні) результати;
- короткостроковість;
- спрямованість тільки на частину представників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства (власників і керівництво).

На підставі цього з кінця 1980-х рр. минулого століття відбувається переосмислення і трансформація фінансово-орієнтованої концепції управління підприємствами у багатобічно-орієнтовану. Створена на базі нової концепції управління підприємствами кон-

цепція виміру досягнень одержала в англомовній літературі назву *Performance Measurement* – вимір досягнень. Первісно таку концепцію виміру досягнень було розроблено спеціально для підрозділів американської армії, що займалися логістикою. В основу цієї концепції покладено вибір показників для підтримки управління й процесу постійного покращення діяльності підрозділів.

Концепції виміру досягнень ґрунтуються на визначенні основних напрямів діяльності та встановленні цілей по кожному з них; визначенні індикаторів, що найбільш точно відповідають способу досягнення встановлених цілей, та супроводженні кожного індикатора сукупністю показників; проведенні аналізу чинників, що впливають на нього; нормуванні виміру шляхом планування значень індикаторів та проведенні оцінки діяльності підрозділів шляхом відстеження фактичних значень індикаторів.

Генеральною метою концепції виміру досягнень є об'єднання більшості існуючих систем показників, які застосовуються у різних сферах діяльності підприємства (наприклад, фінансовій, інвестиційній, інноваційній, маркетинговій тощо) для оцінки й аналізу ефективності дій, що відбуваються на кожному рівні ієрархії управління підприємством. Застосування концепції виміру досягнень традиційно належить до числа найбільш важливих завдань моніторингу управління підприємством, а також відіграє важливу роль у складанні стратегічних планів, в оцінці діяльності підрозділів підприємства і підвищенні мотивації співробітників. Щодо визначення міри економічної безпеки підприємства достатньо широко застосовуються різні індикатори, але їх нормування та визначення порогових значень, зазвичай, зазнає певних труднощів та є дуже трудомістким. Проте концепція моделі виміру досягнень може стати в нагоді щодо міри економічної безпеки великих підприємств та при препаруванні економічної безпеки на функціональні складові: фінансову, інформаційну, кадрову тощо.

Останнім часом відбувається «розквіт» численних моделей багатобічної концепції виміру досягнень підприємств. Крім усіляких варіантів і модифікацій збалансованої системи показників (*Balanced Scorecard*), існує безліч варіантів нових моделей, що або вже знайшли застосування у великому бізнесі, або ще не мають достатньої апробації, або пропонуються для обговорення в періодичних наукових виданнях. До числа таких вітчизняних видань належать журнали «Бізнес», «Менеджмент і менеджер», «Антикризовий менеджмент», численні наукові фахові видання та електронні ресурси. Серед зарубіжних наукових видань,

спрямованих, насамперед, на менеджерів-практиків, можна назвати *Journal of Cost Management, Strategic Finance, Controlling, Controller's Magazine, Kostenrechnungspraxis*.

Найбільш використовуваною й, водночас, дискусійною в сімействі моделей виміру досягнень, є базова модель збалансованої системи показників (*Balanced Scorecard*). Використання такої моделі дозволяє підприємству найшвидше вирішувати стратегічні завдання. Цією концепцією передбачається поєднання різних сфер діяльності підприємства, насамперед це перспективи клієнтських відносин; внутрішні перспективи бізнесу; інноваційні перспективи; фінансові перспективи. Концепція збалансованої системи показників використовується деякими великими вітчизняними та багатьма зарубіжними підприємствами.

Одна з відомих консалтингових фірм понад 10 років тому провела опитування 60 підприємств на предмет застосування збалансованої системи показників на практиці: 56 % опитаних підприємств і після введення збалансованої системи показників в основному орієнтуються на фінансові показники і тільки 19 % – на показники перспектив клієнтів та покупців; 12 % – орієнтуються на показники міжнародної діяльності; 5 % – на інновації; 9 % – фокусуються на інших показниках; 70 % підприємств намагаються поєднувати досягнення показників із системою винагороди.

Крім того, підприємства зіштовхнулися з труднощами при впровадженні системи збалансованих показників, що були зумовлені важкістю проведення кількісної оцінки якісних показників (75 %); незрозумілістю процедури оцінки вагомості показників (73 %); труднощами в інтерпретації результатів оцінки (70 %); відсутністю розвинутої інформаційної системи для підтримки реалізації концепції виміру досягнень (69 %); великими витрати часу та коштів на впровадження і супровід реалізації даної концепції (68 %).

Майже всі нарікання, пов'язані з використанням даної моделі, полягають у неясності щодо встановлення рівнів відповідальності, перспектив діяльності бізнесу, часу і показників. Проте використання даного інструменту щодо міри економічної безпеки великих промислових підприємств та, зокрема, холдингових структур може бути вельми доцільним.

Деякі підприємства пропонують власні варіації на тему моделі збалансованої системи показників. Ось деякі з них: *Gentia Renaissance Balanced Scorecard* (www.gentia.com); *pb-views* (www.pbv.com); *ergometrics* (www.ergometrics.com); *Alacrity Results*

Management (www.alacrity.com); Business Performance Management-Programm (www.corvu.com); Value Scorecard (DaimlerChrysler AG).

Розглянемо докладніше інші моделі концепції виміру досягнень підприємств, акцентуючи увагу на можливості їх застосування щодо міри економічної безпеки підприємства. Так, метою моделі комплексного аналізу даних (*Data Envelopment Analysis*) вимірювання відносної ефективності підрозділів підприємств. Способи аналізу – лінійне програмування, порівняння значень вхідних і вихідних чинників у кожному окремо узятому підрозділі підприємства. Проблеми у застосуванні даної моделі виникають при великій кількості вхідних і вихідних даних, що ускладнює процедуру програмування і вимагає ємної порівняльної бази. Застосування даної моделі при вимірюванні економічної безпеки підприємства може бути доцільним, якщо мова йде про диверсифіковані підприємства, які мають потужну порівняльну базу достовірних значень вхідних і вихідних показників діяльності кожного окремо взятого підрозділу – філії або дивізіону – підприємства.

Модель виміру досягнень підприємств сервісу (*Performance Measurement in Service Business*). Даний інструмент зазвичай використовується для вимірювання результатів діяльності підприємства в сфері сервісу і послуг, виходячи з числа детермінант, які визначають результати його діяльності в різних сферах за двома напрямками: конкурентоспроможність та фінансовий стан. Детермінантами у цій моделі виступають якість сервісу, гнучкість, використання ресурсів, інновації. За допомогою вимірювання детермінант встановлюється, якими є результати діяльності підприємства – високими, середніми чи низькими. До недоліків даної моделі варто віднести слабкий взаємозв'язок зі стратегією підприємства, складність проведення періодичної оцінки (багато параметрів), що може бути небажаним при встановленні міри економічної безпеки.

Модель «Бортового табло» (*Tableau de Bord*) була розроблена французькими інженерами ще в 1960-ті роки ХХ століття, але знайшла застосування на практиці тільки на початку 1990-х років. Традиційно її порівнюють з кабіною керування літаком, яка ергономічно поєднує в собі всі показники діяльності підприємства. Мета такої концепції полягає у наданні керівнику стислої інформації про стан діяльності підприємства чи окремих його підрозділів. Структуру «Бортового табло» також порівнюють з мотрійкою: для кожного підрозділу або підприємства в цілому встановлюється генеральна мета, яка, у свою чергу, розкладається

на цілі за підрозділами. Кожен підрозділ ідентифікує виставлену для нього ціль із критичними чинниками успіху, які оцінюються за допомогою набору певних показників. Викликають критику наступні боки даної моделі: жорстка прив'язка до організаційної структури підприємства; відсутність можливості швидко змінювати цілі через те, що моделлю передбачається жорстке їх закріплення за обраним стратегічним напрямом. Ці вади моделі суттєво обмежують можливість її використання щодо міри економічної безпеки підприємства.

Модель покращення і виміру продуктивності (*Productivity Measurement and Enhancement System – ProMES*) побудована на трьох принципах: об'єднання цілей; оцінці дій по досягненню цілей; об'єднанні та впровадженні інформації минулих періодів. Найбільш важливою відмінністю від інших моделей є поділ організаційної структури і працівників підприємства таким чином, щоб оцінювалися не тільки досягнення організованої одиниці (підрозділу, групи), але і працівників даної одиниці. Негативною стороною даної моделі є те, що менеджери іноді не здатні приділяти увагу оцінці діяльності кожного працівника при досягненні мети. Іноді це просто неможливо зробити через труднощі, пов'язані з неоднозначністю характеристик критеріїв оцінки. Дана модель може бути корисною щодо міри кадрової складової економічної безпеки підприємства за умов її додаткової адаптації.

Генеральна мета моделі «Піраміди досягнень» (*Performance Pyramid*) – забезпечення стійкості підприємства – є актуальною для усіх організаційних одиниць підприємства. Інформація дається на поточний час і по кожній організаційній одиниці. В моделі висвітлюються як фінансові, так і не фінансові показники. Ідеї пірамідального аналізу є не новими щодо міри економічної безпеки підприємства, проте їх головний недолік криється в зорієнтованості на внутрішні чинники, тоді як зовнішнім чинникам приділяється неприпустимо мала увага.

Модель квантового виміру досягнень (*Quantum Performance Measurement*) розроблена консалтинговою фірмою «Артур Андерсен» для оптимізації продуктивності підприємства. Застосовувані показники – «істотні знаки» (*Vital Signs*) – здебільшого стосуються організаційної структури, бізнес-процесів та працівників. Дану модель за певних може бути застосовано щодо міри економічної безпеки підприємства.

Модель виміру досягнень, запропонована консалтинговою компанією «Ернст&Янг», розглядає складові стратегії розвитку

компанії, по яких установлює критичні чинники її успіху. У кожного рівня організації – свій критичний фактор успіху з притаманними йому показниками. З погляду консалтингової компанії «Ернст&Янг», проблематичність використання фінансово орієнтованих моделей оцінки діяльності полягає у складності розуміння одержувачами інформації безлічі фінансових коефіцієнтів, тому у запропонованій «Ернст&Янг» моделі фінансова орієнтація є низькою, але, водночас, високою є розмитість трактування критичних факторів успіху.

Модель ділового вікна управління (*Business Management Window*) охоплює діапазон дій підприємства від просування його продукції на ринку аж до зміни структури власного капіталу, поєднує цілі зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства; встановлює наслідки позитивних і негативних оперативних рішень, що тягнуть за собою значні фінансові результати; застосовує бенчмаркінг як процесів, так і результатів. Висока орієнтованість на фінансові показники може бути корисною щодо міри фінансової складової економічної безпеки підприємства.

Розроблена *J. I. Case Agricultural Equipment Group* («Джайкейс Група» по забезпеченню сільського господарства) модель вимірювання досягнень поєднує фінансові і нефінансові показники. Основною метою застосування цієї моделі є вимірювання досягнення статусу виробника світового класу за параметрами: якість, сервіс, час виробничого процесу, гнучкість, витрати. Дана модель викликає особливу зацікавленість з точки зору встановлення витрат, необхідних для забезпечення та підтримання бажаного рівня економічної безпеки.

Модель «Катерпиллар» вперше була застосована однойменним дивізіоном тракторних засобів у 1990 р. До активно використовуваних раніше корпорацією фінансових показників додалися не фінансові показники, які були введені в дію даним дивізіоном. Важлива відмінність даної моделі від попередніх полягає в тому, що в ній найбільша увага приділяється екстраполяції тренду показників, тоді як аналізу ретроспективних результатів приділяється мало уваги. Щодо прогнозування міри економічної безпеки підприємства, дана модель викликає певну зацікавленість, проте неправильні інтерпретації тенденцій можуть зашкодити знівечити результативність застосування цієї моделі.

Однією з найбільш цікавих моделей виміру досягнень є модель внутрішнього ринку «Хьюлетт-Паккард», заснована також

в 1990 р. підрозділами «Хьюлетт-Паккард Дойчланд», які надавали один одному послуги. Дану модель слід ідентифікувати як створену на кшталт вітчизняних госпрозрахункових відділень, або більш сучасних центрів відповідальності. Щодо міри економічної безпеки, використання даної моделі може бути доцільним з позиції її орієнтації на безперервність.

Порівняльну характеристику можливостей використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства наведено в табл. 3.6.

Таким чином, жодна з моделей виміру досягнень повністю не відповідає потребам використання щодо міри економічної безпеки підприємства. Прості підрахунки показують, що з одинадцяти вимог, висунутих до використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства, найбільший рейтинг (за відповідністю повною мірою) мають модель збалансованої системи показників та модель ділового вікна управління (по 6 вимог відповідають повною мірою), друге місце посідає Модель *J. I. Case Agricultural Equipment Group* (5 повністю відповідних вимог) і третє місце належить моделі комплексного аналізу даних (повністю відповідає 4 вимоги). Усі інші моделі іспит на повну відповідності витримали в інтервалі від 2 до 0 вимог, тобто можливість їх використання щодо міри економічної безпеки підприємства практично відсутня. Проте можливість часткового або фрагментарного застосування сімейства моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства може бути вельми доцільною.

Головний висновок полягає у відсутності в сучасній економічній науці універсальної моделі міри економічної безпеки підприємства. Жодна із розглянутих моделей вимірювання досягнень (модель збалансованої системи показників, модель комплексного аналізу даних, модель виміру досягнень підприємств сервісу, модель «Бортового табло», модель покращення і виміру продуктивності, модель «Піраміди досягнень», модель квантового виміру досягнень, модель виміру досягнень «Ернст&Янг», модель ділового вікна управління, модель *J. I. Case Agricultural Equipment Group*, модель «Катерпиллар», модель Хьюлетт-Паккард) не є ідеальною щодо міри економічної безпеки підприємства, перед усе, через труднощі з відбором показників, складність їх адаптації до розуміння користувачів, поляризацію тяжіння до стратегічного або тактичного управління підприємством тощо.

Таблиця 3.6

Порівняльна характеристика можливостей використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства

Назва моделі	Вимоги до використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства										
	стратегічна зорієнтованість	зорієнтованість на зовнішнє середовище	зорієнтованість на внутрішнє середовище	комплексність	зорієнтованість на ефективність	можливість мотивувати	зрозумілість інтерпретації результатів	прозорість інформаційного забезпечення	доступність вимірювання	можливість варіювання показниками	можливість удосконалення
1. Модель збалансованої системи показників	П	П	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	П	П
2. Модель комплексного аналізу даних	П	Ч	П	П	Н	Н	Ч	Ч	Ч	Ч	П
3. Модель виміру досягнень підприємств сервісу	Н	Ч	Ч	Ч	Н	Ч	Ч	Ч	Н	Н	Ч
4. Модель «Бортового табло»	Ч	Ч	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Н
5. Модель покращення і виміру продуктивності	Н	Н	П	Ч	Н	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Н
6. Модель «Піраміди досягнень»	Н	Ч	П	Ч	Н	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Н
7. Модель квантового виміру досягнень	Ч	Ч	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч
8. Модель «Ернст & Янг»	Ч	Ч	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Н
9. Модель ділового вікна управління	П	П	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	П	П
10. Модель <i>J. I. Case Agricultural Equipment Group</i>	П	П	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	П	Ч
11. Модель «Катерпіллар»	П	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч
12. Модель Хьюлетт-Паккард	Ч	Ч	П	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч	Ч

Умовні позначки:

П – повністю відповідає вимогам, Ч – частково відповідає вимогам, Н – не відповідає.

За увесь час практичного застосування різних моделей виміру досягнень найбільшою перешкодою було нерозуміння їх сутності з боку персоналу підприємств. Тому одним з головних завдань при введенні в «експлуатацію» новостворюваних методик міри економічної безпеки підприємства має стати робота з особами, відповідальними за інтерпретацію результатів таких методик, що зайвий раз підкреслює значущість кадрового забезпечення економічної безпеки підприємства.

Продовжуючи тему кадрів управління економічною безпекою підприємства, яке розглядається як забезпечений відповідними ресурсами процес взаємоузгодження інтересів, носіями яких є стейкхолдери зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, діапазон керівних впливів якого визначає міру його захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз, маємо звернути увагу на наступне. Діапазон керівних впливів може коливатися від протистояння, тобто повної міри захищеності підприємства, до ліквідації наслідків загроз, тобто повної уразливості або його незахищеності. Відповідно до запропонованого розуміння управління економічною безпекою підприємства на рис. 3.5 показано графічну інтерпретацію його «штурвалу».

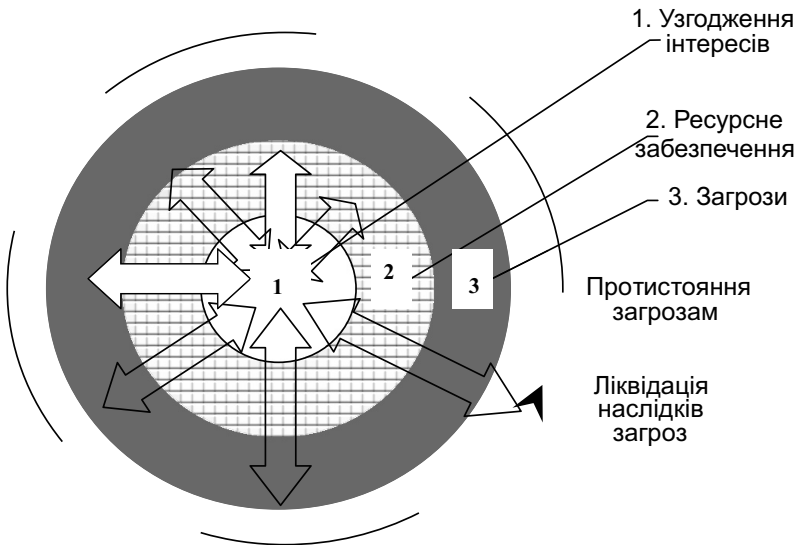

Рис. 3.5. «Штурвал» управління економічною безпекою підприємства

Різні за довжиною кермові штирі, зображені у вигляді двогострих стрілок, символізують взаємоузгодження інтересів та можливий діапазон керівних впливів на загрози. Середина «штурвалу», позначена як 1, відбиває наукову платформу превентивного статусу управління економічною безпекою підприємства – взаємоузгодження інтересів як способу протистояння загрозам. Нагадаємо, що науковим підґрунтям такого управління автором обрано взаємоузгодження інтересів як найбільш прийнятну платформу.

Коло, позначене як 2, заштриховане квадратиками є символом фундаментальності ресурсного забезпечення процесу взаємоузгодження інтересів підприємства. Слід зазначити, що чим складнішим є процес такого взаємоузгодження, тим більш потужним має бути ресурсне забезпечення такого процесу. При цьому на фундаментальність мають вказувати не тільки кількісні характеристики ресурсного забезпечення, але і якісні. Кількість ресурсів не може компенсувати їх низьку якість, втім, як і навпаки.

Темне коло, позначене на рисунку як 3, означає загрози, протистояння яким є метою активного управління економічною безпекою підприємства, тоді як усунення наслідків їх дії є метою реактивного управління економічною безпекою підприємства. Причини появи загроз економічній безпеці підприємств можуть бути різними, але, як показали проведені дослідження, найбільш суттєвою з таких причин є неузгодженість інтересів підприємства, носіями яких є стейкхолдери як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ підприємства.

3.2. Морфологічна скринька управління економічною безпекою підприємства

Карколомна швидкість подій, непередбачуваність, чисельні загрози зовнішнього та внутрішнього походження, посилення кризових явищ та інші чинники змушують наче б то вже установлені погляди на економічну безпеку підприємства змінюватись, переводячи її із споглядально-забезпечувального в управлінське поняття. Необхідність здійснення управління економічною безпекою підприємств сьогодні можна вважати доведеною. Отже, метою управління економічною безпекою підприємства є забезпечення необхідних умов для досягнення бажаної міри економічної свободи підприємства та подальшого її убезпечення. Таке управління є доволі складною конструкцією, вивченню якої слід

приділити окрему уваги. Цілям детального вивчення сутності управління економічною безпекою підприємства може послугувати метод морфологічного аналізу.

Закладаючи підґрунтя для побудови морфологічної скриньки управління економічною безпекою підприємства, проведемо деякі аналогії. Так, у найбільш широкому розумінні морфологія (від грецьк. *морф* «форма» + *логія* «наука») є наукою про форму та побудову, у вузькому розумінні – це побудова, структура форми виробу (об'єкту чи системи), утворена відповідно до його функцій, матеріалів та способів виготовлення [336].

В умовах непередбачуваності та бурхливості умов сьогодення економічна безпека підприємств великою мірою залежить від вмінь менеджерів досліджувати та використовувати можливості, що відкриваються перед підприємствами протягом усього ланцюжка створення вартості. На думку Дж. Гараєдагі [60] такі можливості народжуються на стику взаємодії технології, продукту та ринку, й тільки тому залишаються поза зоною досяжності одномірних культур й архітектур. Відправним пунктом розвитку первинних елементів ланцюжка створення вартості є платформа, яка включає основні аспекти багатокультурної архітектури. Зрозуміло, що по мірі просування підприємства кривою життєвого циклу до такої культури будуть додаватися нові елементи. Аналогічно тому, як будуючи ланцюжок вартості, підприємство використовує (або втрачає) нові можливості, орієнтуючись на певний рівень економічної безпеки, воно має захищатися від загроз, узгоджуючи свої інтереси, на що витратити необхідні для цього ресурси. Спираючись на таке твердження, морфологію управління економічною безпекою підприємства можна графічно інтерпретувати в такий спосіб (рис. 3.6).

Розуміння економічної безпеки як функції управління підприємством є найбільш прийнятним, якщо міру реалізації такої функції встановлювати відповідно до результативності управління підприємством в цілому. Таке розуміння має стратегічний характер. В свою чергу, результативність управління економічною безпекою підприємства²² залежать від достатньо великої кількості чинників, серед яких надзвичайно велику роль відіграє адаптивна організація діяльності щодо такого забезпечення. Під адаптивною організацією діяльності в [137, с. 435] розуміється організація діяльності, яка пристосовується до умов, що зміню-

²² Проблематиці результативності управління економічною безпекою підприємства присвячено 5 розділ монографії.

ються. Відповідно до [137, с. 52–53] «функціональне значення парадигми адаптивної організації полягає в тому, що вона є інструментом організації діяльності підприємства при розповсюдженні впливу взаємовідносин «середовище – об’єкт» на ... організацію взаємодії елементів всередині підприємства в рамках середовища, яке формується самим підприємством й на організаційну поведінку підприємства в цілому в ринковому середовищі».

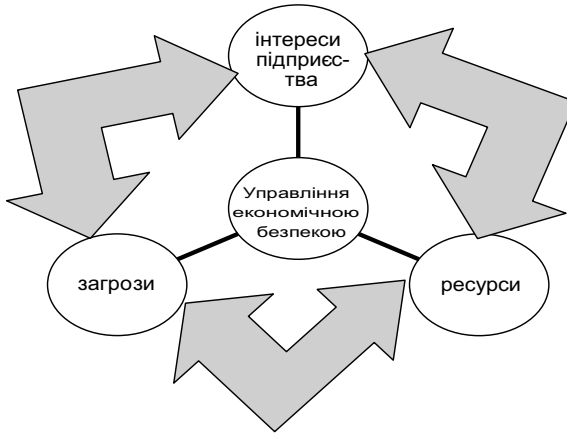

Рис. 3.6. Графічна інтерпретація морфології управління економічною безпекою підприємства

Перебіг подальшого дослідження управління економічною безпекою підприємства проведемо з використанням методу морфологічного аналізу²³, що був заснований на принципах класифікацій, головна ідея яких полягає в систематизації матеріалу, поданні його в наочному та доступному виді. Зокрема, в [13, с. 103] класифікацією називається система розподілу предметів будь-якого роду на класи на основі найбільш суттєвих ознак, властивих предметам чи явищам даного роду. При цьому кожен клас має своє зафіксоване місце. Класифікація широко використовується у природничих і технічних науках, в інших сферах людського знання і діяльності. Блискучим хрестоматійним прикладом класифікації є періодична система елементів Д. І. Менделєєва. Зупиняючи увагу на класифікації, неможна проігнорувати ще одну систему розподілу понять про

²³ Традиційно створення морфологічного аналізу пов'язують з двома іменами: середньовічним ченцем Раймондом Лулієм (приблизно 1235–1316 рр.) й астрофізиком Фріцем Цвіккі (*Fritz Zwicky*), який працював в США в середині XX століття.

предмети чи явища – кластеризацію²⁴ (від англ. *cluster* – група, блок), яка, на відміну від традиційної класифікації, розглядає такі предмети чи явища, які, з одного боку, немає необхідності класифікувати, оскільки вони мають схожі чи навіть однакові ознаки. З іншого боку, кластеризація здійснюється й відносно понять, що позначають предмети чи явища, які в принципі можуть не бути об'єднаними ознаками будь-якого роду чи класу, а їх групування здійснюється на основі спільної приналежності всієї множини цих предметів чи явищ до складу іншого предмета чи явища, в загальній структурі якого вони відіграють роль його складових частин. Кожне подібне об'єднання за ознакою приналежності до конкретної множини також утворює своєрідний кластер.

Отже метод морфологічного аналізу був розроблений в 30-х роках минулого століття швейцарським астрономом Ф. Цвіккі (*F. Zwicky*). Вперше цей метод було застосовано для вирішення технічних задач у 1942 році, коли Ф. Цвіккі почав розробляти ракетні двигуни у фірмі «Аероджент інжинірінг корпорейшен». На думку Ф. Цвіккі [380], відправними пунктами морфологічного аналізу є однаковий інтерес до всіх об'єктів морфологічного моделювання; ліквідація будь-яких обмежень і оцінок до тих пір, поки не буде отримано повну структуру досліджуваної області та здійснено максимально точно формулювання поставленого завдання.

Головна ідея морфологічного аналізу полягає у постійному пошуку найбільшого числа, чи навіть усіх можливих варіантів рішення поставлених завдань шляхом комбінування основних структурних елементів досліджуваної системи або суттєвих ознак таких елементів, виділених дослідником. При цьому досліджувана система може розбиватися на частини й розглядатися з різних точок зору.

Принципову схему морфологічної скриньки (*morphological box*) управління економічною безпекою підприємства показано в табл. 3.7.

²⁴ Методи і прийоми кластеризації характерні для теорії та практики прийняття управлінських рішень, коли з певної множини можливих альтернатив особа, яка приймає рішення, або ті, хто готують для неї раціональні варіанти рішень, обирають кластери однорідних або близьких за характером або за очікуваними наслідками рішень. Після цього порівнюються між собою різні кластери й обираються найбільш доцільні з них відповідно до заздалегідь визначеного критерію чи групи критеріїв, а вже потім розглядаються, аналізуються і порівнюються між собою варіанти рішень з обраного кластера [13, с. 108].

Таблиця 3.7

**Морфологічна скринька
управління економічною безпекою підприємства
(принципова схема)**

Параметри	Альтернативи досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства					Мета управління економічною безпекою підприємства
Інтереси	I_1	I_2	I_3	...	I_n	Вживання Убезпечення Стійкість Розвиток
Загрози	Z_1	Z_2	Z_3	...	Z_n	
Ресурси	P_1	P_2	P_3	...	P_n	

Можливі альтернативні варіанти досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства формуються, по-перше, відповідно до параметрів таких цілей (або їх фокусу), по-друге, відповідно до спрямованості такого управління, орієнтирами якого можуть бути виживання підприємства, забезпечення його діяльності від загроз, забезпечення стійкості або розвитку. Слід визнати, що питання спрямованості управління економічною безпекою підприємства є дуже важливим, причому настільки важливим, що можуть потребувати проведення спеціальних наукових розвідок, проте в рамках даного монографічного дослідження висловлюється лише така сентенція: управляти економічною безпекою підприємства, звісно, можна виключно лише заради того, щоб перебувати в безпеці, такий шлях має право на існування і аж ніяк не може бути ототожнений з відомим висловом «мистецтво заради мистецтва». Водночас, неможна зосереджуватись лише на безпеці як такій (такий підхід може бути виправданим виключно в технічних, тобто закритих системах), оскільки управління економічною безпекою підприємства повинно мати чітку спрямованість, реперними точками якої автором визнано виживання підприємства, його забезпечення від загроз, забезпечення стійкості або розвитку. Причому зазначені реперні точки спрямованості управління економічною безпекою підприємства не слід розглядати з позиції ієрархічного підходу, оскільки послідовність виникнення й зникнення векторів такої спрямованості може бути довільною й індивідуальною для кожного конкретного підприємства. Отже, інакше кажучи, управління економічною безпекою підприємства можна визнавати підґрунтям існування підприємства як соціально-економічної системи у часі та просторі.

Морфологічна скринька управління економічною безпекою підприємства може мати кілька «шухляд», назви найбільш значущих з яких, звісно, співпадають з цілями самого управління. Залежно від рівня деталізація використання морфологічного методу число «шухляд» може бути різним. Наприклад, з точки зору ресурсного забезпечення управління економічною безпекою підприємства, «шухляду» морфологічної скриньки можна інтерпретувати в такий спосіб (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

«Ресурсна шухляда» морфологічної скриньки управління економічною безпекою підприємства (фрагмент)

Параметри ресурсів	Альтернативи ресурсного забезпечення управління економічною безпекою підприємства					Мета управління економічною безпекою підприємства
Ресурси						
<i>Матеріальні</i>						
трансформаційні (Т ₁)	Р_{Т11}	Р_{Т12}	Р_{Т13}	...	Р_{Тn}	Виживання
трансакційні (Т ₂)	Р_{Т21}	Р_{Т22}	Р_{Т23}	...	Р_{Тn}	Убезпечення
<i>Нематеріальні</i>						
інтелектуальні (Інт)	РІнт₁₁	РІнт₁₂	РІнт₁₃	...	РІнт_n	Стійкість
інформаційні (Інф)	РІнф₂₁	РІнф₂₂	РІнф₂₃	...	РІнф_n	Розвиток
правові (П)	РП₃₁	РП₃₂	РП₃₃	...	РП_n	

Визначивши важливість кожної з реперних точок спрямованості управління економічною безпекою підприємства – виживання, забезпечення, забезпечення стійкості або розвитку, більш детально зосередимось на останній з таких точок, продовжуючи тим самим розпочате у параграфі 2.1 дослідження взаємозалежності економічної безпеки підприємства та його розвитку.

На основі кількісної оцінки, методика якої запропоновано у [132], виділено рівні економічної безпеки підприємства й надано їм інтерпретацію. Виділення рівнів економічної безпеки підприємства та їх інтерпретації залежить від інтенсивності конкуренції в галузі, де діє підприємство. Для підприємств, що працюють в умовах конкуренції, виділено наступні рівні економічної безпеки підприємства: підтримуючий, мінімальний,

дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий. Кількісна оцінка кожного виду рівня економічної безпеки підприємства і його характеристика наведені в [132]. Таблиця 3.9 утримує характеристики впливу економічної безпеки підприємства, що діє в умовах конкуренції, на його розвиток.

Таблиця 3.9

Характеристики впливу економічної безпеки підприємства, що діє в умовах конкуренції, на його розвиток

Рівень економічної безпеки підприємства	Характеристика стану підприємства на момент оцінки економічної безпеки	Вплив економічної безпеки підприємства на його розвиток
Підтримуючий	Нестійкість економічної безпеки. Підприємство перебуває на межі економічної небезпеки, оскільки при незначному зниженні прибутку здатне її втратити.	Розвиток підприємства ускладнено. Рівень економічної безпеки виступає мінімальним обмеженням та гальмом розвитку. При затягуванні періоду перебування економічної безпеки на межі втрати прибутку не виключеним може стати занепад та регрес.
Мінімальний	Підприємство перебуває в економічній безпеці й у стані в найближчі рік-два її підтримувати.	Розвиток підприємства не перестає бути ускладненим, але ризик початку регресу істотно знижений. Економічна безпека не перестає бути істотним обмеженням розвитку.
Дуже низький	Обсяг ресурсної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді, ставить під погрозу її в найближчій перспективі.	Розвиток підприємства гальмується через нестачу ресурсів, але ризик початку регресу практично відсутній. Тривале перебування у такому стані може привести до морально старіння матеріальних та нема матеріальних активів підприємства.
Низький	Обсяг ресурсної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді й у найближчій (рік-два) перспективі.	Розвиток підприємства у короткостроковій перспективі починає стабілізуватись, але у довгостроковій перспективі гальмується через нестачу ресурсів та застарілі активи.

Закінчення табл. 3.9

Рівень економічної безпеки підприємства	Характеристика стану підприємства на момент оцінки економічної безпеки	Вплив економічної безпеки підприємства на його розвиток
Середній	Обсяг ресурсної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяє зберегти ринкову позицію в поточному періоді й у середній (два-чотири роки) перспективі, а також закласти фундамент формування конкурентних переваг.	Розвиток підприємства у короткостроковій перспективі практично стабілізовано, але у довгостроковій перспективі він все ще гальмується через нестачу ресурсів, застарілі активи та повільне їх оновлення.
Високий	Ресурсна підтримка умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства, здійснюється з урахуванням основних вимог ринку, що дозволяє зберегти стратегічні позиції підприємства на ринку, мати істотні конкурентні переваги.	Розвиток підприємства стабілізовано як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. Рівень економічної безпеки виступає гарантією стійкого розвитку підприємства.
Дуже високий	Ресурсна підтримка умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства, здійснюється з урахуванням практично всіх вимог ринку, що дозволяє підприємству мати значні конкурентні переваги стратегічного характеру й стати лідером ринку (або галузі).	Домінує висхідна лінія розвитку підприємства – прогрес. Рівень економічної безпеки виступає гарантією прогресу та нижньою границею стійкого розвитку підприємства, до якої підприємство може знизити темпи такого розвитку без втрати конкурентних переваг.

Для підприємств, діяльність яких носить монопольний характер і є захищеною протекціоністськими мірами з боку держави від світової конкуренції, рівні економічної безпеки підприємства можуть бути наступними: підтримуючий, необхідний і достатній. Характеристику впливу економічної безпеки підприємства-монополіста на розвиток наведено в табл. 3.10.

Якщо діяльність підприємства-монополіста на внутрішньому ринку не захищена протекціоністськими заходами з боку держави від конкуренції з боку закордонних компаній, тоді для оцінки його економічної безпеки можна скористатися даними табл. 3.9.

Таблиця 3.10

Характеристики впливу економічної безпеки підприємства-монополіста на його розвиток

Рівень економічної безпеки підприємства	Характеристика економічної безпеки підприємства	Вплив економічної безпеки підприємства на його розвиток
Підтримуючий	Темпи відтворення капіталу підприємства недостатні. Економічна безпека підприємства має нестійкий характер, оскільки його ринкові позиції забезпечуються переважно за рахунок протекціоністських заходів з боку держави.	Розвиток підприємства ускладнено, ризик настання природного (без урахування втручання держави) регресу є великим. Рівень економічної безпеки підприємства суттєво стримує розвиток. Нестійкий характер економічної безпеки негативно впливає на розвиток підприємства, провокуючи настання регресу.
Необхідний	Темпи відтворення капіталу підприємства носять нормативний характер, що забезпечує підтримку необхідної кількості засобів виробництва на необхідному якісному рівні, що задає планами підвищення організаційно-технічного рівня виробництва.	Розвиток підприємства стабілізовано, є мінімально необхідні ознаки прогресу у довгостроковій перспективі. Рівень економічної безпеки виступає відправною точкою стійкого розвитку підприємства.
Достатній	Темпи відтворення капіталу підприємства перевищують нормативний рівень, що дозволяє забезпечити ріст організаційно-технічного рівня виробництва.	Розвиток підприємства стійкий, є всі необхідні ознаки прогресу. Рівень економічної безпеки виступає гарантією прогресу та нижньою межею стійкого розвитку підприємства, до якої підприємство може знизити темпи такого розвитку без втрати темпів відтворення капіталу.

В умовах глобалізації, з одного боку, роль протекціоністських заходів з боку держави відіграє позитивну роль в управлінні економічною безпекою підприємства, а з іншого – з огляду на активне залучення підприємств до глобального простору – може виступати стримуючим чинником щодо завоювання конкурентних позицій підприємства на міжнародній арені.

3.3. Постановка цілей управління економічною безпекою підприємства

На сучасному етапі розвитку економіки однією з головних цілей вітчизняних підприємств є забезпечення керованості їх економічної безпеки. Досягнення такої мега-мети потребує детального вивчення багатьох питань. Зокрема, до таких питань належать: відстеження зовнішніх та викриття внутрішніх загроз діяльності підприємства; виокремлення та упорядкування економічних інтересів підприємства за рівнем пріоритетності, відповідно до якого інтереси мають узгоджуватися як у внутрішньому, так й у зовнішньому його середовищі; діагностування стану економічної безпеки підприємства; розробка та впровадження інструментарію управління економічною безпекою підприємства тощо. Розв'язання цих та інших завдань є змістовним наповненням та ознаками сутнісних характеристик управління економічною безпекою підприємства. Однак, незважаючи на актуальність та значущість таких питань, форма та зміст управління економічною безпекою підприємства перебувають в неузгодженому стані, тобто дотепер переважна більшість змістовних характеристик такого управління конфліктує між собою, утворюючи безлад. Водночас, відповідно до відомої філософської сентенції, гармонічного стану будь-чого, в нашому випадку – управління економічною безпекою підприємства, може бути досягнуто лише за умов дотримання єдності форми та змісту.

Першим кроком до гармонізації управління економічною безпекою підприємства є постановка його цілей, тому, передусім, маємо дослідити сутність поняття «ціль». Відповідно до електронного тлумачного словника [362] ціллю є предмет прагнення, тобто те, чого прагнуть або бажають досягти; намічений пункт, межа, поставлене завдання, певний намір; призначення, сенс будь-чого заподіяного. Доволі цікавим є набір архаїчних латинських слів, який тлумачить слово «ціль» в такий спосіб: *caussa* – причина, мотив, підстава, спонукальний початок, але, в той же час – *fonis* – призначення, намір, кінець; *specto* – досліджувати, оцінювати, визначати. Артха – санскритське слово *artha*, яке означає ціль, предмет, об'єкт, сенс, користь, зиск – в індійській філософії відповідає за тлумачення цілей людського існування: матеріальний благоустрій, ерудицію та успіх у житті [356]. Сукупність англomовних термінів *objective, goal, object, end, aim, purpose* також відповідає сутності мети – того, чого прагнуть або того, що слід здійснити.

У суспільних науках ціль – це ідеальне, уявне передбачення результату діяльності і шляхів його досягнення за допомогою певних засобів. Ціль виступає способом інтеграції до єдиної системи різних дій однієї людини або дій різних людей. Філософія розглядає ціль доволі узагальнено – як уявлення, якого людина має досягти. Водночас з філософської точки зору, ціль включає не тільки певні уявлення, але й уявлення про ті засоби, за допомогою яких ціль може бути досягнуто [333, 337–339]. Таку філософську позицію можна визнати вельми доречною щодо управління економічною безпекою підприємства, оскільки досягнення певних цілей такого управління неможливе без попереднього уявлення про способи та засоби їх досягнення. Крім того, не слід забувати, що цілі управління економічною безпекою мають не лише бути підпорядкованими його загальним цілям управління, але і відбивати філософію існування підприємства в цілому, віддзеркалювати концепцію його діяльності та дотримуватись вимог віражів розвитку.

В економічній кібернетиці й системному аналізі ціль розглядається як бажаний стан системи, що досягається в результаті керованого процесу її розвитку. Однак визначення цілі (що важливо!) залежить не тільки від суб'єктивного бажання, але і від реальних можливостей системи. Діалектика об'єктивного і суб'єктивного лежить в основі цілепокладання діяльності людини і суспільства. При управлінні розвитком складних систем, як правило, встановлюється ієрархія цілей, в якій досягнення найконкретніших з них, слугує засобом реалізації найбільш узагальнених цілей, вказуючи на ту міру, в якій відповідні дії сприяють досягненню загальних цілей [333, 337–339].

У сучасній управлінській науці існують чисельні класифікації цілей управління підприємством, серед яких, завдяки ретельному виокремленню класифікаційних ознак, на особливу увагу заслуговує класифікація, наведена в [159]. Водночас, класифікації цілей управління економічною безпекою підприємства представлені значно бідніше. Справді, з багатьох причин побудова класифікації цілей управління економічною безпекою підприємства є доволі складним завданням. Передусім, якщо спиратися на запропоноване авторське розуміння сутності управління економічною безпекою підприємства, слід враховувати існування тріади його цілей: узгодження інтересів, протистояння загрозам й формування відповідного ресурсного забезпечення. Така тріада цілей є комплементарною за своєю природою. Зрозуміло, що центр ваги компліментарності припадає на формування ресурсного

забезпечення. Однак, незважаючи на те, що кожна ціль є унікальною і може мати низку особливостей щодо як її формування, так і досягнення, компліментарна природа тріади встановлених цілей управління економічною безпекою підприємства суттєво ускладнює встановлення класифікаційних ознак таких цілей. Авторську версію класифікації цілей управління економічною безпекою підприємства наведено на рис. 3.7.

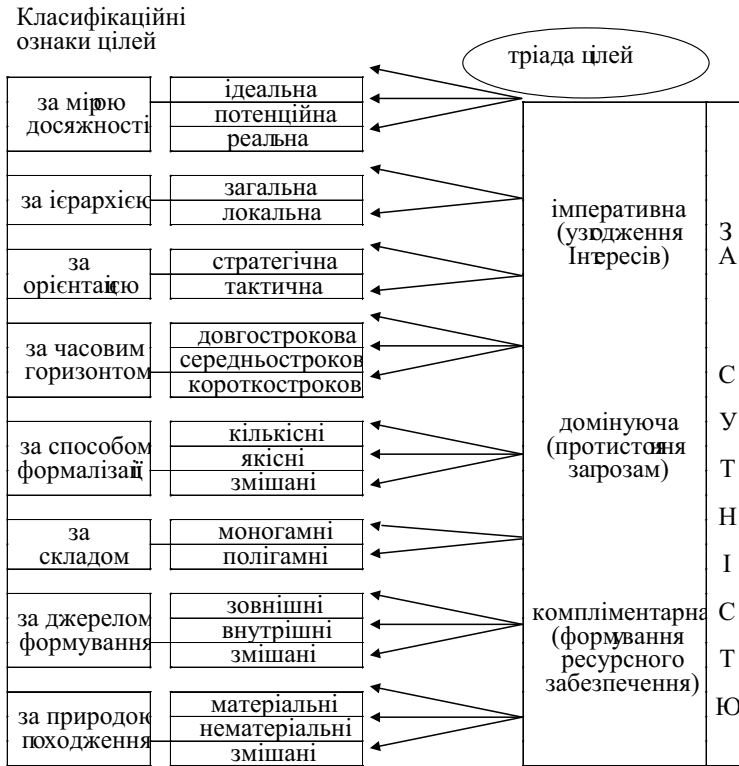

Рис. 3.7. Класифікація цілей управління економічною безпекою підприємства²⁵

Незважаючи на те, що багато в чому класифікаційні ознаки цілей управління економічною безпекою підприємства співпадають із загальними цілями управління підприємством, перші цілі мають певну специфіку. Зокрема, дослідження цілей управління економічною безпекою підприємства показує, що такі традиційні

²⁵ Розроблено автором.

для загальних цілей управління підприємством класифікаційні ознаки як значущість та особливості взаємодії у даному випадку унеможливаються. Унеможливлення першої класифікаційної ознаки – значущості – пояснюється тим, що кожна з цілей управління економічною безпекою підприємства має перманентно високу значущість. Щодо другої класифікаційної ознаки – особливості взаємодії – її унеможливлення слід визнати частковим, переважно з тих міркувань, що цілі управління економічною безпекою підприємства не можуть бути індиферентними одна до іншої, не можуть конкурувати між собою та бути антагоністичними одна одній, тоді як компліментарними та частково ідентичними бути можуть.

Стисло характеризуючи класифікацію цілей управління економічною безпекою підприємства, перш за все, торкнемося міри досяжності таких цілей. За ознакою міри досяжності традиційно розрізняють ідеальні, потенційні та реальні цілі [159]. Ідеальна мета управління – це бажаний результат, який, однак є не завжди досяжним протягом певного періоду часу. Потенційна мета управління – це також бажаний результат діяльності (або стан об'єкту) в цілому, проте досяжний в перспективі, але через невизначеність його може бути сплановано з деякою мірою вірогідності. Реальна мета управління – це результат, якого можна фактично досягти протягом прийняттого часового інтервалу. Проте інколи контекст ідеальних, потенційних та реальних цілей може бути принципово іншим через вплив суб'єктивних чинників на процес їх встановлення: ідеальні цілі можуть відбивати лише проголошені, тобто формально встановлені чи задекларовані цілі. Ілюстрацією тут може слугувати формальне проголошення утримання конкурентної позиції підприємства на ринку, тоді як реально можуть переслідуватися зовсім інші цілі, наприклад, збереження статус-кво на підприємстві для забезпечення досягнутого розподілу влади, розподіл власності на користь окремих стейкхолдерів та ін.

Цілі управління економічною безпекою підприємства, як і цілі управління підприємством в цілому, мають відповідати сукупності вимог, обов'язковість дотримання яких є запорукою успішності такого управління. Сукупність вимог до цілей управління економічною безпекою підприємства показано на рис. 3.8.

Отже, цілі управління економічною безпекою підприємства мають бути комплексними, тобто, з одного боку, мають стосуватися взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства, протистояння загрозам та забезпечення обох попередніх процесів ресурсами відповідної кількості та якості, з іншого боку – такі

цілі мають бути інтегрованими до загальних цілей управління підприємством. Останнє положення має органічне продовження та розкриття у вимозі сумісності цілей управління економічною безпекою підприємства. Окрім того, що такі цілі мають бути сумісними в часі та просторі, вони мають не суперечити одна одній та, відповідно, не провокувати виконавців на суперечливі та антагоністичні дії. Безперечно, цілі управління економічною безпекою підприємства мають бути обґрунтованими. Така вимога є надважливою саме для досліджуваних цілей, оскільки, наприклад, необґрунтоване протистояння загрозам або невиправдане створення ресурсних резервів може бути вкрай шкідливим для підприємства в цілому, передусім через ймовірність зниження рівня керованості економічної безпеки підприємства. Очевидно, що реальність цілей є вимогою, яка є логічним продовженням обґрунтованості цілей управління економічною безпекою підприємства, продиктованим необхідністю адекватності діяльності підприємства реальним умовам. Не менш важливою є вимога щодо зіставності цілей управління економічною безпекою підприємства, оскільки, наприклад, зіставність цілей протистояння загрозам та узгодження інтересів може бути не такою прозорою, як це може здаватись на перший погляд.

Рис. 3.8. Вимоги до цілей управління економічною безпекою підприємства

Своєчасність є важливою вимогою для будь-якої з цілей управління економічною безпекою підприємства, проте передусім, зі

зрозумілих причин, така вимога стосується цілей протистояння загрозам. Дотримання вимоги гнучкості здебільшого зумовлене мінливістю умов функціонування підприємства в цілому, також є найактуальнішим для імперативної цілі управління економічною безпекою підприємства – узгодження інтересів. Вимоги зрозумілості та прозорості можна назвати «людяними», оскільки цілі управління економічною безпекою підприємства, передусім, мають бути усвідомленими та «розчиненими у серцях» безпосередніх виконавців. Вимірність, як вимога до цілей управління економічною безпекою підприємства, потребує особливого підходу до вибору показників вимірювання цілей. Такі показники мають бути і кількісними, і якісними. Як вимога до цілей управління економічною безпекою підприємства, вимірність тісно пов'язана із можливостями структуризації таких цілей, тобто типами формалізації цілей. Тому питання вибору показників вимірювання таких цілей потребує більш детального вивчення (табл. 3.11).

Виходячи з вибору тієї чи іншої цілі управління економічною безпекою підприємства, надалі важливим елементом дослідження слід вважати обґрунтування ключових положень декомпозиції управління економічною безпекою підприємства.

У найбільш широкому розумінні декомпозиція (від лат. *decompositio* – складення, складання) є науковим методом, який використовує структурування поставленого завдання і дозволяє замінити рішення одного великого завдання рішенням серією дрібних завдань [336]. Відповідно до [333] декомпозиція розглядається як розкладення системи на складові, елементи або розбиття об'єкта на структурні одиниці, яке супроводжується подальшим дослідженням властивостей виділених частин об'єкта. В теорії системного аналізу декомпозиція подається як закріплення цілей, завдань, критеріїв їх досягнення та числових показників, що відповідають таким критеріям, за структурними елементами організації різного ієрархічного рівня [302].

Під декомпозицією управління економічною безпекою підприємства пропонується розуміти структурування перебігу такого управління відповідно до обраного морфологічного фокусу економічної безпеки підприємства. Таке структурування має відбуватися шляхом реалізації відповідного способу створення декомпозиції. Морфологічними фокусами економічної безпеки підприємства можуть бути узгодження інтересів, протистояння загрозам та ресурсне забезпечення. Поєднання цих трьох фокусів утворює морфологічний трикутник міри економічної безпеки підприємства.

Таблиця 3.11

Методологічні засади забезпечення вимірності цілей управління економічною безпекою підприємства

Типи структуризації цілей	Характеристики цілей	Методологічні засади вимірності цілей
Повна формалізація	Мета може бути виміряна за допомогою виключно кількісних показників. Жодну з цілей управління економічною безпекою підприємства, за винятком деяких з них, які стосуються ресурсного забезпечення, не може бути повністю формалізовано, що є наслідком часткової керованості економічної безпеки підприємства.	<i>Основні методологічні засади:</i> дослідження операцій, кваліметричний підхід. <i>Рекомендовані методи:</i> математичні та статистичні моделі, аналіз рядів динаміки, лінійне, нелінійне, динамічне програмування.
Часткова структуризація	Мета може бути виміряна за допомогою сполуки кількісних та якісних показників. Переважна більшість цілей управління економічною безпекою підприємства належить до цього типу структуризації.	<i>Основні методологічні засади:</i> номометричний підхід, теорія корисності. <i>Рекомендовані методи:</i> контент-аналіз, методи оптимізації, причинно-наслідкове моделювання, теорія ігор, імітаційне моделювання, методи нечіткої логіки, семантичний аналіз.
Неструктурованість	Мета може бути виміряна переважно за допомогою якісних показників, кількісні показники застосувати вкрай важко. Серед цілей управління економічною безпекою підприємства до цього типу структуризації здебільшого належать цілі щодо узгодження інтересів підприємства.	<i>Основні методологічні засади:</i> логічне моделювання ²⁶ , системний аналіз. <i>Рекомендовані методи:</i> дескриптивний аналіз, інструментарій соціології, соціальні експерименти, евристичні методи, інтуїтивні методи.

Найчастіше створення декомпозиції відбувається шляхом побудови дерева цілей або дерева функцій. Вибір способу побудови декомпозиції може бути доволі проблематичним через те, що його здійснення нерідко зіштовхується з дилемою дотримання двох супротивних принципів – повноти та простоти. Дотримання принципу повноти вимагає розгляду вирішуваного завдання всебічно та детально, тоді як дотримання принципу простоти вимагає максимальної компактності. Компромісу у даному випадку можна досягти, орієнтуючись таких правил: вибирати лише

²⁶ Перед усе маються на увазі такі методи логічного моделювання: *modus ponens* – метод, що підтверджує, й *modus tollens* – метод, що заперечує.

суттєві елементи проблеми, яка підлягає декомпозиції; доводити створення декомпозиції до простого, зрозумілого та практичного результату; дотримуватися поступовості при декомпонованні.

Водночас, декомпозиції мають бути притаманні такі властивості, як адаптивність або адаптованість (тобто природна або набута властивість пристосовуватися до зміни умов управління економічною безпекою підприємства, зокрема, річ йде про такі умови, що виникають внаслідок мінливості зовнішнього середовища підприємства, змінюваності внутрішнього його середовища, фази життєвого циклу тощо) та рекомпозитивність (тобто здатність до перебудови, реконструкції).

Проте обмеженість шляхів побудови декомпозиції не впливає на різноманіття її форм, безперечним тому доказом є класифікація декомпозицій управління економічною безпекою підприємства, наведена на рис. 3.9.

Пропонується розрізняти декомпозиції управління економічною безпекою підприємства за такими класифікаційними ознаками. За морфологічним фокусом декомпозиція може бути частковою, тобто зорієнтованою лише на один з трьох фокусів, або сфокусованою сукупно. За формою можуть будуватись ієрархічна, функціональна, структурна або алгоритмічна декомпозиції управління економічною безпекою підприємства. Ієрархічна декомпозиція управління економічною безпекою підприємства нерозривна пов'язана із ієрархією управління підприємством, але інколи, наприклад, у випадку з місто-утворюючим підприємством, рівні ієрархії декомпозиції можуть сягати мезо- та макрорівнів його зовнішнього середовища. Функціональна декомпозиція базується на результатах аналізу функцій управління економічною безпекою підприємства. Головна увага акцентується на спільності функцій, які виконуються різними групами управлінців. Головною ознакою структурної декомпозиції є наявність підсистем загальної декомпонованої системи та сильних зв'язків між їх елементами за одним з типів відносин (логічних, інформаційних, ієрархічних тощо). Характерною особливістю алгоритмічної декомпозиції є можливість поетапного виділення кроків виконання алгоритму функціонування системи та її підсистем, стадій переходу станів, наприклад, від стійкого до нестійкого. Побудова даної декомпозиції може бути дуже корисною при дескрип-

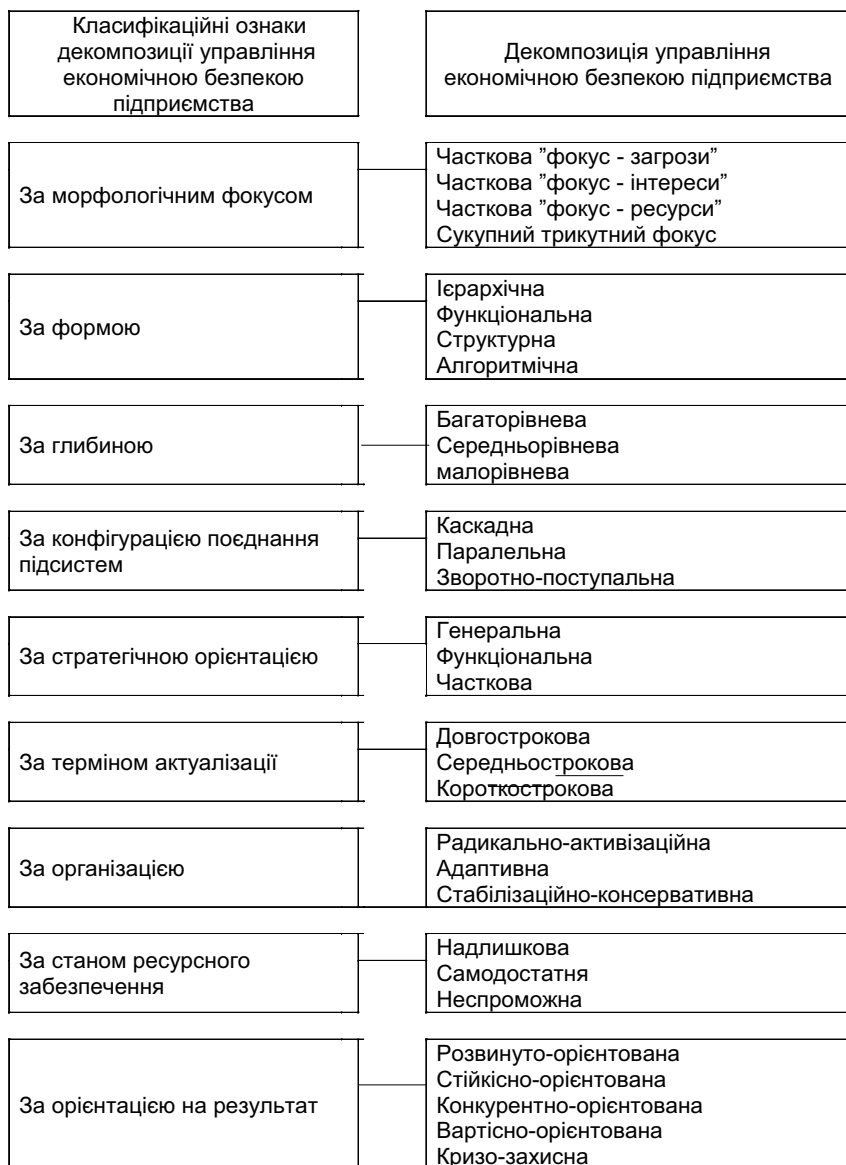

Рис. 3.9. Класифікація декомпозицій управління економічною безпекою підприємства

ції²⁷ процесу управління економічною безпекою підприємства, але при її створенні слід уникати зайвої деталізації, оскільки описуваний процес може набути розпорошеного вигляду.

За глибиною побудови пропонується розрізняти багаторівневі, середньо-рівневі та малорівневі декомпозиції управління економічною безпекою підприємства. Глибина декомпозиції завжди є обмеженою. Типовою вважається глибина декомпозиції на 5–6 рівнів.

Більша або, навпаки, менша кількість рівнів характерна відповідно для багаторівневої або малорівневої декомпозиції. Глибина декомпозиції щільно пов'язана із абстракцією опису її рівнів. Так, опису кожного рівня декомпозиції має бути притаманна властивість абстрагування до рівня «чорної скриньки», а не дублювання алгоритму функціонування системи та її підсистем, що підлягають декомпозиції.

За конфігурацією поєднання підсистем декомпозиція управління економічною безпекою підприємства може бути каскадною, паралельною та зворотно-поступовою, тобто такою, що спирається на принципи зворотного зв'язку. Введення такої класифікаційної ознаки зумовлене існуванням постулату загальної теорії систем, зміст якого доводить, що більшість систем можуть бути декомпоновані на базові підсистеми. Загалом назви каскадної, паралельної та зворотно-поступової декомпозицій управління економічною безпекою підприємства відбивають види взаємозв'язків між декомпонованими підсистемами.

Управління економічною безпекою підприємства нерозривно пов'язане із реалізацією його стратегії. В окремих випадках таке управління може ототожнюватись із однією з функціональних стратегій підприємства, але в узагальненому вигляді за стратегічною орієнтацією можна класифікувати генеральну, функціональну та часткову декомпозиції управління економічною безпекою підприємства. За терміном актуалізації слід розрізняти довгострокову, середньострокову та короткострокову декомпозицію управління економічною безпекою підприємства.

В управлінні економічною безпекою підприємства надзвичайно велику роль відіграє його організація, тому пропонується розрізняти радикально-активізаційну, адаптивну та стабілізаційно-консервативну декомпозиції управління економічною безпекою підприємства. Імперативний характер адаптивної

²⁷ Дескрипція (от лат. *descriptio* – опис) – словарна конструкція, зображення за допомогою мови. Термін, тому не перекладається. Використовується у феноменології, термінологічною похідною в науці є дескриптивний метод.

організації діяльності в управлінні економічною безпекою підприємства можна аргументувати в такий спосіб. По-перше, процес узгодження економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього та внутрішнього середовища є ландшафтом, що постійно змінюється, і тому потребує перманентно адаптивної організації діяльності. По-друге, протистояння підприємства різноманітним загрозам потребує, перед усе, уникнення прийняття хибних організаційних рішень, механізмом мінімізації яких також має стати адаптивна організація діяльності. По-третє, високий рівень мінливості умов господарювання підприємств, докорінно змінив умови вибору щодо формування ресурсного забезпечення їх діяльності, створивши тим самим низку загроз їх діяльності та загостривши тим самим питання адаптивності підприємств загалом та у царині управління економічною безпекою зокрема. Виходячи з того, що у сучасній економічній науці досліджені різні способи адаптації, пропонуються такі різновиди адаптивної декомпозиції управління економічною безпекою підприємства: композиційна, параметрична, структурна та ресурсна.

Велике значення для результативного здійснення управління економічною безпекою підприємства має ресурсне забезпечення, під яким пропонується розуміти упорядковану сукупність дій щодо пошуку, вибору та використання ресурсів, а також створення адміністративно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних умов, необхідних для перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки. Декомпозиції управління економічною безпекою підприємства за станом ресурсного забезпечення можуть бути надлишковими, самодостатніми та неспроможними.

Слід ще раз наголосити, що результативність є надважливою характеристикою управління економічною безпекою підприємства, тому виділення такої класифікаційної ознаки як орієнтація на результат є обов'язковою. За такою ознакою декомпозиція управління економічною безпекою підприємства може бути розвинуто-орієнтованою (заснованою на зв'язку між економічною безпекою та розвитком підприємства), стійкісно-орієнтованою (заснованою на зв'язку між економічною безпекою та стійкістю підприємства), конкурентно-орієнтованою (заснованою на зв'язку між економічною безпекою та конкурентоспроможністю підприємства), вартісно-орієнтованою (заснованою на залежності

між економічною безпекою та ринковою вартістю підприємства) та кризо-захисною (орієнтованою на забезпечення підприємства від руйнівного впливу кризи).

Таким чином, цілі управління економічною безпекою підприємства, а, відповідно, й декомпозиції такого управління, є складно структурованими. Складність структурування цілей управління економічною безпекою підприємства зумовлена кількома причинами. По-перше, загальні цілі підприємства мають різну спрямованість, тобто їхні вектори найчастіше не збігаються. Наприклад, завоювання частки ринку є зовнішньо-орієнтованою метою, тоді як удосконалення системи мотивації персоналу – внутрішньо-орієнтованою. На відміну від загальних цілей підприємства, різноспрямованість цілей управління економічною безпекою підприємства, незважаючи на обов'язковість дотримання вимоги несуперечливості, є скоріше правилом, ніж винятком. Однак навіть доволі «навантажена» класифікація не дає змоги охарактеризувати повний взаємозв'язок і взаємозалежність цілей управління економічною безпекою підприємства, тому подальший перебіг дослідження має бути зосереджений на детальному вивченні тріади його системотворчих цілей.

РОЗДІЛ 4.

ТРИАДА ЦІЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

*Досконалість засобів і плутанина у цілях –
ось що, на мою думку, характеризує нашу епоху.*

Альберт Ейнштейн (*Albert Einstein*),
засновник теоретичної фізики,
громадський діяч-гуманіст

4.1. Взаємоузгодження інтересів як імперативна мета управління економічною безпекою підприємства

Безпека в найширшому розумінні є цінністю, що відіграє роль наріжного каменя в перетворенні поодиноких інтересів того чи іншого суб'єкта в сукупну змістовно-дієву єдність інтересів, яка потребує безперервного взаємоузгодження останніх. Визначальну роль інтересів у формуванні поведінки і вчинків людини, соціальної групи чи держави в цілому відзначали багато видатних мислителів і діячів минулого – від філософів Стародавньої Греції до Макса Вебера (*Max Weber*). Широко відомою, наприклад, є сентенція щодо інтересів країни, яку висловив лорд Пальмерстон¹: «В Англії немає вічних друзів чи ворогів, у Англії є вічні інтереси».

Перш ніж розглядати інтереси в площині управління економічною безпекою, слід торкнутися розуміння сутності інтересу як категорії. Тлумачні словники здебільшого розглядають інтерес² (лат. *interesse*, польск. *interes*, англ. *interest* – те, що важливо, тобто має суттєве значення; є також версія від нім. *interesse* – бути всередині) доволі одноманітно: як вигоду, зиск, потребу, сенс, прибуток [202]. Водночас тлумачний словник Даля³ утримує цікаву з економічної точки зору версію інтересу (з посиланням на французьке походжен-

¹ Генрі Джон Темпл, лорд Пальмерстон (англ. *Henry Temple Viscount of Palmerston*, 1784–1865 рр.) – відомий англійський державний діяч, який тривалий час керував обороною, потім зовнішньою політикою держави, неодноразово був прем'єр-міністром Великої Британії.

² Перші згадки слова «інтерес», русифіковані з французької, історики знаходять у Петра I [337–339. Словн.]. Синоніми слова «інтерес» – зацікавленість, увага, участь, турбота, неспокій; бариш, прибуток, відсоток, виграш, дивіденд, дохід; потреба, захопленість, користь, заінтригованість, цікавість, вигода, потреба, орієнтація, захоплення, пристрасть, смак, значущість. Антоніми слова «інтерес» – байдужість, апатія; збиток, витрата [333].

³ Цей же словник тлумачить інтерес як співчуття, участь, турботу [375].

ня слова): користь, вигода, прибуток; відсотки, зростання грошей; цікавість або значення, важливість справи. Не вдаючись до глибоких семантичних вивчень, маємо зауважити, що інколи в науці відбувається підміна сутності інтересу. Зокрема спостерігаються отожднення інтересу з потребами, стимулами, мотивами та цілями, причому остання підміна найчастіше відбувається тоді, коли мова йде про інтереси суб'єктів господарювання. Тлумачення сутності поняття «інтерес» у різних галузях знань наведено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Тлумачення сутності поняття «інтерес»
у різних галузях знань**

Галузь знань	Тлумачення
Право	Інтерес є правом, що засновується на законі ⁴ , впливає з нього, схвалюється ним, хоча може бути й не закріпленим у конкретних правових нормах. Здебільшого з юридичної точки зору інтереси розглядаються як передправа, що можуть трансформуватися в суб'єктивні права, коли для цього створюються необхідні умови.
Соціологія	Реальна причина соціальних дій, що лежить в основі безпосередніх спонукань індивідів та соціальних груп, тобто їх мотивів, ідей тощо.
Психологія	1. Ставлення особи до предмета як чогось такого, що є для неї цінним, привабливим. 2. Емоційний стан індивіда, пов'язаний із здійсненням пізнавальної та спонукальної діяльності.
Економіка	1. Інтерес пов'язують з поняттями «вигода», «вибір», «максималізм», «раціональність». 2. Відповідно до класичної теорії фірми, ключовий економічний інтерес суб'єкта пов'язується із максимізацією прибутку. Поясненням є те, учасники ринкової економіки завжди розраховують на так звану «чисту» користь, тобто таку, отримання якої суттєво перевищує витрати на її досягнення.

Отже, підсумовуючи наведений у табл. 4.1 стислий огляд сутності поняття «інтерес» у різних галузях знань, слід підкреслити, що таке поняття має легітимне підґрунтя, є об'єктивним явищем, та, водночас, проявом суб'єктивних вчинків людини, вмотивованих різними причинами. Себто, генеза інтересу полягає у свідомому відборі суб'єктом найважливіших для його потреб, що підлягають задоволенню, та визначенні способів їх реалізації. В психології, наприклад, зміст і характер інтересу пов'язані як із будовою і динамікою мотивів і потреб людини, так і з характером форм і за-

⁴ В юриспруденції широковживаним є поняття законних інтересів.

собів освоєння дійсності, якими людина володіє. Інколи поєднання об'єктивної та суб'єктивної складових сутності поняття інтерес вважають еклектичним, проте таке поєднання можна визнати таким, що відбиває сутність закону діалектики про єдність протиріч.

Загалом, будь-які інтереси тісно пов'язані між собою, оскільки за своєю найглибшою сутністю вони завжди відбивають інтереси людини як соціальної істоти, проте, такий стан речей не тільки не суперечить наявності чисельних різновидів інтересів, але і багато в чому його пояснює. Так, однією з найважливіших цілей об'єднань, що створюються людьми в процесі життєдіяльності, є задоволення корінної потреби кожного учасника такого об'єднання, а саме – забезпечення індивідуальної безпеки. В свою чергу, перебування у безпеці потребують і створені людьми об'єднання, нарощуючи масштаб утворення яких – від особи до країни в цілому – можна дійти висновку, що потреба у безпеці є найголовнішим інтересом будь-якої держави.

Водночас, природне розмаїття інтересів, притаманне суб'єктам соціуму, є такою ж природною причиною виникнення конфліктів, що, в свою чергу, є однією з головних причин виникнення загроз безпеці будь-якого соціального об'єднання. На користь цієї тези слід визнати справедливым твердження, наведене в [237]: «...результатом взаємоузгодження різних інтересів є різне, навіть до протилежного, розуміння того, що є небезпека і що є безпека. Більше того, у протиборчих сторін реалізація загрози відносно супротивника може розглядатися як спосіб забезпечення власної безпеки, як, власне кажучи, і навпаки». Однак, не можна не погодитися й з тим, що здатність узгоджувати будь-які інтереси або, щонайменше, знаходити компроміс, є певним мірилом духовного здоров'я, а, отже, й мірилом можливості перебування в безпеці.

Відповідно до основних положень теорії безпекознавства [162], носії інтересів – особа, група осіб, підприємство, інтегрована структура, громада, регіон, держава – є взаємозалежними та взаємозумовленими об'єктами безпеки, структурування яких графічно інтерпретовано на рис. 4.1.

Існують різні зору точки щодо класифікації інтересів. Так, у [65] наведені класифікаційні ознаки вертикалі особистих, сімейних, колективних, регіональних, міжрегіональних, державних тересів, показані відмінності корінних і похідних інтересів, матеріальних і духовних, в часовому розрізі – короткострокових, поточних, середньострокових і перспективних, виділені галузеві і корпоративні інтереси, прокоментовані інтереси законні й незаконні.

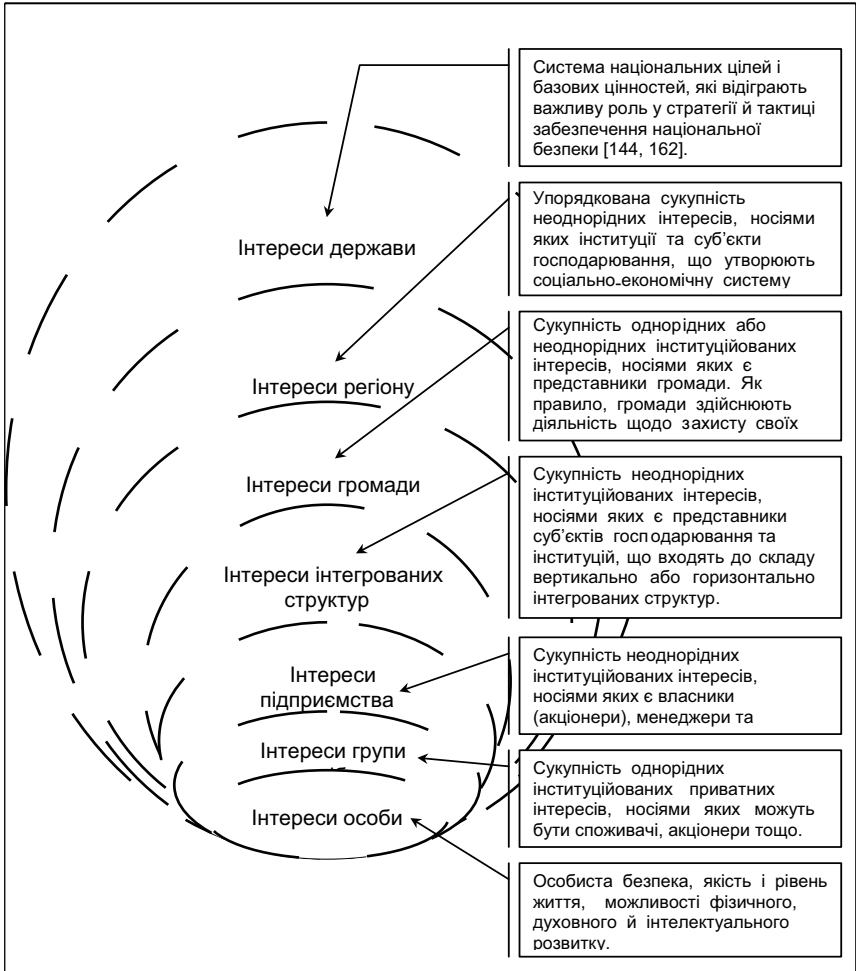

Рис. 4.1. Структуризація носіїв інтересів – об'єктів безпеки

Положення про визначальну роль економічного інтересу серед мотивів людської діяльності було вперше висунуто французькими матеріалістами XVIII століття і представниками англійської класичної політичної економії, зокрема, А. Смітом (*A. Smit*) [248, с. 17]. Представники марксистської теорії політичної економії також використовували поняття економічного інтересу, наголошуючи, що «...економічні стосунки кожного суспільства, перш за все, виявляються як інтереси» [178, с. 271].

Економічні інтереси з багатьох причин заслуговують на детальне вивчення, однією з яких є започаткована у даному до-

слідженні ідеологія економічної безпеки підприємства як міри його економічної свободи, що досягається шляхом взаємозаємоузгодження економічних інтересів. Сучасне управління підприємством, зважаючи на його високу динамічність, вимушене мати випереджальний характер. Появі такої властивості управління підприємством зобов'язане, з одного боку, чисельним загрозам, які перешкоджають його діяльності та дислокуються як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі, а з іншого боку – розмаїтістю інтересів його стейкхолдерів⁵. Тому цілком природно, що теоретична рефлексія сутності економічної безпеки являє собою такий причинно-наслідковий ланцюжок: економічні інтереси – економічна безпека – економічна свобода.

Економічні інтереси – це усвідомлені потреби різних суб'єктів, до числа яких за традиційною для економічної науки ієрархією належать держава, регіон, підприємство, людина. Теоретичні питання, пов'язані з різними аспектами економічних інтересів та їх перетину, розглядалися в роботах багатьох вчених, серед яких на особливу увагу заслуговують праці К. Менгера, І. Фишера, Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, Л. Абалкіна, В. Автономова, С. Булгакова, В. Лівшиця, Ю. Ольсевича, Я. Певзнера, В. Смагіна, В. Юрьєва та ін. Докладний огляд наукових здобутків цих та інших вчених можна знайти, наприклад, в [83].

Будь-який економічний інтерес являє собою складну систему економічних потреб суб'єктів господарської діяльності. При

⁵ Стейкхолдер – від англ. "stakeholders" не має еквівалента ні російською, ні українською мовами, який був би представлений одним словом. Стейкхолдером вважається будь-яка особа або група осіб, що впливає на діяльність організації або відчуває на собі вплив такої діяльності. До числа стейкхолдерів можуть належати менеджери, споживачі, постачальники, місцеві громади, інвестори та ін. Існує звужене розуміння стейкхолдерів – осіб, що є причетними до діяльності певного венчурного підприємства, у такому сенсі стейкхолдери асоціюються з депозитаріями спірного майна. Інколи існує неприпустима лінгвістична плутанина між стейкхолдерами (*stakeholders*) в останньому розумінні та стокхолдерами (від англ. *stockholders* – акціонери) як тими, хто може безпосередньо впливати на прийняття тих чи інших управлінських рішень. В основних положеннях та словнику ДСТУ ISO 9000-2001 Системи управління якістю, стейкхолдерів ототожнюють із заінтересованими (або причетними) сторонами (від англ. *interested party*), якими є фізичні особи або групи осіб, що можуть складатися з організації, її частини або з декількох організацій, зацікавлених в роботі або успіху організації. Відповідно до принципів корпоративного управління [232], під заінтересованими особами розуміються ті, хто мають легітимний інтерес до діяльності підприємства, тобто повною мірою залежать від нього або можуть впливати на його діяльність. Тому до заінтересованих осіб, у першу чергу, належать працівники (як акціонери, так і наймані), кредитори, споживачі продукції, територіальна громада, державні органи та органи місцевого самоврядування. Існує й ще більш звужене розуміння заінтересованих сторін, як тих, чий стан може змінитися внаслідок ухвалення менеджментом підприємства того чи іншого рішення та чий досвід й позицію необхідно враховувати при ухваленні таких рішень.

цьому є зрозумілим, що такі системи можуть істотно відрізнятися одна від іншої, але важливим є не це, а інше. Віддзеркалюючи потреби, економічні інтереси мають суттєві відмінності: так, якщо потреби завжди є зорієнтованими на конкретні та зафіксовані у часі й просторі цілі, то економічні інтереси – спрямовані на економічні відносини та умови господарювання підприємств в цілому, через що їх формалізація нерідко є дуже ускладненою. Специфіка економічних інтересів зумовлена ще й тим, що, з одного боку, такі інтереси є об'єктивними умовами виробництва, з іншого – мірою усвідомлення суб'єктом господарювання його потреб.

Діалектична взаємодія двох боків економічного інтересу – об'єктивного й суб'єктивного – є головною причиною того, що економічні інтереси є як причиною, так і умовою взаємодії й саморозвитку підприємств. Об'єктом економічних інтересів є певний результат операційної діяльності підприємства, тобто товар або послуга, який слугує цілям задоволення потреб, з приводу яких, власне, і складаються конкретні відносини між підприємством та суб'єктами зовнішнього середовища, які з ним взаємодіють.

Суть і зміст економічних інтересів виражаються через конкретні економічні форми, які перетворюються на стимули його діяльності. Рушійними силами в управлінні економічною безпекою економічні інтереси стають тільки у взаємозв'язку та взаємодії, оскільки будь-які економічні інтереси, як абсолютно справедливо відмічено в [65] завжди існують і розвиваються в єдиній системі, в рамках якої на особливу увагу заслуговує вертикаль, представлена особистими, колективними, корпоративними, регіональними і державними інтересами, змістовні характеристики яких подано в табл. 4.2.

Кожен суб'єкт економічних відносин є носієм сукупності економічних інтересів. Стосовно стейкхолдерів підприємства економічні інтереси можна класифікувати в такий спосіб:

- за природою виникнення інтересу – природні та штучні (вимушені);
- за об'єктом – майнові та немайнові (фінансові, інвестиційні, інтелектуальні, інформаційні тощо);
- за суб'єктом – особисті, групові, колективні;
- за персоніфікацією – інтереси власників, менеджерів, персоналу;
- за характером – унікальні, інноваційні, адаптаційні, традиційні, рутинні;

- за цілеспрямованістю – багатоцільові та одноцільові;
- за рівнем структуризації – структуровані, слабо структуровані, неструктуровані;
- за управлінською ієрархією – стратегічні, поточні, оперативні;
- за значущістю – першочергові та другорядні;
- за змінюваністю – постійні та змінні;
- за локалізацією у структурі зовнішнього середовища – мегарівневі, макрорівневі, мезорівневі, мікрорівневі;
- за формою існування у часі – безперервні, проектні (тимчасові), періодично повторювані, неповторні (одноразові);
- за формою існування у просторі – комплексні та точечні;
- за часовим горизонтом – довгострокові та короткострокові;
- за ступенем усвідомлення – дійсні та помилкові;
- за можливістю вимірювання – вимірювані, важко вимірювані, невимірні;
- за способом вимірювання – визначені, імовірнісні, невизначені;
- за можливістю взаємоузгодження – узгоджувані, важко узгоджувані, не узгоджувані;
- за способом взаємоузгодження – стандарті та нестандартні (такі, що потребують творчих рішень);
- за альтернативністю при узгодженні – безальтернативні (інваріантні) та альтернативні (варіантні).

Отже, стейкхолдерам підприємства притаманна сукупність різноманітних взаємозв'язаних і взаємодіючих економічних інтересів, які утворюють єдину систему. Проте система економічних інтересів стейкхолдерів підприємства завжди є суперечливою. Реалізація економічних інтересів здійснюється через досягнення їхніми суб'єктами конкретних економічних цілей. У реальній діяльності підприємств взаємозаємоузгодження економічних інтересів їх стейкхолдерів здійснюється шляхом принаймні часткового задоволення кожного з інтересів. Процес задоволення інтересів є достатньо складним з багатьох причин: великої кількості внутрішніх економічних інтересів стейкхолдерів підприємства, які мають бути взаємоузгоджені між собою; чисельних економічних інтересів стейкхолдерів зовнішнього середовища, що підлягають взаємоузгодженню у процесі взаємодії як з підприємством, так і між собою; складності та суперечливості обох груп економічних інтересів та можливостей і способів їх взаємоузгодження тощо.

Таблиця 4.2

Змістовні характеристики вертикалі найбільш значущих економічних інтересів⁶

Вид інтересу	Змістовні характеристики інтересів
Особисті економічні інтереси	Є зумовленими особистими потребами і стосунками власності й прагненням індивідів до ефективної трудової діяльності, спрямовані на збільшення і підвищення якості індивідуального людського капіталу, на зростання особистих доходів, підвищення рівня і якості життя і самореалізацію потенціалу своєї особи.
Колективні економічні інтереси	Зумовлене особистими і виробничими потребами членів трудових колективів – працівників підприємств прагнення до ефективної виробничий – господарській діяльності, направлене на неухильне підвищення прибутковості підприємств, забезпечення ефективного розширеного відтворення, поліпшення життя і підвищення якості людського капіталу працівників цих підприємств.
Корпоративні економічні інтереси	Є прагненням суб'єктів господарювання ефективно функціонувати в ринковій економіці, успішно конкурувати, закріпитися на ринку, отримувати прибуток, упроваджувати науково-технічні досягнення, здійснювати розширене відтворення інтенсивного ресурсозберігаючого типу.
Регіональні економічні інтереси	Зумовлене потребами населення, підприємств, трудових колективів і інших суб'єктів економіки регіонів прагнення до господарської діяльності, направлене на ефективний комплексний розвиток виробничої і невиробничої сфер регіонів, на їх самозабезпечення і підвищення рівня і якості життя населення.
Державні економічні інтереси	Зумовлене суспільними потребами, розвитком продуктивних сил і економічних стосунків прагнення державних органів і інших суб'єктів економіки до досягнення макроекономічної рівноваги, стійкого економічного зростання і направлене на збільшення національного людського капіталу, підвищення рівня і якості життя громадян країни.

Управління економічною безпекою підприємства зачіпає інтереси різних зацікавлених груп⁷, як пов'язані з його функціонуванням. Традиційно в теорії управління організацією виділяють такі внутрішні зацікавлені групи: власники підприємства, менеджери, наймані робітники.

Існують, звичайно й інші, більш «розгорнуті» погляди на деякі внутрішні групи зацікавлених осіб. Зокрема Г. Минцберг [348] ставить до керівництва та найманих працівників як до внутрішньої коаліції, визначаючи при цьому шість груп впливу:

⁶ Складено за матеріалами [65].

⁷ Групи зацікавлених осіб також мають назву стейкхолдерів або учасників коаліції.

- топ-менеджмент – тобто ключові стратеги;
- працівники – є безпосередніми виробниками продукції або надавачами послуг;
- лінійні керівники – є координаторами діяльності виробництва;
- аналітики – є розробниками систем планування і контролю;
- обслуговуючий персонал – здійснює непряму підтримку виробництва;
- ідеологія – живе сама по собі і складається з набору переконань, що розділяються людьми усередині організації [348].

Основним економічним законом управлінського імперіалізму є закон управлінської інтервенції, тобто заміщення інтересів, згідно якому інтереси управління повністю або частково заміщають інтереси праці і капіталу. Якщо виходити з критерію суспільної доцільності, то необхідно визнати, що «співтовариство» управлінців сьогодні демонструє свою неспроможність, соціальну незрілість і безвідповідальність. Низка гучних скандалів, до яких був причетний топ-менеджмент деяких корпорацій, певною мірою підірвала довіру до самої ідеї ринкової економіки. На жаль, управління, орієнтоване на власні, так звані інсайдерські інтереси, штовхає економічну систему будь-якого типу на шлях регресу, виступаючи інколи чи не найважливішою внутрішньою загрозою економічній безпеці підприємства. Проте, конфлікт інтересів, що є наслідком дії закону управлінської інтервенції, ніколи не може зійти нанівець, його розв'язання є тимчасовим через те, що модифікування структур управління і оновлення механізмів захисту економічних інтересів підприємств завжди передбачає заміщення інтересів.

На відміну від достатньо однозначного розуміння внутрішніх груп, трактування зовнішніх груп зацікавлених осіб у науковій літературі має ширший діапазон. Наприклад, в [350] розділяють стейкхолдерів на чотири головні категорії:

- групи впливу, що фінансують підприємство (наприклад, акціонери);
- менеджери, які керують ними;
- службовці, що працюють на підприємстві (принаймні, та їх частина, яка зацікавлена в досягненні цілей організації);
- економічні партнери, до числа яких належать як покупці і постачальники, так і інші економічні суб'єкти.

Кожна з цих груп має різні параметри вимірювання діяльності, що, в свою чергу, суттєво впливає на рівень складності завдань,

які ставляться перед ними в процесі управління економічною безпекою підприємства.

В [181] як зовнішні групи зацікавлених осіб виділені постачальники, підрядчики, покупці, інвестори, представники владних структур, суспільство в цілому або його окремі соціальні прошарки.

Теорія стейкхолдерів, яку докладно розглянута в [106], стверджує, що цілі організацій повинні брати до уваги різноманітні інтереси різних сторін, які представлятимуть якийсь тип неформальної коаліції. Відносну владу різних груп впливу можна визнати ключовим положенням при оцінці економічних інтересів стейкхолдерів, тому всіх стейкхолдерів можна розглядати як єдине суперечливе ціле, рівнодіюча інтересів частин якого визначатиме траєкторію еволюції організації. Таке ціле в [106] називається коаліцією «впливу» або «коаліцією учасників бізнесу». Підтвердження таким висновкам, зробленим сучасними дослідниками, знаходимо й у класичній праці «Поведінкова теорія фірми», автори якої висловлюються на користь того, що цілі організації є компромісом між членами коаліції, які впливають на організацію. Вони вважають, що існують неминучі конфлікти інтересів. Наприклад, сучасні уявлення припускають, що не власники, а вище керівництво має найбільшу впливовість як в управлінні підприємством в цілому, так і в управлінні його економічною безпекою. Володіння і управління не йдуть рука об руку. Часто трапляється, що власники не відвідують щорічні загальні збори і вище керівництво має в певну свободу в переслідуванні своїх інтересів [318]. Слід зазначити, що нерідко така свобода є удаваною, а інколи – межує з криміналом

У найбільш узагальненому вигляді взаємоузгодження інтересів підприємства можна визначити як багатовимірне, а саме: горизонтальне й вертикальне взаємоузгодження інтересів внутрішніх стейкхолдерів, що має протікати на тлі перманентного взаємозв'язку економічних інтересів підприємства з актуальними для нього інтересами зовнішніх стейкхолдерів. Питання актуалізації інтересів як зовнішніх, так і внутрішніх стейкхолдерів (як, власне, й у зворотному порядку) є вкрай важливими й, загалом, можуть заслуговувати на самостійне дослідження, проте слід ще раз наголосити, що в управлінні економічною безпекою підприємства, вивчення інтересів стейкхолдерів має виключне значення і тому, щонайменше, має включати ідентифікацію і систематизацію їх дій та оцінку цілей. Як бачимо,

така послідовність вивчення інтересів стейкхолдерів має зворотній характер, тобто вивчення інтересів ґрунтується на так би мовити «проявлених» діях і з'ясованих цілях, за результатами ідентифікації яких пропонується виокремлювати ті чи інші інтереси. Такий підхід до вивчення інтересів стейкхолдерів, звісно, не позбавлений недоліків, проте подолання неясності інтересів навряд чи можна здійснити, не дослідивши наочні речі, які у даному випадку доволі легко простежуються через здійснені дії.

Серед сукупності інтересів як внутрішніх, так і зовнішніх стейкхолдерів, економічні інтереси є чи не найстабільнішими у часі, а інколи – навіть найінертнішими, що, в свою чергу, неоднозначно впливає на процес формування взаємозв'язків між інтересами різних стейкхолдерів, а отже – і на управління економічною безпекою підприємства. Така неоднозначність продиктована наступним: з одного боку, інертність економічних інтересів, начебто, слугує на користь спрощення такого управління, проте з іншого боку, що дуже важливо для розуміння поведінки внутрішніх стейкхолдерів, така інертність перешкоджає здійсненню саме тих організаційних змін, які мають надавати необхідної гнучкості управлінню економічною безпекою підприємства. Якщо стисло поміркувати про неоднозначність інертності економічних інтересів, аналізуючи переваги та недоліки обох її сторін, можна дійти висновку про те, що перешкодження гнучкості управління економічною безпекою підприємства є більш важким наслідком наявної неоднозначності. Крім того, будь-яке спрощення в управлінні економічною безпекою підприємства також може бути певною перешкодою, наприклад, досягненню все тієї ж гнучкості.

Торкаючись теми інертності економічних інтересів стейкхолдерів, чи, точніше кажучи, їх усталеності, слід зазначити, що зазначені характеристики можуть поширюватись виключно на сутнісні ознаки таких інтересів, тоді як кількісні ознаки економічних інтересів можуть змінюватись доволі швидко, тяжіючи при цьому виключно у бік зростання. Найпростішими прикладами, звісно, можуть бути збільшення розміру заробітної платні як кількісний вираз одного з найпопулярніших інтересів внутрішніх стейкхолдерів та збільшення доходів як кількісний вираз будь-кого із зовнішніх стейкхолдерів. Проте така начебто прозорість економічних інтересів стейкхолдерів насправді є ілюзорною, оскільки завжди є обтяженою наявністю так званого «людського» чинника або соціальною складовою.

Останнє твердження, безперечно, є вагомим аргументом на користь прискорення асиміляції досліджень економічної безпеки в площину економічної безпеки, однак важливо інше – в контексті виконуваного дослідження імперативної цілі управління економічною безпекою таке обтяження неможна проігнорувати, хоча б тому, що економічна безпека не може розглядатися лише як похідна від взаємоузгодження економічних інтересів. Інакше кажучи, досягнення імперативної цілі управління економічною безпекою є вкрай складним процесом, передусім, через наявність соціальної складової, яка, по-перше, урізноманітнює інтереси стейкхолдерів, а по-друге – збільшує не лише число взаємозв'язків між інтересами різних стейкхолдерів, але і потребує суттєвого урізноманітнення способів взаємоузгодження таких інтересів.

Як відзначає Ш. Хеннер, професор економічного центру Університету Базеля, цілі підприємства не задані спочатку, а є результатом приведення «до спільного знаменника цілей, пов'язаних з підприємством» [283, с. 72]. При цьому професор відзначає, що великий вплив на даний процес має «розподіл влади», оскільки ті або інші групи можуть використовувати підприємство як інструмент тиску на решту частини колективу з метою реалізації своїх цілей, додаючи таким цілям статус мети самого підприємства. В управлінні економічною безпекою підприємства розгляд цих питань набуває системного характеру.

Торкаючись питань використання системного підходу в досягненні такої цілі в управлінні економічною безпекою підприємства як взаємоузгодження інтересів, слід нагадати, що генеза такого підходу сягнула сьогодні своєї третьої фази – комплементаризму в менеджменті, початком якої вважається друга половина 1980-х років. Загальновідомо, що першою була фаза започаткування й розвитку жорсткого системного підходу (середина 1950-х – середина 1970-х років), тоді як другою фаза становлення й розвитку м'якого системного підходу (середина 1970 років – теперішній час).

З метою виявлення взаємозв'язків між інтересами різних стейкхолдерів пропонується формування карт взаємоузгодження інтересів підприємства за двома напрямками – ендогенним та екзогенним (графічне відображення підходу до побудови таких карт показано відповідно в табл. 4.3 та 4.4).

Чим більш строкатою є карта взаємоузгодження інтересів, тим більше існує загроз економічній безпеці підприємства, а отже, тим нижчим є рівень її керованості.

Таблиця 4.3

Карта ендogenous взаємоузгодження інтересів підприємства як інструмент управління його економічною безпекою

Внутрішні стейкхолдери підприємства	Інтереси внутрішніх стейкхолдерів підприємства												
	Акціонери		Менеджери вищої ланки			Менеджери середньої ланки		Фінансові менеджери			Працівники		
	розмір річних дивідендів	зростання вартості підприємства	розміри платні і премій	соціальний статус, пов'язаний з посадою	рівні відповідальності	кількість і гострота службових проблем	кар'єрне зростання	повернення позик	своєчасна виплата відсотків	якісне управління рухом коштів	гарантії зайнятості	винагорода праці	рівень задоволення роботою
Акціонери	■												
Менеджери: – вищої ланки			■										
– середньої ланки						■							
Фінансові менеджери								■					
Працівники											■		

Умовні позначки:

- У** – інтереси узгоджено;
- П** – триває процес взаємоузгодження інтересів;
- З** – існує загроза конфлікту інтересів;
- К** – конфлікт інтересів;
- Н** – інтереси не підлягають узгодженню.

Таблиця 4.4

Карта екзогенного взаємоузгодження інтересів підприємства як інструмент управління його економічною безпекою

Зовнішні стейкхолдери підприємства	Інтереси внутрішніх стейкхолдерів підприємства											
	Споживачі		Постачальники		Дилери		Органи державного управління		Соціальні і суспільні групи			
	бажані і якісні продукти	прийнятні ціни	стабільність замовлень	оплата в строк і за умовами договору	післяпродажне обслуговування	своєчасність і надійність постачань	забезпечення зайнятості	виплата податків	внесок в економічне зростання регіону	екологічна підтримка та екологізація діяльності	соціальна відповідальність	підтримка місцевої суспільної діяльності
Споживачі												
Постачальники												
Дилери												
Органи державного управління												
Соціальні і суспільні групи												

Умовні позначки:

- У** – інтереси узгоджено;
- П** – триває процес взаємоузгодження інтересів;
- З** – існує загроза конфлікту інтересів;
- К** – конфлікт інтересів;
- Н** – інтереси не підлягають узгодженню.

Шкала рівнів керованості економічної безпеки підприємства відповідно до результатів заповнення карти.

понад 75 %	інтересів узгоджено – «зелена зона» – високий рівень керованості;
50–75 %	інтересів узгоджено та/або триває процес їх взаємоузгодження – середній рівень керованості;
25–49 %	інтересів загрожує конфлікт інтересів – низький рівень керованості;
менше 25 %	інтересів узгоджено, панує конфлікт інтересів та/або інтереси не підлягають узгодженню – «червона зона» – унеможливлено-низький рівень керованості.

В залежності від виявленого рівня керованості економічної безпеки за картами взаємоузгодження інтересів може бути встановлена якісна характеристика керованості економічної безпеки підприємства – міра. Матриця визначення міри керованості економічної безпеки підприємства зображена на рис. 4.2.

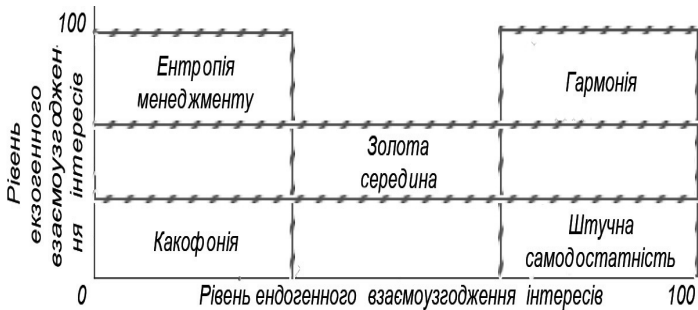

Рис. 4.2. Матриця визначення міри керованості економічної безпеки підприємства

Ідеальною мірою керованості економічної безпеки підприємства, встановлюваної шляхом зіставлення результатів екзогенного та ендогенного взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства, звісно, є позиція в матриці, позначена у верхньому правому куті, тобто гармонія, яка характеризує абсолютну відсутність протиріч між інтересами різних стейкхолдерів. Однак, визнаючи гармонію ідеальною мірою керованості економічної безпеки підприємства, її неможна вважати позбавленою недоліків.

По-перше, слід розуміти, що навіть така, тобто ідеальна міра, не робить економічну безпеку керованою механістично, а саме – доведеною «до автоматизму», на кшталт того як попередньо це порівнювалось з технічними системами (див. розділ 2). По-друге, досягнення ідеальної міри керованості економічної безпеки підприємства може потребувати суттєвих видатків, складання кошторису яких, в свою чергу, може супроводжуватись суттєвими труднощами і, загалом, бути площиною окремого дослідження. Й нарешті, по-третє, підтримка гармонії як ідеальної міри керованості економічної безпеки підприємства – це складний процес, результати якого безпосередньо впливають на дієвість управління економічною безпекою та можуть бути унеможливлені внаслідок наявності хоча б однієї пари інтересів, що не підлягають узгодженню⁸.

Прийнятною та найбільш бажаною мірою керованості економічної безпеки підприємства, також встановлюваної шляхом зіставлення результатів екзогенного та ендогенного взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства, є центральна позиція в матриці з відповідною назвою – золота середина, яка характеризує наявність протиріч між інтересами різних стейкхолдерів у допустимих межах. В свою чергу, така міра керованості досягається шляхом докладання суттєвих зусиль до взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства, проте припускає наявність інтересів, що не підлягають узгодженню, досягнення компромісу в процесі взаємоузгодження інтересів тощо. Утримання керованості економічної безпеки підприємства також є доволі складним процесом, однак його умовна вартість значно нижча, ніж підтримка гармонії. До речі, досягнення гармонії в узгодженні інтересів може бути доцільним лише у випадку, коли питання стосується якихось інтересів, що мають виключний характер, тобто за будь-яких умов не можуть бути узгоджені шляхом досягнення хоча б найменшого компромісу. Наприклад, таким непохитним інтересом, принаймні має бути, винагорода праці персоналу, що має статус однієї з провідних конструкцій забезпечення керованості економічної безпеки підприємства та управління нею в цілому. Звісно, що при цьому персонал повинен розділяти ідеї й розуміти інтереси керівництва.

Ентропія менеджменту та штучна самодостатність є кардинально протилежними характеристиками міри керованості економічної безпеки підприємства, що характеризуються відповідно

⁸ Позначка Н на картах взаємоузгодження інтересів.

або абсолютною узгодженістю інтересів підприємства з інтересами його зовнішніх стейкхолдерів (ентропія менеджменту), або абсолютною узгодженістю інтересів внутрішніх стейкхолдерів підприємства (штучна самодостатність). Обидва види міри керованості економічної безпеки підприємства можуть бути регульованими, однак, протягом певного відрізка часу, коли зафіксовано той чи інший стан керованості економічної безпеки підприємства, менеджмент підприємства має розуміти, що будь-яке зволікання може призвести до стану економічної небезпеки через те, що у першому випадку, коли спостерігається ентропія менеджменту, стан економічної безпеки підприємства цілком залежить від поведінки зовнішніх стейкхолдерів, оскільки інтереси внутрішніх стейкхолдерів є абсолютно не узгодженими, а в іншому випадку – штучної самодостатності – стан економічної безпеки підприємства також залежить від поведінки зовнішніх стейкхолдерів, оскільки саме їх інтереси внутрішніми стейкхолдерами проігноровано. Абсолютно некерованою слід вважати какофонію, тобто ситуацію, при якій спостерігається дивергенція інтересів стейкхолдерів підприємства.

Отже, інтереси зацікавлених груп можуть бути в тому або іншому ступені враховані або не враховані. Все залежить від розстановки сил усередині підприємства, тиск ззовні, від збігу інтересів груп з цілями, висунутими як цілі підприємства і від того, наскільки інтереси окремих груп збігаються з інтересами групи осіб, що вдягнулися владними повноваженнями, оскільки останнім легко лобіювати свої інтереси, чим решті груп. Характеризуючи організацію як складну соціальну систему, в якій взаємодіють багато соціальних груп, справедливо стверджувати, що для успішної роботи підприємства в цілому та для забезпечення його економічної безпеки зокрема необхідне взаємоузгодження інтересів всіх груп.

Розглядаючи питання взаємоузгодження інтересів як імперативної цілі управління економічною безпекою підприємства, не можна не торкнутися ще одного дуже важливого питання. Сучасний етап розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної економіки характеризується активізацією інтеграційних процесів, що супроводжуються появою значного числа великих компаній. Так, якщо основними принципами діяльності фірм у 80-і рр. XX століття були економія, гнучкість і маневреність, то у другій половині 90-х рр. на зміну прийшли принципи розвитку, орієнтації на експансію і зростання. Вирішуючи питання про вибір стратегії, що забезпечує збільшення частки ринку, з двох альтернатив:

розвивати виробництво самостійно або інтегруватися з іншими виробниками – багато суб'єктів господарювання вибрали другу альтернативу, а з форм інтеграції – операції по злиттю і поглинанню (*mergers and acquisitions* – *M&A*). Проте переваги в швидкості освоєння ринку поєднуються з численними ризиками, пов'язаними з реалізацією операцій *M&A*: до 2/3 їх загального числа виявляються збитковими і приводять або до продажу раніше придбаних компаній, або до ліквідації бізнесу. Одна з причин полягає в тому, що в більшості невдалих випадків не була досягнута узгодженість економічних інтересів учасників операції.

Оцінювання тенденцій та обсягів поширення процесів *M&A*, а, відповідно, і рейдерства, у випадку відсутності офіційної статистики є можливим за допомогою даних таких аналітичних груп як *ISI Emerging Markets ma M&A-Intelligence*, згідно яких кількість угод вже 2007 р. у порівнянні з 2006 р. зросла більш ніж в шість разів та склала 683 угоди, а вартість – більш ніж в три, та становила в 2007 р. 15,6 млрд дол. США. За даними аналітиків обсяги рейдерства зазвичай перевищують обсяги *M&A*, крім того вони мають значні тенденції до збільшення в 2008–2009 рр. під впливом світової фінансово-економічної кризи, яка призводить до залучення окремих гравців *M&A* до рейдерських схем через певну обмеженість фінансових ресурсів. Головною тенденцією рейдерства починаючи з 2007 р. є поширення уваги від традиційно привабливих галузей, таких як фінансовий сектор, металургія, харчова промисловість та торгівля, до нових – сектор будівництва та нерухомості, телекомунікацій та транспорту, що підсилюється їх ослабленістю під час економічної кризи.

Не зважаючи на те, що питання обґрунтування операцій *M&A* знаходяться в центрі уваги наукових досліджень, завдання взаємоузгодження економічних інтересів компаній в даних процесах не отримало належного освітлення. З одного боку, до найчастіше обговорюваних аспектів обґрунтування *M&A* відносяться питання оцінки вартості компанії, визначення ціни операції, оцінки синергетичного ефекту і ін. При цьому поза увагою дослідників, як правило, виявляється той факт, що вирішення цих питань безпосередньо пов'язане з взаємоузгодженням економічних інтересів учасників операції – підприємств, що інтегруються; в кращому разі дослідження обмежується аналізом мотивів операції і виявленням їх невідповідності у одиниць, що об'єднуються. З іншого боку, завдання взаємоузгодження економіч-

них об'єктів є класичними і в цьому напрямі отримані достатньо серйозні результати, як по різних постановках цих завдань, так і по методах їх рішення (завдання взаємоузгодження глобального і локального оптимуму, взаємоузгодження інтересів господарюючих суб'єктів в умовах вертикальних і горизонтальних взаємодій ін.). Проте специфіка цих завдань в операціях *M&A*⁹ не досліджена. Дані завдання є багатоаспектними і слабоструктурованими з наявністю чинника невизначеності; вони видозмінюються залежно від конкретної ситуації, характеру операції (дружня або ворожа), стадії її реалізації. Певну частку таких завдань вирішено в [198].

Отже, економічні інтереси визначають напрям розвитку господарської діяльності, мотиви поведінки і функціонування підприємства, а також можуть спричиняти загострення стосунків учасників господарського процесу. Відстоювання інтересів, забезпечення досягнення їх цілей залежать від постановки і рішення не абстрактних, а чітко конкретизованих завдань безпеки життєдіяльності господарських систем. При цьому якщо раніше переважали захисні функції щодо підтримки безпеки, то сьогодні вони трансформувалися в найбільш технологічні процедури [83, с. 15].

На думку А. М. Доровського, на мікрорівні інтереси підприємств виступають як інтереси конкурентів. Ринкові суб'єкти можуть задовольнити свої інтереси, задовольняючи потреби партнерів, але в процесі цього задоволення вони діють як конкуренти. Протилежність їх інтересів сягає вищого ступеня відмінності – суперечності, яка, в той же час, не виключає їх збігу, й останнє, в свою чергу, виступає підставою їх взаємодії, а, отже, і передумовою утворення системності і цілісності [83, с. 14].

Дійсно, один з постулатів логіки бізнесу стверджує, що в бізнесі немає ворогів чи друзів, є тільки партнери, конкуренти й не зв'язані між собою інтересами сторонні люди. Визначають інтереси в такий спосіб: якщо вони збігаються – ви партнери; суперечать – конкуренти; не стикаються – сторонні люди. Це твердження не зовсім корелює з основами теорії потенційних конфліктів,

⁹ Слід акцентувати увагу на тому, що розвиток законодавчої бази в Україні значно відстає від розвинутих країн, що робить можливим використання великої кількості незаконних та напівзаконних методів встановлення контролю над підприємствами. В розвинутих країнах ця ситуація вже позаду, процес злиття-поглинання є цілком законодавчо врегульованим і тому рейдерства в українському розумінні там практично не існує. Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні *M&A* та рейдерство – це окремі поняття, вживати їх та класифікувати як аналогічні не коректно, проте можна визначити їх зміст виходячи з того, що *M&A* – поняття більш масштабне, а рейдерство – це його окремий прояв у вітчизняних умовах [198].

яка стверджує, що все в світі первісно перебуває суперечливому стані і що існування світу неможливе без будь-яких суперечностей. А якщо це так, то все в світі знаходиться в постійній суперечності. Англійський філософ Т. Гоббс сформулював це як «війна всіх проти всіх».

Проте в житті все набагато складніше, оскільки немає майже нічого, що повністю відповідало б будь-яким нормам і правилам. Все умовно і відносно: і правила, і межі. І така вказана суперечність практично позбавлена «утисків часу» – тобто перебуває поза межами часу, оскільки єдине, що залишається постійним – це зміни. Не випадково Г. А. Пастернак-Таранушенко підкреслює, що причиною є зміни світу в цілому, разом з якими змінюються і інтереси, і тому той, хто вчора був партнером, сьогодні може стати конкурентом, а завтра – ворогом. Водночас, на відміну від конфлікту інтересів, причиною якого є боротьба за будь-які ресурси, прагнення до балансу інтересів покликане привести конкуруючі сторони до порозуміння [212]. Таку думку автора не можна визнати безсумнівною, оскільки взаємодія економічних інтересів завжди воліє бути дивергентним, причому чим гострішим є таке воління, тим гострішим може бути загострення конфлікту, й, відповідно, тим віддаленішим час досягнення імперативної цілі управління економічною безпекою підприємства, а, отже – й сукупність цілей управління підприємством в цілому.

Сучасні дослідження утримують деякі положення з питань зниження дивергенції економічних інтересів, наголос в яких припадає на кончу потребу в узгодженні таких інтересів серед внутрішніх стейкхолдерів підприємств. Наприклад, в [270] наведено низку рекомендацій, виконання яких дозволяє привести різноспрямовані вектори інтересів внутрішніх стейкхолдерів підприємства у відповідність до інтересів підприємства як актора ринку, чия діяльність направлена на максимізацію власного прибутку.

Автор приведених у монографії результатів дослідження дотримується тієї думки, що взаємоузгодження економічних інтересів не завжди можливо і, більш того, не завжди необхідно. Саме тому приведена в скороченому вигляді в табл. 4.5 бібліотека способів взаємоузгодження інтересів представлена у вигляді двох каталогів – конструктивних і деструктивних способів взаємоузгодження інтересів.

Кожен з приведених в бібліотеці способів взаємоузгодження інтересів може бути достатньо широко охарактеризований,

водночас, назви способів достатньо красномовні для розуміння їх суті в найзагальнішому вигляді.

Таблиця 4.5

Бібліотека способів взаємоузгодження інтересів

Конструктивні способи		Деструктивні способи	
КС ₁	Колабораціонізм ¹⁰	ДС ₁	«Біле» рейдерство
КС ₂	Компроміс	ДС ₂	Шантаж
КС ₃	Консолідація інтересів [194]	ДС ₃	Економічна зброя
КС ₄	Баланс інтересів [212]	ДС ₄	«Чорне» рейдерство
КС ₅	Гармонізація інтересів	ДС ₅	Знищення

Якщо звернутися, насамперед, до праць найвідоміших вітчизняних дослідників питань управління конфліктами інтересів в корпораціях (оскільки саме ці дослідження враховують реалії господарювання в умовах України), то на увагу, заслуговують, у першу чергу, праці А. Мендрула, З. Шершньової, В. Багацького, В. Вінник, О. Воловик та ін. Аналіз публікацій цих авторів проведено в [284]. Однак, у цих працях не розділено поняття «балансування» та «гармонізація» інтересів. Крім того, запропоновані вищезазначеними авторами класифікації конфліктів інтересів у повній мірі не відображають сутність цього явища та усе розмаїття форм його прояву у корпораціях (зокрема, в існуючих класифікаціях не проведено розподіл конфліктів інтересів за часовими характеристиками, за глибиною їх впливу на організацію, специфічними наслідками, що формуються на основі певних причин та механізмів виникнення).

Зупинимось докладніше на аргументації доцільності розрізнення понять балансу інтересів і їх гармонізації. Зокрема, балансування інтересів – це процес взаємоузгодження позицій і інтересів різних груп – учасників корпоративних взаємин, в результаті якого одна з груп поступається своїми інтересами на користь іншої. Гармонізація інтересів – це процес взаємоузгодження позицій і інтересів різних груп – учасників корпоративних взаємин, в результаті якого досягнення інтересів різних груп гармонізується в часі і просторі. Інакше кажучи, в результаті гармонізації

¹⁰ Колабораціонізм (фр. *colliaboration* – співпраця) в юридичному трактуванні міжнародного права – усвідомлена, добровільна і умисна співпраця з ворогом, в його інтересах із понесенням втрат своєю державою. Термін частіше застосовується у вужчому сенсі – як співпраця з окупантами. В даному випадку мова йде про такий спосіб взаємоузгодження інтересів, який ґрунтується на принциповій згоді носіїв інтересів почати конструктивний діалог та надалі співпрацювати.

інтересів жодна з груп не буде вимушена відмовитися від досягнення інтересу.

Проте в ряді випадку гармонізація інтересів залишається ідеальною, а, отже, недосяжною моделлю взаємоузгодження інтересів. Умовно-ідеальною можна вважати процедуру досягнення балансу інтересів, основні кроки якої детально викладені в [212]. Однак, зважаючи на те, що під імперативною метою управління економічною безпекою підприємства в рамках виконуваного дослідження розуміється взаємоузгодження інтересів, автором розроблено відповідну процедуру, яку графічно інтерпретовано на рис. 4.3.

Рис. 4.3. Процедура взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства¹¹

Отже, по-перше, стейкхолдери мають усвідомити необхідність взаємоузгодження інтересів. Процес усвідомлення є першим і, водночас, вирішальним кроком у здійсненні усієї процедури, оскільки без взаємного порозуміння стейкхолдерів щодо необхідності взаємоузгодження їх інтересів подальше крокування процедурою унеможливується. По-друге, коли необхідність

¹¹ Розроблено автором.

взаємоузгодження інтересів усвідомлено, стейкхолдери мають дійти порозуміння щодо дотримання взаємних поступок. Якщо здійснення першого кроку процедури може супроводжуватися використанням переважно деструктивних способів взаємоузгодження інтересів (див. бібліотеку способів взаємоузгодження інтересів), то другий крок, не виключаючи можливості використання деструктивного способу взаємоузгодження інтересів, здебільшого має спиратися на конструктивні способи, зокрема, щонайменше, на колабораціонізм та компроміс.

По-третє, стейкхолдери знову мають дійти порозуміння, упорядковуючи інтереси у певній послідовності щодо необхідності їх взаємоузгодження. Цей крок процедури взаємоузгодження інтересів може дещо нагадувати «ходу по колу», оскільки швидко дійти такого порозуміння, як правило, стейкхолдерам буває досить важко. По-четверте, стейкхолдерами має бути обрано спосіб взаємоузгодження їх інтересів або комбінацію з кількох способів. Звісно, що комбінацію способів взаємоузгодження інтересів слід формувати в рамках одного каталогу, тобто обирати або виключно з числа конструктивних способів, або виключно з числа деструктивних способів, припускатися будь-якої «мішанини» способів не можна. По-п'яте, обраний спосіб взаємоузгодження інтересів має бути реалізований, і, нарешті, по-шосте, результати реалізації обраного способу має бути перевірено. Якщо результати реалізації обраного способу взаємоузгодження інтересів є позитивними, процедурою передбачається здійснення наступної ітерації, починаючи з третього кроку, тобто з взаємоузгодження тих інтересів, які за ступенем своєї значущості є наступними. Якщо результати реалізації обраного способу взаємоузгодження інтересів є негативними, правилами здійснення даної процедури передбачається, що спосіб взаємоузгодження інтересів має бути переобраний.

Слід акцентувати увагу на тому, що при наявності позитивних результатів реалізації обраного способу взаємоузгодження інтересів повернення до попередніх її кроків може бути не обов'язковим, зокрема, це може відбуватися тоді, коли число інтересів, що мають підлягати узгодженню, є невеликим, або інтереси є однотипними. Ймовірнісний характер повернення до попередніх кроків процедури графічно показано штрих пунктирною лінією. І навпаки, за наявності негативних результатів взаємоузгодження інтересів повернення до попередніх кроків процедури є обов'язковим, що графічно показано суцільною лінією.

Таким чином, підбиваючи підсумок дослідження взаємоузгодження економічних інтересів як імперативної цілі управління економічною безпекою підприємства, необхідно акцентувати увагу на наступних висновках. По-перше, в сучасних умовах природний конфлікт інтересів, іманентно властивий економічним суб'єктам, загострюється. По-друге, взаємоузгодження таких інтересів, будучи вкрай складним процесом, потребує використання спеціального інструментарію, як який можуть бути запропоновані розроблені автором карти взаємоузгодження інтересів. По-третє, взаємоузгодження економічних інтересів в умовах переходу України до інноваційної моделі розвитку не завжди можливо і, більш того, не завжди необхідно, саме тому пропонувані способи взаємоузгодження економічних інтересів можуть бути як конструктивними, так і деструктивними.

4.2. Протистояння загрозам як домінуюча мета управління економічною безпекою підприємства

Відповідно до запропонованого розуміння економічної безпеки підприємства як міри його економічної свободи, яка має бути буфером убезпечення від загроз, домінуючою ціллю управління економічною безпекою підприємства є протистояння різноманітним загрозам. Проте є декілька причин, які роблять прозорість логіки такого твердження удаваною. З'ясуємо, чому це так. Перш за все, це стосується тлумачення протистояння, яке, відповідно до [202, с. 542] являє собою процес учинення опору будь-яким діям, в ході якого об'єкт зберігає стійкий стан. Отже, протистояння можна здійснювати за умов чіткого розуміння дій, щодо них слід чинити опір.

Стосовно розуміння управління економічною безпекою підприємства такі дії асоціюються, перш за все, із загрозами. Таке поняття є активно використовуваним як в системі економічних знань, так і в практичній діяльності підприємств та управління ними. Проте в теоретичному плані, незважаючи на чисельні публікації, дослідження загроз є далекими до завершення. Можна сказати, що сьогодні, у першому десятиріччі XXI століття, поняття «загрози» переживає новий пік своєї популярності, але, незважаючи на це, експлікацію даного поняття поки що не можна визнати вичерпною. І це є першою причиною виникнення труднощів щодо вивчення домінуючої цілі управління економічною безпекою підприємства. Друга причина нерозривно пов'язана із першою, оскільки стосується відсутності чітко викристалізованого

розуміння загроз економічній безпеці підприємства серед сукупності загроз підприємству в цілому, його діяльності, безпеці його діяльності в цілому та окремих видів його діяльності. Існування, щонайменше, двох наведених причин перешкоджає безпосередньому переходу до вивчення протистояння загрозам як домінуючої цілі управління економічною безпекою підприємства. Усуненню таких перешкод і присвячені наступні дослідження.

У науці існує абсолютно слухна думка, що прагматична значущість будь-якого поняття визначається, як правило, його змістом та набором ознак, які можуть бути використані як підґрунтя при виборі методів вирішення практичних задач, пов'язаних з цим поняттям. Очевидно, що забезпечення прагматизму потребує проведення спеціальних досліджень семантичного характеру, результати яких можуть бути представлені у вигляді своєрідної семантичної картини досліджуваного поняття. Зрозуміло, що такий підхід не можна визнати імперативним при проведенні будь-якого дослідження, проте необхідність упорядкування знань та вихідних положень при проведенні специфічних економічних досліджень є об'єктивною. Зокрема, такою слід визнати необхідність вивчення сутності загроз в контексті економічної та управлінської термінології.

Перші згадування про загрози в економічній літературі перших років пострадянської економіки належать академіку Л. І. Абалкіну, в наукових працях якого, наприклад в [1], розглядалися питання загроз економічній безпеці Росії. У вітчизняній та зарубіжній літературі дослідження загроз діяльності підприємства є доволі популярними, на доказ чого можна навести продемонстровану в [146] певну статистику змагань щодо кількості досліджуваних характеристик таких загроз: А. В. Кириєнко [124, с. 25] пропонує використання п'яти ознак для визначення 11 загроз діяльності підприємства, В. І. Ярочкін [311, с. 17] сім критеріїв для ідентифікації 18 загроз безпеці підприємства, таку ж кількість ознак класифікації пропонує С.П. Дубецька [84, с. 157–158] для визначення 28 різноманітних видів загроз безпеці підприємства, тоді як А. С. Соснін і П. Я. Пригунов [251, с. 83] пропонують використання дванадцяти ознак для характеристики більш як тридцяти різних видів загроз. Тринадцять критеріїв систематизації загроз безпеці підприємства пропонує Е. І. Нізенко [199, с. 78].

Однак погляди науковців щодо сутності та контексту застосування поняття загроз мають низку розбіжностей. Поняття «не-

безпека» та «безпека» є юридичними нормами міжнародного та національного права. При цьому поняття «загроза» щодо поняття «небезпека» має залежне значення. «Загроза» – це кінцева стадія несприятливих умов, після яких спричиняється шкода [154]. Однак окремі науковці схильні ототожнювати поняття «загроза», «небезпека» та «ризик», що пояснюється багатоаспектністю та складністю кожного з цих понять. Багато в чому таке ототожнення понять та їх плутанина породжені тлумаченням в словниках [202, 333, 337–339, 361, 375]. Окремі наукові праці утримують достатньо глибокі, проте здійснені під певним кутом зору дослідження поняття та сутності загроз, як, наприклад в [312]. Проте глибоке вивчення загроз економічній безпеці підприємства практично відсутнє.

Для того, щоб визначитися з глибиною та масштабом поняття «загрози» в рамках економічної науки, треба відповісти на серію запитань щодо сутності поняття, наявності взаємозв'язків з іншими поняттями, доцільності вставлення та методів дослідження загроз. Переважну більшість відповідей на ці та інші запитання можна отримати за умов використання підходів, що притаманні семантиці.

Семантика (або семасіологія) – (англ. *semantics* та франц. *sémantique* походить від грецького *σημαντικός* – такий, що означає, рос. – обозначающий). Загальна семантика – це емпірична дисципліна, яка являє собою систематичну методологію з дослідження того, як люди взаємодіють зі світом, реагують на нього, реагують на власні реакції та реакції інших людей и, відповідно, яким чином вони змінюють власну поведінку. Загальну семантику було засновано Альфредом Коржибски протягом 20-х – 30-х років ХХ століття. Загальна семантика і семантика є двома окремими дисциплінами, які не слід плутати [336]. Так, Альфред Коржибски визначає загальну семантику як загальну теорію оцінки фактів, стосунків, відчуттів і т. ін. не з точки зору вербальних визначень того, що люди говорять про значення слів або подій, але з точки зору того, як в дійсності відбуваються оціночні реакції слів або подій [336]. Семантику найбільш часто розглядають як розділ мовознавства та логіки, які досліджують проблеми, пов'язані зі смислом, значенням та інтерпретацією лексичних одиниць, тобто слів. В даному дослідженні використовуються фрагменти як загальної семантики, так і семантики, оскільки смисл поняття «загроза» неможливо дослідити, не апелюючи до суб'єктивних думок окремих дослідників.

Перш за все, об'єктивність виникнення загроз можна пояснити виходячи з концепції енергетичної будови світу, за якою головною

причиною суперечностей у світі є дефіцит ресурсів, з одного боку, та бажання їх одержати, з іншого. Кожна зі складових світу (елемент чи система) спрямовує свої зусилля на продовження часу власного існування, обмеженого кількістю енергії, тому і бореться за збереження власної енергії та використання енергії інших складових світу на власні потреби. Оскільки вважається, що кількість енергії у світі жорстко обмежена, то поява кожної нової складової є небажаною для усіх інших. Через це нова складова світу, народжуючись, вступає у природну суперечність з усіма іншими складовими. З урахуванням цього підприємство, як одна з систем, має очікувати виникнення загроз з будь-якої іншої системи і нейтралізувати їх. Таку думку поділяє відомий дослідник економічної безпеки Г. Пастернак-Таранушенко [212–215]. Вчені Чиказького університету дещо інакше тлумачать загрозу, а саме – як наслідок невизначеності зовнішнього середовища. Проте обидва погляди не є суперечними та взаємовиключними, крім того, саме таке широке розуміння загрози дає право надати їй статус категорії, тобто найбільш широкого за обсягом поняття, яке не може підлягати подальшому узагальненню.

На відміну від категорії, поняття є думкою, яка відбиває суттєві ознаки й характерні риси досліджуваного предмета. Об'єм поняття характеризується сукупністю знань про коло предметів, суттєві ознаки й характерні риси яких відбито в поняттях. Термін є точним відбиттям змісту поняття, так би мовити його «ім'ям». Інтерпретацію семантики загроз щодо співвідношення категорії та сукупності понять загроз можна представити в такий спосіб: загрози (категорія) → загрози підприємству → загрози діяльності підприємства → загрози безпеці підприємства → загрози економічній безпеці підприємства (сукупність понять). Природно, що характеристики кожного поняття загроз не можна досліджувати поза вивченням внутрішніх логічних зв'язків понять «безпека – загроза – ризик».

Традиційно, обставини, які можуть порушити стан будь-якої системи, визначають термінами¹² «небезпека», «загроза», «ризик». Існує думка, наведена в [5], що «загроза» та «ризик» віддзеркалюють деякі актуальні у теперішньому часі події, тоді як

¹² У російській мові немає одного узагальнюючого слова для позначення нещасного випадку, аварії, катастрофи. У англійській мові таке слово є: *accident* («ексидент»). Під ексидентом розуміється небажана подія, що трапилася незалежно від волі чи бажання будь-кого, тоді як інцидент є також небажаною подією, але такою, що трапилася внаслідок зіткнення інтересів і призвела до втрат. Епідемії, стихійні лиха відносяться до ексидентів, диверсій і відкриті напади – до інцидентів. Загальне слово для позначення обох термінів «сидент» (*cident*). В англійській мові джерелах його іноді використовують, хоча і нечасто.

«небезпека» вказує на ймовірні, тобто такі, що можуть не відбутися, події. Однак небезпеку не можна «відривати» від загроз та ризиків, перш за все, тому, що саме цей термін є семантичною парою терміну «безпека» (російською: «опасность – безопасность»; українською «небезпека – безпека»). Не вдаючись до тонкощів словотворення, лише констатуємо, що такі семантичні пари дають змогу пояснити зміст поняття «безпека» й усвідомити, що її досягнення неможливе без розуміння сутності небезпеки (рис. 1). Відповідно до [246], за матеріалами якого складено рис. 4.4, небезпека є одним з основних понять національної безпеки, що посідає найвище місце у щаблі безпекогенних чинників.

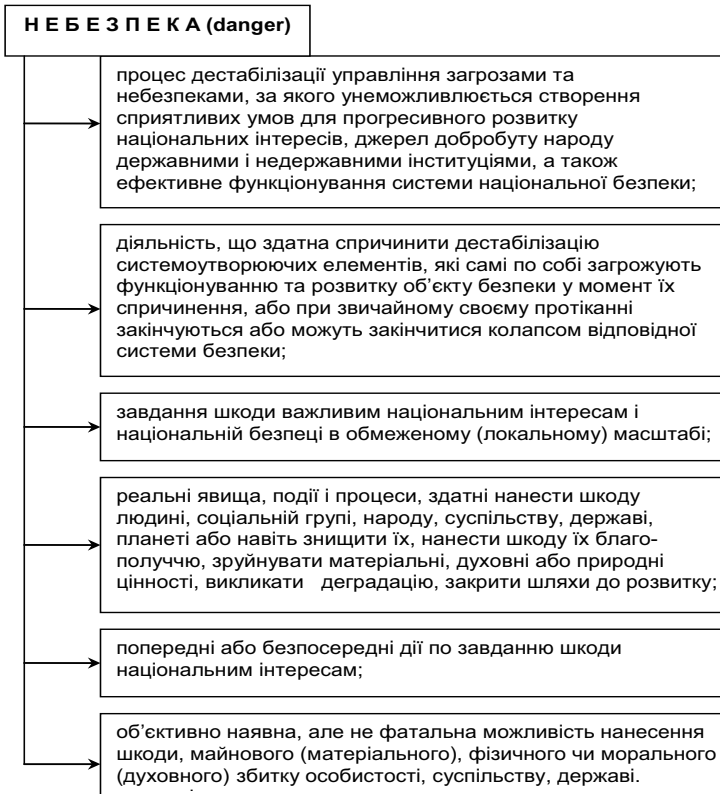

Рис. 4.4. Сутність поняття «небезпека»¹³.

¹³ Складено за матеріалами [246].

Як показано на рис. 4.4, сутність небезпеки може розкриватися за допомогою використання таких термінів як можливість, процес, діяльність, явище, дія. І хоча таке різноманіття термінів значною мірою ускладнює розуміння сутності небезпеки, провідним її мотивом слід вважати об'єктивно наявну, але не фатальну можливість нанесення шкоди, проте така можливість може мати ймовірнісний характер, і тому небезпеку пропонується тлумачити як джерело виникнення загрози.

В [5] загроза розглядається як чинник, вплив якого практично однозначно інтерпретується як негативний та такий, що може нанести шкоду безпеці об'єкта. Спектр використання терміну «загроза» є достатньо широким й вибір того чи іншого його тлумачення пов'язаний з концептуальними й практичними задачами. На одному полюсі знаходиться тлумачення загрози як сукупності умов й чинників, які спричиняють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави, що суттєво спрощує її розуміння. На іншому полюсі – активне тлумачення: свідомі наміри або такі негативні дії, що обов'язково мають здійснитися, призводячи до нанесення шкоди та отримання втрат. Більш детально розуміння сутності загроз наведено на рис. 4.5.

Як видно з рис. 4.5, сутність загроз розкривається за допомогою не меншої кількості термінів: ситуація, сукупність умов і факторів, процес, подія тощо. В тому числі, пояснюється загроза й через використання терміну небезпека (як, власне, й навпаки), що також ускладнює розуміння сутності обох термінів – і небезпеки, і загрози. Відправною точкою з числа наведених на рис. 2 тлумачень будемо вважати наступне розуміння загрози – це небезпека на стадії переходу із можливості у дійсність, встановлюючи тим самим такий причинно-наслідковий ланцюжок: небезпека є джерелом загрози.

Дещо складнішим є пояснення семантичних зв'язків термінів «ризик» та «небезпека» й «загроза», оскільки природа категорії «ризик»¹⁴ є дуальною: поняття ризику розглядається і як усвідомлена частина небезпеки (пасивний бік), і як активна дія, спрямована або на усунення небезпеки чи загрози, чи навпаки, на свідоме, (але вірогідне!) отримання шкоди, збитку тощо. Відповідно до [246] ризик (англ. *risk*) – це функція ймовірності реалізації певної загрози, виду і величини завданих збитків. Узагальненим є розуміння ризику як наявності невизначеності в знаннях про майбутнє, наведене в [38].

¹⁴ Вважається, що слово «ризик» своїй появі зобов'язане морякам, які первісно називали ризиками підводні скали та рифи.

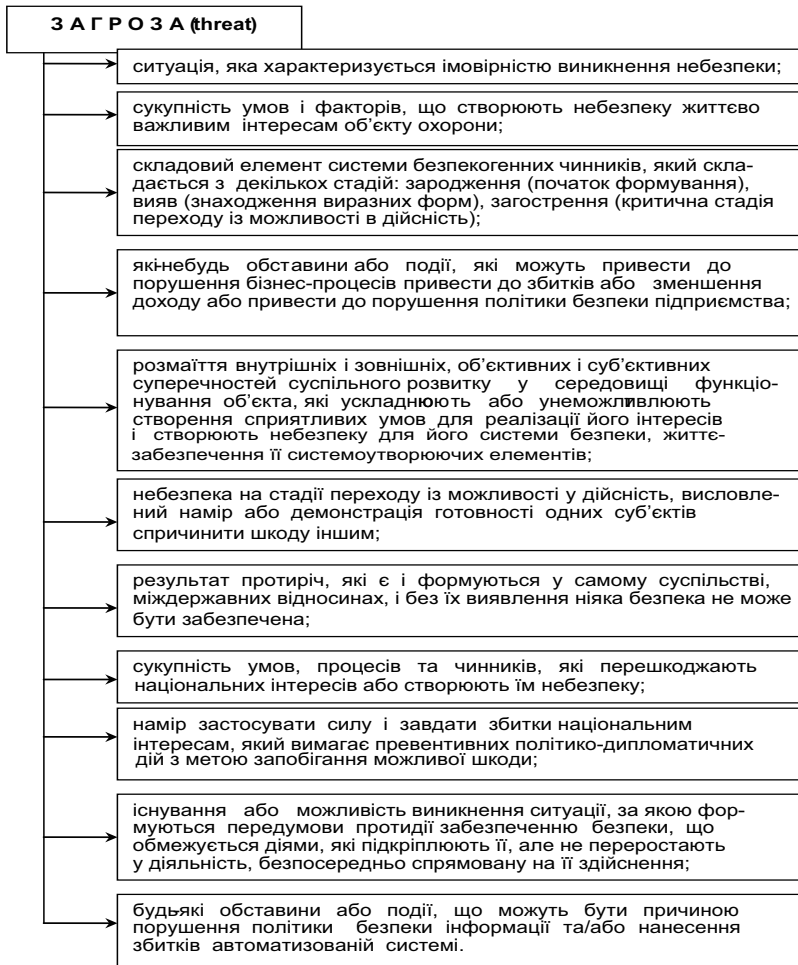

Рис. 4.5. Сутність поняття «загроза»¹⁵

Є й опосередковані позиції, притаманні поняттю ризику. Так, на думку М. Капустіна [118] оцінки ризиків мають використовуватись при оцінці безпеки будь-якого об'єкта в такий спосіб (4.1):

$$P = V \times K_n, \quad (4.1)$$

де P – ризику;

V – вартість предмета захисту;

K_n – імовірність прояву небезпеки¹⁶.

¹⁵ Складено за матеріалами [246].

¹⁶ Методику оцінки прояву небезпеки запозичено зі страхування.

Використовує в якості міри безпеки ризик, розглядаючи його як суму величин можливої шкоди, помноженої на її вірогідність Г. В. Коржов [142, с. 71]. При цьому автор пропонує визначати рівень економічної безпеки як добуток величини потенціалу підприємства в частині протидії загрозам на величину ризику реалізації загроз. Стисло аналізуючи такий підхід до визначення рівня економічної безпеки, маємо зауважити, що його використання може бути ускладнено, щонайменше, двома проблемами: по-перше, труднощами, які можуть виникнути при встановленні величини потенціалу підприємства в частині його протидії загрозам та, по-друге, складнощами вимірювання величини ризику реалізації загроз. Причиною виникнення обох проблем, скоріш за все, стане створення інформаційних масивів обох складових запропонованого визначення рівня економічної безпеки.

Як справедливо зазначає В. М. Ячменьова, дуже часто дослідники отожднюють поняття «загроза» з поняттям «ризик», хоча практика спростовує це хибним твердженням. За своєю природою, «загроза» є наслідком неконтрольованого збігу обставин, умов та подій зовнішнього середовища, що сприймаються суб'єктами ринкової економіки (підприємствами) як реальність, та безвихідні обставини, які при наявності резервів ресурсів необхідно усунути, або навчитися з ними співіснувати, якщо не можна їм запобігти [312, с. 313]. Проте, в рамках виконуваного дослідження не ставиться за мету глибоке вивчення власне поняття ризику. Дане поняття розглядається лише як один з елементів експлікації понять «небезпека», «загроза», «ризик» (табл. 4.6).

Отже, наведена в табл. 4.6 експлікація понять «небезпека», «загроза», «ризик» дає можливість визначити контексти використання терміну «загроза», але для створення семантичної картини цього не достатньо, оскільки сутність поняття «загроза» неможливо вивчити поза межами системного підходу, який є універсальним інструментом наукової діяльності і тому незамінним в пізнанні будь-якої складної динамічної цілості, до числа яких, безперечно, належить загроза. Але в семантиці використовується широкий спектр дослідницьких методів – від загальнонаукових методів спостереження, моделювання та експерименту до специфічних методів, що можуть використовуватись у суміжних науках, таких як логіка, психологія. Найбільш відомим серед суто семантичних методів є метод компонентного аналізу, який у найширшому розумінні є набором процедур,

в результаті використання яких слово зіставляється з його визначенням, що представляє собою той чи інший структурований набір семантичних компонентів, які задають умови застосування даного слова.

Таблиця 4.6

Експлікація понять «безпека», «загроза», «ризик»

Автор, джерело	Поняття			Коментарі
	безпека	загроза	ризик	
Електронний тлумачний словник української мови [375].	1. Можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін., стан, коли кому-небудь або чому-небудь щось загрожує. 2. Потенційне джерело шкоди.	1. Можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-небудь, чого-небудь. 2. Те, що може заповіювати яке-небудь зло, якусь неприємність.	1. Усвідомлена можливість небезпеки. 2. Можливість збитків або неуспіху в якійсь справі.	Досить розмита семантика безпеки й загрози. Достатньо чітке формулювання ризику.
Служба тематичних тлумачних словників <i>Glossary Comander</i> [361].	Загроза безпеці в широкому сенсі – безпека, потенційне порушення безпеки.		Ризик в широкому сенсі – можливість появи обставин, що зумовлюють невпевненість або неможливість отримання очікуваних результатів від реалізації поставлених цілей.	Розрізняються поняття ризику та загрози. Чітка межа між загрозою й безпекою відсутня.
Словник С. І. Ожегова [202, с. 388, 716, 591],	Можлива загроза чогось дуже поганого.	Можлива безпека.	Можлива безпека або дія, що може мати негативні наслідки.	Семантика усіх понять є перекресною та дуже розмитою ¹⁷ .

¹⁷ Загалом у словниках значення слів описуються за допомогою словарних дефініцій або тлумачень, які являють собою вислови на тій же мові або на спеціально (чи штучно) створеній семантичній мові, в яких сутність слова, що підлягає тлумаченню, представлена більш розгорнуто, експліцитно й, в ідеалі, строго.

Продовження табл. 4.6

Автор, джерело	Поняття			Коментарі
	безпека	загроза	ризик	
Федеральний освітній портал «Економіка. Соціологія. Менеджмент»	Джерело потенційної шкоди або ситуація, що може призвести до виникнення шкоди.	Сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку для життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави.	Ризик (від франц. <i>resque</i> – небезпека) – вірогідність настання негативного наслідку або міра очікуваного неблагополуччя.	Семантика понять достатньо чітка та найбільш прийнятна для розкриття сутності загрози діяльності підприємства.
О. М. Бандурка, В. С. Духова, К. Я. Петрова, І. М. Черв'яков, В. А. Ліпкан [16, с. 11], В. А. Ліпкан [162, с. 89-90].	Економічна небезпека – це конкретна і безпосередня, реальна форма прояву загрози, яка має ймовірну математичну інтерпретацію	Економічна загроза – це потенційна можливість завдання шкоди суб'єктам господарської діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.	Можлива небезпека, невдача дій, що вживаються, або самі дії, пов'язані із такою небезпекою.	Семантика є тріох розмитію, незважаючи на вживання понять в економічному контексті.
Є. О. Олейніков [207, с. 10]	Цілком усвідомлена, але не фатальна ймовірність нанесення шкоди чомусь, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних чинників, впливу яких притаманні руйнуючі властивості.	Найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку.	Можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності суб'єкта.	За винятком чітко окресленої дієвої характеристики ризику, семантика небезпеки й загрози є недостатньо прозорою.
В. М. Ячменьова [312, с. 313]	–	Загроза розглядається як вплив з великою інтенсивністю певного чинника,	Ризик – це прогнозоване та усвідомлене неприйняття рішення щодо можливих	Розрізняються поняття загрози й ризику за ознаками їх природи.

Закінчення табл. 4.6

Автор, джерело	Поняття			Коментарі
	небезпека	загроза	ризик	
В. М. Ячменьова [312, с. 313]	–	або їх сукупності, що може призвести до виникнення змін негативного характеру у діяльності підприємства, які можуть бути незворотними, або на усунення яких потрібні значні кошти, час та ресурси.	втрат та обмежень, більш того, прийняття жорстких правил гри відносно особливих умов діяльності у незвичному зовнішньому середовищу та вірогідною зміною внутрішнього середовища.	Розрізняються поняття загрози й ризику за ознаками їх природи.
Г. Б. Клейнер [127]	Такі зміни в зовнішньому середовищі або внутрішньому стані суб'єкта, які призводять до небажаних змін предмету безпеки.		Трагування ризику відсутні	Отожнюються поняття безпеки і загрози. Контекст використання – безпека підприємства.
Ю. Г. Лисенко [165]	Сукупність умов, процесів, чинників, економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, що перешкоджають реалізації або створюють небезпеку для них.			
В. І. Ярочкін [311, с. 16].	Можливі чи реальні явища, події і процеси, здатні нанести моральну чи матеріальну шкоду підприємству і підприємницькій діяльності.	Загроза – це небезпека на стадії переходу із можливості у дійсність.		
Кравчуки [146]	Можливі чи реальні умови, явища чи процеси, в результаті дії яких існує імовірність нанесення шкоди підприємству чи перспективному його розвитку.	Загрози корпоративній безпеці підприємства – це потенційні можливості чи існування ситуації, за яких виникають передумови протидії забезпеченню безпеки та реалізації інтересів підприємства.		

Виходячи з того, що набір семантичних компонентів поняття «загроза» є доволі великим та різноманітним за своєю природою, тому автором пропонується побудова семантичної картини загроз, під якою розуміється експлікація внутрішніх логічних зв'язків між поняттями «загроза», «небезпека» та «ризик». Графічну інтерпретацію семантичної картини загроз наведено на рис. 4.6.

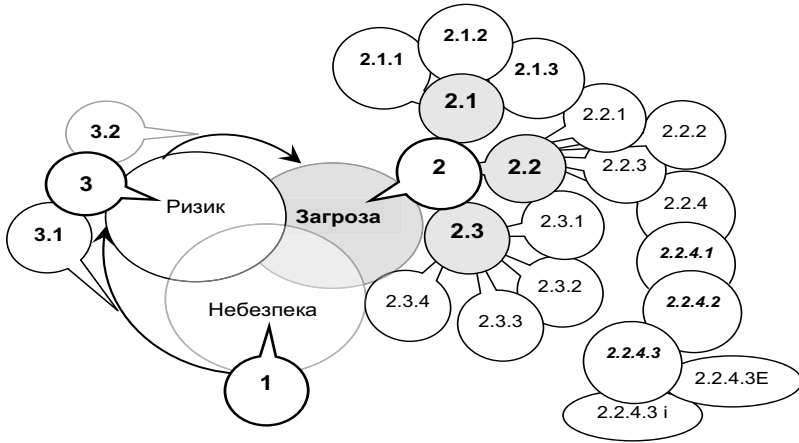

Рис. 4.6. Семантична картина загроз.

- де 1. – небезпека як джерело виникнення загрози;
- 2. – загроза як наслідок небезпеки (активна небезпека);
- 2.1. – понятійно-категоріальний апарат загрози;
- 2.1.1. – загроза як категорія;
- 2.1.2. – загроза як поняття;
- 2.1.3. – загроза як термін;
- 2.2. – загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на:
 - 2.2.1. – мегарівні;
 - 2.2.2. – макрорівні;
 - 2.2.3. – мезорівні;
 - 2.2.4. – мікрорівні;
 - 2.2.4.1 – загроза підприємству;
 - 2.2.4.2 – загроза діяльності підприємства;
 - 2.2.4.3 – загроза безпеці підприємства;
 - 2.2.4.3E – загроза економічній безпеці підприємства;
 - 2.2.4.3i – загроза іншим видам безпеки підприємства (екологічній, фізичній, кадровій тощо);
- 2.3. – ключові компоненти загрози;
- 2.3.1. – загроза як умова;
- 2.3.2. – загроза як явище;
- 2.3.3. – загроза як подія;
- 2.3.4. – загроза як дія;
- 3. – ризик;
- 3.1. – ризик як усвідомлена частина загрози;
- 3.2. – ризик як свідома дія, що може мати негативні наслідки та стати загрозою.

Отже, наведена в табл. 4.6 експлікація понять «небезпека», «загроза», «ризик» дає можливість визначити контексти використання терміну «загроза», але для створення семантичної картини цього не достатньо, оскільки сутність поняття «загроза» неможливо вивчити поза межами системного підходу, який є універсальним інструментом наукової діяльності і тому незамінним в пізнанні будь-якої складної динамічної цілості, до числа яких, безперечно, належить загроза. Але в семантиці використовується широкий спектр дослідницьких методів – від загальнонаукових методів спостереження, моделювання та експерименту до специфічних методів, що можуть використовуватись у суміжних науках, таких як логіка, психологія. Найбільш відомим серед суто семантичних методів є метод компонентного аналізу, який у найширшому розумінні є набором процедур, в результаті використання яких слово зіставляється з його визначенням, що представляє собою той чи інший структурований набір семантичних компонентів, які задають умови застосування даного слова. Виходячи з того, що набір семантичних компонентів поняття «загроза» є доволі великим та різноманітним за своєю природою, тому автором пропонується побудова семантичної картини загроз, під якою розуміється експлікація внутрішніх логічних зв'язків між поняттями «загроза», «небезпека» та «ризик». Графічну інтерпретацію семантичної картини загроз наведено на рис. 4.6.

Відповідно до системного підходу підприємство розглядається як відкрита динамічна система, кожен з елементів якої має певні параметри. В свою чергу, управління підприємством зводиться до інтеграції та координації таких системоутворюючих елементів. Як свідчать результати досліджень попередників, основними елементами системи управління є керована та керуюча підсистеми, вхід, процес у системі, вихід, зворотний зв'язок і зв'язок із зовнішнім середовищем. Тому доцільно припустити, що підприємству в цілому має бути притаманна ціла низка загроз, вивчення яких має бути достатньо глибоким.

Семантичне поле загроз наведено на рис. 4.7.

Слід розрізняти загрози підприємству та загрози його діяльності. Якщо серед найбільш значущих загроз у сучасній економічній науці розрізняють загрозу рейдерства та загрозу банкрутства, причини виникнення яких можуть бути як пов'язаним між собою, так і абсолютно автономними, то число та різноманіття загроз діяльності підприємства є значно більшим, ніж рейдерство та загроза банкрутства. Наприклад, це можуть

бути загрози виробничій (невиробничій, торгівельній тощо) сфері діяльності підприємства, його операційній, фінансовій, маркетинговій, інноваційній, інвестиційній діяльності і т.д.

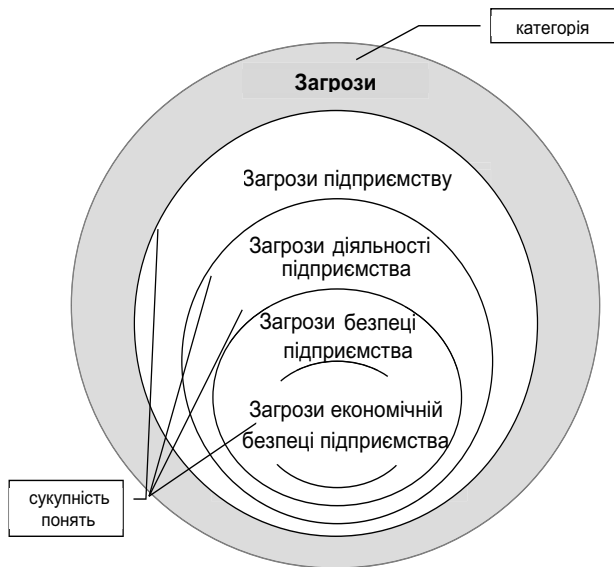

Рис. 4.7. Семантичне поле загроз

Крім того, (і це стосується будь-якої загрози діяльності підприємства) такі загрози можуть мати абсолютно різні ключові компоненти, які, до речі, за різних умов можуть «мігрувати», що може суттєво ускладнювати їх подальше діагностування. Так, систематизацію загроз підприємства, досліджувану в [167] та складену з використанням матеріалів, викладених в [142], представлено в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Систематизація загроз підприємства

Критерій систематизації	Види загроз	Деталізовані за:
Стосовно підприємства	Зовнішні Внутрішні	джерелом виникнення; специфікою впливу; сутнісною ознакою; за масштабом впливу; за ступенем прояву; за мірою комплексності.
Термін прояву загрози	Короткострокові Середньострокові Довгострокові	

Зовнішні загрози впливають на діяльність підприємства, але вони виникають в зовнішньому середовищі і здебільшого їхнє виникнення є неконтрольованим для підприємства. Внутрішні загрози виникають всередині підприємства, вони не завжди є контрольованими, але все ж таки є більш контрольованими, ніж загрози зовнішні. Критерій терміну прояви загрози відображає період часу, у якому вона може реалізуватися. Тому можна вирізнити короткострокові, середньострокові та довгострокові загрози.

Аналізувати загрози можна, застосовуючи різні аналітичні інструменти. Наприклад, застосування ієрархічного аналізу пов'язане з проблемою причинності (причинно-наслідкові зв'язки), дає змогу побудувати, наприклад, таку ієрархію загроз:

- можливі загрози – несуттєві, але такі, що можуть мати руйнівний характер;
- ймовірні – такі, що «матеріалізувати» та встановити як наявні, важко;
- існуючі або наявні – такі, між дією яких та наслідками можна встановити прозорий причинний зв'язок.

Використання компонентного аналізу дає змогу інтерпретувати семантику поняття загроз стосовно діяльності підприємства. За результатами застосування компонентного аналізу у табл. 4.8 наведено експлікацію ключових компонентів поняття загроз діяльності підприємства.

В цілому експлікація зводиться до визначення таких ключових компонентів загроз діяльності підприємства як умова, явище, подія або дія. Безперечно, в разі виникнення загрози діяльності підприємству кожен її компонент заслуговує на ретельне вивчення, однак, особливу увагу слід приділяти тим загрозам діяльності підприємства, ключовим компонентом яких є дія, оскільки характер таких дій може мати вид біфуркацій, а, отже, дії, точніше протидії таким загрозам мають розроблятися з урахуванням високого рівня невизначеності наслідків поведінки таких загроз. Окрім зазначених у табл. 2 трактувань, звернемось також до [89], де в такий спосіб наголошується на дієвій компоненті загрози та значущості їх деталізації. Загрози – це будь-які дії, явища чи процеси, що можуть спричинити негативні наслідки для бізнесу (матеріальні та моральні втрати). При визначенні загроз варто зважати на такі чинники: реальність загроз; сутність причин, що породили загрози; гострота цих причин та термін їх дії; визначення сил і коштів, якими користується супротивник [89].

Таблиця 4.8

**Експлікація ключових компонентів загроз
діяльності підприємства**

Автор, джерело	Авторське розуміння	Семантика загроз діяльності підприємства
Ключовий компонент - умова		
В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова [225]	Сукупність умов та факторів, дія яких здійснює дестабілізуючий вплив на функціонування та розвиток економіки регіону.	2.1.2. – загроза як поняття; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мезорівні; 2.3.1. – загроза як умова;
Ключовий компонент - явище		
Н. М. Внукова, В. А. Смоляк [50], С. П. Дубецька [54, с. 157]	Явище, що виникає внаслідок певних подій у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства, яке може негативно позначитися на його діяльності.	2.1.2. – загроза як поняття; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мікрорівні; 2.3.2. – загроза як явище;
Ключовий компонент – подія		
С. П. Дубецька [84, с. 157]	Потенційна чи реальна подія (процес), що здатна порушити стійкість та розвиток підприємства чи призвести до припинення його діяльності.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2. загроза як потенційний безпекогенний чинник; 2.3.2. – загроза як подія;
І. Т. Балабанов [14, 15]	подія, що може відбутися або не відбутися, наслідки якої (в разі здійснення) можуть бути негативними, нульовими або позитивними.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2. загроза як потенційний безпекогенний чинник; 2.3.2. – загроза як подія;

Продовження табл. 4.8

Автор, джерело	Авторське розуміння	Семантика загроз діяльності підприємства
І. Т. Балабанов [14, 15]	подія, що може відбутися або не відбитися, наслідки якої (в разі здійснення) можуть бути негативними, нульовими або позитивними.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2. загроза як потенційний безпекогенний чинник; 2.3.2. – загроза як подія;
В. А. Смольков [249]	подія з негативними та невизначеними наслідками, які ймовірно настануть у майбутньому і матимуть певний розмір	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2. загроза як потенційний безпекогенний чинник; 2.3.2. – загроза як подія;
Ключовий компонент – дія¹⁸		
С. Ф. Покровний [303]	потенційні або реальні дії фізичних або юридичних осіб, що порушують стан суб'єкта підприємницької діяльності і здатні привести до припинення його діяльності або до економічних і інших втрат.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мікрорівні; 2.3.4. – ЗАГРОЗА ЯК ДІЯ;
С. В. Забияко, Є. С. Светлова [96]	потенційно можлива несанкціонована дія, що може бути реалізована у будь-який момент часу за наявності певних умов	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мікрорівні; 2.3.4. – загроза як дія;
А. І. Чужмаров [291]	негативні дії, що впливають на ефективність функціонування промислових підприємств.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мікрорівні; 2.3.4. – загроза як дія;

Закінчення табл. 4.8

Автор, джерело	Авторське розуміння	Семантика загроз діяльності підприємства
В. М. Ячменьова [312]	вплив з великою інтенсивністю певного чинника, або їх сукупності, що може призвести до виникнення змін негативного характеру у діяльності підприємства, які можуть бути необоротними або на усунення яких потребується значні кошти, час та ресурси.	2.1.2. – ЗАГРОЗА ЯК ПОНЯТТЯ; 2.2.3. загроза як потенційний безпекогенний чинник, вплив якого спрямовано на порушення безпеки на мікрорівні; 2.3.4. – ЗАГРОЗА ЯК ДІЯ;
Л. Н. Зима [105]	негативна дія на економічну безпеку підприємства	2.2.4.3Е – загроза економічній безпеці підприємства.

Зазначимо, що результати морфологічного аналізу переважної більшості наведених трактувань загроз наведено в монографії В. М. Ячменьової [312, с. 312–330]. Проте, на відміну від морфологічного аналізу, застосування компонентного аналізу дає змогу «препарувати» поняття загроз, одночасно з'ясовуючи її понятійно-категоріальний статус, рівень, на якому загроза виступає як безпекогенний чинник та її ключовий компонент. Застосування компонентного аналізу щодо загроз діяльності підприємства дає змогу встановити, чи є умови для її виникнення, буде загроза мати характер явища, дії чи події, й внаслідок чого здійснювати подальше сепарування, конкретизація та діагностування загрози за певними ознаками. Проведення такого аналізу є особливо важливим з огляду на те, що результати діагностування тієї чи іншої загрози залежать від того, наскільки чіткими є не тільки її основні, але й другорядні ознаки. Власне інколи, другорядні ознаки можуть бути значно важливішими за основні, зважаючи на високий рівень їх деталізації.

Дотепер через нерозвиненість наукового передбачення забезпечувати економічну безпеку підприємства намагалися виключно реактивно, тобто за фактом реалізації внутрішніх або зовнішніх загроз. Іноді били на сполох лише тоді, коли надзвичайна ситуа-

¹⁸ В даному випадку акцентується увага на тому, що дія може мати як одномоментний (дискретний), так і пролонгований (процесний) характер.

ція ставала реальністю, переходила у розряд некерованої, внаслідок чого починала назрівати катастрофа. Але поступово сформувалася інша система поглядів на те, як менеджерам підприємств необхідно діяти для забезпечення економічної безпеки. Зараз діяльність успішних вітчизняних підприємств майже завжди позначена активно впроваджуваною стратегією попередження загроз будь-якого походження й супроводжуючою її тактикою дій випереджального характеру, оскільки набагато розумніше, і, що важливо, дешевше передбачити появу загрози, використовуючи альтернативний управлінський інструментарій, зокрема, систему параметрів випереджального (прогнозного) оцінювання стану як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, ніж усувати їх руйнівні наслідки.

4.3. Формування ресурсного забезпечення як комплементарна мета управління економічною безпекою підприємства

Традиційно діяльність будь-якого підприємства розглядається як складний процес цілеспрямованого перетворення факторів виробництва на готову продукцію (товар, послугу). Найважливішими з таких факторів є ресурси, значущість яких у діяльності підприємства визначається роллю, яку вони відіграють для досягнення цілей підприємства. Однією з головних цілей вітчизняних підприємств на сучасному етапі розвитку економіки є забезпечення їх економічної безпеки. Досягнення такої мети потребує детального вивчення багатьох питань, зокрема, таких як сканування зовнішніх та викриття внутрішніх загроз діяльності підприємства, формування ланцюжка економічних інтересів підприємства за рівнем пріоритетності, які мають узгоджуватися як у його внутрішньому, так й у зовнішньому середовищі, діагностування стану економічної безпеки підприємства, розробка та впровадження способів забезпечення економічної безпеки підприємства тощо. Розв'язання цих та інших питань потребує наявності та інструментів використання різних ресурсів. Точніше кажучи, на підприємстві має бути сформовано ресурсне забезпечення його економічної безпеки, про підходи до якого в економічній науці наразі практично нічого невідомо.

Сучасна економічна наука багата на визначення і трактування поняття «ресурси». Сутність ресурсів розкривається в роботах вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, серед яких

І. Т. Балабанов [14], С. А. Бороненкова [37], В. І. Кириленко [123], Л. Г. Огорокова [204], М. А. Комаров, А. Н. Романов [235], І. І. Мазур, В. Д. Шапіро [174] та ін. Продемонструємо основні підходи до розуміння даного поняття.

У найбільш загальному розумінні ресурси¹⁹ – це кошти, цінності, запаси, можливості, джерела коштів, доходів [20, 339]. З економічної точки зору ресурсами є сукупність факторів, які безпосередньо або опосередковано беруть участь у процесі виробництва або надання послуг. Разом з поняттям «ресурси» в економічній літературі часто як синонім використовується поняття «фактори виробництва». Чинник – це причина, рушійна сила якого-небудь процесу, явища, що визначає його характер або окремі його риси [339]. Не заперечуючи наявності певної смислової спорідненості цих понять, маємо наголосити на різниці між поняттями «ресурси» та «фактори виробництва», яка полягає у такому. По-перше, не кожен ресурс стає фактором виробництва. По-друге, на відміну від факторів, які можуть бути виключно платними, ресурси можуть як платними, так і безплатними (принаймні – умовно безплатними). По-третє, ресурси можуть не мати конкретного власника, тоді як фактори виробництва завжди власника мають [110].

На думку Л. Г. Огорокової [204], ресурси підприємства слід розглядати як сукупність запасів, джерел, засобів і предметів праці, які є в наявності у підприємства і можуть бути мобілізованими і приведеними в дію, а також використаними для досягнення цілей підприємства. Для підприємства наявність достатньої кількості ресурсів відповідної якості означає реалізуємість його нормального функціонування відповідно до поставлених цілей.

В економічній літературі існують різні підходи щодо класифікації видів ресурсів. Так, в економічній теорії ресурси прийнято ділити на чотири групи: природні, матеріальні, трудові та фінансові [204]. Проте деякі автори, зокрема М. А. Комаров [235] додає до існуючої класифікації інформаційні ресурси. Таку авторську позицію слід визнати слушною, оскільки, по-перше, сучасна діяльність підприємств здійснюється в умовах інформаційної економіки, а, по-друге, цінність інформації як ресурсу постійно зростає. А. П. Веревченко пропонує під інформаційними ресурсами розуміти всю накопичену інформацію про середовище, в якому діє підприємство, зафіксовану на матеріальних носіях або в будь-якій іншій формі, що забезпечує її передачу в часі і просторі

¹⁹ Ресурси від франц. *ressource* – допоміжний засіб.

між різними споживачами для вирішення наукових, виробничих, управлінських та інших завдань підприємства [110].

Заслуговує на увагу запропонований в [85] погляд на ресурси підприємства. Отже, в [85] до складу ресурсів підприємства віднесені персонал, капітал і виробничі фонди, нематеріальні ресурси та активи, оборотні кошти, інвестиції. Дещо інакше розглядає ресурси підприємства С. А. Бороненкова – як елемент об'єкту управління, але при цьому класифікує їх за традиціями, започаткованими в економічній теорії: засоби праці; предмети праці; трудові ресурси; фінансові ресурси [37]. І. Т. Балабанов поділяє ресурси підприємства на технічні, технологічні, трудові, просторові (територія, приміщення, комунікації), розрізняючи при цьому фінансові ресурси і фінансові можливості підприємства [14]. До складу ресурсів підприємства автор також відносить організаційну структуру управління. Такий авторський підхід слід визнати правомірним, але, уявляється, що його використання може зіштовхнутися з труднощами, пов'язаними з різноманітністю визначених кількісних та якісних класифікаційних ознак ресурсів підприємства.

В управлінні проектами поняття «ресурси» трактується дещо «тотально» – як все, що має в своєму розпорядженні проект, зокрема, трудові, фінансові і матеріально-технічні ресурси, команда проекту, час, інформація, знання і технології, які використовуються у проекті [259, 275].

За ступенем приналежності підприємству К. С. Борзенкова [35] розрізняє внутрішні ресурси, якими, власне, розпоряджається підприємство, і зовнішні ресурси, якими в конкретний момент часу підприємство ще або вже не розпоряджається. Щодо виробництва ресурси підприємства поділяють на функціонуючі та потенційні. Функціонуючі ресурси є активною частиною загальних ресурсів, використовуваних в господарському обороті. У свою чергу, потенційні ресурси – це виявлені, але ще не залучені до операційної діяльності підприємства ресурси. Л. Г. Огорокова [204] пропонує класифікувати ресурси підприємства залежно від їх альтернативної цінності в такий спосіб: загальні ресурси (альтернативна цінність даних ресурсів однакова як в межах діяльності підприємства, так і поза ними); специфічні ресурси (альтернативна цінність даних ресурсів межах діяльності підприємства є вищою, ніж поза її межами); інтерспецифічні ресурси (не мають, альтернативної цінності поза межами діяльності підприємства). Зазначимо, що виділені Л. Г. Огороковою

класифікаційні ознаки ресурсів підприємства можуть мати велике значення при розробці підходів до ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Узагальнюючим слід визнати розуміння ресурсів, подане в [275, с. 71], де під ресурсами розуміються цінності, засоби, можливості, кошти, джерела доходів, які належать до внутрішніх резервів економічного розвитку організації за умови їх ефективного використання, що дозволяє забезпечити не тільки потреби організації, але й потреби суспільства. Для розгляду питань ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства у наведеному розумінні ресурсів найбільше зацікавлення викликає посилення на здатність ресурсів відігравати забезпечувальну функцію, звісно, за умови їх ефективного використання.

На відміну від поняття ресурсів підприємства, поняття ресурсного забезпечення підприємства не знайшло широкого розповсюдження у спеціальній науковій літературі. До найбільш традиційних та типових слід віднести розуміння ресурсного забезпечення підприємства, наведене в [111, с. 93], де ресурсне забезпечення розглядається як процес формування цілеспрямованих впливів на умови та чинники, які визначають використання ресурсів підприємства. В [375] ресурсне забезпечення діяльності підприємства зводиться до процесу закупівлі різних видів ресурсів, необхідних для його безперервної діяльності. В основу такого трактування ресурсного забезпечення діяльності підприємства покладено логістичний підхід. Власне, такий підхід є популярним серед вітчизняних і зарубіжних учених, які зробили внесок у справу розробки наукових засад управління ресурсним забезпеченням виробництва. До їх числа, передусім, належать Д. Д. Бауерсокс [20], А. Г. Кальченко [115], М. В. Кіндій [125], Т. С. Клебанова [126], Л. Г. Шемаєва [299]. Поняття ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства маємо визнати таким, яке у сучасній економічній науці практично не розглянуто.

У найбільш загальному розумінні «забезпечення» (*дієслівний іменник – прим. авт.*) означає сукупність дій, спрямованих на те, щоб зробити щось можливим, дієвим, здійсненим. Слід розрізняти сутність понять «забезпечення» та «забезпеченість». Так, забезпеченість є похідною від забезпечення, і, певною мірою, є його мірилом, тобто може показувати або характеризувати рівень чи ступінь забезпечення. Крім того, на відміну від забезпечення, забезпеченість має не процесний, а результатуючий характер, тобто характеризує його кінцевий або, принаймні, проміжний

результат. Визначення рівня забезпеченості підприємства ресурсами може бути як окремим науковим завданням, так і щільно пов'язаним із іншими науковими завданнями, наприклад, із формуванням ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Зазначимо, що дослідження ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства може проводитися по-різному, залежно від того, який концептуальний підхід обрано для трактування власне економічної безпеки підприємства. Трактування економічної безпеки підприємства можна згрупувати в такий спосіб: ті, що спираються на стан корпоративних ресурсів [109], та ті, що спираються на їх ефективне використання [53, 150, 151]. Але жодне із трактувань не торкається шляхів забезпечення ресурсами процедур та способів досягнення того чи іншого рівня економічної безпеки підприємства.

Відповідно до [246] забезпечення безпеки організації – це комплекс організаційно-технічних заходів (адміністративно-правових, організаційно-управлінських, спеціальних, інженерно-технічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних і т.п.), спрямованих на захист життєво важливих інтересів організації від внутрішніх і зовнішніх загроз. Під забезпеченням безпеки організації тут розуміється діяльність не тільки держави, але й підприємства й кожного працівника підприємства, спрямована на захист корпоративних інтересів, їхню практичну реалізацію відповідно до політики забезпечення безпеки організації. Такий підхід слід визнати правомірним щодо ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства, але, водночас, і таким, що потребує уточнень та подальшого розвитку.

Під ресурсним забезпеченням економічної безпеки підприємства пропонується розуміти упорядковану сукупність дій щодо пошуку, вибору та використання ресурсів, а також створення адміністративно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних умов, необхідних для перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки.

Грунтовне вивчення ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства потребує, передусім, формування його класифікаційних ознак (рис. 4.8).

Отже, за цілями ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства може бути стратегічним та/або тактичним. Зрозуміло, що одне не може суперечити іншому ані за формою, ані за суттю.

Класифікаційні ознаки ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства	Характеристики ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства
За цілями	Стратегічне Тактичне
За формою здійснення	Внутрішнє Зовнішнє Інтегроване
За конфігурацією	Комплексне Поелементне
За видами використовуваних ресурсів	Змішане Матеріальноорієтоване Нематеріальноорієтоване
За рівнем достатності	Надмірне Достатнє Обмежене Недостатнє
За формою	Система Процес Функція
За часовим горизонтом	Довгострокове Короткострокове Оперативне
За альтернативною цінністю	Загальноресурсне Специфічне Інтерспецифічне
За ефективністю	Високоєфективне Середньоєфективне Низькоєфективне Неєфективне

Рис. 4.8. Класифікаційні ознаки ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства

За формою здійснення воно має переважно внутрішній або інтегрований характер, тобто такий процес передбачає на відміну від попереднього, внутрішнього, залучення фахівців чи консультантів ззовні. Зовнішнє ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства може бути притаманне лише державним підприємствам або може частково мати місце у випадках, коли йдеться про виключну державну або іншу зовнішню допомогу підприємству у ході забезпечення його економічної безпеки.

За конфігурацією пропонується розрізняти комплексне ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства, тобто таке, яким передбачається залучення комплексу необхідних ресурсів (найбільш бажаний варіант), та поелементне, якому можна надати статус «ремонтного» або «реставраційного», тобто такого, яким передбачається додаткове залучення ресурсів, яких не вистачає до необхідної їх кількості, якості та/або комплексності.

За видами використовуваних ресурсів ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства може бути змішаним, тобто таким, що спирається як на матеріальні, так і на нематеріальні ресурси приблизно в однакових пропорціях. Домінування тих чи інших ресурсів, відповідно, породжує матеріальноорієнтоване або нематеріальноорієнтоване ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства.

За рівнем достатності таке забезпечення може бути надмірним, достатнім, обмеженим та недостатнім. Усі випадки, окрім достатнього, є такими, що мають вади. Розглядаючи рівень достатності як класифікаційну ознаку ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства, неможна проігнорувати ще один важливий момент, пов'язаний із надмірністю такого забезпечення. Зокрема, спираючись на праці професора Г. А. Пастернак-Таранушенко [212–215], можна провести певну аналогію між способами використання ресурсів на макрорівні та макрорівні. Необхідність проведення такої аналогії викликана існуванням задекларованого у дослідженні способу взаємоузгодження інтересів (з числа деструктивних) як економічна зброя, а саме, мова йде про тлумачення Г. А. Пастернак-Таранушенком поняття «війна»: «Війна – це надмірне, надто інтенсивне використання усіх груп ресурсів - матеріальних, фінансових, трудових і часових. Це час найбільшого напруження економіки країни та усіх ресурсів суспільства. Війна завжди призводить до виснаження економіки. Проте закінчення війни несе або докорінні зміни (розпад держави, відокремлення від неї певних частин, сплачування великих репарацій переможцю, зміна державного устрою або ладу тощо), або поступове оновлення і підйом економіки» [213]. Інакше кажучи, досліджуючи ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства, незалежно від того, якою є його класифікаційна ознака, слід пам'ятати про інтенсивність використання тієї чи іншої складової ресурсного забезпечення, оскільки сама по собі надмірна інтенсивність використання того чи іншого ресурсу може бути загрозою економічній безпеці підприємства.

За формою ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства може бути системою, процесом або функцією, за часовим горизонтом – довгостроковим, короткостроковим та оперативним, за альтернативною цінністю – загальноресурсним, специфічним, інтерспецифічним, за ефективністю – високо-, середньо-, низько-ефективним та неефективним. Запропоновані класифікаційні ознаки мають використовуватись у комплексі відповідно будь-якого ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Різновидів конфігурацій ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства, зумовлених розмаїттям складових такого забезпечення, можна створити декілька. Чисельність таких конфігурацій, між іншого, може залежати й від інших чинників, наприклад, від способів забезпечення економічної безпеки підприємства, проте цей аспект, незважаючи на його важливість, лежить поза межами виконуваного дослідження, у форматі якого пропонується розглядати такі складові ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства: трудові ресурси; фінансові ресурси; матеріальні ресурси; організаційні ресурси; інформаційні ресурси; нематеріальні ресурси. Кожен з видів ресурсів розглядається з позиції усталених в економічній науці поглядів, тому позбавлений будь-яких пояснень чи коментарів. Натомість надалі приділено увагу підходу до оцінки ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Отже, оцінку ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства пропонується розглядати в розрізі кількісних та якісних характеристик його складових, які таке забезпечення утворюють (рис. 4.9).

Розглянемо детальніше кількісні та якісні характеристики складових ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства. Перш за все, кількісні характеристики трудових ресурсів підприємства традиційно асоціюються з такими показниками, як середньооблікова чисельність працівників. Якщо кількісні характеристики трудових ресурсів підприємства є доволі прозорими і, навіть, не новими, то з якісними характеристиками цієї складової ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства справи є дещо іншими. З приводу якості трудових ресурсів в економічній літературі тривають дискусії, починаючи з першої половини ХХ століття. Традиційно, якість трудових ресурсів підприємства визначається ступенем професійної і кваліфікаційної придатності персоналу, проте дотепер не існує єдиного розуміння якості трудових ресурсів підприємства.

Рис. 4.9. Складові ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства в розрізі кількісних та якісних ознак

Однак можна виокремити певні ознаки, що характеризують якість трудових ресурсів підприємства. До числа таких ознак належать:

- економічні ознаки (відповідність освітньо-кваліфікаційних характеристик працівника посаді, яку обіймає; кваліфікація працівника; стаж);

- особистісні ознаки (дисциплінованість, здатність до навчання протягом життя, сумлінність, оперативність, творча активність);
- корпоративні ознаки (престижність праці, рівень технологічного оснащення робочих місць, раціональна організація праці);
- соціокультурні ознаки (соціальна відповідальність, соціальна активність, загальнокультурний рівень, рівень корпоративної культури).

В контексті управління економічною безпекою підприємства вкрай важливо здійснювати структурування трудових ресурсів, яка має лежати площині створення системи співвідношень кількісних і якісних характеристик трудових ресурсів підприємства.

Кількісні ознаки фінансових ресурсів, звичайно, не можна обмежувати виключно їх фізичною наявністю, зрозуміло, що до числа таких ознак слід віднести значення чисельних коефіцієнтів, які традиційно використовуються в практиці фінансового менеджменту. Деяко менш традиційними, водночас, можуть бути підходи до якісних ознак фінансових ресурсів, досліджуваних з позиції створення важелів управління економічною безпекою підприємства. Зокрема, до числа таких ознак можуть бути віднесені доступність та вартість отримання фінансових ресурсів.

Кількісні та якісні характеристики матеріальних ресурсів є дуже прозорими, проте їх вимірювання та оцінювання в цілому та контексті управління економічною безпекою підприємства зокрема мають певні труднощі, зумовлені багатьма причинами, які можна стисло пояснити таким чином: матеріальні ресурси будь-якого підприємства, як правило, є чисельними і дуже різномірними, через що оцінка їх властивостей суттєво ускладнюється, а отже комплексна оцінка кількісних і якісних характеристик усієї сукупності матеріальних ресурсів є практично позбавленою сенсу. Тому з метою забезпечення керованості економічної безпеки підприємства, оцінюючи кількісні та якісні характеристики матеріальних ресурсів слід зосереджуватись виключно на тих з них, які можна ідентифікувати як ключові ресурси, тобто такі, зникнення яких чи погіршення їх якості негативно впливає на економічну безпеку підприємства та його діяльність в цілому.

Організаційні ресурси підприємства також мають бути розглянуті в розрізі кількісних та якісних характеристик, причому перші можуть бути доволі легко формалізовані, шляхом, наприклад, оцінювання параметрів організаційної структури підприємства, тоді як дієвість організування процесів на підприємстві

слід оцінювати, застосовуючи якісні характеристики. Останнє стосується неефективного делегування повноважень, нерационального використання часу управлінцями тощо. Якщо оцінювати якісні характеристики організаційних ресурсів поверхнево, то можна зупинитися на згаданих їх ознаках, однак занурення у глибину питання потребуватиме вивчення причин, через які управлінці підприємства не в змозі якісно організовувати ті чи інші процеси якісно, що є дуже копіткою справою.

Вплив людського чинника неможна не простежити й при вивченні кількісних та якісних ознак інформаційних ресурсів. В епоху економіки знань процес новелізації інформаційних ресурсів відбувається не лише із карколомною швидкістю, а й у нерозривному зв'язку з особистісними характеристиками людей, що розпоряджаються такими ресурсами. Саме тому під інформаційними слід розуміти такі ресурси, що утворені професіоналами певного фаху з сукупності корисних відомостей, яким притаманні властивості нескінченності, здатності накопичуватися, реалізуватися, поновлюватися, придатності для колективного використання та збереження своїх якостей у процесі використання. Виходячи саме з такого розуміння інформаційних ресурсів можна стверджувати, що їх кількісні ознаки можуть бути охарактеризовані кількістю джерел інформації та її обсягами, тоді як якісні – ознаками реальності інформації та її визначеності. Інформацію щодо якості традиційно класифікувати на реальну (буває істинною та хибною), нереальну (буває псевдореальною й ірреальною) та невизначену (її сентенції можуть бути суперечливими чи несуперечливими). Останній вид інформації є найнебезпечнішим для досягнення будь-яких цілей управління економічною безпекою підприємства, оскільки легко вводить в оману стейкхолдерів, спричиняючи плутанину цілей, посилюючи вже існуючі та породжуючи нові загрози.

До нематеріальних ресурсів належать цінності, що мають вартісну оцінку і при цьому не є фізичними об'єктами. До таких ресурсів належать об'єкти інтелектуальної власності та нематеріальні активи, тобто винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, матеріальним вираженням прав на який є документи виключного права, патенти і свідоцтва про реєстрацію. Нематеріальними активами є також права на ноу-хау, а також права, отримані в результаті покупки ліцензій у патентовласників, програмні продукти і бази даних. Майже усі види нематеріальних активів, крім хіба що прав на користу-

вання земельними ділянками і природними ресурсами й орендними правами, є різновидами об'єктів інтелектуальної власності. Особливої уваги серед нематеріальних ресурсів заслуговує вивчення репутації підприємства, вплив змін якої на рівень економічної безпеки в цілому та стан її керованості зокрема може бути доволі суттєвим.

Традиційно під репутацією²⁰ підприємства розуміють комплекс заходів, спрямованих на збільшення його прибутку без відповідного збільшення активів, тобто таке збільшення є наслідком використання кращих управлінських здібностей, домінуючої позиції підприємства на ринку продукції (робіт, послуг), нових технологій тощо. Протягом останніх 20 років інтерес до репутації підприємства почав зростати з карколомною швидкістю, одним із доказів чого є існування 49 оригінальних формулювань репутації підприємства, опублікованих у наукових виданнях, що вийшли з друку лише за період з 2000 по 2003 роки. Проте різноманіття тлумачень поняття репутації підприємства здебільшого є штучним, оскільки жодне з них, на жаль, не є вичерпним. Усю сукупність тлумачень можна згрупувати в такий спосіб: загальна об'єктивна та суб'єктивно-емоційна оцінка діяльності підприємства різними цільовими аудиторіями; нематеріальний актив, що має вартісний вимір; когнітивне уявлення про можливості підприємства задовольняти потреби та вимоги зацікавлених сторін.

Репутацію підприємства в рамках даного монографічного дослідження пропонується розглядати як неліквідний нематеріальний актив довготривалого багаточільового характеру експлуатації, що має споглядально-вартісну природу та виступає важелем і мультиплікатором взаємоузгодження інтересів підприємства в управлінні його економічною безпекою. В такому розумінні репутація підприємства представлена ендогенним та екзогенним полями, якими, відповідно, є репутаційний капітал та імідж. Репутаційний капітал, що утворює ендогенне поле репутації підприємства, має вартісний вимір, хоча визначення його загальної величини може викликати певні труднощі через необхідність використання не тільки прямих розрахунків, передбачених П(с)БО України, а й опосередкованих, наприклад, при визначенні вартості інтелектуального потенціалу менеджерів підприємства. Екзогенне поле репутації підприємства представлене іміджем, природа якого відповідає за набір її споглядальних характеристик, а отже таких, що важко піддаються формалізації.

²⁰ Від лат. *reputātiō* - обдумування, споглядання.

Споглядально-вартісна природа є головною причиною труднощів, що виникають в ході дослідження репутації підприємства, оскільки через абсолютно різні підходи до вимірювання екзогенного та ендogenous полів важко отримати однорідну загальну оцінку репутації. Процедура отримання такої оцінки також можуть ускладнювати зміни, що відбуваються у співвідношенні екзогенного та ендogenous полів репутації: як при достатньо великому репутаційному капіталі імідж підприємства може бути доволі обмеженим, так і навпаки. Крім того, обидва поля репутації підприємства перебувають під постійним «обстрілом» загроз, дія яких може бити спровокована як зовнішніми, так і внутрішніми стейкхолдерами.

Звичайно, змістовні складові репутації підприємства заслуговують на більш докладне вивчення, але перемістимо акценти в площину наведення аргументів щодо необхідності й значущості вивчення впливу репутації підприємства на керованість його економічною безпекою. По-перше, переваги підприємств, що ґрунтуються на використанні матеріальних ресурсів, є майже вичерпаними. Можливість економити такі ресурси, використовуючи ефект масштабу, підприємства вже практично втратили. По-друге, посилення внаслідок глобалізації інтенсивності конкуренції, домінування інформаційних технологій, розширення інтелектуальних можливостей суспільства зумовлюють потребу підприємств в ідентифікації, вимірюванні (в т.ч. визначенні вартісної оцінки) та управлінні нематеріальними активами, які можуть бути джерелом надприбутків.

Розвиваючи надалі тематику дослідження ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства, маємо дослідити його найголовніші властивості, до яких, передусе, належать такі пари як «кількість – якість» та «значущість – доступність». Отже, визначимо характер ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства щодо стану кількісних та якісних ознак його складових. Однак, визначенню такого характеру має передувати важливе зауваження: кількісні та якісні ознаки складових ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства, будучи взаємопов'язаними між собою, не є взаємозамінними. Інакше кажучи, велика кількість того чи іншого ресурсу низької якості не може розглядатися як еквівалент кількості ресурсу прийнятної якості. Таке замінювання, навіть – підміна, є неможливим ані в межах одного виду ресурсу, ані, тим більше, між різними видами ресурсів. Отже, характер ресурсного забезпечення економічної

безпеки підприємства може бути різним залежно від того, яким є стан кількісних та якісних ознак його складових (рис. 4.10).

		Кількісні ознаки складових ресурсного забезпечення		
		недостатні	достатні	надмірні
Якісні ознаки складових ресурсного забезпечення	низькі	руйнівний (Р)	граничний (Г)	деформуючий (Д)
	середні	обмежуючий (О)	усталений (Ус)	надлишковий (Н)
	високі	стримуючий (Ст)	ідеальний (І)	перфекційний (П)

Рис. 4.10. Матриця визначення характеру ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства залежно від стану кількісних та якісних ознак його складових

Отже, характер ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства може бути представлений «лінійкою» станів від руйнівного до перфекційного²¹. Руйнівний характер такого забезпечення формується за умов низької якості його складових та їх недостатності за кількістю. Такий характер ресурсного забезпечення не здатен акумулювати найнижчий рівень забезпечення економічної безпеки підприємства. Зростання якості складових ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства за умов недостатньої їх кількості сприяє зміні характеру від обмежуючого до стримуючого, відмінність між якими полягає не лише в тому, що обмежуючий характер є результатом середньої якості складових за умов недостатньої їх кількості, тоді як стримуючий – результатом високої якості складових за такої ж їх кількості. Обмежуючий характер означає наявність суттєвих перешкод для забезпечення хоча б низького рівня економічної безпеки підприємства, тоді як стримуючий характер унеможливує перехід від низького до більш високого рівня економічної безпеки підприємства.

Майже аналогічними є тенденції змін характеру ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства за умов достатньої кількості його складових та зростання їх якості, проте загальна

²¹ Перфекційний (від фр. *perfection* – удосконалення) – тут означає вимогу досягнення виключно якнайкращого результату ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства

оптимістичність тенденції, звичайно, є іншою. Зокрема, граничний характер ресурсного забезпечення (низька якість складових за достатньої їх кількості) може асоціюватися із низьким, проте усталеним рівнем економічної безпеки підприємства; усталений характер ресурсного забезпечення (середня якість складових за достатньої їх кількості) є вагомою ознакою середнього, або навіть, достатнього²² рівня економічної безпеки підприємства; ідеальний характер ресурсного забезпечення (висока якість складових за достатньої їх кількості) є необхідною передумовою досягнення й тривалого забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємства, однак, слід пам'ятати, що вартість такого забезпечення може бути доволі суттєвою.

Деформуючий, надлишковий та перфекційний характер ресурсного забезпечення, сформовані відповідно внаслідок збігу низької, середньої та високої якості складових такого забезпечення за надмірної їх кількості загалом можуть бути охарактеризовані як обтяжливі як задля забезпечення певного рівня економічної безпеки підприємства, так і задля управління нею. Такий загальний висновок обґрунтовано тим, що, по-перше, надмірність ресурсів жодним чином не трансформується в їх якість, по-друге, невиправдано надмірно здорожує вартість забезпечення економічної безпеки підприємства. Суттєво знижуючи при цьому рівень її керованості.

Вивчення властивостей ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства було б неповним без розгляду таких понять як значущість складових ресурсного забезпечення та імовірність їх недоступності. Графічне зображення відповідної матриці ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства подано на рис. 4.11.

Значущість ресурсного забезпечення визначається роллю, яку відіграє та чи інша його складова для досягнення цілей економічної безпеки підприємства. Водночас доступність складових ресурсного забезпечення корелює як з їх унікальністю, так й зі складністю постачання. Досліджуючи ресурсне забезпечення економічної безпеки підприємства, доцільно скористатися підходом до пояснення доступності його складових «від зворотного», тобто встановлюючи доступність через імовірність недоступності. Таку імовірність, в свою чергу, має бути розглянуто крізь призму того,

²² Така ситуація може бути характерна для тих випадків, коли, наприклад, підприємство не веде активну боротьбу за лідер сов на ринку, або тимчасово дотримується принципів виживання.

яким є вплив підприємств-споживачів на своїх постачальників: чим суттєвішим є такий вплив, тим менше ускладнень виникає у постачанні ти чи інших складових ресурсного забезпечення.

		Імовірність недостатності складових ресурсного забезпечення		
		висока	середня	низька
Значущість складових ресурсного забезпечення	низька	С	У	У
	середня	З	С	У
	висока	З	З	С

Умовні позначки:

З – загрозовий; С – сигнальний; У – забезпечуючий.

Рис. 4.11. Матриця типів ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства за ознаками «значущість – доступність»

Нарешті встановимо вплив досліджених пар властивостей ресурсного забезпечення («кількість – якість» та «значущість – доступність») на керованість економічної безпеки підприємства (рис. 4.12).

За результатами дослідження впливу пар властивостей ресурсного забезпечення на керованість економічної безпеки підприємства можна зробити наступні висновки. Комплементарні декомпозиції видів характеру ресурсного забезпечення за ознаками «кількість – якість» в розрізі його складових та типів ресурсного забезпечення за ознаками «значущість – доступність» зумовлюють ту чи іншу міру керованості економічної безпеки підприємства. Так, декомпозиція руйнівного або деформуючого характеру (в розрізі всіх складових) та загрозового типу ресурсного забезпечення є причиною какофонічної міри керованості економічної безпеки підприємства.

Абсолютно протилежною, тобто гармонічною мірою керованості економічної безпеки підприємства, є декомпозиція ідеального характеру та забезпечуючого типу ресурсного забезпечення. Таку міру керованості економічної безпеки підприємства як золота середина утворюють усталений характер та забезпечуючий тип ресурсного забезпечення.

Складові ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства та їх властивості												Міра керованості економічної безпеки підприємства
трудові ресурси		фінансові ресурси		матеріальні ресурси		організаційні ресурси		інформаційні ресурси		нематеріальні ресурси		
кількість - якість	значущість - доступність	кількість - якість	значущість - доступність	кількість - якість	значущість - доступність	кількість - якість	значущість - доступність	кількість - якість	значущість - доступність	кількість - якість	значущість - доступність	
Р/Д	З	Р/Д	З	Р/Д	З	Р/Д	З	Р/Д	З	Р/Д	З	Какофонія
О	З	О	З/С	О	З/С	Ст	З	Ст	З/С	Ст	З	Ентропія менеджменту
Ус	У	Ус	У	Ус	У	Ус	У	Ус	У	Ус	У	Золота середина
Н/П	З/С	Н/П	С	Н/П	С	Г	З/С	Г	С	Г	З/С	Штучна самодостатність
І	У	І	У	І	У	І	У	І	У	І	У	Гармонія

Умовні позначки:

характер ресурсного забезпечення залежно від стану кількісних та якісних ознак його складових:

Р – руйнівний; Г – граничний; Д – деформуючий;
 О – обмежуючий; Ус – усталений; Н – надлишковий;
 Ст – стримуючий; І – ідеальний; П – перфекційний;
 тип ресурсного забезпечення за ознаками "значущість – доступність":
 З – загрозливий; С – сигнальний; У – убезпечуючий.

Умовні позначки:

З – загрозливий; С – сигнальний; У – убезпечуючий.

Рис. 4.12. Матриця впливу ресурсного забезпечення на керованість економічної безпеки підприємства²³

Декомпозиція обмежуючого характеру трудових, фінансових і матеріальних складових ресурсного забезпечення, доповнених стримуючим характером організаційних, інформаційних і нематеріальних складових у поєднанні із загрозливим типом трудових, організаційних і нематеріальних складових ресурсного забезпечення, доповнених загрозливим або сигнальним типом фінансових, матеріальних та інформаційних його складових, формує ентропію менеджменту. Штучна самодостатність, як міра керованості економічної безпеки підприємства, формується як результат сукупного впливу надлишкового або перфекційного характеру трудових, фінансових і матеріальних складових ресурсного забезпечення,

²³ Розроблено автором.

доповнених граничним характером організаційних, інформаційних і нематеріальних складових у поєднанні із загрозливим або сигнальним типом трудових, організаційних і нематеріальних складових ресурсного забезпечення, доповнених сигнальним типом фінансових, матеріальних та інформаційних його складових.

Досліджуючи ресурсне забезпечення та розглядаючи його як комплементарну ціль управління економічною безпекою підприємства, неможна обминути питання економія ресурсів та її впливу на керованість економічної безпеки. Логіку наслідків впливу економії ресурсів на керованість економічної безпеки підприємства показано на рис. 4.13.

Рис. 4.13. Вплив економії ресурсів на керованість економічної безпеки підприємства

Як правило, раціональна²⁴ економія ресурсів здебільшого позитивно впливає на діяльність підприємства, проте якщо мова

²⁴ Від лат. *rationalis* – рахунковий, обліковий; розумний, доцільний, оптимальний; похідна від *ratio (rationem)* – рахунок, сума; обґрунтування. Тут мається на увазі така економія ресурсів, що є найбільш доцільною чи найоптимальнішою за конкретних умов, що склалися на підприємстві.

йде про керованість його економічною безпекою та, навіть, про стан його економічної безпеки в цілому, вплив економії ресурсів може спричинити уповільнення або призупинення процесів, перебіг яких безпосередньо пов'язаний із тріадою цілей управління економічною безпекою підприємства.

Управління економічною безпекою підприємств має на меті освоєння та інтеграцію різних видів ресурсів, використання яких потребує певних витрат. З іншого боку, зрозуміло, що витрати підприємства та управління ними безпосереднім чином впливають на економічну безпеку підприємства, оскільки обмежують його прибуток, впливають на рентабельність та певним чином – на ліквідність підприємства.

Незважаючи на висвітлення проблематики управління витратами в сучасних наукових працях [7, 42, 66, 78, 121, 145, 276, 282, 287, 288], сфера управління витратами, зазвичай, не пов'язується з проблематикою економічної безпеки підприємства. Дотепер через нерозвиненість наукового передбачення забезпечувати економічну безпеку підприємства намагалися виключно реактивно, тобто за фактом реалізації внутрішніх або зовнішніх загроз. Іноді били на сполох лише тоді, коли надзвичайна ситуація ставала реальністю, переходила у розряд некерованої, внаслідок чого починала назрівати катастрофа. Але поступово сформувалася інша система поглядів на те, як менеджерам підприємств необхідно діяти для забезпечення економічної безпеки.

Сучасна діяльність успішних вітчизняних підприємств майже завжди позначена активно впроваджуваною стратегією попередження загроз будь-якого походження й супроводжуючою її тактикою дій випереджального характеру. Адже дійсно, набагато розумніше, і, що важливо, дешевше передбачити появу загрози, використовуючи альтернативний управлінський інструментарій, зокрема, систему параметрів випереджального (прогнозного) оцінювання стану як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, ніж усувати їх руйнівні наслідки. З огляду на це, розрізняють превентивні витрати (*prevention cost*) – витрати на розробку і реалізацію заходів щодо запобігання загроз; поствитрати (*elimination cost*) – витрати на ліквідацію наслідків загроз; загальні витрати (*total cost*) – витрати на забезпечення економічної безпеки підприємства, що є сумою превентивних і поствитрат. Однак, незважаючи на очевидність та логічність такого поділу витрат, його неможна не піддавати критиці. Превентивні міри покликані підвищити рівень безпеки. Практика показує,

що співвідношення превентивних і поствитрат дорівнює 1:15. начебто очевидно, що роль превентивних витрат в управлінні економічною безпекою є провідною, але при цьому відкритим залишається питання, якою має бути натуральна ємність цих витрат в розрізі складових ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства. Проблема полягає ще й в тому, що превентивні витрати відносяться до поточного періоду і легко піддаються оцінці; тоді як поствитрати є витратами майбутніх періодів, тобто мають ймовірний характер, оскільки залежать від частоти виникнення, інтенсивності і масштабу загроз, а також розміру понесених збитків. Крім того, інколи витрати важко однозначно кваліфікувати як превентивні, або як поствитрати. Таким чином, превентивні і поствитрати витрат важко піддаються зіставленню, через що й заслуговують на критику.

При розгляді питань управління економічною безпекою підприємства автор вважає, що підприємство має робити тільки ті витрати, які або дозволяють одержати дохід, або зменшити можливі витрати в майбутньому. Наприклад, витрати на дослідження ринку, витрати на рекламу, витрати на закупівлю нового обладнання і т.д. традиційно вважаються продуктивними, тобто здатними принести прибуток; а витрати на сплату штрафів, ліквідацію аварій і катастроф – непродуктивними, котрих варто уникати.

У загальній системі управління підприємством підсистема забезпечення економічної безпеки тісно пов'язана з підсистемою управління витратами. Можна навести численні докази цьому твердженню. З одного боку, для підтримки рівня безпеки підприємство вимушено нести певні витрати, які часто є трансакційними за своєю суттю. З іншого боку, від стану витрат підприємства значною мірою залежить рівень його економічної безпеки, оскільки саме витрати обмежують прибуток підприємства, тобто джерело його подальшого розвитку.

Процес управління економічною безпекою підприємств супроводжується виникненням відповідних витрат (рис. 4.14) [166, 167].

Першою й основною сферою виникнення витрат на забезпечення економічної безпеки підприємств є, перш за все, інформаційне забезпечення, тобто витрати на пошук інформації про загрози зовнішнього та внутрішнього характеру. Традиційно такі витрати відносять до категорії трансакційних. Планування заходів щодо забезпечення економічної безпеки, реалізація превентивних, пріоритетних та оперативних заходів потребують певних і в цілому передбачуваних витрат. На відміну від цих витрат

Рис. 4.14. Сфери виникнення витрат в управлінні економічною безпекою підприємства

необхідні витрати на усунення наслідків реалізації загроз економічній безпеці та виправлення помилок при плануванні заходів щодо її забезпечення є практично непрогнозованими. Адже існує така закономірність: виправлення помилок, допущених на етапі планування заходів, потребує на етапах їхньої реалізації залучення додаткових коштів, які істотно перевищують витрати, що пов'язані із розробкою програм. Тому першочерговими завданнями в управлінні витратами з позицій економічної безпеки є розрахунок величини коштів, що є необхідними для забезпечення економічної безпеки підприємств при мінімальних необхідних витратах, та величини коштів, що необхідні для забезпечення такої безпеки при існуючих фінансових можливостях. При цьому для вирішення найважливішого завдання – фінансування заходів, необхідних для здійснення пріоритетних заходів із забезпечення економічної безпеки, мають визначатися потенційні джерела фінансування з можливими сценаріями окупності витрат. Крім того, слід зазначити, що на кожній стадії життєвого циклу підприємства реалізація будь-яких заходів із забезпечення економічної безпеки підприємств може супроводжуватися витратами різної величини.

Після реалізації пріоритетних заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства слід реалізувати оперативні заходи поточного характеру, але варто зазначити, що реалізація таких заходів має бути економічно обґрунтованою, тобто економічна вигода має бути більшою за понесені витрати. Нарешті останньою сферою виникнення витрат є усунення загроз економічній безпеці та виправлення помилок при плануванні заходів щодо її забезпечення.

Зв'язок витрат із економічною безпекою підприємства не викликає сумнівів, але більший інтерес представляє зв'язок зворотній – між витратами та поточним станом економічної безпеки. Такий зв'язок пропонується розглядати у розрізі впливу окремих загроз на стан економічної безпеки підприємства та подальшого кількісного оцінювання таких загроз із використанням інформації щодо витрат підприємства.

За результатами запропонованої систематизації загроз підприємства (див. табл. 4.7) представляється можливим вирізнити основні загрози для підприємства, що можуть виникати в сфері управління витратами. Список та класифікація таких загроз подані в табл. 4.9 [166, 167].

Таблиця 4.9

Класифікація загроз економічній безпеці підприємства у сфері витрат

Сутність загрози	Стосовно підприємства		Термін прояву загрози		
	Зовнішня	Внутрішня	Коротко-строкова	Середньо-строкова	Довго-строкова
Виникнення позапланових внутрішніх витрат		•	•		
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг виробленої продукції		•	•		
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг реалізованої продукції		•	•		
Неочікуване зростання вхідних витрат	•		•		
Неочікуване зростання трансакційних витрат	•		•		
Негативні зміни у поточній структурі витрат підприємства		•	•		
Негативний ефект масштабу виробництва		•		•	
Виникнення незапланованих витрат через помилки в управлінні витратами		•		•	

Закінчення табл. 4.9

Сутність загрози	Стосовно підприємства		Термін прояву загрози		
	Зовнішня	Внутрішня	Коротко-строкова	Середньо-строкова	Довгострокова
Унеможливлення окупності інвестиційних витрат		•		•	
Зміна структурних факторів витрат через певних причин, які не залежать від підприємства і не є контрольованими				•	
Низька результативність інвестиційних витрат підприємства		•			•

Після визначення характеру кожної загрози в сфері витрат, яка негативним чином може вплинути на стан економічної безпеки підприємства, представляється доцільним кількісно оцінити такі загрози з метою отримання кількісної оцінки кожної загрози та формування певної узагальнюючої оцінки економічної безпеки підприємства на підставі використання інформації про його витрати.

Запропоновані показники для кількісної оцінки кожної з виділених загроз економічній безпеці підприємства представлені в табл. 3. Слід зазначити, що для певних показників діапазон складає 0...1, а для деяких показників діапазон значень заздалегідь визначити досить складно, що ускладнює інтерпретацію отриманих оцінок та формування певного узагальнюючого показника. Показники для кількісного оцінювання кожної з виділених загроз подано в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Показники кількісного оцінювання загроз економічній безпеці підприємства у сфері витрат

Вид загрози	Запропонований показник	Умовні позначення
Виникнення позапланових внутрішніх витрат	$\left 1 - \left 1 - \frac{СПЗ}{СФЗ} \right \right $	СПЗ – сукупні планові витрати; СФЗ – сукупні фактичні витрати

Продовження табл. 4.10

Вид загрози	Запропонований показник	Умовні позначення
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг виробленої продукції	$\left 1 - \frac{\text{СПЗ}/\text{ОВП}}{\text{СФЗ}/\text{ОВФ}} \right $	ОВП – обсяг виробництва плановий; ОВФ – обсяг виробництва фактичний
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг реалізованої продукції	$\left 1 - \frac{\text{СПЗ}/\text{ОРП}}{\text{СФЗ}/\text{ОРФ}} \right $	ОРП – обсяг реалізації плановий; ОРФ – обсяг реалізації фактичний
Неочікуване зростання вхідних витрат	$\sqrt[t]{\prod_{i=1}^t \frac{\text{ВЗ}_i}{\text{СФЗ}_i}}$	ВЗ – вхідні витрати; i – індекс періода
Неочікуване зростання трансакційних витрат	$\sqrt[t]{\prod_{i=1}^t \frac{\text{ТЗ}_i}{\text{СФЗ}_i}}$	ТЗ – трансакційні витрати; i – індекс періода
Негативні зміни у поточній структурі витрат підприємства	$\sum_{i=1}^t \sqrt{(D_i - D_{i_0})^2}$	t - кількість видів витрат за вибраним критерієм структури, D_i – частка витрат виду i у звітному періоді, D_{i_0} – частка витрат виду i у базисному періоді (Примітка: періоди розглядаються короткострокові, наприклад, місяці)
Негативний ефект масштабу виробництва	$\prod_{i=2}^t \left[\frac{(\text{СФЗ}/\text{ОРФ})_{i-1}}{(\text{СФЗ}/\text{ОРФ})_i} \right]$	СФЗ – сукупні фактичні витрати ОРФ – обсяг реалізації фактичний
Виникнення незапланованих витрат через помилки в управлінні витратами	$\prod_{i=2}^t \left[\frac{(\text{ЗУ}/\text{СФЗ})_{i-1}}{(\text{ЗУ}/\text{СФЗ})_i} \right]$	ЗУ – витрати на управління СФЗ – сукупні фактичні витрати
Неокупність інвестиційних витрат	$\frac{\text{ОП}}{\text{ІЗ}} - \frac{\text{ПП}}{\text{ІК}}$	ОП – очікуваний прибуток, ІЗ – інвестиційні витрати, ПП – поточний прибуток, ІК – інвестований капітал

Закінчення табл. 4.10

Вид загрози	Запропонований показник	Умовні позначення
Зміна структурних факторів витрат через певних причин, які не залежать від підприємства і не є контрольованими	$\sum_{i=1}^t \sqrt{(D_{i_1} - D_{i_0})^2}$	t - кількість видів витрат за вибраним критерієм структури, D_{i_1} - частка витрат виду i у звітному періоді, D_{i_0} - частка витрат виду i у базисному періоді (Примітка: періоди розглядаються довгострокові, наприклад, квартали за декілька років або окремі роки за період 5-7 років)
Низька результативність інвестиційних витрат підприємства	$\frac{ОП}{ІЗ} - СГР$	СГР - середньогалузева рентабельність капіталу

Для певних показників діапазон зміни можна визначити із використанням логічних обмежень, які існують для тієї чи іншої формули, за допомогою якої визначено показник (табл. 4.11). Інші показники мають галузеву прив'язку і заздалегідь визначити діапазон їхніх значень досить важко.

Таблиця 4.11

Діапазон значень показників для кількісного оцінювання загроз економічній безпеці підприємства у сфері витрат

Вид загрози	Формула для кількісного оцінювання загрози	Характер показнику	Діапазон значень запропонованого показника
Виникнення позапланових внутрішніх витрат	$\left 1 - \left 1 - \frac{СПЗ}{СФЗ} \right \right $	Стимулянта	0...1*
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг виробленої продукції	$\left 1 - \left 1 - \frac{СПЗ/ОВП}{СФЗ/ОВФ} \right \right $	Стимулянта	0...1*
Виникнення позапланових внутрішніх витрат у розрахунку на обсяг реалізованої продукції	$\left 1 - \left 1 - \frac{СПЗ/ОРП}{СФЗ/ОРФ} \right \right $	Стимулянта	0...1*

Закінчення табл. 4.11

Вид загрози	Формула для кількісного оцінювання загрози	Характер показнику	Діапазон значень запропонованого показника
Неочікуване зростання вхідних витрат	$\sqrt[t]{\prod_{i=1}^t \frac{ВЗ_i}{СФЗ_i}}$	Дестимулянта	показник залежить від галузі
Неочікуване зростання трансакційних витрат	$\sqrt[t]{\prod_{i=1}^t \frac{ТЗ_i}{СФЗ_i}}$	Дестимулянта	показник залежить від галузі
Негативні зміни у поточній структурі витрат підприємства	$\sum_{i=1}^t \sqrt{(D_i - D_{i_0})^2}$	Дестимулянта	Заздалегідь не визначений
Негативний ефект масштабу виробництва	$\prod_{i=2}^t \left[\frac{(СФЗ/ОРФ)_{i-1}}{(СФЗ/ОРФ)_i} \right]$	Стимулянта	Заздалегідь не визначений
Виникнення незапланованих витрат через помилки в управлінні витратами	$\prod_{i=2}^t \left[\frac{(ЗУ/СФЗ)_{i-1}}{(ЗУ/СФЗ)_i} \right]$	Стимулянта	Заздалегідь не визначений
Неокупність інвестиційних витрат	$\frac{ОП}{ІЗ} - \frac{ПП}{ІК}$	Стимулянта	Заздалегідь не визначений
Зміна структурних факторів витрат через певних причин, які не залежать від підприємства і не є контрольованими	$\sum_{i=1}^t \sqrt{(D_i - D_{i_0})^2}$	Дестимулянта	Заздалегідь не визначений
Низька результативність інвестиційних витрат підприємства	$\frac{ОП}{ІЗ} - СГР$	Стимулянта	Заздалегідь не визначений

Використовуючи запропоновані формули, можна отримати кількісну оцінку наслідків реалізації тієї чи іншої загрози, що виникає в сфері управління витратами підприємства і на підставі такого кількісного виразу прийняти необхідне

управлінське рішення щодо протидії загрозам економічній безпеці підприємства.

Отже, те, що й витрати підприємства, й управління ними безпосередньо впливають на стан економічної безпеки підприємства, є очевидним і доведеним фактом. Зокрема, роль витрат в управлінні економічною безпекою підприємства простежується в таких діях як одержання та верифікація сукупності релевантних даних щодо загроз зовнішнього та внутрішнього характеру; оцінювання результатів реалізації управлінських функцій, що потребує як передбачуваних, так і непрогнозованих витрат, наприклад, на виправлення помилок при плануванні заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства. Дослідження ролі витрат в управлінні економічною безпекою підприємства може мати достатньо розгалужену мережу напрямів, до числа яких належать визначення величини затрат на реалізацію превентивних, пріоритетних та оперативних заходів управління економічною безпекою підприємства на різних стадіях його життєвого циклу, формування єдиного узагальнюючого показника економічної безпеки підприємства з використанням показників витрат тощо.

Таким чином, на управління економічною безпекою підприємства та міру її керованості впливають не лише кількісні і якісні ознаки ресурсного забезпечення, але й співвідношення значущості і доступності його складових. Такий вплив може бути високим, середнім або низьким, що, в свою чергу, залежить від багатьох чинників, серед яких чільне місце посідають ступінь узгодженості інтересів та суттєвість загроз економічній безпеці підприємства. Саме цей факт є причинно-наслідковою формулою компліментарності ресурсного забезпечення як однієї з цілей управління економічною безпекою підприємства. Слід зазначити, що способи досягнення такої цілі можуть бути різними. Одним зі способів може бути створення відповідної моделі, яка, окрім рівня узгодженості інтересів, кількісно-якісних ознак й співвідношення значущості і доступності складових ресурсного забезпечення та суттєвості загроз, враховувала б роль людського чинника в управлінні економічною безпекою підприємства. Останнє, зокрема, стосується «перезавантаження» мислення осіб, які мають приймати рішення щодо управління економічною безпекою підприємства, з режиму «реагування» в режим «випередження», що неможливо без формування відповідної культури такого управління.

РОЗДІЛ 5. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

*Можна визнати ідею корисною
але не вміти скористатися нею.*

Йоган Гьоте
(*Johann Wolfgang von Goethe*),
німецький поет, державний діяч,
мислитель і природодослідник

5.1. Гармонізація як підґрунтя забезпечення результативності управління економічною безпекою підприємства

Віраж активізації наукових досліджень з проблематики економічної безпеки підприємств є однією зі знакових подій початку ХХІ століття, яка зумовила формування самостійного наукового напрямку – управління економічною безпекою підприємства. Нагадаємо, що під управлінням економічною безпекою підприємства пропонується розуміти такий процес взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів зовнішнього та внутрішнього середовища, в результаті якого досягається бажана міра економічної свободи підприємства. У такому контексті надзвичайно важливим питанням є досягнення результативності означеного процесу, підходи до визначення якої є недостатньо вивченими. Перед усе, вивчення цього питання потребує уникнення певної термінологічної плутанини, оскільки здебільшого під результативністю будь-якого управління розуміється його ефективність [333], яку інколи розглядають як міру досягнення поставлених цілей. [343]. Такий погляд є доволі поверхневим, через що вивченню результативності управління економічною безпекою підприємства має передувати розкриття сутності поняття результативності та детальний розгляд існуючих теорій результативності.

Отже, почнемо із розгляду дефініцій результативності та опису найбільш поширених підходів до її вивчення. Перед усе, маємо виокремити ключові елементи тих дефініцій результативності, доцільність використання яких в управлінні економічною безпе-

кою є найвагомішою. На жаль, доробок вітчизняних науковців у цій галузі є доволі скромним, тому у табл. 5.1 здебільшого зроблені посилання на результати досліджень зарубіжних вчених.

Таблиця 5.1

Доцільність використання дефініцій результативності в управлінні економічною безпекою підприємства¹

Дефініція результативності, автор	Доцільність використання в управлінні економічною безпекою підприємства
Наріжним каменем результативності виступають практичні, корисні та дослідницькі завдання (цілі), які виражені у зрозумілій формі (<i>D. Ainworth</i>).	При побудові тріади цілей
Результативність розуміється як предметна сфера зусиль людини, метою котрої виступає привнесення в економічну систему такого способу, який би дозволив їй покращуватися в термінах (індикаторах), в яких вона оцінюється (<i>H. Stolovitch</i>).	При створенні організаційного супроводу
Результативність діяльності людини розглядається як процес вибору, аналізу, організації, розвитку, запровадження й оцінки проєктів та як сукупність найбільш витратно-ефективних впливів людської поведінки та її кінцевої діяльності (<i>J. H. Harless</i>).	При використанні компетентісного підходу у підготовці професіоналів ² з економічної безпеки
Результативність розуміється як систематична прикладна діяльність людини, системне мислення, що ґрунтується на наукових підходах і теоріях, а також на найкращих прикладних випадках, оприлюднених методах і комунікаціях, що фокусуються на досягненні гуманістичних результатів та зростанні вартості бізнесу (<i>T.O'Driscoll</i>).	При формуванні прикладних аспектів акмеобезпекології
Базою визначення результативності діяльності підприємства є потреби споживачів, їх запити та природа виникнення потреб (<i>О. І. Олексюк</i>).	У процесі взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів

¹ Складено за [205, с. 98–99], доцільність використання в управлінні економічною безпекою показано автором.

² Кваліфікація 2414.2 «Професіонал з фінансово-економічної безпеки» відповідає вимогам Галузевого стандарту вищої освіти підготовки магістрів специфічних категорій за спеціальністю 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою», складові частини якого, а саме освітньо-кваліфікаційну характеристику, освітньо-професійну програму та засоби діагностики якості вищої освіти затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.06.2008 р. № 571 та Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.07. 2008 № 1010.

Є очевидним, що навіть окремі дефініції результативності, наведені у табл. 5.1, дають змогу стверджувати про доцільність використання цього поняття щодо управління економічною безпекою підприємства в цілому та у форматі розуміння, запропонованого автором монографічного дослідження зокрема.

Бурхливий розвиток теорій результативності є закономірним слідством копіткої праці зі спостереження науковцями сучасних економічних процесів. Водночас, розвиток теорій результативності є передумовою поглиблення та удосконалення школи економічної ефективності, головні положення якої слугують цілям адекватного подолання низки методологічних прогалин у цій сфері. Наприклад, в [205] виокремлено такі наукові підходи до розуміння результативності як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях:

- результативність як імплантат в теоріях економічної ефективності;
- результативність як прикладна компонента теорій економічної ефективності;
- результативність як етап подальшого розвитку теорій економічної ефективності.

Загалом сутність таких економічних понять як ефективність, продуктивність, економічність, якість, результативність, прибутковість полягає в оцінці досягнутого на певний момент часу ступеню розв'язання відповідного економічного завдання, тоді як з поняттям «результат» можуть пов'язуватися як характеристики виконання одного з таких завдань, так і характеристики перебігу процесу їх виконання, не виключається також варіант збігу першого і другого варіантів. Свого часу П. Друкер (*Peter Drucker*) указував на необхідність розмежування двох фундаментальних категорій: результативності (*performance*), з якою він пов'язував відповідь на запитання як щось робити правильно, та ефективності (*effectiveness*), під якою розумів відповідь на запитання як правильно щось робити. Відмінність у трактуванні вказаних категорій також відображена у рекомендаціях щодо оцінки та вимірювання результативності діяльності, розроблених Організацією економічної кооперації та розвитку (*Organisation for Economic Co-operation and Development*), про що йдеться в [205, с. 81]. У цих рекомендаціях під результативністю розуміється рівень, який відображає масштаб досягнення цілей діяльності або те, наскільки повно будуть реалізовані майбутні цілі розвитку певного суб'єкта з урахуванням їх

відносної значущості. При цьому зазначається, що поняття «результативність» пов'язане з поняттям «ефективність» за своєю сутністю та відображає сукупну міру якості чи переваг виконуваної діяльності, тобто вказує на те, до якого рівня діяльність вже досягла чи досягне поставлених цілей за допомогою обраного способу.

Водночас, на відміну від результативності, ефективність визначається як міра економічності витрат ресурсів (фондів, часу, енергії тощо) та їх перетворення у соціально-економічні результати. Суттєвим також є розмежування термінів «ефект» і «результат». Ефект означає цілеспрямовану чи спонтанну зміну, яка прямо або опосередковано пов'язана з реалізованою дією (операцією), тоді як результат завжди є наслідком виконаних дій, трансформованим у продуктах, накопичених активах, наданих послугах тощо. Результатом також вважаються зміни, але які є наслідком виконаних дій, що формують отримання кінцевих результатів. Отже, якщо ефективність виступає більш аналітичним співвідношенням між ресурсами та результатами економічної діяльності і має, незважаючи на урізноманітнення, здебільшого технічний характер, то результативність являє собою сукупність відносин між економічними суб'єктами, споживачами результатів економічних процесів, їх ставленням до перспектив підприємства. Саме цей аргумент є одним із вирішальних доказів доцільності встановлення результативності управління економічною безпекою підприємства.

Найбільш вагомі дослідження з питань результативності діяльності підприємств в Україні сьогодні належать О. І. Олексюку [205], який виділяє такі підходи до результативності економічної діяльності: частковий, технічно-кібернетичний, інформаційно-інтегруючий, гуманістичний та гіпотетичний. Розглянемо можливість використання кожного із зазначених підходів в управлінні економічною безпекою підприємства (табл. 5.2).

Виходячи із результатів встановлення доцільності застосування ключових елементів її дефініцій та можливостей використання підходів до результативності в управлінні економічною безпекою підприємства, можна дійти наступного висновку: результативність управління економічною безпекою підприємства є мірилом досягнення сукупності цілей такого управління, а саме, міри взаємоузгодження інтересів внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів підприємства, ступеню захищеності від загроз та надійності створеного ресурсного забезпечення.

Таблиця 5.2

Використання наукових підходів до результативності управління економічною безпекою підприємства³

Науковий підхід	Сутність підходу	Можливість використання в управлінні економічною безпекою підприємства
Частковий	Передбачає дослідження результативності як одного з часткових критеріїв організаційної ефективності, в основному у межах цільової концепції управління, яка до цільової оптимізації параметрів організаційної ефективності.	В контексті вибору способів досягнення кожної зі складових тріади цілей (окремо); у процесі узгодження інтересів внутрішніх стейкхолдерів підприємства.
Технічно-кібернетичний	Результативність визнається інтегратором поєднання різнорідних критеріїв ефективності економічної діяльності, наслідком якого має бути інтенсивний розвиток моделювання виробничо-комерційних систем різних рівнів.	У процесі створення ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємства.
Інформаційно-інтегруючий	Визначає результативність як систему часткових критеріїв і параметрів ефективності економічних процесів, наприклад, таких як якість, прибутковність, гнучкість, економічність тощо. В центрі уваги цього підходу перебувають інформаційні і комунікаційні системи підприємства.	Може слугувати своєрідним інформаційним полем, що поєднує різні підсистеми управління економічною безпекою підприємства, оскільки розвиток цього підходу є однією з передумов формування потужного ринку інформаційно-програмних рішень в управлінні результативністю.
Гуманістичний	Зводиться до максимально повного урахування трудового потенціалу економічних систем, що передбачає зміщення завдань дослідження результативності економічної діяльності у сферу управління трудовими ресурсами.	Оскільки основна увага приділяється максимізації використання здібностей окремих індивідів і соціальних груп, найкращі можливості використання стосуються технологій розробки, прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень.

³ Складено за [205, с. 93–95], можливості використання в управлінні економічною безпекою показані автором.

Закінчення табл. 5.2

Науковий підхід	Сутність підходу	Можливість використання в управлінні економічною безпекою підприємства
Гіпотетичний	Орієнтований на соціум у межах теорій організаційної ефективності та інтенсивного використання інформаційно-інтелектуальних складових задоволення потреб споживачів.	Найбільш доцільним може бути при формуванні управління економічною безпекою підприємства на засадах корпоративної соціальної відповідальності.

Розглядаючи питання результативності управління економічною безпекою підприємства з цієї точки зору, маємо зазначити, що цілі підприємства, як складної соціотехнічної системи, далеко не завжди можуть бути сформульованими доволі чітко (наприклад, це може стосуватися стратегічних цілей управління економічною безпекою підприємства), що суттєво ускладнює оцінку результативності. Крім того, якщо навіть цілі сформульовані досить чітко, проте їх занадто деталізовано, то це може суттєво ускладнювати згортку деталізованих оцінок складових результативності управління економічною безпекою підприємства, що може негативно вплинути на формування загального показника такої результативності через неоднозначність та суперечливість його лінгвістичного тлумачення. Таким є погляд на результативності управління економічною безпекою підприємства з позиції досяжності поставлених цілей. Однак, тлумачити результативність можна й інакше. Зокрема, дещо іншим є погляд на результативність управління економічною безпекою підприємства з позиції зіставлення досягнутих результатів, представлених у вартісному вигляді, та витрачених на їх досягнення коштів. Такий погляд зазвичай асоціюється з економічною ефективністю, але водночас може бути використаний при визначенні результативності управління економічною безпекою підприємства, звичайно, за умов зіставності у часі та просторі вартісного виразу результатів та витрачених для їх досягнення коштів. Існує ще один погляд на результативність управління економічною безпекою підприємства, сутність якого полягає у зіставленні досягнутих результатів такого управління з еталоном. Цей погляд можна визнати спорідненим бенчмаркінгу, його використання може бути доцільним у тих випадках, коли менеджменту підприємства вкрай необхідно з'ясувати «запас міцності» підприємства у протистоянні існуючим та потенційним загрозам.

Слід також зазначити, що результативність управління економічною безпекою підприємства має перебувати у площині логіки її керованості. Така вимога є постулатом, оскільки порушення логіки керованості економічної безпеки підприємства є першою найважливішою перешкодою досягнення результативності такого управління, яка, істотно гальмуючи процес управління економічною безпекою підприємства, автоматично стає загрозою не тільки, власне, економічній безпеці, але й розвитку підприємства загалом. Таким чином, логіка керованості економічної безпеки підприємства має розглядатись як один з визначальних чинників результативності її управління. Інакше кажучи, між управлінням економічною безпекою підприємства, логікою керованості такого управління та результативністю існує складна взаємодія і взаємозалежність, яка відповідає за певні наслідки, як це показано на рис. 5.1.

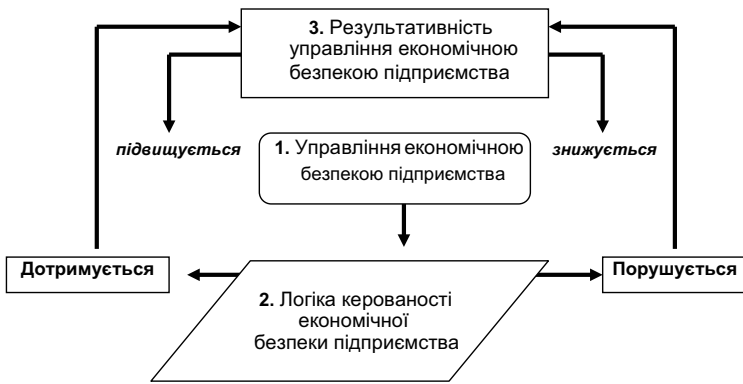

Рис. 5.1. Наслідки порушення логіки керованості економічної безпеки підприємства

Таким чином, якщо визнати імперативом сукупного результату управлінської діяльності досягнення певного рівня економічної безпеки підприємства, то маємо зазначити, що такий результат створюється внаслідок здійснення тривалого процесу, який має велике число ітерацій та потребує подальшого проведення спеціальних наукових розвідок щодо остаточного створення його теоретичного підґрунтя.

Отже, управління економічною безпекою підприємства є достатньо складним процесом. Є декілька головних причин, які зумовлюють таку складність: по-перше, кількість інтересів, які

мають підлягати узгодженню, є достатньо великою та вкрай неоднорідною, по-друге, узгодження інтересів є не одномоментним актом, а складною і тривалою дією, яка має, виходячи з авторського розуміння економічної безпеки та тлумачення акмеобезпекології, досягти гармонійного⁴ стану. Пошук гармонії є споконвічною метою дослідників. Альберт Ейнштейн (*Albert Einstein*), наприклад, тлумачив перманентне тяжіння до гармонії як релігійність вчених, яка, на його думку, полягає у захопленому схиланні перед законами гармонії.

Гармонізація⁵ у найбільш широкому розумінні визнається як процес, перебіг якого воліє гармонії та, водночас, навчає гармонійності. Проте між гармонією та гармонізацією є певні відмінності. Гармонія – це певний стан, а інколи навіть лише момент⁶, тоді як гармонізація за своєю природою є процесом. Гармонізацію також не слід ототожнювати з уніфікацією, оскільки остання завжди спрямована на ліквідацію будь-яких відмінностей, чого гармонізація, навпаки, уникає та не визнає. Проте, перш ніж зануритися у дослідження результативності управління економічною безпекою підприємства, маємо навести ще деякі додаткові аргументи з приводу того, чому саме гармонізацію обрано підґрунтям даного блоку дослідження. Для цього, виходячи з імперативності мети узгодження інтересів в управлінні економічною безпекою підприємства, розглянемо розуміння згоди, узгодження та узгодженості в різних галузях знань (табл. 5.3).

Як видно зі змісту табл. 5.3, згода, узгодження і узгодженість є принципово важливими, методологічно, логічно й гносеологічно навантаженими феноменами. Так, результати досліджень, проведені М. Г. Алієвим, [4] показали, що згода (узгодженість), як і незгода (неузгодженість) належать до базисних форм організації природного, соціального й духовного світів. Вони близькі до гармонії (й дисгармонії), симетрії (й асиметрії), залежності (й незалежності), обумовленості (й не обумовленості). Разом з тим, згода і узгодженість мають властивості бути обмеженими у часі, причому згода може бути більш тривалою, ніж узгодженість.

⁴ Гармонія (від грец. *harmonia* та англ. *harmonie* – стрункість, єдність, узгодженість частин) є поєднанням форм або кольорів, або взаємозв'язком частин зображення, що мають найбільшу узгодженість і, у зв'язку з цим, є найбільш прийнятними для сприйняття.

⁵ Гармонізація – взаємоузгодження, узгодження, систематизація, координація, упорядкування, забезпечення взаємної відповідності процесів, зіставлень, характеристик, властивостей [327, 338, 339, 343, 375].

⁶ Наприклад, якщо провести аналогію з музикою: акорд – це стан (момент) гармонійного одночасного звучання декількох нот.

Таблиця 5.3

Розуміння згоди, узгодження та узгодженості в різних галузях знань

Галузь знань	Форма прояву	Тлумачення	
Згода			
<i>синонімічний ряд</i>			
consent consensus accord compliance assent concord tune adhesion	– згода	unison consonance harmony oneness, unity understanding agreement accordance approbation	– унісон – співзвуччя – гармонія – єдність – розуміння – угода – відповідність – схвалення
Філософія [4]	Категорія	Характеризується ознаками загальності, якісної специфічності та субординації з іншими філософськими категоріями і довідності властивостей. Згода є реальною у всіх сферах мертвої, живої і розумної природи, перебуває в станах єдності і різноманіття форм та набуває тим більшого ускладнення, чим більш високим є ступінь природних взаємозв'язків.	
Фізика	Спосіб взаємодії	Якісно визначений та специфічний спосіб взаємодії тіл, елементів і систем, що характеризує процес з'єднання протилежностей, їх співвіднесення одного з іншим, досягнення гармонійності, симетричності і пропорційності в різних співвідношеннях. У вузкому розумінні згода – це здатність тіл, систем та їх елементів набувати інших властивостей та оволодівати іншими функціями.	
Узгодження			
<i>синонімічний ряд</i>			
coordination agreement alignment negotiation matching reconciliation concordance	– координація – угода – вирівнювання – переговори – відповідність – узгодження – відповідність	adjustment agreements accommodation concord reconcilement adapting dovetailing	– корегування – угоди – акомодация – згода – примирення – пристосування – переплетення

Продовження табл. 5.3

Галузь знань	Форма прояву	Тлумачення
Філософія [4]	Гносеологія узгодження	Характеризує різні стани узгодження в природі та суспільстві й пояснює сутність протилежної категорії – неузгодження. Конкретизацію ця категорія отримує у формах узгодження, односторонності і взаємоузгодженні, тоді як неузгодження набуває форм само-неузгодження, розбіжності, зіткнення, конфлікту.
Соціальна філософія	Атрибутивні характеристики	Атрибутивні характеристики родового поняття згоди конкретизуються стосовно соціальних якостей людини, тобто розглядаються як ухвалення, схвалення, солідарність, підтримка, підтвердження, пристосування, співчуття.
Соціологія політологія	Консенсус	Характеризується відсутністю заперечень по істотних питаннях в процесі ухвалення нормативного документа (стандарту) у більшості зацікавлених сторін. При цьому консенсус не передбачає повної одностайності.
Управління	Конгруентність	Конгруентність (лат. <i>congruen</i> – зіставний, відповідний) в управлінні розглядається як різновид узгодження, водночас є властивістю управління як системи і процесу.
Узгодженість		
<i>синонімічний ряд</i>		
consistency coherence harmony consensus conformity congruence	послідовність послідовність гармонія згода відповідність відповідність	coherency concurrence concurrency consentaneity concent ensemble
		послідовність збіг паралелізм узгодженість згода ансамбль
Кібернетика	Узгодженість як властивість системи	Одна з найскладніших й найбільш неоднозначних властивостей системи, відповідно до якої система перебуває в узгодженому стані до початку деяких змін і повинна залишитися в такому стані після їх завершення. Не можна плутати вимогу узгодженості (координації) з вимогами цілісності.

Закінчення табл. 5.3

Галузь знань	Форма прояву	Тлумачення
Математика	Конкордація	Процедура, за допомогою якої можна встановити міру узгодженості точок зору або думок. Традиційно використовується при роботі з експертами, які мають точки зору, що не співпадають.
Психологія [234]	Теорія узгодженості	Сутність теорії полягає у твердженні того, що люди бажують узгоджувати свої дії з переконаннями. Передбачається, що відсутність узгодженості викликає психологічний дискомфорт і тому, коли переконання не відповідають поведінці людини, це спонукає до її дій щодо відновлення відповідності одного з іншим. Складовими цієї теорії є теорія балансу, теорія конгруентності та теорія когнітивного дисонансу.
Акмео-безпекологія (<i>akmesecuritas</i>)	Теорія управління економічною безпекою підприємства	Розглядається з точки зору найвищого щабля в узгодженні, яким є гармонізація, що розглядається як найвища міра узгодження (або узгодженості) інтересів зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів підприємства в процесі управління його економічною безпекою.

Однак і згода, і узгодженість є елементами іманентної двобічної належності: з одного боку - до процесу узгодження, а з іншого – до сутнісних ознак найвищої точки (точки *акме*) в такому процесі – гармонії. Цей факт можна чітко простежити, розглянувши наведені в табл. 5.2 синонімічні ряди досліджуваних понять згоди, узгодження й узгодженості. Якщо виходити з твердження про результативність як міру досягнення поставлених цілей (беручи за аксіому правильність їх постановки), то проблематику результативності управління економічною безпекою підприємства, досліджувану з позиції акмеобезпекології, слід неодмінно вивчати з точки зору гармонізації.

Сучасні наукові дослідження, які належать до різних царин, а, отже, і науковці з різних галузей знань, переймаються питаннями пошуку гармонії у дещо новому форматі, а саме – досліджують процеси гармонізації. Якщо сутність гармонії полягає в підтримці трьох рівноважних станів – рівноваги всередині системи, рівноваги системи з навколишнім середовищем та рівноваги між двома

цими рівновагами, то гармонізація є процесом, спрямованим на досягнення такої триєдиної гармонійності. Очевидно, що гармонізація як процес, який реалізується в складних соціально-економічних системах, домінує над гармонією, яка є нетривалим станом.

Останнім часом інтерес до вивчення чи, принаймні, спостереження процесів гармонізації соціально-економічних систем істотно зріс. Кількість публікацій за цією тематикою постійно збільшується. Є декілька причин, які можуть це пояснити. Головною причиною є те, що сучасний світ стає все більш глобалізується, тобто невмолимо рухається у бік стирання кордонів, інтернаціоналізації бізнесу, ринку праці, освіти тощо. Такий процес є об'єктивним і тому невластивим. Однією з найкращих можливостей для будь-яких соціально-економічних систем функціонувати у глобалізованому світі є гармонізація їх інтересів з інтересами суб'єктів і систем, що з ними взаємодіють. Зрозуміло, що гармонізація інтересів може коштувати витрат певних ресурсів, але протистояння глобалізації та її наслідкам може коштувати значно дорожче та, зокрема, потребувати не лише значних витрат, але й призводити до втрат певних ресурсів та навіть руйнування соціально-економічних систем, які чинять опір глобалізації. Проте останню постановку питання, доволі агресивну, неможна визнати абсолютно безперечною, оскільки у випадку, коли мова йде про об'єктивну необхідність захисту інтересів підприємства чи будь-якої іншої соціально-економічної системи, певний опір має чинитися, тобто має здійснюватися певна силова протидія. Однак контекст даного дослідження не передбачає детального вивчення силової протидії, оскільки гармонізація є функцією належності до несилової взаємодії.

Відповідно до [265] під несиловою взаємодією розуміється взаємодія на рівні фізичних, біологічних, соціальних, технологічних, економічних та інших систем, яка полягає в обміні інформацією з метою формування у контрагентів, що взаємодіють, стану відповідності, тобто гармонізації. В основі такої взаємодії лежить інформація, під якою, в свою чергу, в теорії несилової взаємодії розуміється категорія належності до істини. Прикладний аспект гармонізації на основі несилової взаємодії вивчається в [264, с. 39], де сутність гармонізації розглядається в контексті проектного менеджменту як сукупність дій та завдань з приведення у відповідність двох та більше систем шляхом встановлення загальних принципів, термінології та правил їх розвитку. Інакше кажучи, в основу такого розуміння гармонізації покладено ідею

побудови мостів між понятійним апаратом систем, функціонування яких має підлягати гармонізації. Кожен такий міст розглядається як окремий компонент гармонізації. При цьому в [264, с. 39] зазначається, що гармонізація систем є можливою лише за умов, коли вони побудовані на однакових або близьких за змістом принципах, оперують однаковими термінами та володіють окремими елементами, між якими можлива взаємодія. Взаємодія, перш за все, стосується інформаційного змісту відносин між системами, а, отже, джерелом несилової взаємодії виступають саме розбіжності в такій змістовній складовій відносин як інформаційна. Не можна не погодитися з Ю. М. Теслею [264, 265], що теорія несилової взаємодії може виступати принципово новим підґрунтям гармонізації систем, причому не тільки в частині якісних, але і кількісних характеристик, проте не можна й не заперечити, що математизація гармонізації інтересів соціально-економічних систем, яку застосовує автор, є доволі складним процесом, результати якого можуть бути недосконалими, труднощі при використанні у практичній діяльності підприємств – суттєвими.

Іншою, доволі вагомою причиною підвищення зацікавленості науковців у вивченні питань гармонізації є те, що управління будь-якими складними соціально-економічними системами, до числа яких, безперечно, належать підприємства, погано піддаються такій улюбленій науковцями процедурі, як оптимізація. Наприклад, здійснення оптимізації економічних інтересів підприємства в рамках побудови лінійної моделі слід вважати утопією (з огляду на унеможливлення її верифікації).

Відповідно до [212–215, 246] гармонізація інтересів є досягненням рівної зацікавленості в здобутті певних економічних результатів, гармонізація може мати внутрішнє (ендогенне) або зовнішнє (екзогенне) спрямування та економічний, політичний, соціальний, загальносвітовий, державний, регіональний або локальний (місцевий) характер. Ендогенна гармонізація, яка має бути «атомом» управління економічною безпекою підприємства, здійснюється шляхом прийняття й реалізації управлінських рішень щодо узгодження інтересів внутрішніх стрейкхолдерів підприємства та формування необхідного для цього ресурсного забезпечення.

Гармонізація економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього та внутрішнього середовища є ландшафтом, що постійно змінюється, і тому потребує перманентно адаптивної організації діяльності. В умовах функціонування та

взаємодії із багатьма суб'єктами соціально-економічних відносин, гармонізація є шляхом досягнення результатів в рамках власного спектру інтересів. У ширшому розумінні гармонізація інтересів – це дії щодо задоволення інтересів двох або більше взаємодіючих сторін. З економічної точки зору гармонізацію визначають як процес взаємного узгодження, систематизацію, уніфікацію, координування, упорядкування, забезпечення взаємної відповідності економічних інтересів, процесів та відносин, подолання невинуватих розбіжностей (відмінностей), що виникають по горизонталі, які можуть створити уявлення про нерівність становища суб'єктів економічних відносин. Отже, при гармонізації унеможливаються будь-які односторонні переваги одного економічного суб'єкта над іншим в сфері задоволення їх інтересів, кожен з учасників взаємодії задовольняє певну сферу власних інтересів завдяки взаємодії з іншими суб'єктами. Тому гармонізацію інтересів слід розглядати крізь призму законів, які відповідають її природі, чи не найважливішим з яких є закон золотого перетину.

Золотий перетин (або золота пропорція) – це такий поділ відрізка, у якому менший відрізок співвідноситься із більшим, як більший із цілим (математично відрізки золотої пропорції мають вираз безкінечного ірраціонального дробу: якщо AB прийняти за одиницю, тоді $AE = 0,618\dots$, тоді $BE = 0,382$). Ряд золотого перетину отримується шляхом множення попереднього числа на $1,618$. При цьому кожне наступне число дорівнює сумі двох попередніх чисел, а два суміжні числа співвідносяться одне з іншим за тією ж пропорцією, що і ціле. Тобто ряд має фрактальну структуру, адже фрактальною є така структура, що складається із частин, які в чомусь подібні цілому. У прикладному плані золоті пропорції найбільш визнані в мистецтві. Художники багатьох епох використовували золоті пропорції для побудови гармонійних композицій, тоді як архітектори з математичною точністю закладали ці пропорції в споруди. Золотий принцип відповідає також і оптимальному входженню однієї системи в іншу, що заперечує принцип «випадковості» організації живих систем [9, 25, 29].

Безліч кількісних статистичних спостережень підтвердили дію закону золотого перетину, що ранжирує кількісні характеристики в ряд, логарифм якого утворює пряму лінію. Так, Жорж Кінгслей Зіпф (*George Kingsley Zipf*), побудувавши ієрархічний ряд кількості міст за однаковим розміром, виявив, що логарифм ряду створює пряму лінію. У сучасній науці закони Бредфорда, Леймкулера, Лоткі, Ципфа, що мають єдину назву закону сили

(*power-law*) та які при найближчому розгляді є практично ідентичними закону золотого перетину, є методологічним підґрунтям нового наукового напрямку – інформетрії. Наведені приклади застосування золотого перетину в природі і в статистичних закономірностях указують на те, що будь-яка система підпадає під дію універсального закону структуризації, що дає їй можливість динамічно розвиватися з мінімальними витратами енергії. І, як показали дослідження [48 та ін.], економічні системи теж не є виключенням з правил, наприклад, класикою жанру золотого перетину в економіці й управлінні є закон Парето. Дійсно, емпіричні дослідження підтверджують той факт, що й економічні пропорції підпадають під дію універсального закону як на рівні світової економіки (угрупкування країн по рівню ВВП), так і на рівнях окремих країн (структуризація підприємств по рівню виробництва, розподіл валового доходу між інституційними секторами економіки, диференціація доходів населення). Безумовно, що подальше дослідження законів гармонізації може довести існування безлічі інших проявів дії золотого перетину. Очевидно, доцільним може бути його застосування й при оцінці результативності управління економічною безпекою підприємства. Зокрема, доцільність такого використання можна продемонструвати, встановлюючи взаємозв'язок між ефективністю управління діяльністю підприємства в цілому та результативністю управління його економічною безпекою.

Розвиваючи надалі тематику гармонізації як підґрунтя досягнення результативності управління економічною безпекою підприємства, не можна не зупинитися докладніше на двох важливих аспектах: по-перше, слід встановити можливі варіанти перетину ефективності управління функціонуванням підприємства в цілому та результативністю управління його економічною безпекою, а по-друге – визначити міру гармонізації інтересів стейкхолдерів підприємства як імперативної мети управління його економічною безпекою. Розглянемо кожен з цих аспектів.

Встановленню варіантів перетину ефективності управління функціонуванням підприємства та результативністю управління його економічною безпекою має передувати стислий огляд поняття ефективності управління діяльністю підприємства, яке є дуже популярним і серед науковців, і серед менеджерів. Ефективність управління є дуже важливим і, водночас, складним поняттям, в якому сконцентровано сукупність таких економічних та соціальних аспектів розвитку підприємства як наявність та доступ до

ресурсів, економічна рівновага, оптимальність відтворення, рівень добробуту робітників, професіоналізм керівництва, використання в діяльності підприємства інноваційних підходів тощо. Однак, незважаючи на значущість та популярність, у світовій теорії й практиці не існує універсальних форм та єдиних підходів до ефективності управління діяльністю підприємства, яку розглядають і як результат управління, і як критерій, наприклад, якості управління підприємством. Кожен з підходів перебуває у рухливому стані, постійно розвивається і удосконалюється. У найбільш загальному розуміння під ефективністю управління розуміється співвідношення результатів управлінської діяльності та вартості ресурсів, які були витрачені для досягнення таких результатів. Крім того, ефективність розглядають як міру досягнення поставлених цілей.

Виникнення і розвиток теорії управління економічною безпекою також наклали свій відбиток на дослідження питань ефективності управління діяльністю підприємства. Так, взаємозалежність і взаємообумовленість ефективності управління діяльністю підприємства та результативності управління його економічною безпекою вже навіть при поверхневому розгляді стають очевидними. Проте, дослідження такої взаємозалежності дотепер є практично відсутніми. Тому знаходження площини перетину окресленої взаємозалежності потребує звернення до авторитетних думок щодо управлінських рішень, наведених в [15, 96, 106, 120, 159, 174], оскільки саме управлінські рішення виступають способом постійного впливу керуючої підсистеми на керовану, що, у кінцевому рахунку, веде до досягнення поставлених цілей як ефективності управління функціонуванням підприємства, так і результативністю управління його економічною безпекою. Рішення як такі завжди є сполучною ланкою між двома підсистемами, без якої підприємство як система функціонувати не може. Проблема прийняття рішень має фундаментальний характер, що визначається роллю, яку відіграють рішення в будь-якій сфері людської діяльності.

Поняття «рішення» (англ. *decision*) у науковій літературі трактується по-різному. Воно розуміється і як процес, і як акт вибору. Основна причина неоднозначного трактування поняття «рішення» полягає в тому, що повсякчас у розуміння цього поняття вкладається зміст, який відповідає конкретному напрямку досліджень. Тож під кутом зору питання, що розглядається, управлінські рішення мають бути спрямовані на досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства. Підкреслюючи процесний

характер управлінських рішень, які розглядаються в такому ракурсі, наведемо один з класичних прикладів. Французькому інженеру А. Файолю, засновнику школи наукового управління (адміністрування), в 1888 р. було доручено «продовжити агонію» найбільшого металургійного підприємства, що перебувало на межі банкрутства. Обійнявши посаду генерального директора, він зробив ставку на зміну методів керівництва, чіткий розподіл функцій між окремими службами, а також – на суворе дотримання встановлених ним правил управління підприємством. Результати перевершили всі очікування: замість банкрутства розширилася діяльність підприємства, покращилися кінцеві результати, піднявся рейтинг на ринку. Це підприємство й сьогодні є одним з найкращих у металургійній галузі Франції. Неважко зрозуміти, що забезпеченню економічної безпеки даного підприємства сприяло кардинально нове прийняття управлінських рішень, тобто якісно нова парадигма ефективності управління його діяльністю.

Встановлюючи взаємозалежність та взаємообумовленість ефективності управління діяльністю підприємства та результативності управління його економічною безпекою, маємо зважити й на те, що у сучасній управлінській науці не можна користатися лише констатацією фактів. Інакше кажучи, констатуючий рівень розвитку такої науки сьогодні можна вважати вичерпаним. Сучасна парадигма управління діяльністю підприємства, з якої б точки зору вона не розглядалася – чи то ефективність управління, чи то забезпечення конкурентоспроможності чи економічної безпеки підприємства – все одно має носити виключно динамічний та випереджальний характер. Отже, час реактивного управління стосовно всієї діяльності підприємства минув, його прояви можна вважати виправданими лише на рівні прийняття поточних рішень. Виходячи з цього, можна стверджувати, що існує така залежність: чим вищим є рівень ефективності управління, тим вищою має бути результативність управління його економічною безпекою, проте така залежність не є однозначною, крім того, є такою, що важко підлягає вимірюванню, оскільки, з одного боку, існує достатньо велика сукупність видів ефективності управління діяльністю підприємства за наслідками отриманого результату, а з іншого боку – вектори ефективності управління діяльністю підприємства та досягнення результативності управління його економічною безпекою можуть не співпадати і, навіть, бути протилежними. Таке твердження ґрунтується на тому висновку, що для перебування у безпечному стані, менеджмент підприємства

інколи вимушений приймати «небезпечні» управлінські рішення. Найпростішим прикладом можуть бути рішення про здійснення будь-яких інновацій чи хоча б деяких організаційних змін. Грунтуючись на таких твердженнях, беручи за основу правила золотого перетину (при розподілі системи на три частини) та основні види ефективності – економічну, соціальну та організаційну – побудуємо гармограму видів ефективності управління підприємством та результативності управління його економічною безпекою, яку наведено у табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Гармограма видів ефективності управління підприємством та результативності управління його економічною безпекою

Вид ефективності управління підприємством			Вид результативності управління економічною безпекою підприємства
економічний	соціальний	організаційний	
0,333	0,333	0,333	обмежено-урівноважений
0,607	0,271	0,121	економічно-спрямований
0,271	0,607	0,121	соціально-орієнтований
0,121	0,271	0,607	координаційний
0,997	0,003	0,000	унеможливлений
0,003	0,997	0,000	
0,000	0,003	0,997	

У кожній клітинці табл. 5.4, утвореній на перетині виду ефективності управління підприємством та виду результативності управління його економічною безпекою, позначені еталони золотого перетину при розподілі системи на три частини. Отже, обмежено-урівноважений вид результативності управління економічною безпекою підприємства, який формується при зрівняному розподілі зв'язків, є своєрідним рівнобічним трикутником, який зумовлює монотонне забезпечення економічної безпеки, але, водночас, такий розподіл унеможливорює будь-які прояви креативності у прийнятті рішень щодо управління економічною безпекою підприємства. Економічно-спрямований,

соціально-орієнтований та координаційний види залежності між ефективністю управління підприємством та результативністю управління його економічною безпекою, відповідно, є такими, що зумовлюють домінування економічних проявів результативності, соціальної їх спрямованості або домінування координаційних дій. Останні, здебільшого, зорієнтовані на узгодження інтересів внутрішніх стейкхолдерів підприємства.

Труднощі при використанні даної гармоніграми можуть бути, перед усе, викликані тим, що зв'язок між ефективністю управління підприємством та результативністю управління його економічною безпекою може бути як прямим, так і опосередкованим, а інтенсивність такого впливу, в свою чергу, може суттєво коливатися, внаслідок, наприклад, різної галузевої належності підприємств, або, навпаки, навіть бути різною у межах однієї галузі через різні якісні характеристики менеджменту підприємств. Зважаючи на такі утруднення, ефективність управління, орієнтовану на забезпечення економічної безпеки підприємства, слід розглядати як адаптивну, тобто таку, що передбачає наявність правил, які формують напрям розвитку підприємства у часі та просторі.

Визначення міри гармонізації інтересів стейкхолдерів підприємства як домінуючої мети управління економічною безпекою підприємства також пропонується здійснювати з використанням правил золотого перетину. У цій частині монографічного дослідження такі правила інтерпретовані щодо форми чотиригранної піраміди⁷, побудованої в контексті розв'язання питання узгодження економічних інтересів, що посідає центральне місце в управлінні економічною безпекою підприємства. З цієї причини на особливу увагу заслуговує вимірювання ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства. Особливістю такого вимірювання є його випереджальний характер. Традиційно показники ефективності є констатуючими та розрахованими з використанням ретроспективної інформації, але, зважаючи на те, що сам процес управління економічної безпеки підприємства за своєю сутністю є попереджувально-превентивним, застосування традиційних показників ефективності унеможлиблюється. Виходячи з цього, пропонується розглядати процес взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства «з кінця», тобто орієнтуючись на попередньо визначений (наприклад, шляхом прогнозування) рівень ефективності такого взаємоузгодження.

⁷ Тут в жодному разі не йдеться про будь-яку містифікацію.

Під вимірюванням ефективності, відповідно до [197], розуміється процес встановлення кількісних характеристик виконаної дії. Під вимірюванням ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства пропонується розуміти процес вимірювання майбутніх дій щодо такого взаємоузгодження, яке є підґрунтям забезпечення економічної безпеки підприємства.

Процес вимірювання ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства потребує використання сукупності критеріїв. Такі критерії необхідні для співставлення різних варіантів взаємоузгодження та вибору найкращого з них, а також для оцінки ступеня досяжності поставленої мети. Критерій оцінки ефективності рішень повинен мати кількісний вираз, найбільш повно відображати результати рішень, бути простим і конкретним. Правильний вибір критерію ефективності еквівалентний правильному формулюванню завдання, оскільки нерідко сам критерій сприяє визначенню напрямків рішення задачі.

Вибір критерію ефективності є досить складним завданням. Невірно обраний критерій може призвести до помилкових висновків, тому необхідно враховувати наступне. Критерієм може бути як один, так і кілька показників. Однак часткові критерії (для окремих підсистем підприємства) повинні бути ув'язані із загальносистемним критерієм щодо інтересів підприємства в цілому. Якщо кількість критеріїв є досить великою, їх варто згрупувати, після чого з більш важливої групи вибрати основний критерій. Робота з вибору критерію здійснюється на рівні логічних міркувань та інтуїції.

Згрупуємо критерії ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства у дві групи, умовно назвавши їх результативно-орієнтовані та процесно-орієнтовані. До результативно-орієнтованих критеріїв ефективності взаємоузгодження економічних інтересів підприємства належить власне результативність (P), визначення якої дає змогу встановити, яким чином використовуються ресурси підприємства, спрямовані на таке взаємоузгодження. Інакше кажучи, це критерій «ціни питання». Серед процесно-орієнтованих критеріїв найважливіше місце посідає ступінь задоволення вимог стейкхолдерів щодо взаємоузгодження їх економічних інтересів (Z). Таким чином, процес вимірювання ефективності взаємоузгодження економічних інтересів підприємства (P_v) є функцією від критеріїв результативності та ступеня задоволення вимог зацікавлених сторін (формула 5.1):

$$P_v = f(P, Z) \quad (5.1)$$

Кожен з наведених критеріїв, в свою чергу, є складною функцією, яка характеризується сукупністю параметрів, що визначають границі ефективності взаємоузгодження економічних інтересів підприємства. В якості параметрів можуть бути використані не тільки максимальні або мінімальні значення показників, але й границі допустимості, за межами яких підвищення ефективності може бути настільки несуттєвим, що його визначення може бути проігноровано.

Процес взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства постійно перебуває у рухливому стані, тому одноразово вибрати й зафіксувати критерії такого процесу неможливо. Крім того, нагадаємо, що економічні інтереси підприємства слід узгоджувати не лише з інтересами стейкхолдерів зовнішнього середовища, які з ним взаємодіють, але й поміж стейкхолдерами внутрішнього середовища підприємства. Виходячи з цього, вимірювати ефективність взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства на площини неможливо, потрібно використовувати об'ємні образи. В якості одного з таких образів може бути використано піраміду ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства (рис. 5.2).

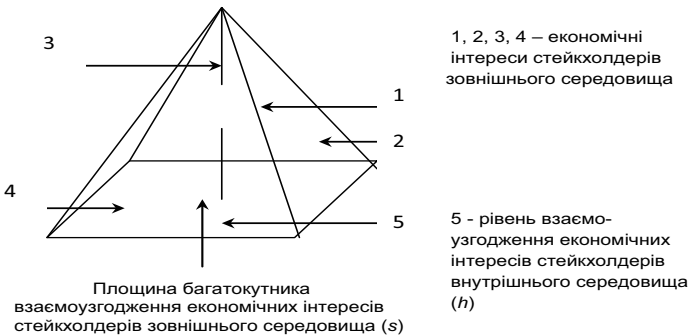

Рис. 5.2. Піраміда ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства

Відповідно до математичної формули визначення об'єму піраміди, об'єм піраміди ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства можна визначити за формулою (5.2).

$$V_{ев} = (Sh) : 3 \quad (5.2)$$

де $V_{ев}$ – об'єм піраміди ефективності взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства;

S – площа багатокутника взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів зовнішнього середовища підприємства;

h – рівень взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів внутрішнього середовища підприємства.

Приклад наведеної на рис. 5.2 піраміди ефективності взаємоузгодження економічних інтересів підприємства, звичайно, є спрощеним та ідеалізованим, однак ідея використання такої піраміди як інструменту вимірювання узгодженості управління економічної безпеки підприємства не втрачає від цього своєї значущості. Власне ідея зводиться до такого. Чим меншою є площа багатокутника взаємоузгодження економічних інтересів зовнішнього середовища підприємства та нижчим рівень взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів його внутрішнього середовища, який обмежує не тільки об'єм досліджуваної піраміди, а й у багатьох випадках гальмує процес взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів зовнішнього середовища, тим меншим є об'єм піраміди і, відповідно, нижчою ефективність взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів підприємства, а, отже, нижчим рівень економічної безпеки підприємства та можливості менеджменту підприємства впливати та зміни щодо збільшення такого рівня.

5.2. Оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства

В основу оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства покладено комплементарно-акмеологічну методіку, тобто таку методіку, яка спирається на найкращі зразки оцінювання результативності та ефективності діяльності підприємства та є адаптованою до потреб управління його економічною безпекою. Створення такої методіки є доволі складним завданням, оскільки різноманітні критерії оцінки

ефективності функціонування соціально-економічних систем свідчить про недостатність наукового опрацювання досліджуваної проблематики, її поліморфний характер і недосконалість існуючих теоретико-методологічних підходів.

В економічних дослідженнях найчастіше зустрічаються такі критерії ефективності: загальний, локальний; соціально-економічний, економічний, соціальний; інтегральний, частковий. Водночас, у цих же дослідженнях, як правило, наголошується на існуванні двох аспектів (тобто існуванні двох видів проявів) ефективності функціонування господарських систем – економічному та соціальному. З цього моменту починають виникати певні труднощі щодо оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства. По-перше, управління економічною безпекою підприємства є складним соціально-економічним процесом, через що урахування обох вказаних аспектів ефективності функціонування господарських систем, як економічного, так і соціального, тут є обов'язковим. По-друге, соціальна складова такого процесу потребує здійснення такого оцінювання врахування рівня задоволення інтересів стейкхолдерів підприємства. До речі, класики безпекознавства, наприклад, [162] переконані в тому, що найкращий спосіб захисту інтересів полягає у хоча б частковому їх задоволенні. По-третє, критерій результативності – це відносна величина, яка відображає рівень досягнення поставлених цілей чи запланованих результатів. Таким чином, для правильного визначення критерію результативності управління економічною безпекою підприємства потрібно виконання двох умов: очікувані результати мають бути кількісно визначеними й мати еталонні значення. Звісно, що еталони можна визначати у кожному конкретному випадку окремо, якщо цього вимагає специфіка аналізованого підприємства.

Основними принципами оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства мають бути:

- цілеспрямованість – вектор оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства має бути формалізованим та ідентифікованим відповідно тріади цілей такого управління;
- достовірність – здатність обраної методики оцінювання гарантувати вірогідність отриманих аналітичних результатів чи їх адекватність реальним економічним процесам (у наукових дослідженнях додатковою вимогою для реалізації вказаного принципу виступає потреба у забезпеченні самоперевірки);

- повнота – аналітичні конструкції оцінювання, які відображають сутність результативності, повинні володіти кількісною та якісною визначеністю, адекватною сучасному етапу розвитку аналізованого підприємства; (даний принцип можна трактувати і як вимогу повноти визначення результативності у системі аналітичних показників та індикаторів);
- прозорість – аналітичні системи визначення результативності мають бути відкритими для та зрозумілими для тих користувачів, від дій яких безпосередньо залежить результативність управління економічною безпекою підприємства (дотримання принципу прозорості також слугує цілям здійснення функції контролю в такому управлінні);
- комплексність – визначення результативності має спиратися на розуміння процесів функціонування соціально-економічних систем, а також враховувати послідовності зв'язків між їхніми складовими та процесами;
- часовий горизонт – дослідження результативності повинні бути зорієнтовані у часі і прив'язуватися до визначених часових горизонтів, що є передумовою забезпечення результатів таких досліджень до існуючої на підприємстві аналітичної системи;
- вимірність – метрика визначення, всі складові, вихідні елементи визначення результативності повинні бути представлені у вигляді однорідних аналітичних елементів (конструкцій), з використанням зрозумілої користувачам мови (алгоритму) формалізації;
- інформаційна забезпеченість – дослідження результативності мають будуватися на використанні економічної інформації, яка акумулюється у сучасних системах обліку й аналізу, а на матеріалах аналітичних оглядів та спостережень (при цьому слід пам'ятати, що, незважаючи на іманентно притаманну безпеці як такій властивості суб'єктивності, упередженість висновків експертів та суб'єктивність їх думок мають бути зведені до мінімуму);
- економічність – визначає ціну визначення результативності, тобто регламентує витрати на досягнення поставлених цілей.

Розглянувши принципи оцінки результативності управління економічною безпекою підприємства, перейдемо до вивчення можливих критеріїв такої оцінки, що у подальшому дозволить встановити тип і метрику шкали вимірювання. Наукові дослідження з питань результативності економічних процесів розвиваються під впливом двох методичних домінант, кожна з яких, у свою чергу, являє собою діалектичну єдність кількох складових. Перша домінанта стосується розв'язання суперечності між ресур-

сами та результатами, а саме подолання проблеми чіткого (математично обґрунтованого) зіставлення отриманих результатів оцінювання у їх кількісному та якісному виразі з витраченими за період їх досягнення ресурсами. Друга домінанта стосується подолання невизначеності у тріаді «мета – спосіб – результат». Крім того, існує ще одна логічна проблема – зіставлення цілей і результатів. Частково таку проблему можна вирішити шляхом створення метрики, яка була б зрозумілою для суб'єктів управління економічною безпекою підприємства. Особливе місце у такій метриці має посідати вибір критеріїв оцінки результативності, який, в свою чергу, залежить від багатьох чинників. Тому однією з головних проблемних зон створення такої метрики є ідентифікації та обґрунтування критеріїв оцінки результативності досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства.

В цілому оцінювання результативності досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства слід розглядати як алгоритм присвоювання економічним процесам, явищам, суб'єктам, об'єктам та іншим елементам управління економічною безпекою підприємства (чи його характеристикам) певних символів або чисел, на основі заздалегідь визначених правил і процедур. Крім того, саме ці правила й процедури мають виступати гарантими правильності чи адекватності відображення реальної економічної дійсності. Опис основних кроків алгоритму оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства можна здійснити в такий спосіб:

- ідентифікація загроз цілям управління економічною безпекою підприємства;
- розробка і реалізація превентивних заходів щодо уникнення загроз цілям управління економічною безпекою підприємства;
- оцінка дієвості здійснення превентивних заходів щодо уникнення загроз цілям управління економічною безпекою підприємства;
- визначення причин недостатньої дієвості здійснення превентивних заходів щодо уникнення загроз цілям управління економічною безпекою підприємства;
- виявлення нових загроз цілям управління економічною безпекою підприємства та ідентифікація міри їх невідворотності;
- оцінка вартості комплексу заходів щодо уникнення або подолання наслідків загроз цілям управління економічною безпекою підприємства;

- призначення відповідальних за реалізацію заходів щодо уникнення або подолання наслідків загроз цілям управління економічною безпекою підприємства.

У даному монографічному дослідженні, взявши за основу логіку підпорядкування показників ефективності показникам результативності, пропонується результативність управління економічною безпекою оцінювати скрізь призму оцінок ефективності управління економічною безпекою підприємства, які, в свою чергу, спираються на дані про витрати щодо запобігання можливим негативним впливам на економічну безпеку та про розміри відверненої і заподіяної шкоди, підкріплені відповідними економічними розрахунками. Деталізацію оцінювання ефективності управління економічною безпекою підприємства можна здійснювати також, наприклад, зіставляючи різницю між вартістю відверненої та заподіяної шкоди із сумою витрат, понесених на протистояння загрозі. Проте слід визнати, що такий показник не позбавлений недоліків, пов'язаних як із труднощами в отриманні релевантної інформації щодо його наповнення, так і з інтерпретацією результатів розрахунків, які можуть виникнути внаслідок від'ємного значення показника.

Отже, перед усе, результативність управління економічною безпекою підприємства розраховується шляхом зіставлення фактичної та еталонної ефективності досягнення цілей такого управління. Розрахунок результативності здійснюється за допомогою статистичних методів, а саме за допомогою методу відстаней. Основою метода відстаней є врахування близькості об'єктів за відносними показниками до об'єкту-еталону, в нашому випадку – еталонна ефективність управління економічною безпекою підприємства. Розрахунок результативності P_j кожної i -ї мети управління економічною безпекою підприємства проводиться за формулою (5.3) евклідової відстані від точки еталону до конкретних значень показників об'єктів:

$$P_j = \sqrt{\sum_{i=1}^n k_j \left(1 - \frac{x_{ij}}{x_{im+1}}\right)^2}; \quad j = \overline{1, m} \quad (5.3)$$

де x_{im+1} – еталонне значення ефективності управління економічною безпекою підприємства щодо досягнення i -ї мети ;

k_j – коефіцієнт значущості i -ї мети управління економічною безпекою підприємства.

Значущість кожної i -ї мети управління економічною безпекою підприємства встановлюється експертним шляхом відповідного до того, досягнення якої з тріади цілей в конкретний період часу є для підприємства найважливішим. Отримані результати оцінювання можуть бути інтерпретовані графічно, наприклад у вигляді діаграми.

Інтерпретацію отриманих оцінок результативності досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства пропонується здійснювати за шкалою значущості Харрінгтона⁸, яку представлено у табл. 5.5.

Після того, як оцінено результативність досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства, відповідно до результатів такого оцінювання, має обрано ту чи іншу тактику подальшого здійснення такого управління у вигляді комбінації здійснення корегуючих та (або) превентивних заходів щодо протистояння загрозам досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства. Разом з тим, ефективність корегуючих та превентивних заходів щодо підвищення результативності управління економічною безпекою підприємства також має підлягати оцінці. Оцінювання ефективності таких заходів пропонується здійснювати з використанням методик, які традиційно використовуються при оцінці бізнес-процесів, тобто спираються на розуміння заходу як бізнес-процесу.

При здійсненні оцінювання ефективності корегуючих та превентивних заходів щодо підвищення результативності управління економічною безпекою підприємства скористаємося наступним формулюваннями:

- невідповідність – невиконання вимог, що ставляться до корегуючих або превентивних заходів;

⁸ Узагальнена функція бажаності Харрінгтона є одним з найбільш зручних способів побудови узагальненого відгуку. В основі побудови цієї узагальненої функції лежить ідея перетворення натуральних значень часткових відгуків в безрозмірну шкалу бажаності або переваги. Шкала бажаності належить до психофізичних шкал. Її призначення – встановлення відповідності між фізичними і психологічними параметрами. Тут під фізичними параметрами розуміються можливі відгуки, що характеризують функціонування досліджуваного об'єкту. Серед них можуть бути як статистичні, так і естетичні параметри. Щоб отримати шкалу бажаності, зручно користуватися готовими розробленими таблицями відповідностей між відношеннями переваги в емпіричній і числовій системах. Значення окремого відгуку, переведене в безрозмірну шкалу бажаності, позначається через d_i ($i=1, 2, \dots, n$) і називається бажаністю (від фр. *desirable* – бажаний). Шкала бажаності має інтервал від нуля до одиниці. Значення $d_i=0$ відповідає абсолютно неприйнятному рівню даної властивості, а значення $d_i=1$ – найкращому значенню властивості. Вибір відміток на шкалі бажаності 0,63 і 0,37 пояснюється зручністю обчислень. Значення $d_i=0,37$ зазвичай відповідає межі допустимих значень. Використання саме цієї шкали у даному дослідженні, мабуть, не потребує додаткових пояснень, оскільки розподіл шкали за правилами золотого перетину є очевидним.

Таблиця 5.5

Інтерпретація оцінок результативності досягнення цілей управління економічною безпекою підприємства

Інтервали оцінок результативності	Інтерпретація рівня результативності	Інтерпретація оцінок результативності
1,0-0,8	Дуже висока	Загалом управління економічною безпекою підприємства є результативним, але може потребувати розробки превентивних заходів, за винятком випадку, коли $P=1$.
0,8-0,63	Висока	Загалом управління економічною безпекою підприємства є результативним, але потребує розробки м'яких корегуючих заходів.
0,63-0,37	Середня	Управління економічною безпекою підприємства поки що не втратило здатності досягати результативності, але вже потребує розробки жорстких корегуючих заходів
0,37-0,2	Низька	Управління економічною безпекою підприємства має дуже низький рівень досягнення цілей, через що потребує суттєвого корегування.
0,2-0,0	Дуже низька	Управління економічною безпекою підприємства практично не досягає жодної зі своїх цілей, а якщо $P=0$, то економічну безпеку підприємства слід визнати некеріваною, а її забезпечення – унеможливленим.

- ступінь невідповідності – ступінь невиконання вимог, яка може бути оцінена в балах, відносних або абсолютних величинах;
- критерій ефективності – сукупність умов або правил, які визначають прийнятність корегуючих або превентивних заходів щодо відповідних цілей;
- цільова функція – функція, яка пов'язує показник ефективності з ресурсами, необхідними для здійснення корегуючих або превентивних заходів.

Розрахунок показників ефективності корегуючих та превентивних заходів щодо підвищення результативності управління економічною безпекою підприємства наведено у табл. 5.6 та 5.7.

Таблиця 5.6

**Оцінка ефективності корегуючих заходів
щодо підвищення результативності управління
економічною безпекою підприємства**

Характеристики та параметри корегуючих заходів	Умовні позначки параметрів	Опис параметрів
Невідповідність		Зміст невідповідності
Корекція		Зміст корекції
Корегуючий захід		Зміст корегуючого заходу
Час реагування процесу на корегуючий захід	T_p	Часи, дні
Тривалість виконання корегуючого заходу	T_a	Часи, дні
Ступінь виявленої невідповідності (величина відхилення)	DK	Бали, абсолютні або відносні одиниці
Ступінь остаточної невідповідності після виконання корегуючого заходу	PK	Бали, абсолютні або відносні одиниці
Плановані витрати на виконання корегуючого заходу	ZK_n	Гривні
Фактичні витрати на виконання корегуючого заходу	ZK_ϕ	Гривні
Показник результативності корегуючого заходу	RK	$RK=(1-PK/DK)*100\%$
Середня швидкість зростання результативності корегуючого заходу	SRK	$SRK=RK/(T_p+T_a)$
Показник ефективності корегуючого заходу	EK	
Цільова функція корегуючого заходу		$EK=(1-PK/DK)/(ZK_\phi/ZK_n)*100\%$
Критерій ефективності корегуючого заходу		$EK > EK_z$, де EK_z – задане значення показника ефективності корегуючого заходу
Середня швидкість зростання ефективності корегуючого заходу	SEK	$SEK=EK/(T_p+T_a)$

Таблиця 5.7

**Оцінка ефективності превентивних заходів
щодо підвищення результативності управління
економічною безпекою підприємства**

Характеристика та параметри превентивних заходів	Умовні позначки параметрів	Опис параметрів
Потенційна невідповідність		Зміст потенційної невідповідності
Превентивний захід		Зміст превентивного заходу
Час реагування процесу на превентивний захід	T_p	Часи, дні
Тривалість виконання превентивного заходу	T_a	Часи, дні
Ступінь потенційної невідповідності	DP	Бали, абсолютні або відносні одиниці
Ступінь потенційної невідповідності після виконання превентивного заходу	PP	Бали, абсолютні або відносні одиниці
Плановані витрати на превентивний захід	ZP_{Π}	Гривні
Фактичні витрати на превентивний захід	ZP_{Φ}	Гривні
Середня швидкість зростання результативності превентивного заходу	RP	$RP=(1-PP/DP)*100\%$
Показник ефективності превентивного заходу	SRP	$SRP=RP/(T_p+T_a)$
Цільова функція превентивного заходу	EP	
Критерій ефективності превентивного заходу		$EP=(1-PP/DP)/(ZP_{\Phi}/ZP_{\Pi})*100\%$
Середня швидкість зростання ефективності превентивного заходу		$EP > EP_z$, де EP_z – задане значення показника ефективності превентивного заходу
Середня швидкість зростання результативності превентивного заходу	SEP	$SEP=EP/(T_p+T_a)$

Запропоновані способи дозволяють оперативно оцінювати ефективність корегуючих та превентивних заходів щодо підвищення результативності управління економічною безпекою підприємства. Такі способи є економічними та зручними у використанні, передусім, через наочність отримуваних резуль-

татів. Однак використання цих способів дає змогу лише оцінити результативність відвернення можливих загроз досягненню цілей управління економічною безпекою підприємства. Проте, виходячи з того, що управління економічною безпекою підприємства є інтегрованою системою, головні цілі якої стосуються сталого розвитку підприємства в поточному та майбутніх періодах, зупинитися на даному етапі оцінювання результативності не можна, через що маємо сформувати систему показників загальної результативності управління економічною безпекою підприємства. Таку систему слід формувати відповідно до пріоритетів, які визначаються ступенем впливу рівня економічної безпеки підприємства на досягнення його загальних цілей.

Неадитивність економічних величин робить вельми непростим завдання стиснення (згортки) інформації та потребує обґрунтування використання шкал у відповідних показниках моделей. Неадитивні величини можуть бути адекватно представлені тільки у неметричних шкалах, тобто з використанням ординальної шкали вимірювання. Ординальне вимірювання означає впорядкування об'єктів вимірювання у відповідності з виявленими перевагами. Базою для встановлення даних відношень можуть слугувати різноманітні властивості об'єктів моделювання та вимірювання. Показники результативності – це відображення дій, які реалізують у системі управління економічною безпекою підприємства, вибраних у процесі прийняття рішень. Будь-яке прийняте рішення, та відповідно змінення множини дій які реалізуються, знаходить відображення у динаміці відповідних показників результативності. Саме тому пропонується у якості критерію впорядкування таких показників використовувати швидкість їх руху, тобто темпи росту. Тому для вимірювання результативності управління економічною безпекою підприємства пропонується використовувати модель індексного нормування оцінки результативності (МІНОР), яка традиційно використовується при оцінці результативності систем менеджменту якості. Алгоритм формування такої моделі представлено на рис. 5.3.

Конкретний набір показників залежить від специфіки підприємства. Проте можна виділити базові показники для будь-яких підприємств, які ґрунтуються на визначенні основних показників діяльності підприємства в розрізі окремих складових економічної безпеки підприємства. Проте, як відомо, логіка виконаного дослідження уникає вивчення функціональних складових економічної безпеки підприємства.

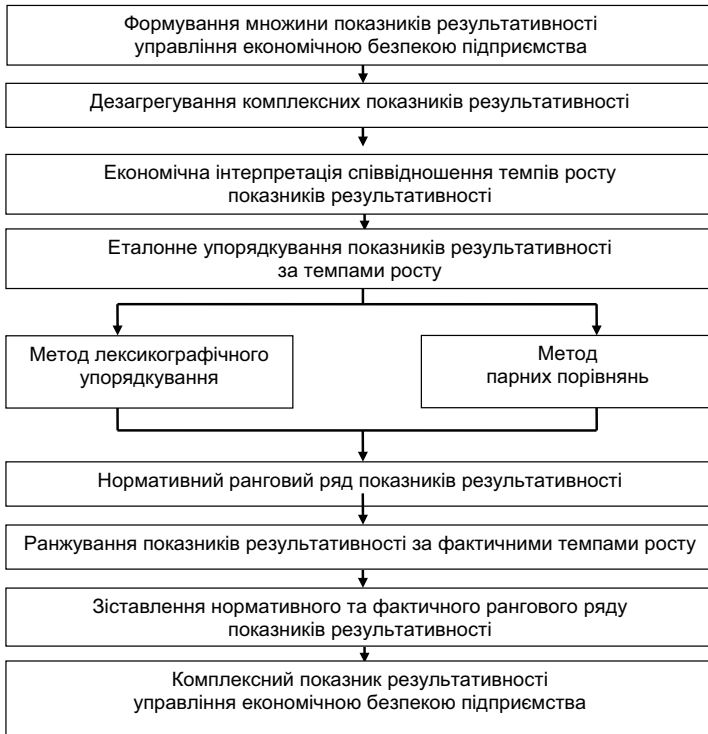

Рис. 5.3. Алгоритм формування комплексного показника результативності управління економічною безпекою підприємства

Математично забезпечити вимірювання щільності зв'язку двох рангових впорядкованих темпів росту (еталонного та фактичного) дозволяють коефіцієнти рангової кореляції Спірмена (по відхиленнях) та Кендала (по інверсіях). За допомогою цих коефіцієнтів можна оцінити щільність зв'язку фактичного та еталонного рангового ряду, в інтервалі від -1 до +1. Додатне значення оцінок коефіцієнтів кореляції характеризує такий стан системи, при якому продовжується зростання рівня реалізації функції. Від'ємні значення тих самих оцінок відображують такий стан, коли режим системи починає діяти проти рівня реалізації функції, тобто знижує його.

Оцінка результативності управління економічною безпекою підприємства, побудована на відхиленнях, характеризує об'ємну

сторону такого її вимірювання, яка відповідає за якість оцінювання як специфічну та самостійну ознаку системи оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства в цілому. Оцінка, побудована на інверсіях, визначає структурну динаміку результативності управління економічною безпекою підприємства. Така оцінка відображає ефективність порівнюваних режимів.

Комплексний показник результативності, отриманий на підставі двох оцінок кореляції (по відхиленнях та по інверсіях), визначається за формулою 5.4:

$$P = \frac{(1 + K_{Cn}) * (1 + K_{Ken})}{4}, \quad (5.4)$$

де K_{Cn} – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена;

K_{Ken} – коефіцієнт рангової кореляції Кендала.

Значення комплексного показника результативності управління економічною безпекою підприємства перебуває в діапазоні від 0 до 1, а значення коефіцієнтів кореляції в діапазоні від -1 до +1, що характеризує як від'ємну, так і додатну результативність які відокремлені один від одної нульовою результативністю. Для того, щоб здійснювати змістовну інтерпретацію отриманих значень комплексного показника результативності управління економічною безпекою підприємства, треба нормувати додатну складову підсумкової результативності у інтервалі [0,25; 1] за допомогою формули 5.5:

$$P^* = \frac{P_i - P_{min}}{P_{max} - P_{min}} * 100, \quad (5.5)$$

де P^* – вторинне нормування значення;

P_i – значення комплексного показника результативності управління економічною безпекою підприємства, яких підлягає вторинному нормуванню;

P_{max} та P_{min} – відповідно максимальне та мінімальне значення комплексного показника результативності управління економічною безпекою підприємства на інтервалі, що нормується.

Отримані результати розрахунків для наочності можна оформити у вигляді гістограм або графіків результативності управління економічною безпекою підприємства.

Останнім етапом оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства має бути визначення чинників, які можуть перешкоджати досягненню такої результативності. Зокрема можна виділити наступні чинники, які, підсилюючи недосконалість механізмів узгодження інтересів, негативно впливають на результативність управління економічною безпекою підприємства: орієнтація підприємства на конкретного замовника, випуск продукції «на замовлення»; прозорість, незанятість багатьох ринкових ніш; особливості управлінської культури, технократизм і техніцизм мислення більшості керівників підприємств, що приводить до переважання інтуїтивно-досвідних механізмів ухвалення рішень над раціональними. Аналіз таких чинників передбачає використання методу ізольованого їх впливу на коливання узагальненого показника результативності управління економічною безпекою підприємства. Передбачається, що динаміка кількісних ознак таких чинників підтримується на нормативно встановленому рівні або рівні, що є нижчим, тому корегування узагальненого показника результативності слід здійснювати шляхом порівняння не з фактичними його ретроспективними значеннями, а з ідеальними, тобто нормативно встановленими, виходячи з того, на даному етапі аналізу важливо оцінити не пройдений шлях, а той, який залишилося пройти до ідеалу. У зв'язку з цим вплив чинників, які можуть перешкоджати досягненню результативності управління економічною безпекою підприємства, визначається тим, наскільки вони «віддалили» оцінювану результативність від ідеальної. Інакше кажучи, такий аналіз дозволяє встановити кількісні ознаки негативного впливу чинників, що зумовили наявність розриву між ідеальною та фактичною результативністю управління економічною безпекою підприємства. Величину такого розриву можна обчислити за формулою 5.6:

$$\Delta P(P_i) = P_E - P(P_i), \quad (5.6)$$

де $P_E=1$ – оцінка еталонної результативності управління економічною безпекою підприємства;

P_i – чинник, що негативно впливає на результативність, та посідає i -е місце;

$P(P_i)$ – фактична результативності, величина якої враховує вплив i -го чинника, яка негативно впливає на неї.

Для більшої наочності та зручності користування розраховується частка впливу кожного показника на загальне зниження рівня результативності управління економічною безпекою підприємства. Для графічної інтерпретації відносної важливості чинників, які спричинили відхилення в результативності управління економічною безпекою підприємства, доцільно використовувати правило золотого перетину. Діаграми будуються на підставі значень відхилень кожного з чинників, які можуть перешкоджати досягненню результативності, розрахованих за формулами (5.5), (5.6).

Факторний аналіз дозволяє впорядкувати показники з урахуванням пріоритетності вжиття заходів щодо підвищення результативності управління економічною безпекою підприємства. Запропонована модель дозволяє виявити критичні області у діяльності підприємства, які безпосередньо впливають на результативність управління на його економічною безпекою. Також дана модель може використовуватися для проведення порівняльного управлінського аналізу. Однією з важливих переваг даної моделі є те, що всі дані, які входять до її складу, можна розрахувати за допомогою будь-якого статистичного пакету, наприклад у програмах *STATISTICA 6.0*, *SPSS 12.0* тощо.

Результати оцінювання результативності управління економічною безпекою підприємства оформлюються у вигляді спеціальної карти, заповнення якої передбачає ретельну деталізацію та, якщо це необхідно, багаторазове дублювання виявлених загроз цілям управління економічною безпекою підприємств, натомість вартість заходів, які повторюються стосовно різних загроз, урахувати у відповідному бюджеті підприємства слід одноразово.

5.3. Організаційне забезпечення управління економічною безпекою підприємства

Будь-який процес може бути реалізованим лише за умов наявності відповідного організаційного забезпечення. Існує версія, що однією із заповідей американських менеджерів є така: будь-яка справа подібна до автомобіля, сама по собі вона рухатиметься тільки під гору.

Під терміном «організаційний» відповідно до менеджерського тлумачення розуміються дії, що мають відношення до здійснення будь-чого. Організаційне забезпечення управління економічною безпекою підприємства – це постійна діяльність, яку можна ідентифікувати як підфункцію управління економічною безпекою

підприємства, яка охоплює комплекс організаційних заходів і методичних прийомів щодо упорядкування дій, спрямованих на досягнення мети і вирішення завдань управління економічною безпекою підприємства. Варто зазначити, що організаційне забезпечення, хоча й виділене в окрему складову, неявно присутнє в різних компонентах управління економічною безпекою підприємства, адже специфіка такого управління вимагає постійних високопрофесійних оцінювань, чого неможливо досягти без відповідної організаційної підтримки.

Зважаючи компліментарну природу, управління економічною безпекою підприємства потребує доволі специфічного та деталізованого за різними ознаками організаційного забезпечення, загальну схему якого наведено на рис. 5.4.

Прокоментуємо деякі напрями організаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємства. Перш за все, щодо сканування зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, то слід зосередитися на співпраці зі стейкхолдерами. До даного напрямку належать перевірка майбутніх стейкхолдерів, залежно від глибини планованої співпраці встановлюються: фінансовий і майновий їх стан, наявність у особи, яка укладатиме угоду, прав на її здійснення, наявність і дійсність ліцензії (якщо його діяльність ліцензована), відсутність відносно майна, що набуває, суперечки або прав на нього третіх осіб, встановлення афілійованих осіб, визначення справжніх власників бізнесу тощо.

Сканування зовнішнього середовища підприємства також включає: пошуки боржників, що ховаються, здійснення комплексу заходів щодо стягнення прострочених боргів, реалізацію заходів щодо розшуку викраденого майна; роботу з правоохоронними органами по питаннях розслідування злочинів і правопорушень, що заподіяли збиток організації; інформаційно-аналітичну діяльність (відстеження матеріалів в пресі, що містять згадки про організацію); інформаційно-пропагандистське забезпечення (створення в суспільній свідомості позитивного іміджу організації); інформаційний захист (створення в організації системи захисту комерційної таємниці і забезпечення її функціонування, зокрема через роботу з персоналом, створення максимально захищених від зламування комп'ютерних мереж, дотримання режиму роботи з конфіденційною інформацією). Окрім того, у вітчизняних умовах слід враховувати певні ментальні особливості, не можна не згадати, що сканування зовнішнього середовища було

б неповним без визначення можливостей встановлення контактів з представниками місцевої влади. Встановлення таких контактів може слугувати цілям превентивного забезпечення неекономічної безпеки підприємства. Можливість безпосереднього контакту з представниками владних і правоохоронних органів нерідко є вирішальним чинником у вирішенні справ, пов'язаних із рейдерськими нападами.

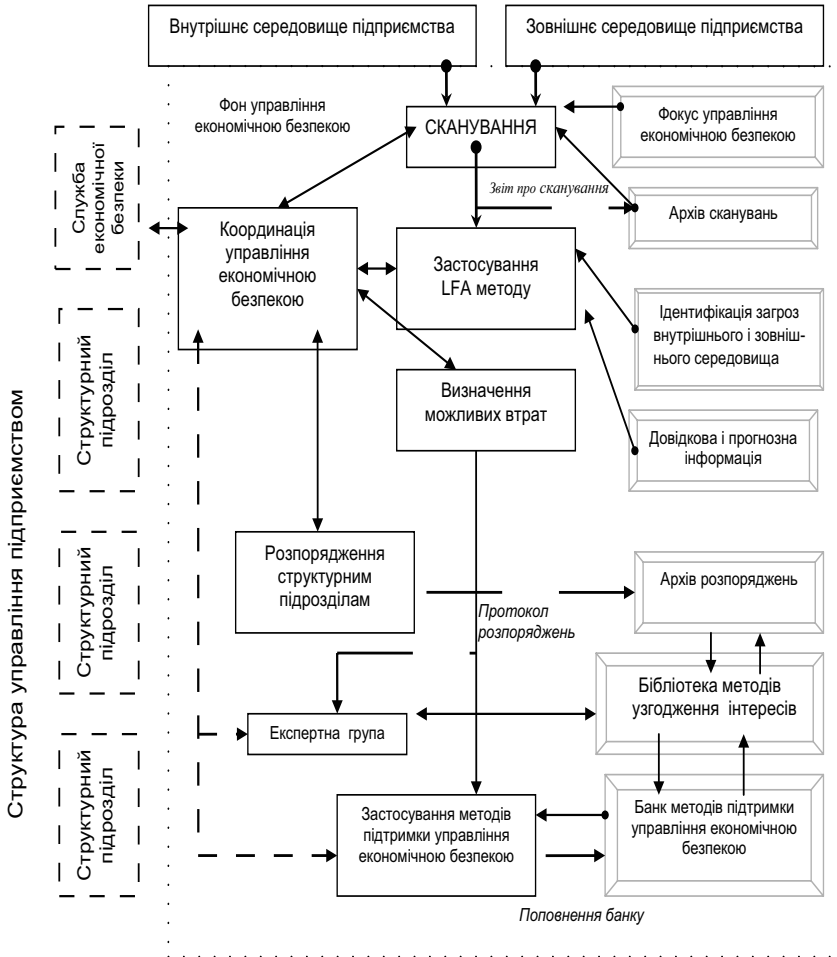

Рис. 5.4. Загальна схема організаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємства

В деяких випадках до сканування зовнішнього середовища підприємства залучають відділ зв'язків із громадськістю. Такі дії є вкрай актуальними при проведенні агресивної брендінгової політики, направленої на завоювання нових ринків збуту. Під час подібних заходів підприємство стає особливо уразливим для так званого «чорного піару» і, відповідно, має максимально швидко реагувати на будь-які його прояви всіма доступними для нього засобами. Сканування зовнішнього середовища підприємства є доволі складним процесом, що вимагає суттєвих витрат, які нерідко вважаються топ-менеджерами невиправдано великими. Проте така їх позиція змінюється після того, як підприємства починають втрачати кошти.

До найважливіших складових сканування внутрішнього середовища підприємства належать: правова⁹ і психологічна робота із співробітниками, що порушують дисципліну і правила внутрішнього розпорядку; охорона об'єктів від проникнення третіх осіб; забезпечення особистої безпеки керівника і перших осіб підприємства, охорона життя і здоров'я працівників та ін.

Прокоментуємо ще одну деталь у загальній схемі організаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємства, наведеної на рис. 5.4. – наявність експертної групи. Одним із важливих питань в організації забезпечення управління економічною безпекою підприємства є побудова захисту на умовах об'єднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Дана політика, безумовно, є виправданою. Залучення сторонніх організацій, що спеціалізуються на експертній діяльності, дозволяє отримати максимальний результат з оптимальними витратами в порівнянні із створенням системи економічної безпеки з нуля. Проте повна передача аналітичних функцій сторонній організації не тільки не є раціональною, але може виявитися просто небезпечною. Така передача функцій потребує повної упевненості не тільки у високому рівні професіоналізму фахівців, але і у високому ступені їх лояльності.

Отже, забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств потребує суттєвої організаційної підтримки. В умовах сьогодення така підтримка має охоплювати, перш за все, площину управлінських, фінансово-економічних, правових відносин та інтересів, що вимагає від фахівців певної сукупності знань з менеджменту, економіки, права тощо.

⁹ Під правовою роботою розуміється проведення службових розслідувань, підготовка і складання всіх необхідних документів для притягання співробітників до дисциплінарної відповідальності.

Під організаційною підтримкою економічної безпеки підприємства розуміється встановлення порядку та умов функціонування певних підрозділів підприємства, а також формування постійних та тимчасових відносин між такими підрозділами та зовнішніми структурами, що існують поза межами підприємства, діяльність яких стосується надання правоохоронних, юридичних, інформаційних, консультаційних, науково-дослідних, фінансових та інших видів послуг.

Форми і способи організаційної підтримки можуть бути різними, що залежить від низки чинників. Перед усе слід виходити з того, що для конкретної системи характеристика її стану як економічно безпечно залежить від її бажаного майбутнього. Так, якщо підприємство прагне лише вижити в конкурентній боротьбі, то падіння обсягів продажів може вважатися цілком безпечним, а організаційна підтримка економічної безпеки може бути представлена в інформаційно-маркетинговому форматі й бути надана за аутсорсинговою схемою. Якщо ж мета підприємства полягає у розширенні своєї ніші на ринку, то падіння обсягів продажів являє собою явну загрозу, тобто поточному стану підприємства не притаманна властивість безпеки. У цьому випадку організаційна підтримка економічної безпеки має бути активною, різноплановою та спиратися як на дії внутрішніх фахівців, так і фахівців, залучених ззовні.

Слід розрізняти зовнішню та внутрішню складові організаційної підтримки, пам'ятаючи, що наступне: щодо вже існуючих на ринку структур з надання різних видів підтримки підприємство може бути лише «клієнтом», тоді як щодо створення внутрішніх взаємозв'язків із забезпечення економічної безпеки – воно може бути «керманічем».

Основний постулат створення організаційної підтримки полягає у координації дій щодо забезпечення економічної безпеки підприємства, тобто у здійсненні управлінської діяльності, яка забезпечує узгодженість роботи різних функціональних підрозділів в процесі виконання завдань і досягнення встановлених на підприємстві цілей, орієнтованих на забезпечення взаємоузгодження внутрішніх та зовнішніх інтересів підприємства.

Важливою є зовнішня складова організаційної підтримки управління економічною безпекою підприємств, яка передбачає досягнення балансу інтересів усіх учасників діяльності підприємства. Розмаїття форм власності, диверсифікація виробництва вимагають розробки нових підходів до такої підтримки. Нові

підходи з надання такої підтримки повинні мати раціональні форми, бути контрольованими з боку як державних органів, так і недержавних органів, і сприяти підвищенню адаптивності підприємства до швидко змінюваних умов зовнішнього середовища.

Розглянемо внутрішні складові організаційної підтримки управління економічною безпекою підприємств. Як вже зазначалося, в процесі свого функціонування підприємство може динамічно змінювати свій стан в одному з двох протилежних напрямків – досконалості або небезпеки. За цих умов ефективною є модель організаційної підтримки економічної безпеки підприємств з використанням системного та ситуаційного підходів, які враховують два види ресурсів: знання, що є невичерпними й такими, що постійно оновлюються й накопичуються; час, який є невідновлюваним ресурсом, і тому його врахування є особливо важливим в умовах швидких змін при впровадженні інформаційних технологій.

Торкаючись першого виду ресурсів – знань, слід зазначити, що в умовах сьогодення чи не найперший план виступає забезпечення підприємств висококваліфікованими фахівцями. Загалом це зрозуміло, оскільки модель організаційної підтримки економічної безпеки підприємств охоплює, перш за все, площину управлінських, фінансово-економічних, правових відносин та інтересів і тому вимагає від фахівців певної сукупності знань з управління, економіки, права, організації інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки, конкурентної розвідки, корпоративних конфліктів (рейдерства) та методів їх подолання, сучасних методів забезпечення надійності персоналу, управління захистом комерційної таємниці тощо. Всі ці питання формують площину організаційно-кадрової безпеки, яку слід визнати соціальним підґрунтям управління економічною безпекою підприємства.

Організаційно-кадрова безпека – це стан захищеності бізнесу від загроз, обумовлених людським чинником. Зрадництво, шпигунство, злочинство, недбалість і помилки – все є це негативними проявами впливу людського чинника [292]. Організаційно-кадрова безпека забезпечується своєчасним виявленням, попередженням і припиненням небезпечних дій персоналу. Отже, одним з головних компонентів економічної безпеки, так би мовити соціальним тлом, має бути організаційно-кадрове забезпечення.

В свою чергу, організаційно-кадрове забезпечення економічної безпеки підприємства потребує вирішення наступних завдань:

- виявлення й знешкодження загроз, спричинених діями персоналу: кримінальна діяльність, розголошення комерційної

таємниці, співробітництво з конкурентами, нанесення збитку інтересам бізнесу, негативні психолого-фізіологічні і моральні прояви; збір відомостей про кандидатів на роботу для прийняття керівництвом рішень про прийом або відмовлення;

- збір та аналіз відомостей про співробітників щодо прийняття рішень про допуск до конфіденційних документів або участь у важливих проектах;

- соціально-психологічне забезпечення управління персоналом, вивчення обстановки у трудових колективах і взаємин між співробітниками для зміцнення економічної безпеки підприємства;

- навчання і підготовка персоналу з питань дотримання заходів безпеки і правил поведінки з конфіденційною інформацією;

- участь у службових розслідуваннях по фактах поведінки співробітників, що наносять шкоду економічній безпеці підприємства;

- участь у юридичному супроводі трудових суперечок, пов'язаних з порушеннями заходів інформаційної безпеки або інших договірних зобов'язань;

- аналіз і оцінка організаційних чинників, що загрожують безпеці підприємства;

- формування культури безпеки на підприємстві.

До практично-орієнтованих компетенцій персоналу у процесі формування організаційно-кадрового забезпечення слід віднести уміння: формувати команду та забезпечувати її ефективне функціонування, використовуючи неформальні методи управління, попереджувати конфліктні ситуації; створювати та контролювати діяльність із забезпечення економічної безпеки; розробляти плани та програми із забезпечення економічної безпеки; разом з іншими фахівцями готувати необхідні розрахунки, аналітичні записки та економічні обґрунтування розроблених проектів, ідей та планів діяльності підприємства, що стосуються управління його економічною безпекою.

Формування організаційно-кадрового забезпечення економічної безпеки підприємств нерозривно пов'язано із інформаційним забезпеченням та інформаційною безпекою підприємства і тому, безперечно, потребує значних витрат. Отже особливу увагу слід приділяти питанню інформаційної підтримки організаційно-кадрового забезпечення економічної безпеки підприємства в цілому та забезпеченню його інформаційної безпеки зокрема.

Сьогодні будь-яке підприємство не може існувати без інформаційних технологій. Відомо, що близько 70 % світового сукупного національного продукту залежать тим або іншим чином від інформації, що зберігається в інформаційних системах. Повсюдне впровадження комп'ютерів створило не тільки відомі зручності, але і загрози, через що серйозність потреби в забезпеченні інформаційної безпеки ні в кого не викликає сумнівів. Саме тому Британський Інститут Стандартів (*BSI*) за підтримки групи комерційних організацій, серед яких були *Shell, National Westminster Bank, Midland Bank, Unilever, British Telecommunications, Marks & Spencer, Logica* та ін., приступив до розробки стандарту інформаційної безпеки, що отримав згодом назву *BS 7799*¹⁰. При розробці стандарту ставилося завдання забезпечення державних і комерційних організацій інструментом для створення ефективних систем інформаційної безпеки на основі сучасних методів менеджменту. У редакції 1998 р. стандарт став узагальненням дійсно найпередовіших досягнень в організації інформаційної безпеки на підприємствах і в установах.

Стандарт *BS 7799* визначає загальну організацію, класифікацію даних, системи доступу, напрями планування, відповідальність співробітників, використання оцінки ризиків в контексті інформаційної безпеки. В процесі впровадження стандарту створюється так звана система менеджменту інформаційної безпеки, мета якої – скорочення матеріальних втрат, пов'язаних з порушенням інформаційної безпеки. Важливо, що стандарт покликаний заощаджувати кошти підприємств, а в деяких випадках – навіть рятувати від банкрутства, тобто використання такого стандарту не є якоюсь зовнішньою обов'язковою вимогою, що приводить до появи додаткової статті витрат.

BS 7799 – це модель системи менеджменту, яка містить 109 елементів управління інформаційною безпекою, розподілених по декількох групах. Так, група елементів стандарту «Політика в області безпеки» передбачає забезпечення чіткого управління і підтримки політики в області інформаційної безпеки з боку керівництва підприємства; група «Організація в області безпеки» має

¹⁰ Існують й інші стандарти, що містять рекомендації з управління інформаційною безпекою. Такі стандарти призначені для співробітників, відповідальних за створення, впровадження й підтримку заходів, що забезпечують безпеку в організації. Вони мають бути підґрунтям для розробки стандартів безпеки, створення ефективних методів управління безпекою та формування довіри при контактах між організаціями. Так, наприклад, стандарт *ISO/IEC 17799 2005* призначений для використання будь-якою організацією, котра планує встановити систему ефективного інформаційного захисту або покращити існуючі методи інформаційного захисту.

на меті регламентацію створення такої організаційної структури, яка упроваджуватиме і забезпечуватиме працездатність системи інформаційної безпеки в організації; група «Класифікація ресурсів і управління» стосується підтримки адекватної інформаційної безпеки організації шляхом покладання персональної відповідальності, а також класифікації інформаційних ресурсів з потреби і пріоритету захисту; група «Безпека і персонал¹¹» має на меті зменшення ризику людських помилок, розкрадань і неправильного використання устаткування, зокрема шляхом ефективного навчання і впровадження механізму відстеження інцидентів; група «Фізична і зовнішня безпека» містить комплекс відповідей на запитання з приводу того, як запобігти несанкціонованому доступу, пошкодженню і порушенню роботи інформаційної системи організації; група «Менеджмент комп'ютерів і мереж» стосується забезпечення безпечного функціонування комп'ютерів і мереж; група «Управління доступом до системи» допомагає управляти доступом до ділової інформації, запобігати несанкціонованому доступу і виявляти несанкціоновану діяльність; група «Розробка і обслуговування системи» допомагає забезпечити виконання вимог безпеки при створенні або розвитку інформаційної системи організації, підтримувати безпеку додатків і даних; група «Забезпечення безперервності роботи» сприяє підготовці плану дій у разі надзвичайних обставин для забезпечення безперервності роботи організації; група «Відповідність законодавству» має на меті забезпечення виконання вимог відповідного цивільного і кримінального законодавства, включаючи закони про авторські права і захист даних.

Беручи за основу стандарт *BS 7799* та спираючись на ключові завдання управління економічною безпекою вітчизняних підприємств, сформуємо сходи організаційно-кадрового забезпечення економічної безпеки підприємств (рис. 5.5).

Організаційно-кадрове забезпечення як соціальне тло економічної безпеки підприємства слід розглядати з позиції соціально-психологічної безпеки, під якою в [177, с. 145] розуміється такий стан інформаційно-психологічних стосунків, в якому система здат-

¹¹ Існують усереднені дані про те, що у світі підприємства щорічно втрачають від 10 до 25 % свого прибутку через низьку якість інформації, що її використовують в автоматизованих системах управління. Особливо часто це трапляється тоді, коли такі системи включають в себе множини неоднорідних розподілених і не узгоджених між собою програмних систем, які до того ж містять значну частку надмірних даних. Крім того, існує протиріччя між вимогами до достовірності інформації в таких системах (10^{-7} ... 10^{-4} помилок на символ залежно від класу задач) і психофізіологічними можливостями людини як джерела інформації або оператора (до 10^{-3} ... 10^{-2} помилок на символ).

на успішно, стійко і безперервно розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх інформаційно-психологічних конфліктів, що носять як стабілізуючий («сигнальний»), так і деструктивний характер.

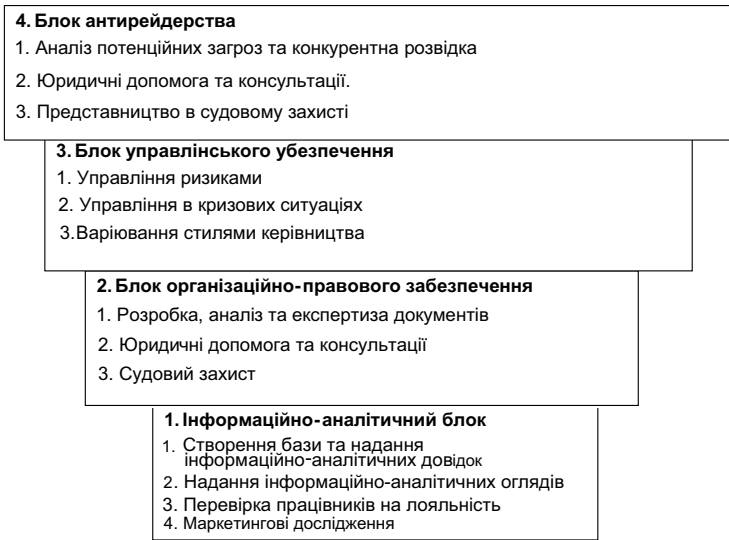

Рис. 5.5. «Сходи» організаційно-кадрового забезпечення економічної безпеки підприємств

Загальновідомо, що найуразливішою ланкою в системі безпеки є людина. На відміну від технічного устаткування, персонал далеко не завжди «сигналізує» про «несправність». Тому слід приділити увагу тим помилкам, яких можуть припускатися фахівці з менеджменту економічної безпеки (рис. 5.6).

Що може слугувати цілям якщо не повного, то хоча б часткового унеможливлення помилок в управлінні економічною безпекою підприємства? Можна виділити декілька напрямів, які мають слугувати таким цілям:

- експертиза сильних і слабких боків керівництва, соціально-психологічної структури колективу, стану корпоративної культури, психологічного стану конкретних співробітників, лояльності персоналу, психологічно небажаних характеристик персоналу;
- наукове консультування по проблемах іміджу топ-менеджерів, здійснення консультування з питань кадрового забезпечення та психологічної безпеки;

За причиною	<ul style="list-style-type: none"> • помилки інтуїції • логічні помилки • арифметичні помилки • помилки сприйняття (<i>ілюзії, галюцинації</i>) • помилки розпізнавання • помилки уваги (<i>ігнорування сигналу</i>)
За вектором часу	<ul style="list-style-type: none"> • помилки реконструювання • помилки прогнозування
За формою	<ul style="list-style-type: none"> • помилки у визначенні величині • помилки у визначенні точності величини • помилки в послідовності дій • помилки у визначенні наявності або відсутності
За когнітивною операцією	<ul style="list-style-type: none"> • помилки інтерпретації • помилки узагальнення • помилки формулювання проблеми • помилки складання набору варіантів рішення • помилки вибору варіанту рішення • помилки формулювання результатів
За усвідомленістю	<ul style="list-style-type: none"> • навмисні • ненавмисні
За наслідками	<ul style="list-style-type: none"> • критичні (<i>унеможливають результат</i>) • некритичні • накопичувальні • розмножувальні • провокаційні (<i>сприяють появі інших помилок</i>)
За мірою прояву	<ul style="list-style-type: none"> • явні • передбачувані • неявні
За можливістю виправлення	<ul style="list-style-type: none"> • виправні • компенсаторні • невивправні

Рис. 5.6. Класифікація помилок¹², яких можуть припускатися фахівці з менеджменту економічної безпеки

¹² Людська помилка може бути вельми дорогою. Так, майже хрестоматійним є приклад того, як в одній компанії Великої Британії в результаті миттєвої помилки оператора були знищені дані, еквівалентні тижневій праці 15 співробітників, що у вартісному у вигляді складало близько 12 тис. фунтів стерлінгів (понад 145 тис. грн).

- навчання – як наскрізне, так і проектне: тренінги з питань ефективних комунікацій, технологій проведення «конфліктних» переговорів; психологічної готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях, протидії маніпулятивним діям тощо.

Зосередимо увагу на останньому напрямі. Якщо виходить з того, що за допомогою освіти той, хто навчається отримує теоретичну підготовку і набуває практичних навичок, то сьогодні можна сміливо констатувати, що дотепер в Україні підготовка всебічно освічених фахівців в галузі управління економічною безпекою підприємств відсутня. Можна впевнено говорити лише про підготовку фахівців з окремих напрямів цієї вельми непрості діяльності. Якщо проаналізувати діяльність освітніх установ, що пропонують послуги з підготовки фахівців у сфері економічної безпеки, то такий висновок отримає практичне підтвердження: здебільшого випускники ВНЗ отримують кваліфікацію юристів (цивільне право) або економістів без вказівки про підготовку по питаннях забезпечення економічної безпеки. Залишають бажати набагато кращого й програми підготовки професіоналів з економічної безпеки. Підхід часткової підготовки таких фахівців, що існує сьогодні, призводить до того, що ВНЗ, виходячи зі своїх можливостей або внутрішніх поглядів, роблять упор на юридичний, економічний або технічний напрям. На глибоке ж переконання автора, кваліфікований фахівець повинен володіти системними знаннями: й економічними, і юридичними, і технічними з невеликим акцентом на економічну складову, повинен добре знатися як на питаннях виробничого менеджменту та розбиратися в різних аспектах управління персоналом. Лише системні знання фахівців можуть бути запорукою результативного управління економічною безпекою підприємства.

В основу підготовки професіоналів з менеджменту економічної безпеки має бути закладено багатоаспектну концепцію проблемно-орієнтованого навчання, використання якої усталено дає позитивні результати (рис. 5.7).

Звернемо увагу на те, що дана концепція проблемно-орієнтованого навчання підготовки професіоналів з менеджменту економічної безпеки має відкриту структуру, зумовлену обов'язковістю мультиплікації досвіду та знань.

Підготовка кваліфікованих фахівців будь-якої галузі є, водночас, і нелегкою, і цікавою справою, адже цілі навчання таких фахівців мають бути спрямовані не лише на отримання знань, але і формування навичок та набуття мудрості. Підготовка фахівців

з менеджменту економічної безпеки також має зазначені характеристики, оскільки передбачає пошук і реалізацію управлінських рішень щодо розв'язання конкретної ситуації в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Процес управління економічною безпекою підприємств за своєю природою є ситуативним, цілеспрямованим та персоніфікованим, що зумовлює особливі вимоги і підходи до підготовки професіоналів у цій галузі. З цих причин вкрай важливим сьогодні є не лише зміст навчання, але і спосіб їх надання. Поєднанню концептуальної та прикладної складових менеджменту економічної безпеки слугує використання інтерактивних методів навчання.

Рис. 5.7. Концепція проблемно-орієнтованого навчання підготовки професіоналів з менеджменту економічної безпеки

Використання інтерактивних методів навчання передбачає відтворення процесу перебування тих, хто навчається, у стані активної взаємодії. Такий стан імітує реальні комунікаційні (ділові та креативні) стосунки, що виникають між людьми у процесі спільної діяльності. До числа інтерактивних методів належать використання кейсів, проведення ділових та рольових ігор,

презентацій, дебрифінгів, модерацій тощо. Зупинимось детальніше на такому методі, як модерація. Модерація – це інструмент проблемно-орієнтованого навчання. Застосування модерації дає змогу тим, хто навчається брати участь в процесі прийняття рішень, швидко отримувати конкретні результати та відчувати повну відповідальність за їх розробку і впровадження. У модерації процес обговорення проблеми й ухвалення рішення поділено на фази, кожна з яких має свою методiku і специфіку.

Першим змістовним кроком у модерації є постановка проблеми чи теми для обговорення. На цій фазі необхідно домогтися того, щоб порушена проблема стосувалася кожного з присутніх, акцентувала його власну роль у пошуку її рішення. Успіх модерації в значній мірі залежить від того, яке конкретне питання буде висунуте на обговорення. Добре сформульоване питання ясно позначає проблему, але не обговорює її. Питання в модерації повинні бути помітними, торкатися сутності проблеми, теми. Вони не повинні викликати зніяковілості, блокувати. Необхідно домагатися такого формулювання питання, що провокує до дії і припускає відповідь ключовими словами. Питання мають спиратися на досвід присутніх, а не виявляти їх знання.

Другою змістовною фазою є обговорення теми. Для активного залучення всіх учасників до обговорення група розділяється на більш дрібні підгрупи. У такий спосіб створюється обстановка, у якій кожен може говорити з кожним, обмінюватися думками, виявляти протиріччя і шукати шляхи їхнього рішення. Обов'язковою і дуже важливою є фаза проблемного аналізу, що дає змогу отримати конкретні результати. Результати обговорення в підгрупах презентуються перед усією групою за допомогою плакатів або інших засобів візуалізації, на підставі чого і проводиться загальна дискусія.

Результати, отримані в результаті модераційного обговорення, носять найчастіше різнобічний характер. Вони можуть складатися з декількох частин і виглядати так: перелік проблем, що визнається всіма і які треба вирішити; погоджений підхід до рішення виявлених проблем; завдання окремим особам або підгрупам для рішення виявлених проблем; прийняття на себе зобов'язань цими особами і групами щодо виконання погоджених завдань. Таким чином, у ході застосування інтерактивних методів взагалі та, зокрема, модерації, ті, хто навчається самі створюють певною мірою узагальнене нове для них знання, розвивають уміння, а отже – набувають досвіду та мудрості. Підбиваючи підсумки, слід підкреслити, що результативність управління економічною безпекою підприєм-

ства великою мірою залежить від стану та якості організаційного забезпечення. Таму у монографічному дослідженні наведено важені організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Важелі організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства

Сфера виникнення важеля	Характеристики важеля	Значущість впливу ¹³
Постановка цілей	Актуальність цілей	0,30
	Чіткість постановки цілей	0,25
	Відповідність завдань з управління економічною безпекою поставленим цілям	0,20
	Обізнаність персоналу щодо поставлених цілей	0,15
	Участь працівників у досягненні поставленої мети	0,10
Процедура прийняття управлінських рішень	Валідність адміністрування	0,30
	Рівень колегіальності у прийнятті рішень	0,30
	Рівень децентралізації щодо прийняття рішень	0,25
	Підтримка ініціативи з боку персоналу	0,15
Організація управління	Розподіл управлінських функцій	0,30
	Дотримання норми керованості	0,25
	Дублювання повноважень	0,20
	Комунікаційна точність	0,15
	Конкуренція між працівниками чи відділами	0,10
Організаційна культура	Реалізація охоронної функції	0,30
	Реалізація інтегративної функції	0,25
	Реалізація регульовальної функції	0,20
	Реалізація адаптаційної функції	0,15
	Лояльність персоналу	0,10
Управлінська культура	Відкритість та прозорість управлінської діяльності	0,35
	Стиль керівництва	0,35
	Відносини по вертикалі	0,15
	Відносини по горизонталі	0,15
Кадровий менеджмент	Процедура відбору кадрів	0,30
	Розвиток компетенцій	0,25
	Кар'єрне зростання	0,25
	Система оцінювання персоналу	0,20
Здійснення контролю	Систематичність контролю	0,4
	Оприлюднення результатів контролю	0,6

¹³ За результатами експертного оцінювання.

Абсолютні показники сформульованих важелів організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства мають визначати експерти, виражаючи свою оцінку за кожним критерієм таким чином: цілком неефективний, неефективний, малоефективний, ефективний або високоефективний. При цьому за ідеал (еталонний абсолютний показник критерію) найраціональніше вибирати одиницю, оскільки за допомогою кваліметричних методів такі якісні параметри, як фактори та критерії, перетворюються у кількісні показники (коефіцієнти). Оцінний показник того чи іншого важеля розраховується як сума добутків вагомості та значущості критеріїв (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

**Коефіцієнти значущості важелів
організаційного впливу на результативність
управління економічною безпекою підприємства
(відповідно до еталону золотого перетину¹⁴)**

Значущість не встановлена	Значущість низька	Значущість середня	Значущість висока	Надзвичайно висока значущість
0	0,333	0,500	0,774	0,997

Визначивши дієвість кожного важеля, можна оцінити загальний показник їх сукупного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства як середнє оцінних показників, проте можна цього й не робити, а скористатися, наприклад, графічною інтерпретацією радіального профілю всіх важелів організаційного впливу на результативність управління економічною безпекою підприємства. Побудова такого профілю може бути більш доцільною внаслідок того, що створення інтегрального показника зазвичай передбачає перетворення одних аналітичних індикаторів у інші, що супроводжується певними похибками і втратою адекватності у відтворенні реальних процесів управління економічною безпекою підприємства.

¹⁴ У даному випадку використано еталон золотого перетину при розподілі будь-якої системи на три частини. Такий розподіл обрано, спираючись на ідею концептуалізації тріади цілей управління економічною безпекою підприємства та виходячи з дотримання ідеї гармонізації як підґрунтя забезпечення результативної управління економічною безпекою підприємства.

ПІСЛЯМОВА

Головним науковим здобутком виконаного монографічного дослідження є відкриття наступної фази генези економічної безпеки підприємства, підґрунтям якої є міра його економічної свободи. Поява такої фази є логічним та передбачуваним продовженням двох попередніх фаз – міри захищеності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз і стану корпоративних ресурсів, необхідних для забезпечення такої захищеності. Виявлення наступної фази генези сталося внаслідок об'єктивного набуття економічною безпекою ознак керованості.

Сутність керованості економічної безпеки підприємства зводиться до здатності економічної безпеки підприємства, стан якої є уразливим до внутрішніх та зовнішніх загроз, змінюватися в бажаному напрямі під впливом упорядкованої сукупності керівних дій менеджменту підприємства протягом певного проміжку часу. При цьому керованість економічної безпеки підприємства завжди залишається частковою.

Теоретичні засади управління економічною безпекою підприємства мають комплементарно-вибірковий характер. Це зумовлено тим, що однозначний вибір тієї чи іншої концепції щодо функціонування підприємства практично унеможливлений через існування лише короткого проміжку часу, в межах якого є актуальними ті чи інші атрибути його економічної безпеки. Вибір раціональних рішень щодо теоретичних засад управління економічною безпекою підприємства має спиратися на результати здійснення аналітичного процесу, які можуть не відповідати вимозі ередитарності.

Зважаючи на часткову керованість економічної безпеки підприємства, викликану складністю і постійною змінюваністю у часі та просторі чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, особливо тих, що являють собою загрози, здатність підприємства протистояти таким загрозам є процесом, який варіює від недосконалого до досконалого стану. За таких умов побудову декомпозиції управління економічною безпекою підприємства слід здійснювати, обравши кілька класифікаційних ознак, порядок вибору яких залежить від проблемних зон управління економічною безпекою підприємства та кваліфікації й уподобань аналітика, що має здійснювати її побудову.

Велике значення для забезпечення результативності управління економічною безпекою підприємства мають спосіб взаємоузгодження інтересів стейкхолдерів підприємства й кількісні та якісні ознаки його ресурсного забезпечення. Ідеальним, хоча далеко не завжди досяжним, є спосіб гармонізації інтересів стейкхолдерів підприємства. Щодо ресурсного забезпечення, то під ним пропонується розуміти упорядковану сукупність дій щодо пошуку, вибору та використання ресурсів, а також створення адміністративно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, морально-психологічних, інформаційно-аналітичних умов, необхідних для перебування підприємства у тому чи іншому стані економічної безпеки.

Важливим напрямом наукових розвідок у царині управління економічною безпекою є формування підходів до нього як провідної функції управління підприємством. Такий підхід має стратегічний характер. Тому до перспектив подальших наукових розвідок можуть належати дослідження щодо діагностування керованості економічної безпеки підприємства, побудови контуру адаптивності управління економічною безпекою підприємства, кваліметрії результативності такого управління тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абалкин Л. И.* Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – № 12. – 1994. – С. 4–13.

2. *Агадуллин Н. Ф.* Национальная экономическая безопасность как категория экономической теории: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Наиль Фанилевич Агадуллин. – Уфа: Уфим. науч. центр РАН, 2007. – 165 с.

3. *Актуальні* проблеми міжнародної безпеки // Збірка публікацій журналу «Політична думка». – К. : Політична думка. – 1999. – С. 5.

4. *Алиев М. Г.* Социализация согласия: [электронный ресурс] / Муху Гимбатович Алиев. – М. : ИФ РАН, 1998. – 126 с.

5. *Альбом схем по политологии:* [учебно-методическое пособие]. – Краснодар, 1995. – С. 141–152.

6. *Анализ* и оценка природных рисков в строительстве / [Под ред. А. Л. Рагозина]. – М. : ПНИИИС, 1995. – С. 9–25.

7. *Ананькина Е. А.* Управление затратами / Е. А. Ананькина, Н. Г. Данилочкина. – М.: ИВАКО-Аналитик, 1998. – 64 с.

8. *Андрощук Г. А.* Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны: [монографія] / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. – К. : ІнЮре, 2000. – 400 с.

9. *Анфилатов В. С.* Системный анализ в управлении : [учеб. пособие] / В. С. Анфилатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 368 с.

10. *Арбатов А. Г.* Национальная безопасность России в многополярном мире / А. Г. Арбатов // Вестник РАН 2000. – № 11. – С. 984–993.

11. *Архипов А.* Экономическая безопасность : оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36–44.

12. *Афонцев С.* Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу / С. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 10. – С. 30–39.

13. *Бабаєв В. М.* Логіка для інженерів: підручник / В. М. Бабаєв, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарев – Харків: ХНАМГ, 2007. – 537 с.

14. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента : [уч. пособие]. Игорь Тимофеевич Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 526 с.
15. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент: [учебное пособие] / Игорь Тимофеевич Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
16. Бандурка О. М. Основы економічної безпеки [підручник] / Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
17. Банкротство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін. / За ред. О. В. Мозенкова. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 272 с.
18. Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія / Олександр Іванович Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
19. Баскаков А. Я. Методология научного исследования : [учеб. пособие] / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – 2-е изд., испр. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
20. Бауэрсокс Дж. Логистика: Интегрированная цепь поставок: / Бауэрсокс Доналд Дж., Клосс Дэйвид Дж. Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001. – 640 с.
21. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: Дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 : Луганськ, 2009. – 197 с.
22. Безопасность жизнедеятельности: [учебно-методическое пособие] / Шершнев Л. И., ред. – М.: Русский журнал, 2004. – 80 с.
23. Бельских М. В. Институциональные основы обеспечения экономической безопасности России / М. В. Бельских // Аспирант и соискатель. – 2006. – № 3. – С. 21–25.
24. Бельтюков Е. А. Планирование деятельности предприятия: [уч. пос.] / Е. А. Бельтюков, А. А. Бревнов, В. Н. Парсяк. – Харьков: Одиссей, 2006 – 384 с.
25. Беляев А. А. Системология организации [учеб. пособие] / А. А. Беляев, Э. М. Коротков. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 182 с.
26. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / Михаил Абрамович Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–30.
27. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / Михаил Абрамович Бендиков // Консультант директора. – 2000. – № 2. – С. 7–13.

28. *Берлач А. І.* Безпека бізнесу: [навчальний посібник] / Анастолій Іванович Берлач. – К.: Університет «Україна», 2007. – 279 с.

29. *Берталанфи Л.* Общая теория систем: обзор проблем и результатов : [системные исследования] / Л. Берталанфи. – М. : Мир, 1969. – 386 с.

30. *Библія.* Книги священного писания Ветхого и Нового завета канонические. – Библейские комиссии «Духовное просвещение», 1991. – 617 с.

31. *Бинько И.* Как обеспечить экономическую безопасность Украины / И. Бинько, В. Шлемко // Всеукраинские ведомости. – 1997. – № 138 (810). – С. 3–8.

32. *Блауберг И. В.* Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Мысль, 1973. – 283 с.

33. *Бодров О. Г.* Экономическая свобода хозяйствующих субъектов / О. Г. Бодров. – Казань: Казанский ун-т, 2003. – 217 с.

34. *Бондарев В. П.* Концепции современного естествознания : [учебное пособие для студентов вузов] / Валерий Петрович Бондарев – М. : Альфа-М, 2003. – 464 с.

35. *Борзенкова К. С.* Оценка экономического потенциала предприятия и повышение его использования: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Белгород, 2003. – 24 с.

36. *Боровик М. В.* Управління соціальним розвитком промислових підприємств: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.09.01. – Харків: ХНЕУ, 2005. – 22 с.

37. *Бороненкова С. А.* Управленческий анализ / С. А. Бороненкова. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 384 с.

38. *Бузько И. Р.* Экономический риск (методы анализа, оценки и ограничения) / Ирина Романовна Бузько / Донецк.: ИЭП НАН Украины, 1996. – 331 с.

39. *Бурбело О. А.* Детінізація економіки (організаційно-правові проблеми) : [монографія] / О. А. Бурбело, М. М. Калашніков. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 192 с.

40. *Бурбело О. А.* Економічна і правова безпека репутації підприємства: [монографія] / О. А. Бурбело, Д. В. Солоха, В. Ю. Припутень. – Луганськ: Янтар, 2009. – 100 с.

41. *Бурбело О. А.* Загрози діяльності суб'єктів господарювання в умовах сучасної кризи / О. А. Бурбело, С. О. Бурбело // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 3. Ч. 1. – С. 141–146.

42. *Бургер А.* Содержание и методы управления расходами / А. Бургер // Бухгалтерский учет. – 1996. – № 6. – С. 64–66.

43. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазаренко // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 127–134.
44. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством / В. О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с.
45. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность: [учебник для вузов] / Григорій Сергеевич Вечканов. – СПб.: Питер, 2007. – 384 с.
46. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська / І. Вихованець (ред.) – К.: Вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
47. Вітлінський В. В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: [навч. посібник] / В. В. Вітлінський, Л. Л. Маханець – К. : КНЕУ, 2007. – 432 с.
48. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: [навч. посібник] / В. В. Вітлінський – К. : КНЕУ, 2003. – 408 с.
49. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С.Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48с.
50. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики: монографія / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 184 с.
51. Войнаренко М. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників / Михайло Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 12. – С. 60–63.
52. Воронкова А. Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом промышленных предприятий [Текст] : дис. ... д-ра экон. наук: 08.06.01 / Воронкова Алла Эженовна; Восточноукраинский национальный ун-т. – Луганск, 2001. – 482 с.
53. Вопросы инновационной политики и экономической безопасности деятельности предприятий. / Под ред. Е. А. Олейникова. – М. : 1992 – 210 с.
54. Воротина Л. І. Життєвий цикл підприємства як прояв його «економічної безпеки» : [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niurr.gov.ua/ukr/econom/krugly_stil_28.12.99/vorotina.htm
55. Гавва В. Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання : [навчальний посібник] / В. Н. Гавва, Е. А. Божко. – К. : ЦНЛ, 2004. – 224 с.
56. Гаврилова О. В. Розробка методик оцінювання економічної безпеки підприємства / О. В. Гаврилова. – Режим доступу : // <http://imad.vstu.vinnica.ua>

57. *Галочкина О. А.* Экономическая свобода и ее границы : Дис. ... канд. экон. наук : / Ольга Анатольевна Галочкина 08.00.01. – Чебоксары, 1996. – 154 с.

58. *Ганжин В. Т.* Социальный иммунитет России как ресурс безопасности Отечества / В. Т. Ганжин // Безопасность. – 1995 – № 11. – С. 26–31.

59. *Гапоненко В. Ф.* Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы. / В. Ф. Гапоненко, А. Л. Беспалько, А. С. Власков – М. : Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.

60. *Гараедаги Дж.* Системное мышление. Как управлять хаосом и сложными процессами. Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Джемшид Гараедаги. – Минск: Гревцов Паблішер, 2007. – 480 с.

61. *Гафаров Ш. Х.* Экономическая свобода и развитие промышленности : Автореф....канд. экон. наук. спец. 08.00.01 – Экономическая теория, 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / Ш. Х. Гафаров – СПб: СПбГУЭФ, 2009. – 22 с.

62. *Гегель Г.* Наука логики / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – СПб.: Наука, 1997. – 800 с.

63. *Геець В. М.* Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Геець, М. О. Кизим, Т. З. Клебанова та ін. / [За ред. В. М. Гейця]. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

64. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. : [Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.*

65. *Гнеушева А. Л.* Согласование и реализация экономических интересов субъектов агропромышленных интегрированных объединений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Алевтина Леонидовна Гнеушева. – М. – 2009 – 20 с.

66. *Голов С. Ф.* Управлінський облік : [підручник] / С. Ф. Голов. – К.: Лібра, 2003. – 703 с.

67. *Гончаров В. М.* Організація управління ефективним розвитком промислових підприємств в умовах ринкового конкурентного середовища : [монографія] / В. М. Гончаров, Д. В. Солоха, В. Ю. Припутень, О. А. Федіна. – Донецьк: СПД Купріянов В.С. – 2006. – 206 с.

68. *Горлинський В. В.* Безпека суспільства: ціннісний дискурс / В. В. Горлинський // Стратегічна панорама – 2005. – № 3 – Режим доступу: https://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_3.php

69. Горн А. П. Развитие рынка интеллектуально-креативных услуг (теория и методология) : Дис. ...докт. экон. наук: 08.00.05 / Андрей Петрович Горн – Самара: СГЭУ, 2009. – 44 с.

70. Господарський Кодекс України : за станом на 16.01.2003 р. / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18–22.

71. Гражданский Кодекс Российской Федерации от 21.10.1994 // Собрание законодательства Российской Федерации от 5 декабря 1994 г. № 32 ст. 3301.

72. Гранатуров В. М. Аналіз підприємницьких ризиків: Проблеми визначення, класифікації та кількісної оцінки: монографія / В. М. Гранатуров, І. В. Литовченко, С. К. Харічков / [За ред. В. М. Гранатурова]. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. – 163 с.

73. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління / Андрій Валентинович Гриньов. – Харків; ІНЖЕК, 2003. – 308 с.

74. Гриньов А. В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства: Автореф. дис... докт. экон. наук: 08.06.01. / Андрій Валентинович Гриньов – Донецьк: Донецьк. нац. экон. ун-т., 2004. – 38 с.

75. Гриньова В. М. Соціально-економічні проблеми інноваційного розвитку підприємств : монографія / В. М. Гриньова, О. В. Козирева. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 192 с.

76. Громяк С. И. Моделирование стратегий развития малых предприятий в условиях переходной экономики: Автореф. дис... канд. экон. наук 08.03.02 / Святослав Игоревич Громяк. – Львов: Львов. нац. ун-т им. И. Франко, 2001. – 20 с.

77. Губський Б. В. Пріоритети забезпечення економічної безпеки в контексті глобалізації української економіки // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу / [відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруків]. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. – 121 с.

78. Дайле А. Практика контролінга [пер с нем.] / под ред. и с предисл. М. Л. Лукашевича, Е. Н. Тихоненковой. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 336 с.

79. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків. – Л. : Центр Європи, 2006. – 160 с.

80. DeVos P. Сострадательный капитализм / Рич ДеВос : [пер. с англ. В. А. Хмельницький]. – Рязань: Пегас, 2005. – 316 с.

81. *Державний* стандарт України ДСТУ 2293-99 Охорона праці. Терміни та визначення основних понять Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.dozvil.com.ua/new_page_145.htm

82. *Довбня С. Б.* Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // *Фінанси України*. – 2008. – № 4. – С.88-97.

83. *Доровской А. Н.* Экономическая безопасность в системе национально-государственных интересов: автореф. дис. ... канд. экон. наук. 08.00.01 – Экономическая теория / Антон Николаевич Доровской. – Саратов, ГОУ ВПО «Саратовский государственный социально-экономический университет», 2008. – 18 с.

84. *Дубецька С. П.* Економічна безпека підприємств України / С. П. Дубецька // *Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції, Київ, 16-17 травня 2001р.* – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 146–171.

85. *Економіка підприємства* / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2003. – 608 с.

86. *Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи: [навчальний посібник]* / Н. Й. Реверчук, Я. М. Малик, І. І. Кульчицький, С. К. Реверчук : [під ред. С.К. Реверчука]. – Львів: ЛФМА-УП, 2000. – 192 с.

87. *Економічна безпека держави: статистика забезпечення* / За ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 392 с.

88. *Економічна безпека підприємств, організацій та установ: [навчальний посібник]* / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

89. *Економічна безпека підприємства [електронний ресурс]* – Режим доступу: www.pravo.vuzlib.net/book_z818_page_5.html

90. *Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: [монографія]*. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.

91. *Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [електронний ресурс]* – Режим доступу : <http://www.energo.uz.ua/index.php?id=7>

92. *Європейська інтеграція та Україна: [навчально-методичний посібник]*. – К. : Макрос, 2002. – 480 с.

93. *Єдинак В. Ю.* Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В. Ю. Єдинак // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. – 2009. – № 3. – С. 51–54.

94. *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.

95. *Жаліло Я.* Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки [текст] / Я. Жаліло // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 19–27.

96. *Забіяко С. В.* Риск-менеджмент – основа економічної безпеки підприємства / С. В. Забіяко, Є. С. Светлова // Защита информации. Конфидент. Изд-во Воронежского института МВД России. – № 3. – 2002. – С. 51–55.

97. *Забродский В.* Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 15–16 – С. 35–37.

98. *Закон* «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 26 июня 1998 года.

99. *Закон* Республики Беларусь «Об экономической несостоятельности (банкротстве) от 18 июля 2000 г. № 423-4 (НРПА рег. № 2/198).

100. *Закон* Российской Федерации «О безопасности» от 5 марта 1992 г. № 2446-1 // Ведомости Съезда нар. депутатов Рос. Федерации и Верх. Совета Рос. Федерации. – 1992. – № 15. – Ст. 769.

101. *Закон* України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2411-VI (2411-17) від 01.07.2010.

102. *Закон* України «Про підприємства в Україні» від 05.07.1995 № 262/95-ВР – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=262%2F95-%E2%F0>

103. *Замазій О. В.* Інтеграція та ринкова взаємодія у реалізації стратегії розвитку підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Оксана Василівна Замазій. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – 22 с.

104. *Захаров М. Ю.* Информационная безопасность социума социально-философское исследование : социально-философское исследование : Дис. ... докт. філос. наук / Михаил Юрьевич Захаров. – Ростов-на-Дону, 1998. – 258 с.

105. *Зима Л. Н.* Механизмы оценки экономической безопасности стратегических объектов. / Л. Н. Зима. // Модели управления в рыночной экономике. – Донецк: ДонНУ. – Т. 1. – 2003. – 357 с.

106. *Зуб А. Т.* Стратегічний менеджмент: теорія і практика: [навчальний посібник для вузів] / Анатолій Тимофійович Зуб. – М. : Аспект Прес, 2002. – 415 с.

107. *Иващенко Г. В.* О понятии «безопасность» / Г. В. Иващенко – Режим доступа : http://www.portalus.ru/modules/philosophy/rus_readme.php

108. *Ильин М.* Политическая глобализация: Институциональные изменения / М. Ильин // Грани глобализации: трудные вопросы современного развития. М., 2003. – С. 195–196.

109. *Ильяшенко С. Н.* Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003 – № 3 (21). – С. 11–19.

110. *Информационные ресурсы для принятия решений*: [уч. пос.] / Под ред. А. П. Веревченко – М.: Деловая книга, 2002. – 560 с.

111. *Исаев А. В.* Общая теория социально-экономических систем : [учеб. пособие] / А. В. Исаев, А. М. Немчин. – СПб.: Бизнес-пресса, 2002. – 176 с.

112. *Исторические судьбы социализма* / под. ред. Ю. К. Плетникова. – М.: ИФ РАН, 2004. – 747 с.

113. *Иванюта Т. М.* Економічна безпека підприємства [навч. посібник] / Т. М. Иванюта, А. О. Заїчковський – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера.

114. *Калман Р.* Очерки по математической теории систем / Р. Калман, П. Фалб, М. Арбиб. – М.: Эдиториал, 2004. – 400 с.

115. *Кальченко А. Г.* Основы логистики / А. Г. Кальченко. – К.: Знання, КОО, 1999. – 135 с.

116. *Каменева К. О.* Предприятие в Российской Федерации: имущественный комплекс в соотношении с организационно-правовой формой : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Кристина Олеговна Каменева : Моск. акад. экономики и права – М., 2007. – 217 с.

117. *Кантор К. М.* О глобальном кризисе истории в социокультурном измерении / Карл Моисеевич Кантор // ПОЛИС: Политические исследования. – 1996. – № 3. – С. 135–145.

118. *Капустін М.* Про деякі проблеми економічної безпеки підприємництва / М. Капустін – Режим доступа: www.personal.in.ua/article.php?ida=524

119. *Карамзин Н. М.* История государства Российского. Полное издание в одном томе / Николай Михайлович Карамзин. – Альфа-книга, 2008. – 1280 с.

120. *Карпов В. Е.* Менеджмент безопасности: (теория и практика). [в 2-х т.] / Валентин Карпов, Петр Закревский, Николай Дудник. – Кировоград: МАУП, 2007. – Т. 2. – 2007. – 340 с.

121. Карпова Т. П. Основы управленческого учета : [уч. пос.] / Т. П. Карпова – М. : ИНФРА-М, 1997. – 392 с.
122. Кваснюк Б. С. Економічна безпека України / Б. С. Кваснюк // Вісник УБЕНТЗ.–1998.– № 6. – С. 6–12.
123. Кириленко В. І. Мікроекономіка : [навч. посібник для студентів економ. спец. вузів] / В. І. Кириленко. – К. : Таксон, 1998. – 334 с.
124. Кириєнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / А. В. Кірієнко. – К., 2000. – 186 с.
125. Кіндій М. В. Мегатренди і розвиток логістичних послуг / М. В. Кіндій, М. В. Білик, С. С. Саталкін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2001. – № 424. – С. 306–312.
126. Клебанова Т. С. Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели / Т. С. Клебанова, Я. Г. Берсуцкий, Н. Н. Лепа. – Донецк: Юго-Восток, 2002. – 276 с.
127. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной рыночной среде: риски, стратеги, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев – М. : Экономика, 1997. – 286 с.
128. Ковалева Н. Д. Актуальные проблемы международного сотрудничества в борьбе с терроризмом / Н. Д. Ковалева : [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.duma.gov.ru/secure/public/42.htm
129. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 48–52.
130. Коженювські Л. Безпека менеджерів. Суб'єктивні та об'єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2005 – № 6 (48). – С. 86–94.
131. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004 – № 1 (31). – С. 147–154.
132. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монографія] / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко – К.: Либра, 2003. – 280 с.
133. Козаченко Г. В. Декомпозиція управління економічною безпекою підприємства / Козаченко Г.В., Ляшенко О.М. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009 – №. 4. Т. 2. – С. 34–38.
134. Козаченко А. В. Управление крупным предприятием / А. В. Козаченко, А. Н. Ляшенко, И. Ю. Ладыко и др. – К. : Либра, 2006. – 384 с.

135. *Козловский И. И.* Борьба с терроризмом: психологическое обеспечение спецопераций по освобождению заложников / И. И. Козловский, В. А. Никонов. // *Безопасность.* – 1996. – № 3–4. – С. 144–150.

136. *Кокинз Г.* Управление результативностью: как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами / Гэри Кокинз. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 318 с.

137. *Колосов А. Н.* Адаптивная организация деятельности предприятия: [монографія] / Андрей Николаевич Колосов. – Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2008. – 440 с.

138. *Конституція* України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року № 2222-IV).

139. *Концепція* национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300 в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24 [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html>

140. *Концепція* (основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – 21 березня 1997 р. – № 10. – С. 85.

141. *Концепція* економічної безпеки України. Ін-т екон. прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.

142. *Коржов Г. В.* Экономическая безопасность России: внешние связи / Георгий Валентинович Коржов – М.: Инфординамио, 1996. – 94 с.

143. *Косарев О. Й.* Людський капітал як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки підприємства / О. Й. Косарев, О. І. Захаров, О. М. Рибак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 104–113.

144. *Костенко Г. Ф.* Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки : [навч. посіб.] / Г. Ф. Костенко – К. : ЗАТ Вид. дім ДЕМІД, 2002. – 144 с.

145. *Котляров С. А.* Управление затратами : [уч. пос.] / С. А. Котляров – СПб: Питер, 2001. – 160 с.

146. *Кравчук П. Я.* Сутність та класифікація загроз діяльності підприємства : [електронний ресурс] / П. Я. Кравчук, О. Я. Кравчук. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc...4/zbirnuk_ETEI_07_208.pdf

147. *Кравчук П. Я.* Формування системи корпоративної безпеки підприємства : Дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 Луцький держ. технічний ун-т. / Павло Ярославович Кравчук /– Луцьк, 2006. – 230 с.

148. *Кремінь В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення / В. Г. Кремінь. – К., 1998. – С. 23.

149. *Крозье М.* Основные тенденции современных сложных обществ / М. Крозье // Социально-политический журнал. – 1992. – № 6–7. – С. 64 – 68.

150. *Кузенко Т. Б.* Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу / Тетяна Борисівна Кузенко. – К., 2004. – 18 с.

151. *Кузенко Т. Б.* Тактичне і стратегічне планування економічної безпеки підприємства / Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3. – С. 142–152.

152. *Кузмішин П.* Підприємницьке середовище та економічний розвиток (питання теорії і практики) : Автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.06.02. / Петер Кузмішин – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. – 30 с.

153. *Кузнецова А. В.* Предприятие как система логических моделей (Опыт политико-экономического анализа) : Дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Анна Владимировна Кузнецова. – Иваново, 1998. – 199 с.

154. *Кузьменко А.* Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам / А. Кузьменко : [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2432>

155. *Куликов В. Г.* Анализ факторов, влияющих на уровень управляемости организаций / В. Г. Куликов, З. М. Рыбалкина // Региональная экономика и управление: электр. науч. журн. / Вятский государственный университет – [Электронный ресурс]. – Киров: ООО «Международный центр научно-исследовательских проектов», 2007. – № 3 (11). – Режим доступа: <http://region.mcnir.ru>.

156. *Кунц Г.* Системный и ситуационный анализ управленческих функций. / Г. Кунц, С. О'Доннел – М., 1981. – 494 с.

157. *Куркин Н. В.* Управление экономической безопасностью развития предприятия: [монография] / Николай Васильевич Куркин. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2004. – 452 с.

158. *Кустовська О. В.* Методологія системного підходу та наукових досліджень: [курс лекцій] / О. В. Кустовська – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 124 с.

159. *Ладыко И. Ю.* Общий менеджмент: [учебное пособие] / И. Ю. Ладыко, В. Г. Сумцов. – Луганськ: СНУ, 2004. – 278 с.

160. *Лафта Дж. К.* Теория организации : [учебное пособие] / Джавад Кадем Лафта. – М. : ТК Велби, 2006. – 416 с.

161. *Лесков М. А.* Концепция построения модели безопасности социальных систем / М. А. Лесков // Безопасность. 1994. – № 7–12 (23). – С. 83–93.

162. *Ліпкан В. А.* Безпекознавство: [навчальний посібник] / Володимир Анатолійович Ліпкан. – К. : Європейський університет, 2003. – 208 с.

163. *Лоханова Н.* Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Н. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52–56.

164. *Лутовинов В. И.* Международный терроризм: особенности проявления и пути военного противодействия / В. И. Лутовинов, И. Н. Панин : [электронный ресурс] // Евразийский вестник. 2003. – № 13. – Режим доступа: <http://www.rusidea.ru/?part=72&id=581>

165. *Лысенко Ю. Г.* Поиск эффективных решений в экономических задачах / Ю. Г. Лысенко, А. Ю. Минц, В. П. Стасюк – Донецк: ДонНУ, 2002. – 101 с.

166. *Ляшенко О. М.* Взаємозумовленість та взаємозалежність економічної безпеки та розвитку підприємства / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов // Менеджер, Вісник Донецького державного університету управління (науковий журнал): – № 3 (45) (II) – 2008. – С. 162–171.

167. *Ляшенко О. М.* Використання показників затрат в оцінці соціально-економічної безпеки підприємства / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов // Экономика и управление. – Симферополь: Изд-во Национальной академии природоохранного и курортного строительства. – № 2. – 2007. – С. 79–85.

168. *Ляшенко О. М.* Дефініції соціально-економічної безпеки підприємства / О. М. Ляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 17 (II). – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 179–187.

169. *Ляшенко О. М.* Дилема «комплексність – точечність» в забезпеченні соціально-економічної безпеки підприємств / О. М. Ляшенко, Є. І. Овчаренко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 17 (I). – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 42 – 48.

170. *Ляшенко О. М.* Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах глобалізації / О. М. Ляшенко, О. Є. Луганська //

Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка. – № 5. – 2007. – С. 357–359.

171. *Ляшенко О. М.* Принципові підходи до конвергенції соціально-економічної безпеки / О. М. Ляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 15. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 119–127.

172. *Ляшенко О. М.* Вплив розвитку агропромислового комплексу на забезпечення економічної безпеки регіону // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – в 3-х томах / За ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: Елтон-2, 2002. – № 14 (26). – Т. 3. – С. 102–106.

173. *Ляшенко О. М.* Основні засоби досягнення продовольчої безпеки у регіоні // Вісник Східноукраїнського університету. 2000. – № 4 (26). – С. 161–164.

174. *Мазур И. И.* Эффективный менеджмент [учеб. пособ. для вузов]: И. И. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге. – М.: Высшая школа, 2003. – 555 с.

175. *Малюта Л. Я.* Економічна безпека підприємств в умовах становлення ринкових відносин / Л. Я. Малюта // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 10. – С. 14–17.

176. *Манилов В. Л.* Угрозы национальной безопасности России / В. Л. Манилов // Военная мысль. – 1996. – № 1. – С. 7–17.

177. *Манойло А. В.* Государственная информационная политика в особых условиях : [монография] / Андрей Викторович Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.

178. *Маркс К.* Сочинения Т. 18 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Изд-во политической литературы, 1983. – 635 с.

179. *Марова С. Ф.* Управління безпекою життєдіяльності : [монографія] / Світлана Феліксівна Марова. – Донецьк: Вебер, 2009. – 344 с.

180. *Мартинюк В. П.* Інституційні зміни у сфері господарювання та їх можливий вплив на рівень економічної безпеки / В. П. Мартинюк // Енергетика: економіка, технології, екологія. – 2001. – № 2. – С. 73-79.

181. *Марченко Е. М.* О согласовании интересов при реализации стратегии предприятия [электронный ресурс] / Е. М. Марченко // Экономика региона. – № 18. Ч. 2. – 1997. Режим доступа до журн.: // <http://journal.vlsu.ru/index.php?id=149>

182. *Машкин В. И.* Менеджмент качества и качество менеджмента / В. И. Машкин : [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://quality.eur.ru/MATERIALY9/pokm.htm>

183. *Мельник В.* Ціннісний вимір безпеки особи в умовах трансформації та демократизації суспільства / В. Мельник : [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=34>

184. *Менеджмент* безопасности предпринимательства / Соснин А. С., Прыгунов П. Я. – К., 2004. – 357 с.

185. *Методика* розрахунку рівня економічної безпеки України : [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru>

186. *Минаев Г. А.* Культура безопасности организации : [учебник] / Георгий Александрович Минаев. – М. : ИПБ. – 2005. – 460 с.

187. *Митрохин В. И.* Концептуальные основы стратегии национальной безопасности России / В. И. Митрохин // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6 – С. 23.

188. *Михайленко А.* Механизм обеспечения экономической безопасности России. / А. Михайленко // Российский экономический журнал. – 1996. – № 4. – С. 119–127.

189. *Міжнародна* інформаційна безпека : Сучасні виклики та загрози [Текст]. – К. : Центр вільної преси, 2006. – 916 с.

190. *Мороз О. О.* Інституціональні основи розвитку аграрної економіки : Дис. ... доктора економічних наук: 08.07.02 / Національний науковий Центр «Інститут аграрної економіки» Української академії аграрних наук / Олена Омелянівна Мороз. – Київ, 2006. – 472 с.

191. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України: [підручник] / Валерій Іванович Мунтіян. – К. : КВІСТ. – 1999. – 457 с.

192. *Мунтіян В. І.* Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / Відп. Ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруків. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. – 121 с.

193. *Мунтіян В. І.* Основи теорії інформаціогенної моделі економіки [Текст] / В. І. Мунтіян ; НАН України, МОН України, Міжнародний науково-навчальний центр ЮНЕСКО інформаційних технологій та систем. – К. : КВІЦ, 2004. – 367 с.

194. *Мусин М. М.* Управление экономическими интересами: [учебное пособие для вузов] / Марат Мазитович Мусин. – М. : Гардарики, 2006. – 287 с.

195. *Науково-методичні* основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект: Дис...канд. наук з держ. управл.: 25.00.02 / Гладченко Т. М. – Донецьк: Донецьк. держ. академія управління, 2004. – Режим доступу до дисертації: <http://disser.com.ua>

196. *Національна безпека України* (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): [навч. посіб. для вищих навч. закл.] / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус. – К. : Преса України, 2000. – 304 с.

197. *Нели Э.* Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управлении им : [Пер. с англ.] / Э. Нели, К. Адамс, М. Кенерли – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с.

198. *Нестеренко В. Ю.* Методика оцінки слабких сторін підприємства, що сприяють його рейдерському захопленню / В. Ю. Нестеренко // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник. Серия: Экономические науки. – К. : Техника, 2008. – № 85. – С. 344–349.

199. *Низенко Э. И.* Обеспечение безопасности предпринимательской деятельности: [учебное пособие] / Эдуард Иванович Низенко. – К. : МАУП, 2003. – 124 с.

200. *Новікова О. Ф.* Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: монографія / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко. – Донецьк, 2006. – 408 с.

201. *О концептуальном подходе* кафедры к теоретической категории «экономическая безопасность» // Безопасность бизнеса. – 2009. – № 1. – С. 7–14.

202. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / Сергей Иванович Ожегов – М. : Рус. яз., 1985. – 797 с.

203. *Ойкен В.* Основы национальной экономии / В. Ойкен. М., 1996. – 258 с.

204. *Огорокова Л. Г.* Ресурсный потенциал предприятий / Л. Г. Огорокова. – СПб.: С-ПбГТУ, 2001. – 293 с.

205. *Олексюк О. І.* Результативність діяльності підприємства. – Дис. ... докт. екон. наук.: 08.00.04 .02 / Олексій Іванович Олексюк – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», К. : 2009. – 410 с.

206. *Омельянович Л. О.* Економічна безпека торговельного підприємства: [монографія] / Л. О. Омельянович, Г. Є. Домлатов – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.

207. *Основы экономической безопасности*. (Государство, регион, предприятие, личность / под ред. Е. А. Олейников – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

208. *Отенко И. П.* Модели выбора и согласования целей развития предприятия / И. П. Отенко // Стратегическое управление потенциалом предприятия: научное издание / И. П. Отенко. – Харьков: Изд. ХНЭУ, 2006. – С. 144–158.

209. *Отенко И. П.* Аналіз та оцінка факторів економічної безпеки підприємства / І. П. Отенко, А. Ф. Ярошенко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»: зб. наук. праць. – Ужгород: Вид. УНУ, 2007. – № 22 (спецвипуск) частина 2. – С. 43–48.

210. *Отенко И. П.* Методологічні аспекти управління адаптивністю підприємства / І. П. Отенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна: зб. наук. праць. – Донецьк, Вид. ДонНТУ, 2008. – № 33 (128). – С. 35–40.

211. *Паламарчук О. І.* Принципи і форми інтеграції функції обліку в посиленні економічної безпеки промислових підприємств : Автореф. дис. канд. ек. наук: 08.06.04 / Східноукр. нац. ун-т. / Олександр Іванович Паламарчук – Луганськ, 2001. – 18 с.

212. *Пастернак-Таранущенко Г. А.* Баланс интересов и конкуренция / Г. А. Пастернак-Таранущенко // Наукові праці МАУП. – 2001. – Вип. 2. – С. 179–182.

213. *Пастернак-Таранущенко Г. А.* Оболонки захисту економічної безпеки України / Г. А. Пастернак-Таранущенко : [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo10/obolon.htm>

214. *Пастернак-Таранущенко Г. А.* Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України / Г. А. Пастернак-Таранущенко // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 21–28.

215. *Пастернак-Таранущенко Г. А.* Економічна безпека держави / Геннадій Адольфович Пастернак-Таранущенко – К. : Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. – 238 с.

216. *Пекин А. Ю.* Економічна безпека підприємств як економіко-правова категорія / А. Ю. Пекин // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 23–26.

217. *Піскунова Н. В.* Організаційно-економічний механізм формування комплексу управлінських рішень щодо розвитку вуглеводобувних підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Наталя Василівна Піскунова – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2003. – 24 с.

218. *Планк М.* Единство физической картины мира / Макс Планк. – М., 1966. – 287 с.
219. *Платон.* Собрание сочинений : в 3 т. / Платон. – М., 1971. – Т. 3 (1). – 687 с.
220. *Плотников В. С.* Социальная безопасность в транзитивном обществе: содержание и механизм обеспечения : Дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08 / Василий Сергеевич Плотников – Новосибирск, 2004. – 175 с.
221. *Погорелов Ю. С.* Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства : [монографія] / Юрій Сергійович Погорелов. – Харків: АдвАтм, 2010. – 252 с.
222. *Подлужна Н. О.* Організація управління економічною безпекою підприємства : автореферат дис. ... кандидата економічних наук: 08.06.01 / Інститут економіки промисловості / Наталія Олександрівна Подлужна. – Донецьк, 2003. – 16 с.
223. *Поликарпов В. С.* Философия безопасности / Виталий Семенович Поликарпов // СПб. – Ростов-на-Дону – Таганрог: Изд-во ТРТУ. 2001. – 108 с.
224. *Пономаренко В. С.* Стратегічне управління розвитком підприємства. навч. посібник / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків. Вид. ХДЕУ, 2002. – 640 с.
225. *Пономаренко В. С.* Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: [монография] / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Х. : ИНЖЕК, 2004. – 144 с.
226. *Пономарьов В. П.* Економічна безпека підприємства: сутність, трактування, точки зору / Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. // Менеджер. – 2002. – № 1 (17) – С. 67–71.
227. *Попов А.* Что значит управлять предприятием : [электронный ресурс] – Режим доступа: www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_3681
228. *Попов Д.* Еволюція показників стратегії розвитку підприємства / Д. Попов // Управление компанией. – 2003. – № 2. // Режим доступа www.intalev.ua
229. *Посібник із КСВ.* Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / Кол. автор.: Лазоренко О., Колишко Р. та ін. – К. : Енергія, 2008 – 96 с.
230. *Потанов В. И.* Количественная оценка показателя управляемости компании / В. И. Попов // Науч. сессия МИФИ-2008. – Т. 10: Интеллектуальные системы и технологии. – М., 2008. – С. 188–190.

231. *Потрашкова Л. В.* Моделирование управления развитием предприятия: Автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.03.02. / Людмила Володимирівна Потрашкова – Харьков: Харьковский государственный экономический университет, 2002. – 20 с.

232. *Принципы* корпоративного управління України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку: [електронний ресурс] – Режим доступу // www2.ifc.org/ukraine/ucdp/index.html

233. *Прущак О. В.* Устойчивое развитие продовольственного комплекса региона: теория, проблемы, методы / Олеся Владимировна Прущак. – Саратов : СГСЭУ, 2003. – 126 с.

234. *Психологическая* энциклопедия: [электронный ресурс] – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_psy/Teorii-Soglasovannosti-27556.html

235. *Ресурсный* потенциал экономического роста / Под ред. М. А. Комарова, А. Н. Романова. – М. : Путь России, 2002. – 567 с.

236. *Румянцева З. П.* Общее управление организацией. Теория и практика: [учебник] / З. П. Румянцева. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 304 с.

237. *Рыбалкин Н. Н.* Природа безопасности : Дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 / Николай Николаевич Рыбалкин – М., 2003. – 407 с.

238. *Рыбалкина З. М.* Механизмы повышения уровня управляемости организации : Дис. ... канд. экон. наук : 05.13.10; 08.00.05: / Зарина Миникутдусовна Рыбалкина. – Пенза, 2009 – 24 с.

239. *Самойленко Ю. І.* Екологічна безпека як пріоритет національної безпеки України / Ю. І. Самойленко : [електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zelenysvit.org.ua/?page=news_cat&cat=0

240. *Сатлейкин П. И.* Человек как объект и субъект безопасности. / П. И. Сатлейкин // Безопасность. – 1995. – № 11. – С. 14–25.

241. *Свобода* и собственность // Мизес Л. фон. Либерализм. – М. : Социум, Экономика, 2001. – 239 с.

242. *Семенюк О.* Нова архітектура європейської безпеки: тенденції, виклики, перспективи / О.Семенюк : [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cs.cirs.kiev.ua>

243. *Силласте Г.* Социально-политическая безопасность как составная часть общей концепции национальной безопасности / Г. Силласте // Безопасность. – 1995. – № 5–6. – С. 29–46.

244. *Синявский Р. В.* Инвестиционный потенциал экологической деятельности и экономическая безопасность [монография]: Руслан Васильевич Синявский. – К. : Знание Украины, 2002. – 57 с.

245. *Системный* подход к организации управления / Под ред. Б. З. Мильнер, Л. И. Евенко, В. С. Рапопорт – М. : Экономика, 1983. – 224 с.

246. *Словник* термінів та визначень недержавної системи безпеки України / Крутов В. В. та ін. – К., 2008. – 106 с.
247. *Смирнов Э. А.* Основы теории организации: [учебное пособие] / Эдуард Александрович Смирнов. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 376 с.
248. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / Адам Смит. М: Эксмо, 2007. – 960 с.
249. *Смольков В. А.* Риск как фактор общественной жизни / В.А. Смольков // Проблемы теории и практики управления. – № 1. – 1994. – С. 108–112.
250. *Солодкая М. С.* Сущность управления и проблема управляемости / М. С. Солодкая : [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/52/22/>
251. *Соснин А. С.* Менеджмент безопасности предпринимательства: [учебное пособие] / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 357с.
252. *Спиридонова В. И.* Бюрократия и реформа (анализ концепции М. Крозье) [электронный ресурс] / Валерия Игоревна Спиридонова. – М., 1997. // Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/iphras/library/spirid.html>
253. *Стратегии* бизнеса: Аналитический справочник: [электронный ресурс] / С. А. Айвазян, О. Я. Балкинд, Т. Д. Баснина и др. / Под ред. Г. Б Клейнера. – М.: КОНСЭКО, 1998. [электронный ресурс] – <http://www.aup.ru./books/m71>.
254. *Стратегія* національної безпеки України: Указ Президента України № 105/2007 від 12 лютого 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – ст. 389.
255. *Сумець О. М.* Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека: [навчальний посібник] / Олександр Сумець, Микола Тумар. – К. : Хай-Тек Прес, 2008. – 399 с.
256. *Сухоруков А. І.* Програмно-цільовий підхід до забезпечення економічної безпеки України / А. І. Сухоруков: Стратегія економічного розвитку України. Інститут стратегічних досліджень НАН України, випуск II-III. – К. –2000. – С. 14–21.
257. *Сухоруков А.* Методологія оцінки рівня економічної безпеки / А. Сухоруков // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, № 1. – С. 49–55.
258. *Сухорукова Т.* Проблеми економічної безпеки підприємства / Т. Сухорукова // Бізнес-інформ. – 1998. – № 4. – С. 61–65.
259. *Сучасна* українська енциклопедія. – Т. 12. – Харків, 2005. – 480 с.

260. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник Московского государственного университета. Серия 6, Экономика. – 1995. – № 3. – С. 3–9.

261. Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–53.

262. Татаркин А. И. Влияние энергетического фактора на экономическую безопасность регионов Российской Федерации / А. И. Татаркин, В. Г. Благодатский, Л. Л. Богатырев, В. В. Башуев, Н. И. Воропай – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1998. – 197 с.

263. Тепечин В. И. Социология национальной безопасности как «новая парадигма социологического знания» / В. И. Тепечин // Безопасность. – 1995. – № 3–4. – С. 89–95.

264. Тесля Ю. Н. Гармонизация на основе несиловой самоорганизации / Ю. Н. Тесля, О. Н. Курилко // Управління проектами та розвиток виробництва. Луганськ: СНУ ім. В. Даля. – № 2 (30). – 2009. – С. 37–45.

265. Тесля Ю. Н. Несиловое взаимодействие [монография] / Юрий Николаевич Тесля. – К. : Кондор, 2005. – 196 с.

266. Титаренко В. Є. Оцінювання та розвиток конкурентоспроможності промислових підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. / Валерій Євгенійович Титаренко – Львів: «Львівська політехніка», 2005. – 22 с.

267. Тодаро М. П. Экономическое развитие: [Учебник] : [Пер. с англ.] / М. П. Тодаро – М. : Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

268. Точилін В. О. Конкурентоспроможність національної економіки: стан і перспективи підвищення / В. О. Точилін, В. В. Венгер // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – № 4 (41). – 2007. – С. 53–59.

269. Точилін В. О. Ринкова влада: вплив і державне регулювання / В. О. Точилін // Економіка і прогнозування. – № 3. – 2007. – С. 148–150.

270. Травин М. Ю. Паблик рилэйшнз как инструмент снижения дивергенции внутрифирменных интересов : Дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Максим Юрьевич Травин. – Тамбов, 2004 187 с.

271. Трещевский Ю. И. Применение сетевого анализа в системе мягких инструментов управления организационными изменениями / Ю. И. Трещевский, М. Б. Табачникова // Экономический анализ: теория и практика. – 2006. – № 12. – С. 15–20.

272. *Труханов В. А.* Мироззрение национальной безопасности / В. А. Труханов : [электронный ресурс] – Режим доступа: milpol.ru/sgs/truhanov.doc

273. *Тумар Н.* Концепция обеспечения экономической безопасности предприятия и принципы ее формирования / Николай Тумар // Маркетинг и реклама. – 2007. – № 7–8. – С. 96–102.

274. *Управление* по результатам / Под ред. Л. А. Лейман. – М. : Прогресс, 1993. – 320 с.

275. *Управление проектами* : [справочное пособие] / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро и др / Под ред. И. И. Мазура и В. Д. Шапиро. – М. : Высшая школа, 2001. – 875 с.

276. *Управленческий учет* / Под ред. В. Паляя и Р. Вандер Вила. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 480 с.

277. *Уткин А. И.* Мировой порядок XXI века / Анатолий Иванович Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 478 с.

278. *Федеральный Закон России «О несостоятельности (банкротстве)»* от 26.10.2002 № 127-ФЗ.

279. *Флури Ф. Х.* Розбудова безпеки і оборони. Збірка матеріалів щодо створення плану партнерських дій із створення інститутів безпеки і оборони (PAP-DIB) / Ф. Х. Флури, В. Ікелен. – Женева-Київ, 2006. – 383 с.

280. *Фокіна Н. П.* Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості / Н. П. Фокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 111–114.

281. *Фридман М.* О свободе / Милтон Фридман, Фридрих Хайек. Серия «Философия свободы». Вып. 2. – М. : Социум, Три квадрата, 2003. – 182 с.

282. *Хан Д.* Планирование и контроль: концепция контроллинга : [Пер. с англ.] / Под ред. и с предисд. А. А. Турчака. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.

283. *Хеннер Ш.* Экономика предприятия: учебник для вузов. / Ширенбек Хеннер [под ред. И. П. Бойко] – [15-е изд.] – СПб: Питер, 2005 – 848 с.

284. *Хименко С. М.* Підвищення ефективності корпоративного управління на основі збалансованого управління конфліктами інтересів в акціонерних товариствах / С. М. Хименко // Стратегія економічного розвитку. – №19.– 2007 : [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://antiraid.com.ua/science/p200707151.html>

285. *Хлобустов О. М.* Права человека в России и социальная напряженность в обществе. // Безопасность. 1995. – № 11. – С. 32–38.

286. Хорват П. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием // Проблемы теории и практики управления – 2000. – № 4. – С. 22–25.

287. Хорнгрен Ч. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч. Хорнгрен, Г. Фостер. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 757 с.

288. Цал-Цалко Ю. С. Затрати підприємства : [навч. посібник] / Ю. С. Цал-Цалко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 656 с.

289. Циглик І. І. Економічна безпека підприємства в системі внутрішнього економічного механізму / І. І. Циглик // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 12. – С. 3–5.

290. Чикрій К. А. Гарантований результат для конфліктно-керованих процесів : дис... канд. фіз.-мат. наук: 01.05.01 / НАН України; Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова / Кирило Аркадійович Чикрій. – К., 2007. – 143 с.

291. Чужмаров А. И. Обеспечение экономической безопасности промышленных предприятий как основной фактор эффективного функционирования отрасли промышленности / А. И. Чужмаров // Информационное общество – 2004. – Вып. 3–4. – С. 120–134.

292. Чумарин И. Г. Что такое кадровая безопасность компании? / И. Г. Чумарин // <http://www.dis.ru/kp/arhiv/2003/2/5.html>

293. Чупрій Л. В. Релігійна безпека України: стан і перспективи / Л. В. Чупрій: [електронний ресурс] – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/09/21/humor_2.html

294. Чухно А. А. Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. – Т. 3 / А. А. Чухно. К. : НДФІ. – 2007. – 712 с.

295. Шапкин А. С. Теория риска и моделирование рисков ситуаций: [учебник] / А. С. Шапкин, В. А. Шапкин. – М. : «Издательская торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 880 с.

296. Шаров Ю. Управління змінами: Навч. посіб. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 75 с.

297. Шевченко В. Н. Люмпенизация населения России как угроза ее национальной безопасности. // Безопасность. 1995. – № 2. – С. 92–97.

298. Шемаєва Л. Г. Організація матеріальних та фінансових потоків на підприємстві: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.02 / Харків. держ. екон. ун-т. – Харків, 2001. – 20 с.

299. Шемаєва Л. Г., Логвин В. М. Методика синтезу стратегії соціально-економічного розвитку підприємства // Економіка розвитку. – 2006. – № 4 (40). – С. 52–24.

300. *Шембель Ю. С.* Прогнозування кризового стану підприємства та обґрунтування комплексу заходів антикризового управління: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 Національна металургійна академія України. – Дніпропетровськ, 2002. – 21 с.

301. *Шульман Д. М.* Влияние фактора управляемости на обеспечение экономической безопасности в условиях глобализации / Шульман Дмитрий Михайлович. СПб.: Изд-во СПбГУ-ЭФ, 2008. – 24 с.

302. *Шумский А. А.* Системный анализ в защите информации: [учебное пособие]. / А. А. Шумский, А. А. Шелупанов. – М. : Гелиос АРВ, 2005. – 224 с.

303. *Экономика* предприятия [учебное пособие] / Под общ. ред. С. Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2003. – 608 с.

304. *Экономическая* безопасность государства и интеграционные формы ее обеспечения / Под ред. Г. К. Вороновского, И. В. Недина. – К. : Знання України, 2007. – 392 с.

305. *Экономическая* безопасность государства и информационно-технологические аспекты ее обеспечения [монография]: / Д. А. Андреев, А. В. Артеменко, В. А. Артеменко и др. : [под общ. ред. Г. К. Вороновского, И. В. Недина]. – К. : Знання України, 2005. – 663 с.

306. *Экономическая* безопасность. Производство–Финансы–Банки / Под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998 – 621 с.

307. *Экономический* словарь: [электронный ресурс] – Режим доступа: http://abc.informbureau.com/html/yeiiiiexaneee_eioadan.html

308. *Юдін О. К.* Інформаційна безпека держави: Навчальний посібник [Текст] / О. К. Юдін, В. М. Богуш. – Х. : Консум, 2005. – 576 с.

309. *Яновский Р. Г., Серебряников В. В.* Социальная безопасность как исследовательская проблема. // Вестник РАН. 1996. Т. 66. № 4. – С. 291–304.

310. *Яремко Л. А.* Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект [монографія]: / Лариса Адольфівна Яремко; Нац. ін-т стратегіч. дослідж., Львівськ. комерц. акад. - Л. : Львівськ. комерц. акад., 2007. – 523 с.

311. *Ярочкин В. И.* Система безопасности фирмы / Владимир Иванович Ярочкин. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.

312. *Ячменьова В. М.* Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: [монографія] / Валентина Мар'янівна Ячменьова. – Сімферополь: Доля, 2007. – 384 с.

313. *A National Security Strategy for a new century* // www.whitehouse.gov

314. *Ansell Ch.* Debating Governance // American Political Science Review.– 2002.– Vol. 96.– № 3.– P. 668–669.

315. *Beer S.* The Heart of Enterprise / Stafford Beer / John Wiley & Sons, 1994. – 582 p.

316. *Betriebswirtschaftlicher* Ausschuss des Zentralverbandes der Elektronischen Industrie e.V. ZVEI-Kennzahlensystem. Ein Instrument der Unternehmenssteuerung, 3. Aufl. Frankfurt / M, 1976.

317. *Checkland P. B.* Towards a system-based methodology for real-world problem-solving // Systems behavior (J. Beison and G. Peters, eds.). L., 1976. – P. 51–77.

318. *Cyert, T. & March, H.* (1989), A Behavioural Theory of the Firm, Prentice Hall, Cambridge.

319. *Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy* / Ed. Jon Pierre. Oxford: Oxford University Press. – 2000.– P. 1.

320. *Gleich R.* Das System des Performance Measurement: Theoretisches Grundkonzept, Entwicklungs- und Anwendungsstand. Munchen: Vahlen, 2001.

321. *Gleich R.* Performance Measurement. Grundlagen, Konzepte und empirische Erkenntnisse // In Controlling. 2002. Heft 8/9, August/September.

322. *Goldratt E.* Theory of Constraints / Eliyahu Goldratt – North River Press, 1994. – 160 p.

323. *Gwartney J., Holcombe R., Lawson R.* The Scope of Government and the Wealth of Nations // Cato Journal. Vol. 18. № 2 (1998). P. 163–190.

324. *Horvath.* Controlling – 5., ueberarb. Aufl. Munchen: Vahlen, 1994.

325. <http://abc.informbureau.com>

326. http://antiraider.ua/ucp_mod_ucp_site_arts_show_16.html

327. <http://buklib.net>

328. <http://delo.ua/ekonomika/mirovaya-ekonomika/ukraina>

329. <http://dic.academic.ru>

330. <http://econbez.narod.ru>

331. <http://experts.in.ua>

332. <http://ggau.info/moodle/mod/resource/view.php?id=111>

333. <http://mirslovarei.com>

334. <http://pircenter.org/index.php?id=1722>

335. <http://rbec.undp.org>

336. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

337. <http://slovar.lib.ru/dictionary/paradigma.htm>

338. <http://slovari.299.ru>
339. <http://slovari.yandex.ru>
340. <http://www.grinchuk.lviv.ua/book>
341. <http://www.osp.ru>
342. <http://www.slovnyk.net>
343. <http://www.top-manager.ru>
344. <http://www.triz.org.ua/enc/ee3.html>
345. *Lambert D.* La defense de l'economie: la conjugation des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individus // *Strategique*. – 1990. – № 2. – pp. 83–98.
346. *Lexikon des Controlling* / Hrsg von C. Schulte. Munchen; Wien Oldenburg, 1996. – P. 49–61.
347. *Lyashenko O.* Enterprise economic security management conception / Kozachenko G., Lyashenko O., Bezbogunij V. // *Teka Komisji Motoryzacji i Energetyki Rolnictwa Politechniki Lubelskiej Wschodnioukraińskiego Narodowego Uniwersytetu im. Wolodymyra Dala w Lugansku, Lublin, tom XA*. – 2010. – P. 263–270.
348. *Mintzberg H.* *Power In and Around Organizations* – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. – 1983 – 700 p.
349. *Mitroff I.* The metaphysics of policy and planning: a replay to Cosier / I. Mitroff, R. Mason // *Acad. of management rev.* 1981. V. 6. P. 649–661.
350. *Newbould, G. & Luffman, G.*, *Successful Business Politics*. – London, Gower. – 1989.
351. *Nolan R. L.* Managing the Computer Resource: A Stage Hypothesis, *Communications of ACM*. – 1973. – № 16 (7). pp. 399–405.
352. *Overall* economic perspective to the year 2000. UNNY. 1998. – P. 3.
353. *Steinhardt Th.* EVA – Ein Konzept fur den Mittelstand? // *In Controller Magazin*. – 2002. – № 4.
354. *Stridom P.* *Discourse and Knowledge* / Piet Stridom / Liverpool Un-ty press, 2000. – 218 p.
355. *Wight M.* *Systems of States*. – London: Leicester University Press, 1977. – P. 149.
356. www.aworld.ru/maska/forumsp5407.htm
357. www.census.gov/naics
358. www.credit-rating.com.ua
359. www.ecsocman.edu.ru
360. www.ereport.ru/reviews
361. www.glossary.ru
362. www.gramota.ru

363. www.ippnou.ru
364. www.iqub.ru
365. www.kmu.gov.ua
366. www.law-n-life.ru/arch/123/123_Dombrovickii.doc
367. www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxesjsessionid
368. www.mova.info/wordlist.aspx?l1=179&groupid=2
369. www.nacbez.ru/economics/article.php?id=2717
370. www.otechestvo.org.ua
371. www.readbook.com.ua
372. www.rgii.ru
373. www.rus-imperia.com/6_2004/science2.html
374. www.schneier.com
375. www.slovnyk.net
376. www.uk-prioritet.ru/ourservices/businesssecurity/144.html
377. www.ukrstat.gov.ua
378. www.vuzlib.net/strat_upr/373.htm
379. *Yost D.* NATO Transformed: The Alliance's New Roles in International Security.- Washington: United States Institute of Peace, 1998. – P. 12.
380. *Zwicky F.* The morphological approach to discovery, invention, research and construction / F. Zwicky // New methods of thought and procedure. – Pasadena, 1967. – P. 273–297.

ГЛОСАРІЙ¹

*Значно більше ризику у придбанні знань,
ніж в покутті істинного.*

Сократ (Σωκράτης),
древньогрецький філософ

Акмеобезпекологія (англ. *actmesecuritys* – від др.-грецьк. ακμή, *акме* – «вершина», др.-грецьк. λόγος, *logos* – «вчення», наука про закономірності та шляхи досягнення досконалості в усіх видах діяльності людини та англ. *security* – безпека) – наука про досягнення високої результативності управління економічною безпекою підприємства, яка ґрунтується на створенні найкращих підходів щодо досягнення цілей такого управління з опертям на розвиток найкращих когнітивних, операційних та особистісних компетенції менеджерів щодо досягнення таких цілей.

Безпека (англ. *security, safety*) – 1) стан стійкого існування (розвитку) об'єкта, при якому вірогідність небажаної зміни будь-яких параметрів (характеристик) його життєдіяльності (функціонування) невелика, а також існує висока імовірність розвитку, вдосконалення об'єкта та довкілля; 2) стан складної системи, захищений від такої дії зовнішніх і внутрішніх чинників, що може призводити до погіршення або до унеможливлення її функціонування і розвитку.

Безпека адміністрування – пропагує створення умов для унеможливлення призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів, що знаходяться у «родинних» стосунках із власниками, засновниками, акціонерами підприємства до керівного складу підприємства.

Безпека банку – система заходів, що забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх та внутрішніх загроз. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі

¹ Складено за матеріалами [1, 2, 10, 11, 16, 18, 22, 64, 81, 84, 86, 88, 94, 101, 107, 120, 140, 141, 148, 162, 177, 185, 186, 191, 196, 223, 237, 259, 308], окремі поняття уточнено, деякі запропоновано автором.

злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банкові з боку конкурентів і кримінальних структур через втручання в банківську діяльність, набуття впливу на банк з метою здійснення фінансових афер, відмивання брудних грошей, незаконних переказів за кордон тощо. Захист інтересів банку значною мірою визначається його інформаційною безпекою, яка становить окремий напрям безпеки банку.

Безпека бізнесу – 1) спрощене тлумачення стосується фізичної охорони матеріальних і нематеріальних цінностей бізнесу та особистої безпеки його власників, менеджерів та найманих працівників; 2) англ. *security's business* у не примітивному розумінні являє «вищу форму» безпеки підприємницької діяльності, представлену складним утворенням сукупності видів діяльності – виробничої, фінансової, організаційної та ін.

Безпека діяльності є характеристикою умов будь-якої людської діяльності (наукової, фінансової, творчої тощо), захищених від руйнівного впливу екзогенних та ендегенних чинників. Колективна та корпоративна безпеки є важливими складовими безпеки діяльності.

Безпека дорожнього руху – це сукупність чинників, що утворюють безпечну дорожню обстановку, в якій не виникає небезпечних ситуацій, що в свою чергу не переходять в ДТП.

Безпека Е-комерції (безпека електронної комерції) – це захист від випадкового або зловмисного неправильного використання активів компаній, які ведуть свій бізнес в он-лайн режимі, яке на сьогодні присутнє в чотирьох наступних сферах: прями продажі товарів і послуг; банківська справа та фактурування (платіжні системи); безпечне розміщення інформації; корпоративні закупівлі.

Безпека життєдіяльності – це система базових знань з проблеми забезпечення безпечних умов існування людини у природному, соціальному і техногенному середовищах, а також організаційних і технічних заходів і засобів на рівні окремої особи (колективу, держави), спрямованих на запобігання або мінімізацію загроз її життю та здоров'ю в усіх сферах діяльності.

Безпека зв'язку та електротехнічних систем – недопущення несанкціонованого зняття інформації з каналів зв'язку, в тому числі з застосуванням спеціальних технічних засобів, забезпечення надійного (безперебійного) функціонування автоматизованих систем та обчислювальних мереж різного рівня і призначення, ліній телефонного, факсимільного, радіо- і супутникового зв'язку,

технічних засобів передачі інформації, засобів копіювання і відображення інформації, допоміжних технічних засобів і систем.

Безпека інформації – 1) захищеність будь-якої інформації від випадкових чи навмисних несанкціонованих дій; 2) процес забезпечення захисту інформації, що являє собою сукупність організаційно-технічних заходів із забезпечення цілісності й конфіденційності інформації у поєднанні з її доступністю для всіх авторизованих користувачів.

Безпека користування *Internet* – 1) сукупність правил та прийомів використання сучасних інформаційних технологій щодо захисту комп'ютерного обладнання та використовуваної інформації від загроз пошкодження та крадіжок; 2) способи безпечної поведінки відвідувачів віртуального простору, що мають убезпечувати від негативного впливу їх психічне і фізичне здоров'я.

Безпека людини (англ. *human security*) – стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо) за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності у всіх сферах.

Безпека наукової діяльності – комплексна характеристика нових знань, отриманих в результаті здійснення інтелектуальної діяльності, що не є потенційним джерелом загроз при вирішенні технологічних, інженерних, економічних, соціальних, гуманітарних та ін. питань, проте являють собою методологічний базис забезпечення функціонування науки, техніки і виробництва як єдиної системи.

Безпека освіти (англ. *Security Educations*) – об'єктивна потреба людини в отриманні знань, необхідних для розширеного відтворення її соціо-інтелектуального капіталу, розвитку компетенцій та підвищення конкурентоспроможності та ринку праці, що має задовольнятися внаслідок адекватної модифікації діяльності інституту освіти.

Безпека особистості є комплексним поняттям, розуміння якого може бути розтлумачене як міра задоволення широкого кола інтересів особистості у часі та просторі. Може асоціюватися з мірою комфорту.

Безпека політична – стан захищеності політичних інтересів держави, особи, соціальних груп від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності.

Безпека праці – система принципів, підходів, дій, спрямованих на створення певних умов праці, таких як рівень оплати праці, посада, обладнання робочого місця, що мають враховувати новітній передовий досвід ринку праці.

Безпека радіаційна – безпека людей, майна та навколишнього середовища від шкідливого впливу радіоактивних та інших видів іонізаційних випромінювань.

Безпека харчових продуктів – відсутність токсичної, канцерогенної, мутагенної, алергенної чи іншої несприятливої для організму людини дії харчових продуктів.

Безпека-менеджмент (англ. *Security Management*) – соціально-економічне вчення про механізми реалізації функцій безпеки в соціальних системах, яке побудоване на створенні нової парадигми управління, що ґрунтується на розумінні функцій безпеки як підсистеми буття та широкого розуміння безпеки організації як міри достатності і збалансованості двох найважливіших функцій – розвитку і безпеки.

Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.

Військова безпека – стан міждержавних відносин і обороноздатності держави, при якій до мінімуму зведена вірогідність війни і відсутня необхідність розширеного розвитку програм озброєння. Зовнішній аспект військової безпеки – відображає здатність нації протидіяти або стримувати дію військової сили ззовні (наявність сучасних озброєних сил, системи колективної і загальної безпеки, входження до складу військово-політичних союзів і ін.), тоді як внутрішній пов'язаний з мілітаризацією економіки і інших сфер суспільного життя, посиленням політичної ролі армії усередині країни. Про військову безпеку правомірно говорити за наявності реальних військових загроз національним інтересам.

Генетична безпека – запобігання навмисним і неумисним шкідливим діям на генетичне здоров'я людей, спадкові ознаки біологічних структур флори і фауни в результаті порушення генетичної інформації.

Глобальна безпека – мегарівневі умови співіснування інституціональних структур, за яких кожен член світової спільноти має можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

Громадська безпека – суспільні відносини з приводу поводження з джерелом загальної небезпеки, що забезпечують

збереження людей і матеріальних цінностей. Система зв'язків та відносин, яка і представляє суть громадської безпеки, складається у відповідності до техніко-юридичних норм під час придбання та використання об'єктів, які становлять підвищену небезпеку для життя та здоров'я людей, майна (державного, колективного чи особистого), а також з початком особливих надзвичайних умов, пов'язаних зі стихійними лихами та іншими надзвичайними обставинами.

Демографічна безпека – стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Духовна безпека – забезпечення вищих цінностей як духовних сенсаторчих засад існування людства, які забезпечують духовну сталість і цільність людини, моральне здоров'я суспільства, його духовний імунітет і добру волю

Духовна небезпека – це втрата людиною, суспільством духовних цінностей, що супроводжується втратою життєвих орієнтирів, ціннісним вакуумом, внаслідок чого руйнується духовний, морально-вольовий стрижень особистості, настає духовна криза соціуму.

Екологічна безпека – 1) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держав від потенційних або реальних загроз, що створюються наслідками антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також від стихійного лиха і катастроф; 2) запобігання існуючій загрозі значного погіршення екологічних параметрів місця існування людей і біосфери в цілому, стану атмосфери, гідросфери, літосфери і ближньої космосфери, видовому складу тваринного і рослинного світу, а також небезпеці виснаження не відновлюваних природних ресурсів в результаті різних видів діяльності людини.

Економічна безпека держави (англ. *economic security of state*) – 1) стан держави, при якому для її економіки та мешканців забезпечені умови нормального існування, який характеризується слабкими конфліктами, що не здатні викликати серйозні занепокоєння або труднощі економічного або соціального характеру; 2) *ecosestate* (екосестейт) – наука про економічну безпеку держави; 3) стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни у цілому, достатній еко-

номічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів; 4) здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях. Іншими словами, економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що гарантує від різного роду загроз і втрат.

Економічна небезпека держави – стан економіки держави, який створює загрозу її державності, суверенітету, соціальному спокою або добробуту її мешканців.

Економічна безпека людини (англ. *economic security of person* – екосепр) – це захищеність інтересів людини, створювана внаслідок забезпечення доходом, достатнім для задоволення її потреб, розвитку особистісного потенціалу та підтримки системи життя-забезпечення, а саме – захисту від кримінальних й економічних посягань на свободу, майно, духовні цінності й моральність.

Економічна безпека підприємницької діяльності (англ. *economic security of enterprise activity* – екосентак) – сукупність організаційно-правових, режимно-охоронних, технічних, технологічних, економічних, фінансових, інформаційно-аналітичних та інших методів, спрямованих на усунення потенційних загроз та створення умов для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до їх цілей та завдань.

Економічна безпека підприємства (англ. *economic security of the enterprise* – екосекент або екосент) – міри економічної свободи підприємства, що досягається внаслідок керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів (позиція автора).

Економічна безпека регіону (англ. *economic security of the region* – екосерг) – сукупність умов і чинників, що характеризують стабільність і поступальний розвиток економіки регіону, органічно інтегрованої в економіку країни як відносно самостійної структури. На рівні муніципального утворення економічна безпека передбачає підтримання стабільного розвитку провідних

підприємств, що попереджає негативний вплив на умови життя місцевого населення.

Економічна зброя (англ. *security weapon*) – сукупність економічних методів і прийомів економічної боротьби, застосовуваних для дезорганізації структур противника і подальшого їх поглинання шляхом залучення фінансово-кредитної системи країни до світової фінансової системи в такий спосіб, щоб зтягнути країну чи окремих її регіон до боргової ями.

Електрична безпека – один з найважливіших показників електропобутових виробів, які при вмиканні їх в електричну мережу стають джерелами небезпеки і створюють електричні, магнітні і електромагнітні поля різної потужності і частоти. В залежності від заходів, які вживаються для забезпечення електричної безпеки при експлуатації, всі електропобутові машини і прилади поділяють на дві групи залежно від напруги експлуатації: прилади, які експлуатують при нарузі до 42 В, така напруга вважається безпечною для людини, і прилади, які працюють при нарузі понад 42 В. Такі прилади за ступенем захисту людини від ураження електричним струмом поділяються на 5 класів (0; 0I; I; II; III).

Енергетична безпека – 1) стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану; 2) здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах, а також під час дії дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах; 3) мірилом забезпечення енергетичної безпеки, прийнятим за стандарт у західних країнах, є створення тримісячного стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів.

Естетична безпека – система заходів, спрямованих на створення таких умов діяльності, які були б підвищували рівень задоволення персоналу своєю роботою та сприяли поліпшенню власного іміджу кожного працівника.

Етична безпека – дія, сукупність дій або тимчасова бездіяльність особистості в цілях забезпечення від зазіхань на честь і гідність людини.

Зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоеко-номічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці.

Ідеологічна безпека – складне, багатогранне-соціально політичне явище, що відображає комплекс динамічних умов зі створення ідеологічного підґрунтя забезпечення національної безпеки.

Інтелектуальна безпека – складова національної безпеки, в рамках якої створюється такий стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності будь-якого суб'єкта господарювання чи особистості, який дозволяє нейтралізувати або виключити можливість втрати об'єктів інтелектуальної власності, інформації про них та їх носіїв, а також: витік інформації про створення, користування та зберігання об'єктів інтелектуальної власності, в тому числі – призупинити «відтік мозку».

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Індивідуальна безпека – див. особиста безпека.

Інтелектуальна безпека – захищеність інтелектуальних і культурних цінностей, інтелектуальної власності і культурної спадщини.

Інформаційна безпека – 1) стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави; 2) захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від навмисних або неумисних дій в тій або іншій формі (інформаційна блокада, інформаційна інтервенція, інформаційна війна, дезінформація і ін.); 3) забезпечення збереження інформаційних ресурсів держави і захищеність законних прав особи і суспільства у сфері інформації.

Інформаційна війна (англ. *Information war*) – використання й управління інформацією задля набуття конкурентоспроможної переваги над супротивником.

Інформаційна зброя (англ. *Information weapon*) – 1) сукупність спеціалізованих (фізичних, інформаційних, програмних, радіоелектронних) методів і засобів тимчасового або безповоротного виведення з ладу функцій і служб інформаційної інфраструктури системи в цілому або окремих її елементів; 2) один з інструментів теорії насильства.

Кадрова безпека – 1) є уніфікованим поняттям, синтезованим з багатьох складових безпекознавства, яке виявляється на всіх щаблях – від окремо взятого підприємства до національної економіки; 2) правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом: вирішення правових питань трудових відносин, підготовка нормативних документів, що їх регулюють, забезпечення необхідною інформацією всіх підрозділів управління персоналом, що скоріше є функціями кадрової безпеки або її задачами; 3) процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом.

Кар'єрна безпека – професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, заохочення в пристосуванні своєї кваліфікації до вимог робочого місця, в гарантіях виробничого зростання: підвищення особистої мобільності на ринку робочої сили; отримання шансів для самореалізації на робочому місці.

Кібербезпека (англ. *cybersecurity*) – сукупність заходів і засобів, стратегій і принципів забезпечення безпеки, підходів до управління ризиками, дій, професійної підготовки, практичного досвіду, страхування технологій, які можуть бути використані для захисту кіберпростору від кібератак.

Комп'ютерна безпека – захищеність інформації і підтримуючої інфраструктури від випадкових або навмисних дій природного або штучного характеру, які можуть завдати неприйнятної збитку суб'єктам інформаційних стосунків, які здійснюються за допомогою комп'ютерної техніки

Комунікаційна безпека ґрунтується на сприянні міжособистісним комунікаціям і створенні сприятливого мікроклімату; врахуванні інтересів і побажань працівників, їх особистого потенціалу; задоволеності міжособистісними стосунками як по вертикалі, так горизонталі.

Корпоративна безпека ґрунтується на створенні психологічного клімату в колективі на основі позитивного відношення до підприємства, що характеризується психологічними показ-

никами об'єднаності працівників, яка забезпечує узгодженість, безконфліктність спілкування, відповідальність та обов'язок, товариську допомогу, вимогливість до себе та іншого в інтересах виробництва.

Кримінальна безпека – набір характеристик, що ідентифікують прояви корупції та організованої злочинності й мають різний за масштабом прояв і вплив на економічну безпеку держави (тероризм) та економічну безпеку людини (рекет).

Культура безпеки – набір характеристик та особливостей діяльності організацій і поведінки окремих осіб, який встановлює, що питання безпеки мають для них вищий пріоритет і їм приділяється увага, визначена їх значущістю. Поняття «культура безпеки» уперше сформульоване МАГАТЕ в 1986 р. в процесі аналізу причин Чорнобильської аварії.

Ліберальна безпека – (від лат. *liberalis* – що стосується свободи) система заходів, направлених на захист свободи людини, як головної умови реалізації його інтересів. Кінцева мета ліберальної безпеки – досягнення кожною людиною стійкого стану усвідомлення можливості задоволення своїх основних потреб і забезпеченості власних прав в будь-якій, навіть несприятливій ситуації.

Локальна безпека – мікрорівнева сукупність умов існування конкретної організації, проявлених у можливості вільного обрання і здійснення власної стратегії розвитку.

Макроекономічна безпека – це стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Медична безпека – це комплекс заходів, спрямований на збереження і зміцнення здоров'я людей; що дає позитивний і бажаний результат внаслідок гарантовано високої якості постановки діагнозу, здійснення відповідного лікування, використання безпечного обладнання, лікувальних препаратів та інструментів, дотримання правил електричної, радіологічної й правової безпеки.

Митна безпека України – стан захищеності національних інтересів України в галузі митної справи, який дає можливість у різних зовнішніх і внутрішніх умовах незалежно від будь-яких загроз забезпечити: а) переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів; б) здійснення митного регулювання, пов'язаного з установами розмірів податків і зборів та повнотою їх справляння; в) застосування митних процедур, заходів митно-тарифного й нетарифного регулювання; г) проведення робіт, направлених на боротьбу з контрабандою та пору-

шеннями митних правил; д) виконання інших покладених на митні органи завдань шляхом ефективної реалізації митної справи.

Міжнародна економічна безпека (англ. *international economic security of the state* – інтекоекосестейт) – є комплексом міжнародних умов співіснування держав – членів світової спільноти, за яких їм забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку, не зазнаючи зовнішнього тиску і розраховуючи на неутручання, розуміння та взаємоприйнятну і взаємовигідну співпрацю з боку інших держав.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Національна безпека – 1) захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам; 2) є макрорівневою сукупністю умов існування нації, вираженою у можливості суверенного визначення шляху розвитку шляхом захисту та просування національних інтересів громадян країни.

Онтологічна безпека особистості – 1) поняття, що використовується для визначення екзистенційного стану людини зі стійким почуттям реальності та ідентичності; 2) почуття емоційної та інтелектуальної впевненості, що виникає в результаті ефективності виховання індивідуума, особливо на стадії ранніх сімейних стосунків (за Робертом Лейнгом).

Особиста безпека – створення безпечних умов перебування особи впродовж певного проміжку часу в конкретно визначеному місці.

Пожежна безпека – стан об'єкта, при якому з регламентованою ймовірністю виключається можливість виникнення та розвиток пожежі і впливу на людей її небезпечних факторів, а також забезпечується захист матеріальних цінностей.

Продовольча безпека – 1) забезпечена відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями здатність держави незалежно від зовнішніх і внутрішніх погроз задовольнити потреби населення в продуктах харчування в об'ємах, якості і асортименті, відповідних прийнятим стандартам і нормам; 2) це такий рівень

продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Промислова безпека, промислова безпека небезпечних виробничих об'єктів – стан захищеності життєво важливих інтересів особи і суспільства від аварій на небезпечних виробничих об'єктах і наслідків вказаних аварій.

Податкова безпека – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачений законом захист платника податків.

Психологічна безпека – невід'ємна складова освітнього середовища, що відповідає за такий стан суспільної свідомості, у якому суспільство в цілому, і кожна людина зокрема, сприймають існуючу якість життя як адекватну і надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення особистих і соціальних потреб громадян нині і дає їм підстави для впевненості в майбутньому.

Психологія безпеки вивчає психічні процеси, властивості і аналізує різноманітні форми психічних станів людини, які спостерігаються в процесі будь-якої її діяльності.

Регіональна безпека – мезорівнева умова забезпечення національної безпеки, утворювана шляхом узгодження інтересів регіонів країни з національними інтересами.

Рекламна безпека – відсутність негативних інформаційних впливів на людину, що стосуються формування або руйнування тих чи інших моральних, ідеологічних і політичних цінностей, включаючи інформаційну політику держави, систему освіти, діяльність ЗМІ, події культурного життя, масові явища, смаки та уподобання щодо придбання тих чи інших товарів або продуктів, які можуть призвести до ураження економічної та/або психологічної безпеки людини.

Силова безпека – 1) сукупність способів забезпечення фізичної і моральної безпеки співробітників; 2) гарантування безпеки майна та капіталу підприємства, його інформаційного середовища підприємства та створення сприятливого зовнішнього середовища бізнесу.

Система економічної безпеки – це комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних та пропаган-

дистських заходів, спрямованих на якісну реалізацію захисту інтересів суб'єктів господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Соціальна безпека – 1) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз; 2) сукупність видів безпеки, зумовлена структурою людської життєдіяльності, її сферами. Це взаємостосунки окремих людей, груп людей, побудовані таким чином, щоб у процесі їх розвитку не створювалася небезпека для кожного. Соціальна безпека розуміється як стійке функціонування соціальних інститутів і країни, що забезпечують стабільний розвиток суспільства.

Соціально-економічна безпека підприємства – стан захищеності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження інтересів підприємства, відповідно, з інтересами суб'єктів внутрішнього середовища та зовнішнього середовища у часі та просторі.

Суспільна безпека – невід'ємна частина національної безпеки, що охоплює ті суспільні стосунки, які пов'язані із запобіганням або усуненням загрози для життя і здоров'я людей і їх майна. Вона органічно пов'язана з особистою безпекою громадян і громадським порядком. Суспільну безпеку покликані забезпечувати органи внутрішніх справ, міліція, внутрішні війська, пошуково-рятувальні служби ліквідації надзвичайних ситуацій, органи місцевої самоврядності, громадські організації і рухи.

Техніка безпеки – зведення правил і положень щодо забезпечення умов безпечної праці і проведення будь-яких інших робіт.

Техногенна безпека – 1) стан захищеності населення, території, об'єктів від негативних наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру; 2) галузь науки, що вивчає питання раціонального використання та відтворення природних ресурсів і охорони біосфери (атмосфери, гідросфери, літосфери) та людини; 3) відсутність недопустимого ризику на технологічному об'єкті.

Управлінська безпека – комплекс чинників, що охоплює умови діяльності, набір компетенцій та емоційно-психічний стан управлінського корпусу, вплив яких має нейтралізувати або виключати можливість вироблення, прийняття й реалізації управлінських рішень, що можуть привести до негативних наслідків в різних сферах діяльності організації.

Фізична безпека – див. силова безпека.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків,

який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

валютна безпека – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Монографія
2-ге видання, перероблене

ЛЯШЕНКО Олександра Миколаївна

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА**

Редагування: *О. І. Марчук*
Комп'ютерне верстання: *О. І. Сабадаш*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./ факс: +38044 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 21,75.
Наклад 100 прим.

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010